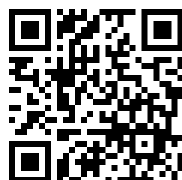
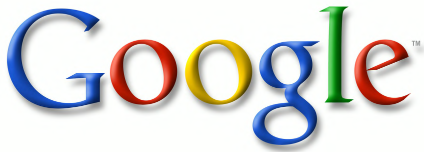
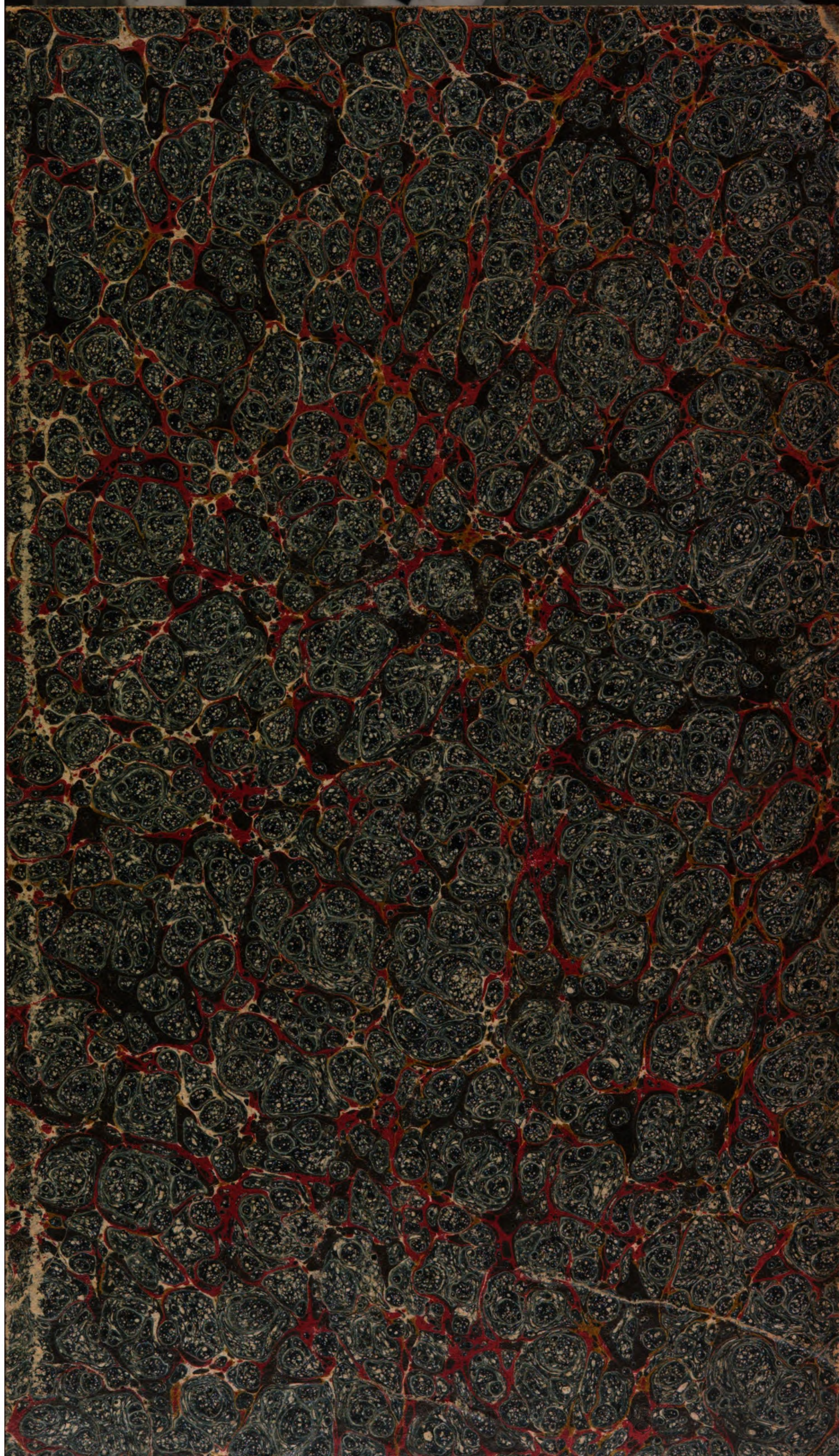

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

REDACTIE:

INHOUD.

Librairie Ancienne de E. J. BRILL à Leide (Hollande).

Nouvelles Acquisitions.

LIVRES DANS TOUS LES GENRES.

à prix marqués.

fl. 1.— = 100 cents = fr. 2.12 = Mk. 1.70 = Sh. 1. 8d.

Les prix en ( ) sont les prix de publication.

Florins.

1020 **Altmeyer**, **J. J.** Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe. Brux. 1840. *d. toile.* (582 pag.) 2.—

1021 **Armand.** Bis in die Wildniss. Bresl. 1858. 4 Bde. (9.—) 2.50

1022 **Armengaud**, **J. G. D.** Les chefs-d'œuvre de l'art chrétien. Par. 1858 av. 26 portr., 40 planches, vignettes, lettres ornées etc. fol. *toile*, *tr. dor.* (40.—) 9.50

1023 **Auswahl** Niederländischer Gedichte. Ins Deutsche übertragen u. mit histor. u. biograph. Erläuter. begleitet v. F. W. v. Mauvillon. Essen 1836. 3 Bde. *d. veau.* 2.50

1024 **Beaumarchais.** Oeuvres. Nouv. éd. Par. 1877. av. 4 pl. color. *d. mar. rouge*, *plats toile.* 2.25

1025 **Becker**, **A. W.** Charakterbilder a. d. Kunstgeschichte. Lpz. 1862. m. 187 Holzschn. (4.50) 2.25

1026 **Benvenuto Cellini.** Het leven van Benvenuto Cellini, Florentijnschen goudsmid en beeldhouwer. U. h. Ital. vert. m. aant. v. P. v. Limburg Brouwer. Gron. 1843. 2 dln. m. portr. en pl. (7.50) 1.80

1027 **Bergsoë**, **W.** Von der Piazza del Popolo. Novellen-Cyklus aus Rom. Uebers. v. A. Strodtmann. Berl. 1870. 3 Bde. (7.20) 1.50

1028 **Berquin**, Idylles. (Par. 1774). av. front. et 12 charmantes grav. de *Marillier. d. veau.* 8.—
Exempl. grand de marges. Nom s. le titre.

1029 **Bibliothek der Deutschen Klassiker.** Mit literargeschichtlichen Einleit., Biographien u. Porträts. Hildburgh. 1861—64. 25 Bde. m. Taf. *d. toile, non rogné.* (45.—) 15.—

Florins.

1030 **Black**, **W.** Macleod of dare. A novel. Lpz. 1878. 2 vol. (2.—) 1.—

1031 —— Sunrise: a story of these times, Lpz. 1881. 2 vol. (2.—) 1.—

1032 —— White wings: a yachting romance. Lpz. 1881. 2 vol. (2.—) 1.—

1033 **Bloemlezing** uit de Nederl. dichters en proza schrijvers der 17e en 18e eeuw. Gerangschikt m. biograf. toelicht. d. J. v. Vloten. Arnh. 1869—71. 4 dln. (14.40) 7.—

1034 **Blumenthal**, **O.** Für alle Wagen- und Menschen-Classen. Plaudereien von Station zu Station. Lpz. o. J. 3 Thle. 1.20

1035 —— Vom Hundersten in 's Tausendste. Skizzen. 3e Aufl. Lpz. 1876. (1.80) 1.—

1036 —— Allerhande Ungezogenheiten. 5e Aufl. Lpz. 1877. (1.80) 1.—

1037 —— Zum Dessert. Geplauder. Bern 1880. (1.80) 1.—

1038 **Boddaert**, **P.** Gedichten. 2e dr. Zalt-B. 1827. —.75

1039 **Boileau Despréaux.** Oeuvres complètes, précédées d. oeuvres de Malherbe, suivies des oeuvres poétiques de J. B. Rousseau. Par. 1857. gr. in-8°. 2.25

1040 **Bossuet.** Oraisons funèbres et panégyrigues. Nouv. éd. Par. *Garnier.* 1870. *d. veau.* 1.50

1041 —— Sermons. Nouv. éd. Par. *Garnier.* 1869. *d. veau.* 1.50

Florins.

1042 **Bossuet.** Elévations à Dieu sur tous les mystères de la religion chrétienne. Nouv. éd. Par. *Garnier.* 1870. *d. veau.* 1.50

1043 —— Discours sur l'histoire universelle. Nouv. éd. Par. *Garnier.* 1870. *d. veau.* 1.50

1044 **Bouterwek, Fr.** Aesthetik. Gött. 1825. 2 Thle in 1 Bde. *d. toile.* —.80

1045 **Bremer.** Frederika Bremer, haar leven, hare brieven en nagelaten geschriften. N. h. Hoogd. d. W. D. Statius Muller. Haarl. z. j. 2 dln. (6.—) 2.—

1046 **Brill, W. G.** Het ware Evangelie. Utr. 1886. (2.75) 1.—

1047 **Bürger, G. A.** Sämmtliche Werke hrsg. s. A. W. Bohtz. Gött. 1835. m. Portr. u. Facs. gr. in-8°. *d. toile.* 2.—

1048 **Busch, M.** Le comte de Bismarck et sa suite pendant le guerre de France 1870—71. Trad. de l'allem. Par. 1879. (1.75) 1.—

1049 **Busken Huet, C.** Brieven over den Bijbel. 2e dr. Dev. 1865. —.75

1050 **Byron.** Works, including the suppressed poems, complete in one vol. Par. 1831. av. portr. et facs. gr. in-8°. *d. veau.* 1.50

1051 —— Oeuvres complètes, avec notes et comment., compren. s. mémoires publ. p. Th. Moore. Trad. p. P. Paris. 2e éd. Par. 1835. 13 vol. *veau.* (25.—) 9.—

1052 **Des Caesars Ende.** Zeit-Roman von S. J. R. Berl. 1876. 2 Thle in 1 Bde. *d. toile.* 1.50

1053 **Calderon de la Barca, P.** Schauspiele. Uebersetzt v. J. D. Gries. Berl. 1815—29. 7 Bde. *d. toile.* 3.50

1054 **Cervantes.** L'ingénieux Hidalgo Don Quichotte de la Manche. Trad. et annoté p. L. Viardot. Vignettes de *Tony Johannot.* Par. 1836—40. 2 vol. gr. in-8°. *d. veau* (24.—) 7.50

1055 —— L'ingenieux chevalier Don Quichotte de la Manche. Trad. nouv. par Furne. Par. 1866. 2 tom. en 1 vol. av. de belles planches s. acier. gr. in-8°. *d. veau.* 6.50

1056 —— Nouvelles. Nouv. éd. Amst. et Lpz. 1768. 2 tom. en 1 vol. avec de belles figures en taille douce. *d. veau.* 4.50

Florins.

1057 **Chambers, R.** Cyclopaedia of english literature; a history, crit. a. biograph. of British authors, from the earliest to the present times. Edinb. 1844. 2 vol. av. portraits et fig. gr. in-8°. *toile.* 3.—

1058 **Chateaubriand.** Le génie du christianisme. Par. 1879. *d. mar. plats toile.* 1.80

1059 —— Atala. — René. — Les Natchez. Par. 1882. *d. mar. plats toile.* 1.80

1060 —— Les martyrs et le dernier des Abencerages. Par. 1883. *d. mar., plats toile.* 1.80

1061 —— Voyage en Amérique. Brux. 1851. —.75

1062 —— Essai histor. polit. et morale d. révolutions anciennes. Brux. 1852. av. pl. —.75

1063 —— Congrès de Vérone. Brux. 1852. av. pl. —.75

1064 —— Mémoires, lettres etc. touchant le Duc de Berry. Brux. 1852. av. pl. —.75

1065 —— Analyse raisonné de l'histoire de France. Brux. 1852. 2 vol. av. pl. 1.25

1066 —— Etudes ou discours historiques sur la chute de l'empire romain, la naissance et les progrès du christianisme etc. Brux. 1851. 3 vol. av. pl. 1.50

1067 —— Mélanges politiques et littéraires. Brux. 1851. 3 vol. av. pl. 1.50

1068 —— Les martyrs, suivi des remarques. Brux. 1851. 3 vol. av. pl. 1.50

1069 —— Les Natchez, suivis de la description du pays des Natchez. Brux. 1851. 2 vol. 1.25

1070 **Claudius, M.** Werke. Hamb. 1819. 4 Thle in 2 Bdn. m. Kupf. von Chodowiecki. *d. veau.* 2.50

1071 —— *Herbst, W.* Matthias Claudius, der Wandsbecker Bote. Gotha 1857. m. Portr. —.90

1072 **Corneille, P.** Théatre, avec des commentaires et autres morceaux intéressans (par Voltaire). Nouv. éd. s. l. 1776. 10 vol. avec de belles grav. non signées. *d. veau, non rogné.* 9.—
Bel exempl. d'une belle édition.

1073 —— *Guizot,* Corneille et son temps. Etude littéraire. Par. 1858. (2.50) 1.20

Florins.

1074 **Coster, S.** Werken. Uitgeg. d. R. A. Kollewijn. Haarl. 1883. gr. 8°. *cart.* (9.—) 4.—

1075 **Dante.** La divina commedia, col commento di Pietro Fraticelli. Fir. 1873. av. portr. 1.75

1076 —— *Bähr, J. K.* Dante's göttliche Comödie in ihrer Anordnung nach Raum u. Zeit mit einer übersichtl. Darstellung des Inhalts. Dresd. 1852. m. 2 Taf. gr. 8°. *d. toile* 2.25

1077 —— *Pecci, G.* I luoghi più oscuri e controversi della Divina commedia di Dante. Brescia 1843. *d. veau, bel exempl.* 1.50

1078 —— *Ruth, E.* Studien über Dante Allighieri. Ein Beitrag zum Verständniss der göttl. Komödie. Tüb. 1853. *d. toile.* 1.50

1079 **Darwin, Ch.** Life and letters, including an autobiographical chapter. Edid. by his son Fr. Darwin. New-Y. 1888. 2 vol. av. portr., facs. et planches. *toile.* (13.—) 10.—

1080 **Debay, A.** Schoonheidsleer voor mannen en vrouwen. Amersf. z. j. —.60

1081 **Delille, J.** Oeuvres, avec les notes de Parseval-Grandmaison, Féletz, Choiseul-Gouffier, etc. 5e éd. Par. 1836. av. portr. gr. in-8°. *d. veau.* 3.—
Belle édition, exempl. comme neuf.

1082 **Despois, E.** Le théatre français sous Louis XV. 2e éd. Par. 1882. *d. mar., plats toile.* 1.50

1083 **Dommer, A. v.** Elemente der Musik. Lpz. 1862. m. 152 musikal. Beispielen. (4.10) 1.80

1084 **Dumas fils, A.** La question du divorce. 3e éd. Par. 1880. (2.50) 1.25

1085 **Duyse, Prud. v.** Bloemlezing uit z. gedichten. Uitg. d. Flor. v. Duyse onder toezicht v. J. v. Beers. Roesel. 1889. 1.80

1086 **Dyserinck, J.** Ter nagedachtenis van Jac. Bellamy. Middelb. 1881 —.75

1087 **Ebers, G.** Reis van Gosen naar den berg Sinaï. Vert. d. A. M. Cramer. Ensch. 1878. m. 2 krtn. (3.90) 1.50

1088 **Encyclopedie** (Algem. Nederl.) voor den beschaafden stand. Zutph. 1865—68. 15 dln. *toile.* (22.50) 5.—

Florins.

1089 **Engel, J. J.** De kunst van nabootsing door gebaarden. Amst. z. j. 2 dln. m. 34 pl. 2.50

1090 **English Painters** of the Georgian era. Hogarth to Turner. Biographical notices of the artists illustr. with **48 permanent photographs** after their most celebrated pictures. Lond. 1876. 4°. *toile et tranches dorées.* (12.—) 5.—

1091 —— of the Victorian era. Mulready to Landseer. Illustrated by **48 permanent photographs** after their most popular works, with biographical notices. Lond. 1877. 4°. *toile et tranches dorées.* (12.—) 5.—

1092 **Féletz, Ch. M. de.** Mélanges de philosophie, d'histoire et de littérature. Par. 1828—30. 6 vol. *d. mar.* 3.50

1093 **Feydeau, E.** Les quatre saisons, études d'après nature. Par. 1858. 1.—

1094 **Ficquelmont, de.** Pensées et réflexions morales et politiques. Par. 1859. 1.50

1095 **Fokke, Sz., A.** Historie v. d. Amsterdamschen Schouwburg. Amst. 1772. m. 4 fraaie groote platen en vign. 1.50

1096 —— Historie v. d. nieuwen Amsterdamschen Schouwburg. Amst. 1775. m. 5 fraaie groote pltn. 1.50

1097 —— De verscheidene tijdperken des menschelijken levens geschetst in 6 redevoer. over geboorte, kindsheid, jongelingschap, ouderdom, grijsheid en dood. Amst. 1786. *cart.* 1.50

1098 —— Verhandel. over den lach en het lachwekkende. Amst. 1788. 1.50

1099 —— Het toekomend jaar 3000, eene mijmering. Amst. 1792. —.80

1100 —— Catechismus der weetenschappen, schoone kunsten en fraaie letteren. Amst. 1794. 10 dln. met vele pltn. *cart.* 6.—

1101 —— Proeve van een ironiesch comiesch woordenboek. Amst. 1797—1805. 3 dln. in 2 bdn. en bijvoegsel *d. veau.* 2.—

1102 —— Geheimzinnige toebereidselen tot eene boertige reis door Europa. Haarl. 1794—98. 3 dln. m. caricatuurplaten, krtn. en eene groote platte grond van Londen. 2.25

Florins.

1103 **Fokke, Sz. A.** Het onscheidbaar drietal redenwezens, verlichting, deugd en tijd op eene zonderlinge wijze geschetst. Haarlem 1799. m. 3 caricatuurpltn. 1.—

1104 —— Leven van zijn excellentie.... Daemon Lucifer de Groote. Amst. 1799. m. 4 caricatuurpltn. 1.—

1105 —— Sokratisch comiesch onderzoek naar den zetel der characters in den mensch in drie verhandel. Amst. 1800. m. 6 caricatuurpl. 1.20

1106 —— Verhandel. over den oorsprong, gedaante en invloed der nul. Amst. 1801. m. caricatuurplaten. —.90

1107 —— Phosphorides in XXII boertige vertoogen. Amst. 1801. 1.—

1108 —— De Amsterdamsche kermis, oorsprong, voortgang en tegenw. staat. Haarl. 1801. m. pl. —.70

1109 —— De moderne helicon, een droom. 2e dr. waarbij gevoegd: Apollo, sergeant van de gewapende burgermagt. Amst. 1802. m. 6 caricatuurpl. *cart.* 1.50

1110 —— Dichtlievende mengelingen. Amst. 1783. — Nieuwe vaderlandsche vredeliedjens. Amst. 1802. *d. veau.* 1.50

1111 —— Verhandel. over de oneindigheid d. afgetrokkene denkbeelden. Amst. 1802. m. 2 caricatuurpltn. —.75

1112 —— De moderne helicon, een droom. Amst. 1792. — De antieke helicon, behelz. de levens d. grieksche dichters v. Homerus tot op Callimachus. Haarl. 1803. m. 4 pl. — Verlichting, deugd en tijd. Haarl. 1799. m. 3 pl. — 1 bd. *cart.* 2.—

1113 —— Iets over alles. Eene Menippésche satire, om een ledig uur, opwekkend en nuttig bezig te houden. Amst. 1805—07. 3 dln. in 1 bd. m. 3 gekl. pltn. *cart.* 2.—

1114 —— Het spreekwoord elk is een dief in zijn neering iron. com. verkl. Amst. 1805. m. 1 caricatuurpl. —.60

1115 —— Het spreekwoord: practica est multiplex, zei de duivel, en sneed een' boer de ooren af enz. verklaard. Amst. 1806. m. 1 caricatuurpl. —.60

1116 —— Het spreekwoord: 't is al geen goud wat 'er blinkt, iron. verklaard of de waereldsche kermismarkt. Amst. 1806. m. 1 caricatuurpl. —.60

Florins.

1117 **Fokke, Sz. A.** Het spreekwoord: bij 't scheiden van de markt leert men de kooplièn kennen, histor., allegor, mimiesch en com. verkl. Amst. 1808. m. 1 caricatuurpl. —.50

1118 —— Het spreekwoord elk meent zijn uil een valk te zijn, zoölog., iron. enz. verkl. Amst. 1810. m. 1 caricatuurpl. —.60

1119 —— Het spreekwoord: point d'argent, point de suisses! of geen geld, geen Zwitsers, iron. en kom. histor. verkl. Amst. 1809. m. 1 caricatuurpl. —.60

1120 —— Verzameling van eenige zinleedige uitdrukkingen. Zaand. 1807. m. 1 caricatuurpl. —.90

1121 —— De oude en jonge Janus of gedachten op den ouden- en nieuwenjaarsdag. Amst. 1807. m. 2 caricatuurpltn. —.80

1122 De vrouw is de baas. Amst. 1807—10. 2 dln. m. pl. — Het psychochemisch geheim om van den nood eene deugd te maken. Amst. 1810. — 1 vol. *d. veau.* 1.20

1123 —— Doctor Gall en doctor Faust, of de groote omwenteling op aarde. Amst. 1808. —.50

1124 —— Amsterdamsche burgers-winteravond-uitspanningen. Amst. 1808. m. 2 caricatuurpl. —.90

1125 —— Historie van de waag te Amsterdam. Amst. 1808. m. 2 pl. —.80

1126 —— Dorus of het wonderkind, eene nosokomische geestvrucht. Amst. 1808. 2 stukjes. m. 2 pltn. —.90

1127 —— De wegen des levens, of de vraag: welk beroep wilt gij kiezen? Amst. 1809. m. pl. *d. veau.* —.75

1128 —— Reis van Amsterdam naar den Uithoorn ter zee. Amst. 1809. m. 1 pl. —.90

1129 —— De Vaderlandsche historie vermakelijk voorgesteld. Amst. 1809. Deel I (niet meer verschenen). m. pl. *cart.* 1.20

1130 —— De drie gebroeders alverwoesters, eene komische geestverrukking. Amst. 1810. —.50

1131 —— Het leven is een droom. Amst. 1813 —.50

Florins.

1132 **Fokke Sz., A.** Het horoskoop der statist. polit. en oeconom. wereld. Amst. 1814. m. 1 caricatuurpl. —.50

1133 —— Niet, niets en nietmetal, eene ironisch-kom. verhand. Amst. 1814. m. 1 caricatuurpl. —.60

1134 —— Verhandel. over den onderscheiden aard van waken, droomen en slapen, den magnet. slaap en magnetismus. Amst. 1814. —.75

1135 —— De Narrensteinsche couranten, of verzameling van ernst en boert. Nieuwe uitg. Amst. 1829 1.—

1136 —— Nagelaten verhandel. en stukken. 2e dr. Amst. 1831. m. caricatuurpltn. 1.—

1137 —— Geestverschijningen en spokerijen ontsluierd. Amst. 1833. m. pl. —.90

1138 —— Verhandel. over de algem. gelaatkunde. Amst. 1850. m. 2 pl. —.60

1139 —— Verhandeling over den oorsprong der zeevaart. 's Hage z. j. m. 4 caricatuurpl. —.90

1140 **Frischlin, N.** Leben u. Schriften des Dichters u. Philologen Nicodemus Frischlin. Ein Beitrag zur Dtschen Culturgeschichte d. 16en Jahrh. Frkf. 1856. m. portr. gr. 8°. *d. veau.* 2.25

1141 **Funcke, O.** Reisebilder u. Heimathklänge. 4e. Aufl. Brem. 1873. *toile.* (2.50) —.75

1142 **Galen, Ph.** Die Tochter des Diplomaten. Roman. 2e Aufl. Lpz. 1867. 4 Bde. *d. toile.* (11.50) 2.—

1143 **Geel, J.** Forschung u. Phantasie. Uebers. v. Hierunda. Lpz, 1842. —.75

1144 **Giusti, G.** Versi editi ed inediti. Fir. 1852. 1.20

1145 **Gladstone, W. E.** Gleanings of past years (1843—78). Lond. 1879. 4 vol. *toile.* 2.50

1146 **Gleanings'** pictorial and antiquarian of the Overland route. 2d ed. Lond. 1851. av. 28 belles grav. s. acier et 23 grav. s. bois. gr. in-8°. *toile, non rogné* 3.—

1147 **Glogau, O.** Fritz Reuter u. seine Dichtungen. Berl. 1875. m. Portr. u. Illustr. *toile* (2.50) 1.20

1148 **Goeree, W.** Natuurlijk en schilderkunstig ontwerp der menschkunde: gestalte, proportie, schoonheid, muskelen, bewegingen, actien enz. 2e dr. Amst. 1730. m. pl. 1.50

Florins.

1149 **Goethals, F. V.** Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique et dans les pays limitrophes. Brux. 1840—42. 3 vol. *d. toile.* 2.50

1150 **Goethe's** Gedichte erläut. u. auf ihre Veranlassungen, Quellen u. Vorbilder zurückgeführt nebst Variantensammlung v. H. Viehoff. 3e Aufl. Stuttg. 1876. 2 Bde. (3.75) 1.50

1151 **Goldoni, C.** Commedie. Par. 1859. —.75

1152 **Gottschall, R.** Porträts u. Studien. Lpz. 1870—76. 6 Thle in 3 Bdn. *d. mar. rouge.* (22.—) 7.—
Literarische Charakterköpfe. 4 Bde. — Paris unter dem 2en Kaisserreich. 2 Bde. —

1153 **Grabowski, S. Graf.** Hans Hohenzollern. Fehrbellin-Hohenfriedberg. — Königgrätz. — Sédan. Historischer Roman. Berl. 5 Bde. 1.50

1154 **Gratiaen, J. U.** Redeneeringen over nuttige muzikaale onderwerpen. Amst. 1792. (286 pag.) 1.—

1155 **Groen van Prinsterer,** Maurice et Barnevelt. Etude historique. Utr. 1875. gr. in-8°. *toile.* (6.50) 2.50

1156 **Grube, A. W.** Biographische Miniaturbilder. Lpz. 1856—57. 2 Bde. 1.80

1157 **Guinot, E.** L'été à Bade. Illustré p. Johannot, Lami, François et Daubigny. 4e. éd. Par. 1861. (3.30) 1.50

1158 **Guyot.** Nouvelles récréations physiques et mathématiques, content. toutes celles qui ont été découvertes et imaginées dans ces derniers temps sur l'aiman, les nombres, l'optique, la chymie etc. ou l'on a joint leurs causes, effets et l'amusement qu'on peut en tirer pour étonner agréablement. Par. 1769—70. 4 tom. en 2 vol. av. 72 planches coloriées. *veau.* 4.50

1159 **Haar, B. ter.** Laatste gedichten. 's Hage 1879. (1.25) —.75

1160 **Heldenbuch.** Altdeutsche Heldenlieder a. d. Sagenkreise Dietrichs von Bern und der Nibelungen. Hrsg. v. Fr. H. v. d. Hagen. Lpz. 1855. 2 Bde. (11.75) 4.25

1161 **Hilman, Joh.** Ons tooneel. Aanteeken. en geschiedkund. overzichten.

Florins.

Naamrol van plaatwerken en geschriften. Amst. 1879. — Alphabetisch overzicht der tooneelstukken in de bibliotheek van Joh. Hilman. Amst. 1878. — Beredeneerd register op het werk. Leid. 1881. te zamen 3 dln. 4°. *toile* 5.—
Niet in den handel.

1162 **Hilman, Joh.** Hetzelfde werk. *broché.* 3.50

1163 **Hippel, Th. G. v.** Lebensläufe nach aufsteigender Linie. Lpz. 1846. 4 Bde. 1.50

1164 **Historisch verhaal** van veele en nooit meer gehoorde voorvallen, die geschiet zijn in verscheide harde winters inzonderheid 1709 en 1740. Amst. z. j. m. 1 pl. — Historische beschrijving van duure tijden, hongersnoden en watervloeden (1709, 1740, 1741).Amst. 1741. met vervolg over watervloeden. Amst. 1741. 3 dln. in 1 bd. m. 2 pl. *d. veau.* 3.—

1165 **Hofdijk, W. J.** Historische landschappen. Nieuwe uitg. Amst. 1864. gr. 8°. *toile.* 1.20

1166 **Hoffmann v. Fallersleben.** Mein Leben. Aufzeichnungen u. Erinnerungen. Hann. 1868. 6 Bde. (18.50) 3.—

1167 **Hölty, C. L. H.** Sämmtlich hinterlassene Gedichte, nebst Skizze s. Lebens. Wien 1803. 2 Thle in 1 Bde. m. 2 Titelkupf. *d. veau.* 1.25

1168 —— Gedichte. Carlsr. 1823. *d. veau.* —.90

1169 —— Gedichte. Lpz. 1833. *cart.* —.75

1170 **Huygens, Const.** Musique et musiciens au 17e siècle. Correspondance et oeuvre musicales. Publ. p. W. J. A. Jonckbloet et J. P. N. Land. Leyde 1862. av. 80 pages de musique, 1 pl. et 2 facs. en phototypie. 4°. *toile.* (30.—) 10.—
Exempl. sur papier de Hollande.

1171 **Keller, G.** Weenen. Bezoek aan Wilhelmshöhe, Dresden, Praag, Weenen, Ofen-Pest, Salzkammergut en Salzburg. Arnh. 1873. m. platte grond v. Weenen. gr. 8°. *d. toile.* 1.50

1172 **Keulemans, J. G.** Onze vogels in huis en tuin, beschreven en afgebeeld. Leid. 1869—69. 3 dln. met 200 fraai gekleurde platen. 4°. *orig. verg. linnen stempelband.* (40.—) 16.—

1173 **King, E. F.** 10.000 Wonderfull things: comprising whatever is marvellous and rare, curious, eccentric and extraordinary in all ages and nations. Lond. s. d. av. illustr. *toile.* 1.20

1174 **Kinglake, A. W.** The invasion of the Crimea: its origin and account of its progress down to the death of Lord Raglan. Lpz. *Tauchnitz* 1863—68. 8 vol. av. pl. et cartes. (8.—) 3.—

1175 **Kits van Heyningen, C. P.** Claudia Procla een vrouwenbeeld. Dev. z. j. (1.90) —.80

1176 **Kock, P. de.** Le tourlourou. Par. s. d. —.60

1177 —— Ni jamais, ni toujours. Par. s. d. —.60

1178 —— Moustache. Par. s. d. —.60

1179 —— Zizine. Brux. 1837. 2 tom. 1 vol. *d. veau.* 1.—

1180 —— La femme, le mari et l'amant. Brux. 1830. 4 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.20

1181 —— L'amant de la lune. Brux. 1847. 10 tom. en 3 vol. *d. veau.* 3.—

1182 —— Soeur Anne. Brux. 1837. 4 tom. en 2 vol. *d. veau.* 1.20

1183 —— Un jeune homme charmant. Brux. 1839. 2 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.—

1184 —— Le cocu. Brux. 1832. 4 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.20

1185 —— André le savoyard. Brux. 1837. 5 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.50

1186 — L'enfant de ma femme. Brux. 1834. 2 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.—

1187 —— Sanscravate, ou les commissionnaires. Brux. 1843. 4 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.20

1188 —— Petits tableaux de moeurs. Brux. 1830. 2 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.—

1189 —— L'homme de la nature et l'homme policé. Brux. 1832. 2 tom en 1 vol. *d. veau.* 1.—

1190 —— Ce monsieur. Brux. 1842. 2 tom. en 1 vol. *d. veau.* 1.—

1191 —— Cerisette. Brux. 1850. 4 tom. en 2 vol. *cart.* 1.20

1192 —— Moustache. Brux. 1838. 4 tom. en 1 vol. *d. toile.* 1.20

1193 —— Carotin. Brux. 1845. 6 tom. en 1 vol. *d. toile.* 2.—

Florins.

1194 **Kock, P. de.** La demoiselle du cinquième. Brux. 1856. 8 tom. en 1 vol. *d. toile.* 2.25

1195 **Kohut, A.** Fürst Bismarck u. d. Literatur. Eine polit.-literar. Studie. Lpz. 1889. —.80

1196 **Kortum, E. A.** Die Jobsiade, grotesk-komisches Heldengedicht. 5e Aufl. Hamm 1839. 3 Thle in 1 Bd. m. Abbild. 1.—

1197 **Kraus, F. X.** Die christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen. Lpz. 1873. m. 53 Illustr. (3.—) 1.50

1198 **Lafaugère, L. J.** Traité de l'art de faire des armes. Nouv. éd. Par. 1825. av. 2 pl. *d. veau.* 4.—

1199 **La Martine, A. de.** Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient (1832—33). Brux. 1835. 4 vol. pet. in-8°. 1.25

1200 **Lampert J.** Charakterbilder aus dem Gesammtgebiete der Natur. Mainz 1854. 2 Thle. in 1 Bde. m. Taf. *d. veau.* 1.50

1201 **Ledeganek, K. L.** Dichtwerken. Volled. uitg. Gent 1878. *d. toile.* 2.25

1202 **Légendes** populaires de la France. Par. 1843. —.60

1203 **Lennep, J. v.** De geschiedenis van Nederland aan het Nederl. volk verteld. Uitg. door C. H. M. Vierhout. Leid. *Sijthoff.* 4 dln. m. pl. *toile.* 3.—

1204 **Lessing's** Werke. Hrsg. v. Rich. Gosche. Erste illustrirte Ausgabe. Berl. *Grote* 1875. 8 Bde. m. vielen Vollbildern u. Fig. im Texte. (35.—) 12.—

1205 **Manuel** historique et anecdotique du fumeur et du priseur. Par. s. d. av. 1 pl. col. 12°. (288 pag.) 2.—

1206 **Mark, J. P. C. v. d.** Proza en poëzie. Indiana. Bat. 1864. *d. toile.* 1.20

1207 **Marmontel.** Les Incas, ou la destruction de l'empire du Pérou. Par. 1777. 2 vol. av. les belles planches d'après *Moreau. veau.* 3.50

1208 —— Les Incas, ou la destruction de l'empire du Pérou. Par. 1777. 2 tom. en 1 vol. pet. in-8°. *d. veau.* —.90

1209 **Mayer. K. A.** Der Räuber u. sein Kind. Oldenb. 1849. —.90

1210 **Milton.** Le Paradis perdu. Trad. nouv. p. de Chateaubriand. Par. 1836. 2 vol. 1.50
Edition avec le texte anglais en regard.

Florins.

1211 **Moliere.** Oeuvres completes. Edition variorum. Par. 1877—79. 3 vol. av. portr. (5.50) 3.—

1212 —— Le même. Par. 1861—65. 3 vol. 2.—

1213 **Moralistes français.** Pensées de *Pascal*; réflexions et maximes de *La Rochefoucauld*; caractères de *La Bruyère*; oeuvres compl. de *Vauvenargues*; considérations s. l. moeurs de ce Siècle, p. *Duclos.* Paris 1858. gr. in-8°. *d. toile.* 2.—

1214 **Morley, J.** Voltaire. 2d ed. Lond. 1872. *toile.* (3.75) 1.50

1215 **Motley, J. L.** De opkomst van de Nederl. republiek. Vert. d. R. C. Bakhuizen v. d. Brink. 3e dr. 's Hage 1866. 2 dln. in 1 bd. *toile.* 180

1216 —— Het leven en sterven van Johan van Oldenbarnevelt. Vert. m. aanteek. v. M. L. v. Deventer. 's Hage 1874. 2. dln. gr. 8°. (7.—) 2.50

1217 **Mouton, E.** Zoologie morale. Par. 1881. av. front. 1.—

1218 **Muller, J. W.** De oude en de jongere bewerking v. d. Reinaert. Amst. 1884. 1.—

1219 **Muller, P. L.** Geschiedenis der regeering in de nader geunieerde provincien tot aan de komst van Leicester (1579—85). Leid. 1867. 1.50

1220 **Multatuli.** Max Havelaar. Trad. p. Nieuwenhuis et Crisafulli. Rott. 1876. 2 vol. (3.50) 1.50

1221 **Niermeyer, A.** Verhandeling over het booze wezen in het bijgeloof onzer natie. Rott. 1840. —.75

1222 **Nieuws-tijdingen** of aardige bekentenissen van zes bevallige vrouwen. U. h. Fransch. Amst. 1800. m. 1 pl. 1.20

1223 **Nohl, L.** Mozart's Leben. 2e Aufl. Lpz. 1877. m. Portraits u. Musikbeil. (3.75) 1.50

1224 **Novellenschatz,** Deutscher, Hrsg. v. Paul Heyse u. H. Kurz. Münch. (1871). 8 Bde. (7.50) 3.—

1225 **Ockerse, W. A.** Ontwerp tot eene algemeene characterkunde. Utr. 1788—97. 3 dln. in 1 bd. m. pl. *d. veau.* 1.50

1226 **Parker, Th.** Critical writings. Lond. 1864—65. 2 vol. *toile.* (8.50) 2.—

Florins.

1227 **Parny, de.** Oeuvres choisies. Par. 1827 av. portr. *d. veau.* 2.25
Poésies érotiques. — Mélanges. Belle édition.

1228 **Perk, M. A. De** Troubadours. Amst. 1887. (1.75) 1.—

1229 **Pers, D. P.** Bacchus wonderwerken: waer in het recht gebruyck en misbruyck des wijns, door verscheyden vermaecklijcke, eerlijcke en leerlijcke historien word afgebeeld, en de lasteringen der dronckenschap met levende verwen afgemaelt. Hier is bijgevoeght de suyp-stad, of dronckerts leven, waer in alle hare gebouwen, manieren ... en wat by den dronckaerts gebeurt ... word of-geschildert. Amst. 1628 m. afbeeld. 4°. *vél.* 3.—
De konstbeelden die er bij behooren, ontbreken.

1230 **Pertz, G. H.** Das Leben des Ministers Freiherrn vom Stein (1757—1831). 2e Aufl. Berl. 1850—55. 6 Thle in 7 Bdn. m. portr. *d. veau.* (46.—) 12.—
Bel exemplaire,

1231 **Physiologie** du gout, ou méditations de gastronomie transcendante. Brux. 1839. (462 pag.) 2.—

1232 **Pictet. A.** Du beau dans la nature, l'art et la poésie. Etudes esthétiques. Par. 1856. 1.—

1233 **Pierson, A.** Schoonheidszin, levenswijsheid en kunstgeschiedenis. Dev. 1889. —.75

1234 **Platèn, A. v.** Gesammelte Werke. Stuttg. 1843—53. 6 Bde. pet. in 8°. *d. mar.* 1.50

1235 **Pockels, C. Fr.** Character-schets der vrouwen. Vert. d. J. v. d Linden. Leid. 1800. 4 dln. in 1 bd. *d. veau.* 1.50

1236 **Popular** readings in prose and verse selected and ed. by J. E. Carpenter. Lond. 1867. *toile.* 1.—

1237 **Presber, H.** Wolkenkukuksheim. Humoristisches Genrebild. Frankf. 1859. 1.—

1238 **Pruys v. d. Hoeven, C.** Akademieleven. Utr. 1866. *d. mar.* 1.20

1239 **Racine, J.** Oeuvres, avec des commentaires p. J. L. Geoffroy. Par. 1808. 7 vol. av. de belles fig. *d. veau, bel exempl.* 8.50

1240 **Regnard,** Oeuvres complètes, avec une notice et de notes crit., histor. et littér. de Beuchot, etc. Nouv. éd. ornée de 13 grav. Par. 1854. 2 vol. gr. in 8°. 6.—

Florins.

1241 **Richard, Ch.** Malingreux. Illustrations de Ary Gambard. Par. 1886. (2.50) 1.20

1242 **Rousseau,** Oeuvres. Nouv. éd. Amst. 1769—90. 19 vol. av. pl. *d. veau.* 12.50

1243 —— Emile ou de l'éducation. Par. 1874. *toile.* 1.50

1244 —— La nouvelle Héloïse. Par. 1873. *toile.* 1.50

1245 **Ruyter** en **Bartels.** Bloemlezing uit Nederl. dichters en prozaschrijvers. Roerm. 1889—90. 2 dln. 1.50

1246 **Schaick, C. v.** Tafereelen uit het Drentsch dorpsleven. 2e dr. Meppel 1858. 2 dln. in 1 bd. m. 2 titelpl. *d. toile.* 1.50

1247 **Scheltema, P.** Rembrand. Redevoering over z. leven en z. verdiensten. Amst. 1853. m. portr. *cart.* —.90

1248 **Schiller's** sämmtliche Werke. Lpz. o. J. 2 Bde. *toile.* 1.50

1249 **Schmidt, J.** Geschichte d. deutschen National-literatur im 19en Jahrh. Lpz. 1853. 2 Bde. 1.50

1250 **Schoonebeek, H.** Habitus et insignia omnium ordinum equestrium et militarium. Historie van alle ridderlijke en krijgsorders; behelzende haar instellingeu, plegtelijkheden, gebruyken, voornaamste daden en levens der meesters; nevens desselfs dragten, wapens en zinteekenen. Amst. 1697. 2 dln. met 140 fraaie kopergrav. v. *A. Schoonebeek. vél.* 9.—
Eerste uitgave van dit zeldzame werk.

1251 **Schweisthal, M.** Das Princip des Schönen. Prag 1886. —.75

1252 **La Science** des personnes de cour, d'épée et de robe. Commensée par *de Chevigui,* continué p. *de Limiers,* revue corrigée et augmentée p. *P. Massuet.* Amst. 1752. 7 tom. en 16 vol. av. beauc. de planches. — Suite de la science des personnes de cour etc., conten. les elemens de la philosophie moderne par *P. Massuet.* Amst. 1757. 2 vol. av. pl. — ensemble 18 vol. *d. veau, non rogné, bel exempl.* 15.—

1253 **Scott, W.** Poetical works. Par. 1827. av. portr. gr. in 8°. *cart., non rogné* (10.—) 2.—

VAN ALS.

I. Erenberge.

Dit zeldzame woord is tot nog toe niet voldoende verklaard. In het *Mnl. Wdb.* II 691 toch lezen wij: »Erenberch, znw. m. *Gewaad*, *Diut*, 2, 229: erenberge, suppara, d. z. *kielen*, *overkleederen*. De oorsprong van het woord is niet duidelijk; misschien is het (als *eeronthout* uit *heraut*) door volksetymologie onkenbaar geworden". En Franck zegt in het *Glossar* achter zijne *Mnl. Grammatik*, 232: »*Erenberghe* f. was Ehre birgt (?)".

Slechts éénmaal wordt het woord in een Mnl. tekst gevonden, nl. in den roman van den *Ridder metter mouwen*, ons in de *Lanceloot*-compilatie van Velthem bewaard. Daar wordt verhaald, hoe een »cnape" tot Artur gaat om ridder te worden en, den vorst onderweg ontmoetende, door hem naar Kardoel gezonden wordt, om daar zijne terugkomst te verbeiden. De jonge held rijdt naar den koningshof en begroet de koningin en hare jonkvrouwen, maar terwijl zij nog spreken komt een ridder voorbij met eene jonkvrouw, die hij bitter slaat. Op den zieken Keye na zijn alle ridders met Artur uitgereden en niemand kan de arme mishandelde dus beschermen. De koningin vraagt nu den vreemdeling, of hij de jonkvrouwe bevrijden wil. Hij neemt dit aan, mits hij ridder wordt gemaakt en paard en wapenrusting krijgt, en de koningin doet hem wapenen, laat een zwarten wapenrok brengen, Keye's paard wordt

opgetuigd en gezadeld, en zijzelve gordt hem het zwaard aan, zeggende:

Lanc. III 14754 »Nu vaerd! God maec u goet man!”
Doe quam Clarette gegaen
Ute ere cameren ende gaf hem saen
Ene witte mouwe, ende seide: »Here,
God gesterke u in die ere!
Pijnt om die ere vroech ende spade
Ende dient Gode in alle uwe dade,
Ende sire moder, onser vrouwe;
Ende sijt hovesch ende getrouwe;
Hord messe gerne in elker stede;
Dien gi hort prisen van goder sede,
Daerna werct, dat radic u wel.
Van nane, van roden, van die sijn fel
Wacht u daer af in allen tide.
In u herberge soe sijt blide,
Ende gelt oec gerne uwe scout.
Weduwen ende wesen sijt altoes hout
Daermense wilt veronrechten iet.
Dese erenberge, here, nu siet,
Die gevic u hier te desen
Dat gi altoes min ridder selt wesen
Ende min vrient, waer gi sijt.
Nu volget den riddere, het es tijt.”
— »Joncfrouwe, God lone u! Ende tuwen
Sprac hi, »benic lude ende stille”. [wille”,
Die coninginne sprac doe saen:
»Clarette, dit was wel gedaen.”

Daarop rijdt de ridder metter mouwen weg en is natuurlijk zoo gelukkig den belager der jonkvrouw te verslaan.

Het was in de middeleeuwen een gewoon gebruik, dat de uittrekkende ridder zich tooide met de kleuren zijner vrouwe, of dat hij een harer kleedingstukken op helm of schild bevestigde en zoo ten strijde voerde. Zoo droeg hij hoofdband,

sluier of gordel zijner geliefde, zoo droeg hij soms ook een harer mouwen. Wij lezen b.v. van Lanceloot, dat hij eens op verzoek eener jonkvrouw met hare rechter mouwe op den helm deel nam aan een tornooi [1]). Ja, Seghelijn van Jherusalem bevestigde zelfs drie mouwen tegelijk aan zijn schild en droeg nog daarenboven twee sluiers, een hoofdkleed en een wimpel, altegader liefdeblijken, die hem waren vereerd [2]). En zoo zien wij in den roman van den *Ridder metter mouwen*, hoe deze zijnen naam ontvangt naar de mouwe, die hij in elken strijd van zijnen helm laat wapperen.

Uit de bovenaangehaalde plaats blijkt dus, dat Clarette, door den jongen held hare erenberge te schenken, hem tot haren ridder maakt, en verder, dat het woord erenberge niet anders beteekenen kan dan mouwe. Men vergelijke slechts vs. 14756 vlg. met 14772 vlg.

Dat deze beteekenis de ware is, wordt bevestigd door het eenige Glossarium, waarin het woord is opgeteekend, dat van Bern. Het dient daar nl. ter vertaling van *suppara* [3]) en dit is de bedekking van den bovenarm, of mouw. Vgl. Ducange VI 437c »*suparum*, lineum brachiale puellarum" en *ald.* I 755b »*brachiale*, manica, parsilla vestis seu tunicae quae ab humero usque ad manum brachia operit, vulgo, *manche*". Van der Schueren vertaalt dan ook in het 2de deel der *Teuthonista* (aangehaald *Bern. Gloss.* 20) *suppara* door »eyn muwe oeuer die ander vmb tzierheit wille". De andere daar opgegeven beteekenis van het woord is hier voor ons van geen belang, evenmin als de overige beteekenissen van *suparum* bij Ducange.

De mouwe, die Clarette aan haren ridder schonk, was ongetwijfeld een dier wijde, laag neerhangende bovenmouwen, zooals die in de 12de eeuw over het engsluitende onderkleed werden gedragen. »Diese Oberärmel gehörten nicht eigentlich

1) Zie *Lanc.* IV 661—666, 678—686, 868, 972, 1171—1178, 1402—1404.
2) *Segh.* 4897—5026.
3) *Bern. gloss.* 20: „*erenberge*, suppara". Ook aangeteekend bij Graff, *Diut.* 2, 229.

zu dem Kleide, sondern bestunden für sich und wurden bei dem jedesmaligen Gebrauche erst an den Rock angeschnürt oder angeheftet" [1]). Zoo wordt het duidelijk, hoe eene jonkvrouwe een harer mouwen kon wegschenken. Afbeeldingen van aldus gekleede dames vindt men o. a. bij Schultz, *Höfisches Leben*, I 253 vlgg., Köhler, *die Trachten der Völker in Bild u. Schnitt*, II 98 en Henne am Rhyn, *Kulturgesch. d. D. Volkes*, I 171, 200, 215, 223.

Zijn wij dus over de beteekenis van het woord *erenberge* niet meer in het onzekere, wij moeten nu zien te verklaren, hoe het aan die beteekenis van mouw gekomen kan zijn. En dan ligt het dunkt mij voor de hand te meenen, dat het woord vervormd is uit *eremberge*, d. i. het kleedingstuk, dat den arm (arem, erm) beschut (bergt), dus de mouw. Dat het woord in de ME. reeds aan het uitsterven was, bewijst de zeldzaamheid. Men zal den oorsprong dus niet meer gevoeld hebben en volksetymologie heeft het wellicht met *ere* in verband gebracht. Overigens vinden wij er meer voorbeelden van, dat voor eene *b* de *m* door eene *n* vervangen wordt. Ik wijs op den vorm *arenborst*, die dikwijls voorkomt in plaats van *aremborst*, *armborst* [2]), op *duunbarden* voor *duumbarden* (*Invent. v. Brugge* 4, 173) en op *Medenblik* voor *Medemblik* (oudste bekende vorm *Medemolaca*).

De teekenachtige namen van kleedingstukken op *-berch* of *-berge* (beschutting) schijnen vroeg in onbruik te zijn geraakt. Uit het Mnl. ken ik er, behalve *erenberge*, slechts twee, nl. het zeer gewone *halsberch* (pantser) en *keelberch* (halsband). Halsberch komt in de meeste Germaansche talen voor en ging

1) Weinhold, *die Frauen in dem Mittelalter*, (1ste druk) 443. Zie verder vooral Schultz, *Höfisches Leben*, I 253 vlgg. en 604.

2) Door deze schrijfwijze is Hamaker op het dwaalspoor gebracht, toen hij in de door hem uitgegevene *Rek. d. Graf. v. Holl.* 1, 54 liet afdrukken: „Item an sharen borstiers camer 9 voete ouds glaes 3 sc." en „Item an sharen borstiers stove van 18 voete nuwes glaes, die voet 10 d., dat doet 15 sc." Men leze „sharenborstiers", vgl. *ald.* 57: „Item van des armborstiers camer". Uit het *Mnl. Wdb.* moet dus het artikel *borstier* wegvallen.

zelfs in het Romaansch over (zie *Mnl. Wdb.* III 55). Het is de hals en bovenlijf beschuttende wapenrusting, de malienkolder (kolder, collarium met denzelfden overgang van beteekenis). Keelberch vond ik in het *Wapenboeck van Gelre*, bl. 113. Het wijst daar den halsband van een tot helmteeken dienenden hondekop aan.

Graff, *Sprachschatz*, III 174 vermeldt Ohd. *beinberga* en Ags. *bân-bĕorgas* (mv.). *Beinbĕrge* komt ook nog in het Mhd. voor (Benecke, I 159b). De beteekenis is beenbeschutting, d. i. scheenplaat [1]).

Uit Grimm, *Grammatik*, II 486 is hierbij nog te voegen Ags. *cin-bĕrge* (tegmen genarum), dat twijfelachtig is, en, al is het geen kleedingstuk in den eigenlijken zin, *lîc-bĕorg*, doodkist.

De overige woorden, waarin de eindlettergreep *-berg* beschutting beteekent (*herberg*, *hooiberg*, Wvla. *windberg*, enz.), laat ik onvermeld. Men kan er vele vinden op de aangehaalde plaatsen.

Al deze analoge vormingen maken het zeer waarschijnlijk, dat het woord *erenberge* als **armberge* verklaard moet worden. Dit woord is wel niet van elders bekend, maar kan evengoed bestaan hebben als b.v. *keelberch*, dat wij ook alleen uit het Mnl. kennen, of als Mhd. *beinbĕrge*, dat niet in het Mnl. en Mnd. wordt aangetroffen.

Wat eindelijk den uitgang *-berge* betreft, dit is de sterke vrouwelijke vorm, terwijl *-berch* de mannelijke is. Toevallig komen *halsberch* en *keelberch* in het Mnl. alleen mannelijk voor, maar het Mhd. heeft b.v. naast elkander *halsbĕrc*, st. m., en *halsbĕrge*, st. vr. (Benecke, I 159b). *Erenberge* heeft dus denzelfden uitgang als *herberge* en de vrouwennamen Idisberga, Gerberga, enz.

---

1) Vgl. Schultz, *Höfisches Leben*, II 37.

II. Collatie van den Rein. I.

Toen in December van het vorige jaar het Comburgsche Hs. zich te Amsterdam bevond, heb ik het, met goedvinden van Dr. Stoett, te wiens gebruike het was overgezonden, met Van Helten's *Reinaert*-uitgave vergeleken. Natuurlijk leverde deze collatie geen belangrijke uitkomsten op, doch daar het voor de tekstcritiek wenschelijk is de lezing van het hs. zoo nauwkeurig mogelijk te kennen, wil ik hier toch de toen ontdekte verschilpunten opgeven.

Welke afkortingen in het hs. gebruikelijk zijn deelt Martin mede in zijne uitgave, *Einl.* IX. Daarbij moet nog gevoegd worden: ᷹we = vrauwe M. 242 e. e., ꝑuēde = provende M. 2715, spc̄ = sprac M. 2736 e. e., lieū = liever M. 3471. Het is onnoodig alle plaatsen, waar het hs. eene afkorting heeft, te vermelden. Alleen daar, waar het twijfelachtig kan zijn, of ' opgelost moet worden in *ar*, *aer*, *eer*, *er* of *r*, geef ik de lezing van het hs. (*w't*, *he'e*, *ze'e h're*, enz.). Staat dus bij Van Helten *heere* of *here*, zonder dat ik de lezing van *a* vermeld, dan komt de schrijfwijze met die van het hs. overeen. Slechts de afkorting *Tyb 't* en *Grimb 't*, die b.v. staat in vs. 1347 en 1339, vermeld ik niet.

Van de overige afwijkingen tusschen hs. en druk worden alleen *niet* opgegeven de plaatsen, waar *ij* staat voor *y* of *y* voor *ij* (vs. 1705, 2375, 2833, 2959, 3065 e. e.), en die, waar gescheiden geschreven deelen van een woord aaneengevoegd zijn (vs. 37 over al, 67 staer blent, 109 molen man, enz.). Voor keel- en lipletters heeft het hs. steeds *ou* i. p. v. *oe*, met uitzondering alleen van vs. 804 vlg., waar *hoever*: *droever* staat. Deze plaatsen blijven dus ook onvermeld. Verder worden de telwoorden overal door *kleine* letters uitgedrukt, dus .ij., .iij., .vj., .xij^c^., enz. (Van Helten geeft groote Romeinsche cijfers) en beginnen alle eigennamen met eene kleine letter, bijzonderheden, die evenmin hieronder opgegeven behoeven te worden.

De cijfers verwijzen naar van Helten's uitgave; *a* is het Comb. Hs.

Collatie: Vs. 27, 409 eren, *a* eeren. — 28 keren, *a* keeren. — 60 *der*, *a* miere. — 76, 461, 2275, 3151 here, *a* heere. — 89 op, *a* up. — 116 mordenere, *a* mordene'e. — 119, 151, 168, 175, 181, 229, 716 δ, 856, 925, 941, 1179, 1242, 1429 *noot* vs. 2, 1623, 1661, 1663, 1667, 1673, 1714, 1721, 1757, 1769, 1770, 1827 *noot* vs. 3, 1831 (2 *maal*), 1850, 1972, 2048, 2111, 2129, 2261, 2272, 2292, 2314, 2325, 2334, 2339, 2350, 2366, 2410, 2444, 2461, 2482, 2507 γ, 2545 γ, 2663, 2675, 2804, 2828 (2 *maal*), 2946, 2987, 2992, 2994, 3006 δ, 3015 γ, 3046, 3057, 3110, 3116, 3123 (2 *maal*), 3144, 3168 here, *a* he'e. — 122, 163, 167, 917, 1469, 1527, 1655, 2912, 2991 ere, *a* e'e. — 160 waer . . . waer, *a* waer . . . w' — 213 sac, *a* zac. — 276 wide, *a* wijde. — 287, 1188 α, 1978 haerre, *a* h're. — 349, 1569 sonden, *a* zonden. — 381 giereghen, *a* ghiereghen. — 405 langer, *a* langher. — 426 vygelye, *a* vygelyen. — 465 si, *a* zi. — 473 woestine, *a* wostine. — 525 wise, *a* wijse. — 552 waric, *a* waer ic. — 580 vergave, *a* verghave. — 591, 741, 1647, 2027, 2387 γ sijn, *a* zijn. — 594, 818 *noot* vs. 2 sat, *a* zat. — 612 ontwe, *a* ontwee. — 613, 1468 twe, *a* twee. — 625 dinket, *a* dincket. 647 ghere, *a* ghe'e. — 665 scinken, *a* scijnken. — 666 drinken, *a* drincken. — 670, 675, 822 ε, 842 *noot* vs. 2, 2056, 2199, 3054, 3128 bere, *a* be'e. — 716 ε, 2112 sere, *a* zeere. — 721, 1469 groot, *a* groet. — 728 verboorden, *a* verboerden. — 742 Abstale, *a* abscale. — 758, 1185 sere, *a* ze'e. — 759 ender, *a* enter. — 769 ghinder, *a* ghindre. — 834 rouwe, *a* rauwe. — 848 bere, *a* beere. — 859 abt, *a* abd. — 866, 886, 2062, 2466, 2561, 2562, 3105 waert, *a* w't. — 874 sant, *a* zant. — 894, 1216, 1838 waert, *a* wart. — 904, 2326 ere, *a* eere. — 928 heeren, *a* he'en. — 993 niemen, *a* niement. — 1035 huse, *a* huuse. — 1075 enen, *a* eenen. — 1087 η, 1857 ε keren, *a* ke'en. — 1177 swighet, *a* swijghet. — 1180 γ achter, *a* achtre. — 1201, 1275 coninx,

a conincx. — 1255, 1348, 1359, 1422, 1506, 1571, 1602, 2470, 2548 *α*, 2728, 2779, 2926, 3125, 3152 zere, *a* ze'e. — 1256 sijt, *a* zijt. — 1299 een, *a* eñ. — 1314 hoort, *a* hoert. — 1316 Grimberte, *a* grimbeerte. — 1327, 1967, 2587 siele, *a* ziele. — 1334 *β* come, *a* comme. — 1374, 1523, 2775 ghedinken, *a* ghedincken. — 1376 zwaerde, *a* zw'de. — 1400 hongherich, *a* ongherich. — 1410, 1425, 1442, 1659, 1827 *noot* vs. 2, 1909, 2108 *noot* vs. 14, 2147, 2174, 2356 *noot* vs. 1 en 5, 2391, 2406 *noot* vs. 1, 2568, 2718, 2928, 2989, 3013, 3044, 3081, 3149 daer, *a* d'. — 1457 *noot* vs. 1 grote, *a* groete. — 1462 verwarvic, *a* verwervic. — 1512 *ε* waerwaert, *a* waer w't. — 1544, 1785, 3149 heren, *a* he'en. — 1548 zwarten, *a* zw'ten. — 1560, 1910, 1926 wart, *a* w't. — 1565 de, *a* die. — 1576 sie, *a* si. — 1581 seden, *a* zeden. — 1598 achterwaert, *a* achter w't. — 1600 *noot* vs. 3 ten, *a* te. — 1608 niemene, *a* niemene ne. — 1614 Grimbeert, *a* grimb'te. — 1626 cnecht, *a* knecht. — 1641 hoven, *a* hove. — 1647 loon, *a* loen. — 1654, 2345, 2384, 2847 waer, *a* w'. — 1655 sake, *a* saken. — 1683 herberghede, *a* herb'ghede. — 1728 pijnlijc, *a* pijnlic. — 1762 sine, *a* sinen. — 1770 Ysengrijn, *a* ysingrijn. — 1786 line, *a* lijne. — 1789 * *θ* pine, *a* pijne. — 1808 gawi, *a* ghawi. — 1821 ende, *a* ende *ontbreekt*. — 1826 *noot* vs. 3 doet, *a* doot. — 1843 hinderwaert, *a* hinderw't. — 1852, 2007 zwaer, *a* zw'. — 1895 mammen, *a* mannen. — 1919 ene, *a* eene. — 1926 beiagheden, *a* beiaechden. — 1933 daermet, *a* d'met. — 1968, 2350 *δ*, 2908 waerheit, *a* w'heit. — 1970 enen, *a* eenen. — 1976 bewerven, *a* bew'ven. — 1994 is, *a* es. — 1999 liden, *a* lieden. — 2015 eene, *a* eeene. — 2023 zo, *a* so. — 2038 maghen, *a* maghen lieghen. — 2049 conincs, *a* coninx. — 2065 wisen, *a* wysen. — 2068 tenen, *a* teenen. — 2069 Ghent, *a* ghend. — 2092 Hermelinen, *a* h'melinen. — 2108 *noot* vs. 2 beclaeghden, *a* beclaechden. — 2123 sake, *a* zake. — 2130 wareltere, *a* warelt eere. — 2148 varen, *a* vare. — 2150 begheerde, *a* begh'de. — 2157 *noot* vs. 1 hole, *a* holle. — 2221 quam, *a* quame. —

2235, 3157 shere, *a* she'e. — 2235 maghen, *a* maghe. — 2258 bleeef, *a* bleef. — 2300 arghentieren, *a* argentieren. — 2346 oestende, *a* oesthende. 2350 *n* ghewaerlike, *a* ghew'like. — 2404 coomt, *a* comt. — 2408 Cuwaert, *a* tuw't. — 2435 waerdi, *a* w'di. — 2437 waers, *a* w's. — 2444 thuwaert, *a* thuw't. — 2518 *noot* vs. 2 anderwaerf, *a* anderw'f. — 2526 roeckeloos, *a* rouckeloes. — 2532 hier, *a* dan. — 2536 danen, *a* danen dat. — 2563 Ysingrijne, *a* ysingrine. — 2564 also, *a* alsoe. — 2568 bede, *a* beede. — 2579 versche, *a* versche. — 2597 omberen, *a* ombe'en. — 2600 berghe, *a* b'ghe. — 2602 *noot* vs. 2, 2866 gherne, *a* gh'ne. — 2642 nu, *a* mi [1]), — 2669 den, *a* de. — 2684 daeraf, *a* d'af. — 2709 daer bi, *a* d'bi.— 2715 herte, *a* h'te. — 2737 huutwaert, *a* huutw't. — 2750 ghemakelic, *a* ghemackelic. — 2764 u, *a* hu. — 2778 droevelijc, *a* drouvelic — 2829 zijn, *a* sijn. — 2860 goet, *a* goets. 2902 en, *a* ne. — 2918 daer toe, *a* d'toe. — 2921 come, *a* comme. — 2963 el, *a* hel. — 2993 willecome, *a* willecomme. — 3088 werden, *a* w'den. — 3089 die, *a* de. — 3092 hi sprac, *a* hi sprac *ontbreekt.* — 3103 werpen, *a* w'pen. — 3104 vreselicste, *a* vreeselicste. — 3161 zweert, *a* zw't.

Verder komen de verbeteringen, door van Helten in de Corrigenda aangewezen, met de lezing van *a* overeen; alleen moet vs. 2958 *niet* veranderd worden, want *a* heeft daar »alse" en niet »also".

III. Eenige plaatsen uit den Rein. II.

Indertijd vergeleek ik den *proza-Reinaert* (herdruk van Suhl in 1783) met *Rein.* II en teekende daarbij de voornaamste afwijkingen aan. Bij vergelijking dier plaatsen met *Rein.* I en den Mnd. *Reinke* vond ik een en ander, dat voor de critiek van den *Rein.* II niet zonder belang is, en waarop, voor zoo-

1) *Mi* is de ware lezing, die ook bij Jonckbl. vs. 2900 en Martin vs. 2922 moet worden hersteld; *a* heeft vier rechtopstaande streepjes, wat ook *nu* zou kunnen beduiden, indien niet boven het laatste nog een schrapje zweefde.

ver ik kan nagaan [1]), nog niet elders gewezen is. Voor *Rein.* I (*a*) citeer ik de lezing van het Comb. Hs., maar met de versnummers der uitgave van Jonckbloet, voor *Rein.* II (*b*) die van Martin en voor den Reinke (*r*) die van Schröder. De *proza-Rein.* wordt aangeduid door *p*.

b 176 men en selt uwen kinderen niet prisen. — *a* 168 men saelt huwen kindren mesprijsen, *p* men salt over mennich iaer uwen kinderen misprisen. Vgl. *r* 139.

190 sprect. — *a* 170 seit, *p* seit.

732 trac. — *lees* met *a* 680, *p* en *r* 635 brac.

908 oren. — *lees* met *p* ogen. Vgl. Muller, *O. en j. bewerk. v. d. Rein.* 36 op vs. 799; *p* leest ook daar ogen (niet: oghen).

972 ghehapt (: abt). — *lees* ghehabt. Vgl. *Mnl. Wdb.* III, 1 habben en III 145 happen (waar echter deze plaats niet wordt vermeld), en Kil. 208 »habben ende snabben." Men zou echter even goed kunnen lezen: ghesnabt, in overeenstemming met *r* 854 gesnabbet (: abbet); *p* heeft: die u die crune gescoren heeft die heeft u vaste bi den oeren ghenoept.

Moet in ditzelfde vers *al* vervangen worden door *u*, zooals *a* 946, *p* en *r* 854 lezen?

1222 huufde. — Dit woord is hier op zijne plaats. Het zal dus wel toeval zijn, dat *a* 1204 en *p* beide hoende lezen; *r* 1066 heeft schendede.

1707 aelmissen seldi gheven. — *p* ende u aelmissen suldi geven, *r* 1617 jûwe almisse schole gî gêrne geven.

2267 mit sijnre groter hoveerde. — *p* met sijnre ghecker hoverdien, *r* 2144 mit sîner geklîken hôchfârdicheit.

2288 des vijants (hs. viant). — *lees* des duvels, in overeenstemming met *a* 2272 sduvels, *p* des duvels, *r* 2166 des dûvels.

3408 hi... heeft. — Dit is mij onverstaanbaar; *lees* ic...

1) Het boek van Knorr, *Reinaert de Vos und Reinke Vos*, heb ik niet kunnen raadplegen.

hebbe, wat een goeden zin geeft. *p* heeft: dat ic mijn vriende verwrocht hebbe, *r* 3156 dat ik mîne vrunde hebbe vorwracht. Vgl. Kil. 736 ver-wercken sijnen vriendt, *Lsp.* Gloss. en de daar aangehaalde plaatsen.

3708 Moet dit vers soms gelezen worden: »ᶜheer Firapeel, des volghen wi mede"? Vgl. *p*: Ysegrym die sprac heer firapel. des volghen wi alle gader. Zie ook *b* 3404 e. e.

3793 hebdi iet van mi vernomen? — *lees* iet niewes. Vgl. *p* hebdi yet nyewes vernomen, *r* 3555 wat hebbe gî nîes vernomen?

5828 daer en staet. — *lees* met *p*: daer en steeckt.

6036 hondert. — *p.* twintich, *r* 5376 twintich.

6170 ooc gheburen (hs. gebueren: aventueren). — *lees* so hooghe vueren. Vgl. *p* ende dat rat van aventueren dat mocht mi noch so hoeghe vueren dat mijn recht ende mijn woerde...

6298 hs. en Willems lijdsen. Martin wil *lordsen* lezen; ik weet niet op welken grond. Men leze met *p*: *lutsen* (of *ludsen*). Op vs. 6362 heeft *p* (en ook *b*?) *ludse*; lees *ludsede*? Vgl. de Bo: *lutsen* o. w. Wiggelen, zwanken, zachtjes schokken.... *Lutsen aan iets*, er aan wiggelen. Aan een staak lutsen om ze uit den grond te lossen...." Het woord wordt ook vermeld door Kil. en Oudemans i. v.

6303 op. — *lees* met *p*: af.

6396 *p* heeft niet: ergens an, maar: erghent an.

6452 hoe wel seilt hi met alle winde. — *p* hoe can hi met alle wijnden waeyen. Vgl. *Lsp.* Gloss. 674 met scepen in die zee wayen, te scheep varen. Ik weet niet wat in den tekst behoort te staan: seilt of wayt.

In overeenstemming met hetgeen Muller, *O. en j. bew. v. d. Rein* 10, *n.* 5 zegt over den oorsprong van *p* en *r* uit éénzelfde hs. afwijkende van *b*, vind ik verscheidene plaatsen, waar *p* met *r* overeenkomt, doch waar die lezing onmogelijk in *b* kan hebben gestaan. Zoo b.v. *b* 4570 »ende haer suster ende mijn kinde", waar *p* heeft: »ende hoer twee susterren ende ij mijnre kinder" en *r* 4149 vlg. »dâr sint bî er ere sustere twei / unde

ôk dâr tô mîne kindere drei", en *b* 857 versprano (gelijk *a* 819), waar *p* ontspranc leest en *r* 749 entsprank. Elders weêr kan *b* wel in overeenstemming gebracht worden met *pr*, maar is dit onnoodig, daar de lezing een goeden zin geeft en op grond van het voorgaande verandering dus niet wenschelijk is. Zulke plaatsen zijn *b* 846 van der afterpoorten, *p* van cafpoerten, *r* 736 vor der kafpôrten, en *b* 4449 botter, *p* soete boter, *r* 4381 sœte botter. Hieruit volgt, dat ook bij de bovenaangehaalde vss. 1707, 2267 en 6036 de overeenstemming van *p* en *r* alleen niet voldoende is om eene wijziging van *b* te rechtvaardigen. Ik heb daar dan ook niet durven voorslaan de lezing volgens *pr* te veranderen.

IV. Lorr. V, 297.

In het *Mnl. Wdb.* III 183 vlg. staat: »Have.... 3) *Haven;* lat. portus. Zie de Aanm.

Aanm. — ... Slechts op eene plaats komt de vorm have voor in de bet. van ndl. *haven*, nl. *Lorr.* V, 293: »die wint... die mi heeft gedregen in ene havene..., daer Agulant es havehere". Of haven met have verwant is, is niet zeker (zie Haven [1]) en Kluge op hafen), doch have in de bet. *haven* is hetzelfde woord als het boven behandelde. Ook mnd. *have* naast *havene* en mhd. *habe* en *hap* naast *habene* hebben de bet. *haven*; vgl. Kluge op hafen en haff....

Havehere, znw. m. Van have, in de bet. *haven. Havenmeester*. Zie de plaats bij Have, Aanm."

Wanneer *havehere* werkelijk de opgegeven beteekenis had, zou er t. a. p. sprake moeten zijn van eenen Agulant, die *havenmeester* was. Dit kan echter niet de bedoeling van den dichter der *Lorreinen* zijn geweest.

1) T. a. p. 186 „Havene.... Eene enkele maal komt ook have in den zin van *haven* voor; zie de Aanm. bij Have, en vgl. Havehere, doch het is niet zeker, dat dit woord van denzelfden stam is. Zie Kluge op haff."

De aangehaalde plaats, deel uitmakende van een verhaal, dat Gelloen aan Keizer Karel doet, luidt in haar geheel:

Ic gelovede hem weder daer
Te comene (nl. in der Goten lant), weet vor waer;
Maer die wint was mi tegen,
Die mi in Afrike heeft gedregen
In ene havene, God weet,
Die ave [1]) die stat van Benu steet,
Daer Agulant es havehere.
Daer wasic in anxste sere,

en geen wonder, want Agulant werd indertijd door Gelloen om den tuin geleid en het is hem dus allesbehalve aangenaam juist in diens rijk aan te landen [2]).

Agulant nu is in dezen roman [3]) een bekend persoon, die meermalen handelend optreedt, ook in de ons bewaard gebleven fragmenten. Wij vinden melding gemaakt van eenen strijd tusschen hem en Desrames, waarin Gelloen den verrader speelt en Agulant in 's vijands handen levert (II 72 vlgg.), en verder het uitvoerig verhaal van eenen inval, dien Agulant uit woede over Gelloen's verraad in het rijk van Karel doet.

Het blijkt ons daaruit, dat hij een machtig Sarracenenvorst was, die »here was van groten lande" (II 96). Hij brengt »een starc ende een machtech here" (II 151) op de been en valt daarmee in Spanje: niet minder dan vier koningen hebben zich onder zijne bevelen geschaard (II 613). En het moet wel een groot leger zijn geweest, dat hij had, want in een hevigen veldslag verliest Karel op éénen dag 40.000 man, terwijl het

1) Jonckbloet, bl. 268, slaat voor: *ane* te lezen.

2) Gelloen ontkomt, maar hoe hem dit gelukt blijkt niet uit de ons bewaarde fragmenten. Ook nog op eene andere plaats wordt op deze gebeurtenis gezinspeeld, nl. *Lorr. XII b* 21 vlgg. (*Tijdschr.* III, 50).

3) Ook elders komt hij voor; zie Jonckbloet, *Karel d. Gr. en zijn XII pairs*, bl. XXI vlg.

aantal der gesneuvelde Sarracenen nog veel grooter was. (II 1011 vlgg.).

Wanneer nu van zulk een man sprake is, zal de dichter der *Lorreinen* Gelloen toch niet laten vertellen, dat hij door tegenwind moest binnenvallen in eene havenstad, waar zijn doodsvijand Agulant *havenmeester* was.

Wij zullen vs. 297 dan ook wel moeten lezen:

Daer Agulant es ave here;

de *h* als onorganisch beschouwende. De zin is dan duidelijk. Gelloen verhaalt eenvoudig, dat hij, in Afrika belandende, tot zijnen schrik in eene stad komt, waar koning Agulant heer van was.

Is deze gissing juist, dan moet natuurlijk het artikel havehere en wat daarmee samenhangt uit het *Mnl. Wdb.* wegvallen. Dit neemt echter niet weg dat *have* in den zin van *haven* zeer goed in het Mnl. kan bestaan hebben; men vergelijke de Mnd. en Mhd. vormen. Alleen kan men zich daarvoor niet meer beroepen op deze plaats uit de *Lorreinen*.

V. Huwelijk.

Wij weten, dat de vorm *huwelijk* reeds in de middeleeuwen het oudere *huweleic* begon te verdringen, en dat dit eene samenstelling is van het grondwoord van *huwen* met een Ogerm. woord voor dans, spel, verwant met Got. *laiks* m. dans en *laikan* springen, Ags. *lâc* spel, Ohd. *leich* m. onz. spel, zang en Mhd. *leichen* opspringen, Ono. *leikr*, enz. (zie Franck, Vercoullie, Verdam, i. v.). Franck zegt daarom: »huwelijk moet dus oorspronkelijk 'feestelijkheid bij het huwen' hebben beteekend."

Wellicht moet deze oorspronkelijke beteekenis nog meer worden beperkt en is onder »huweleic" eigenlijk te verstaan de dans, waaronder bij onze Germaansche voorouders het huwelijk voltrokken werd.

Het is slechts weinig wat ik tot staving dezer meening kan mededeelen, maar juist in de hoop, dat anderen meerdere be-

wijzen zullen vinden, wil ik op deze zaak hier de aandacht vestigen.

In zijne *Volkstänze im deutschen Mittelalter* [1]), bl. 13, zegt Angerstein, na juist gesproken te hebben over eenen fakkeldans, die bij bruiloften werd uitgevoerd: »Solche feierliche Tänze gerade bei Hochzeiten scheinen übrigens uralt, ja man könnte zu der Annahme geneigt sein, dass während derselben die Trauung vollzogen worden, wenigstens sprechen dafür zwei Thatsachen. In Neapel befindet sich in der kleinen Kirche der Incoronata, zu deren Eingang man von der Strasse (Strada Medina) wie in einen Keller hinabsteigen muss, eine Reihe von acht Deckengemälden, die der Maler Giotto (geb. 1276. gest. 1336) gemalt hat. Eins dieser Bilder stellt eine Trauung dar: Im Hintergrunde in der Mitte steht ein fürstliches Paar, der Bräutigam ist im Begriffe, der Braut den Ring anzustecken, ein Priester nähert ihre Hände einander; hinter der Fürstin steht ein Gefolge von Frauen, hinter dem Fürsten mehrere Kapelläne und andere, hinter diesen einige Posaunisten, die mit gewaltsamer Anstrengung ihre Instrumente blasen; im Vordergrunde sieht man einen Geiger und einen lustigen Hautboisten, daneben Ritter und Frauen, die mit zierlichen Bewegungen, indem sie sich sehr zart an den Fingerspitzen halten, einen Reigentanz aufführen. Einen zweiten Beweis für dieselbe Annahme dürfte eine Stelle geben aus dem romantischen Epos des Minnesingers Gottfried von Strassburg »Tristan und Isolde." Hier wird ein Reihentanz getanzt, den Tristan und Isolde als Brautpaar führen; während des Tanzes tritt der Bischof in vollem Ornate ein, es wird ein Kreis gebildet und in dessen Mitte die Trauung vollzogen."

Deze plaats staat echter niet in den *Tristan* van Godfried van Straatsburg, maar in het vervolg daarop van Hendrik van Freiberg. Ook Weinhold, *die Frauen in dem Mittelalter* (1ste druk) 260, gewaagt er van, als hij spreekt over het in gebruik

1) Sammlung gemeinverst. wissensch. Vorträge, III Serie, Heft 58.

komen der priesterlijke inzegening van het huwelijk. Hij toont aan, dat deze eerst sedert de 12de eeuw gewoonte werd, nadat men er eenen waarborg voor eer en geluk in begon te vinden. »Nicht immer geschah jedoch diese Einsegnung an heiliger Stätte, sondern öfters im Hochzeitshause und mitten unter weltlicher Lust. So erzält Heinrich von Freiberg in seinem Tristan, wie der Bischof bei der Vermählung Tristans und Isote blansche manis mitten unter den Lärm und den Tanz der Hochzeitgesellschaft tritt und die kirchliche Handlung vornimmt (633). Die Koncilien sahen sich daher genötigt gegen solchen Unfug einzuschreiten, obschon sie vergeblich gepredigt zu haben scheinen [1]."

Dit alles wijst dus nog op het oude gebruik, dat moeilijk uit te roeien viel. Of er tegenwoordig nog sporen van te vinden zijn?

In onze kinderspelen is veel ouds bewaard. Er zijn er onder, die voor eenige eeuwen nog door volwassenen werden gespeeld, bij enkele geeft ons de loop van het spel eene afspiegeling van reeds lang vergeten gebruiken, ja sommige bewaren nog de herinnering aan heidensche ceremoniën en formules uit den vóór-Christelijken tijd. De oorspronkelijk ter eere der godheid uitgevoerde reidans, waaraan ook de voornaamste deelnam, daalde af tot een middel ter vervroolijking op bruiloften en boerenkermissen, om nu, geheel door de volwassenen geminacht, alleen aan de kinderen te worden overgelaten. En zoo vinden wij dan in de kinderspelen en kinderrijmen veel, dat ons omtrent de denkbeelden en gebruiken onzer voorouders kan inlichten.

Spiegelt zich nu ook het gebruik der Germanen, om het sluiten van een huwelijk onder zingen en dansen te doen plaats hebben, in een kinderspel af? Inderdaad hebben wij eenen rei-

1) „Concil. Trevir. c. 5 (1227) *matrimonium cum honore et reverentia et in facie (non enim risu et jocose nec contemnatu) ecclesiae celebretur.* — Concil. Salisburg. 1420 c. 13 *si commode fieri potest in ecclesia, aliquando in alio loco honesto sine strepitu cum honestate debita fiant matrimoniorum copulationes.*"

dans, waarbij, onder het in de rondte dansen van den kring, gezongen wordt:

'k Heb mijn geld
Op hoopen gesteld,
Gestapeld op alle kanten. (*var.* op elkander)
'k Heb mijn liefje trouw beloofd,
Een trouw van diamanten.
Ziedaar, schoone jonkheer,
Daar heb je mijn hand van eer.
Ziedaar, schoone jonkvrouw,
Daar heb je mijn hand van trouw,
En daarop zoen ik jou. [1])

Dat dit spel werkelijk nog eene herinnering aan het Oudgermaansche gebruik bewaart, is volstrekt niet onmogelijk.

Overigens moest het gebruik zelf wel uitslijten, toen men de huwelijksplechtigheid *in* het kerkgebouw deed plaats hebben, want daar kon men toch geen reidans uitvoeren. Men schijnt de gewoonte toen in zooverre gewijzigd te hebben, dat men het bruidspaar onder muziek, gedans en gejuich tot aan de kerk begeleidde, en dan, nadat de dienst was geeindigd, weder op dezelfde wijze terugvoerde naar de plaats waar de verdere feestelijkheden zouden zijn [2]). Dit gebruik heeft nog tot in onze dagen hier en daar stand gehouden. In de boeken, die over de huwelijksgebruiken in ons land handelen, vind ik er

---

1) Deze lezing hoorde ik te Wormerveer. Het spel schijnt er thans in onbruik te zijn. Die in van Vloten's *Baker- en Kinderrijmen* (uitg. der *Algem. Bibl.* dl. 2, 7) is minder volledig. Zij luidt:

Ik heb mijn geld op hoopen gesteld,
Gestapeld op zijn kanten.
Ik heb mijn liefjen trouw beloofd,
Een trouw van diamanten.
Ziedaar, schoone jonkvrouw!
Heb jij der mijn hand van trouw,
En daarop zoo zoen ik jou.

2) Vgl. Weinhold, *t. a. p.* 263.

niets van opgeteekend, en ik weet dus niet, of men het bij ons nog kent. De gewoonte bestaat echter nog in Zwaben en Stiermarken, en waarschijnlijk ook wel elders. In de beschrijving eener bruiloft te Bettingen bij Gmünd lezen wij [1]: »Nach eingenommenen Imbiss bewegt sich der ganze Zug der Kirche zu, die Spielleute voran. Am Schiessen, Jauchzen, Schnallen mit der Zunge etc. fehlt es niemals. Die Spielleute lassen auf den Wege Marsche, Tänze etc. hören; vor der Kirchthüre machen dieselben rechtsumkehrt und begeben sich meistens — anstatt in die Kirche — in das Wirtshaus.

Früher war es Sitte, dass der ganze Zug sich zuerst in das Wirtshaus begab, dort Wein trank und tanzte. . . .

Kommt der Hochzeitszug in die Kirche, so beginnt der Organist mit einem lustigen Marsch. . . . .

Wie sich der Zug in die Kirche bewegte, eben so geht er in das Wirtshaus zurück. . . . . — Die Musikanten stehen schon vor der Kirchthüre und spielen Märsche bis auf den Tanzboden. Diesmal begleitet aber den Zug Alt und Jung und Jauchzen und Schiessen, Hüte schwingen, Schnalzen mit der Zunge und den Fingern, halb tanzend etc., kurz, Alles ist voller Leben" [2].

Men moet dezen optocht wel onderscheiden van dien, waarbij de bruid met haren inboedel naar de woning des bruidegoms wordt gevoerd, en die nog in zeer vele streken wordt gehouden [3]. Het is nog niet uitgemaakt, of dit gebruik samenhangt met den »bruidloop", waarvan het woord bruiloft afkomstig is. O. a. zijn Weigand (*Wtb.* i. v. Brautlauf) en Weinhold (*t. a. p.* 248) van dit gevoelen. Grimm (*Wtb.* II 336) en Simrock (*Myth.*

1) Birlinger, *Volksthümliches aus Schwaben* II 346 vlg.

2) Een dergelijke beschrijving uit Stiermarken vindt men: Schlossar, *Cultur- und Sittenbilder aus Steiermark*, 162 vlg.

3) Zie b. v. Scheltema, *Volksgebruiken der Nederl. bij het vrijen en trouwen*, 126 vlg. en 275, de Roever, *Van vrijen en trouwen* 201 vlg., Leopold, *Van de Schelde tot de Weichsel*, 1, 545 vlg., Weinhold, *t. a. p.* 248 vlgg., Birlinger, *t. a. p.* II 337 vlgg. en 357 vlgg., Hartmann, *Bilder aus Westfalen*, 42 vlgg.

598 vlg.) daarentegen leiden bruiloft af van den wedloop, die de bruidegom met zijne bruid houden moest, en waarvan nog sporen in bruiloftsgebruiken over zijn. Bij de door Simrock *t. a. p.* genoemde kan nog gevoegd worden de wedren, die eertijds te Hümmlingen tusschen de jonggehuwden plaats had [1]).

VI. Gevel.

»Gevel is... volgens zijne afleiding: het bovenste stuk van een muur, dat in een driehoek uitloopt, ongeveer fr. *pignon*. Het wordt echter in 't bijzonder toegepast op den geheelen voorkant van het gebouw, in den zin van fr. *frontispice*" (*Ned. Wdb.* IV 1922). Dit zijn de thans gewone beteekenissen van het woord. Vroeger moet *gevel* echter ook nog eene andere gehad hebben. Kil. 184 vermeldt dan ook, behalve »gheeuel, veur-gheevel. Frontispicium: frons aedificii etc. Facies", nog »gheeuel, ghęuel. Fastigium, cacumen, supercilium, iugum, apex" [2]) en Verdam zegt op grond daarvan *Mnl. Wdb.* II 1792: »Ook de bet. *nok van het huis* schijnt aan het woord eigen geweest te zijn." Bewijsplaatsen uit het Mnl. zijn echter niet bekend.

Kluge schrijft *Etym. Wtb.*[4] 115 over den oorsprong van het woord: »Giebel m. aus gleichbed. mhd. *gibel*, ahd. *gibil* m.; entsprechend ndl. *gevel*, anord. *gafl* 'Giebel', got. *gibla* m 'Zinne'. Das ahd. Wort bedeutet 'Vorderseite' (z. B. der Stiftshütte) sowie 'die Pole', so dass 'äusserstes Ende' als Grundbedeutung wahrscheinlich ist."

Dat *gevel* werkelijk oorspronkelijk »top, uiteinde" beduidde wordt bevestigd door eene merkwaardige beteekenis van het woord in de Zaansche gouwspraak, die zooveel belangrijks bevat [3]).

1) Strackerjan, *Aberglaube u. Sagen aus Oldenburg*, II 125, N°. 440.

2) Of bedoelt Kil. hiermee niet anders dan het spitstoeloopend bovendeel van gevel, de bet., die het woord nog bij ons heeft?

3) Daar ik aan het verzamelen ben van bouwstoffen voor een Zaansch Idioticon kan ieder, die mij grootere of kleinere lijsten van Zaansche uitdrukkingen wil mede-

De oude Zaansche puntgevels dragen eene eigenaardige versiering, nl. eene spits van omtrent 1 M. lang, in den vorm van een puntig toeloopenden kurketrekker, die op een bol is geplaatst. Deze houten figuur nu, die tegenwoordig meestal in vereenvoudigden vorm voorkomt en met het bouwen van nieuwerwetsche huizen begint te verdwijnen, heet (althans te Krommenie, Wormerveer, Koog en Westzaan) *gevel.* Ik zelf heb het woord meermalen in dien zin gebruikt en hooren gebruiken. Te Wormerveer staat ook nog een kaaspakhuis, dat »de Roode Gevel" heet, omdat daar zulk een gevel op stond en deze roodgeverwd was. Ofschoon die gevel voorlang is weggenomen, draagt het pakhuis nog altijd den ouden naam.

Dergelijke gevelspitsen heeten elders *makelaar*; volgens van Geuns, *Beschr. van Zaandam* 408, ook te Zaandam. Men vgl. van Dale en de Bo i. v. makelaar en de *Teuth.* en Lübben op: mekeler.

VII. Het hazenpad kiezen.

Van Dale 577 vermeldt: »*Hazenpad*, o. gmv. (jachtt.) weg, dien de haas heeft ingeslagen; (fig.) *het — kiezen*, aan den haal-, op de vlucht gaan."

De uitdrukking is duidelijk. Reeds zeer vroeg gold de haas als het lafhartige dier bij uitnemendheid en was haas als schimpnaam in gebruik. De *Lex Salica* reeds bepaalt: »Si quis alterum leporem clamaverit, ccxl. den. qui faciunt solid. vi. culpabilis iudicetur" [1]). Maerlant noemt in de *Nat. Bl.* 2, 2567 de hazen »sere blood ende snel ter vlucht" en de lafheid dezer dieren vindt meermalen in Mnl. geschriften uitdrukking, b.v. *Sp.* IV[1], 53, 16 »Blodere was hi dan een hase", *Esop.* XXXII, 9 vlg., *Merl.* 14699 (aangeh. *Mnl. Wdb.* III 171 op *hase*). Ook de snelle vlucht der hazen doet den dichters eene vergelijking aan de hand om de overhaaste vlucht van krijgers in een veldslag

deelen, mij daardoor zeer van dienst zijn. Wat er over het Zaansch is gedrukt (nog meer dan Petit's *Bibliographie* in *Onze Volkst.* 1, 75 vlg. vermeldt) is mij natuurlijk bekend.

1) Uitg. v. Holder, bl. 60 (Hs. van Joh. Herold XXXIII, 4).

te kenschetsen, en wij lezen b.v. (*Lanc.* 2, 14479 vlg.) »Ende si vlouwen vor hem tier stont alse die hase doet vor den hont", of (20586 vlg.) »Want ic sachse vor hem vlien alse die hasen vor die honde plien". Vandaar dat men »op de vlucht gaan" en »ervan door gaan" begon uit te drukken door *haasje gaan* (»Een dochter zonder geld, daar hij me haasje ging", Angelkot, *Don Cesar* 2, aangeh. bij Oudemans III 12), en van eenen voortvluchtige zeide, dat hij *haasje was* (»Hij voorsichtig wesen? dat loof ik niet, want had hij kunnen voorsien, dat hij en sijn Broeder Sagelis bij sijn levendige lijf soo in de klem souden loopen, 'k meen niet of hij had al haesje geweest", *Brillen voor alderhande gezigten* (1672), van Johan de Witt, aangeh. *Navorscher* 4, 288). Of wel, dat men sprak van *het hazenpad kiezen* (»waar door vele gequest, de andere 't hasepad kosen", Soeteboom, *Ned. Beroerten*, 69 (1658)) en *op het hazenpad zijn* (»hij is op 't hazepadt", *Ned. kluchtsp.*[2] 3, 2 (1662)).

Het is der vermelding waard, dat wij in het *Dagverhaal van Jan van Riebeek* [1]), den eersten commandeur aan de Kaap de Goede Hoop, een paar uitdrukkingen vinden, die ongetwijfeld naar het voorbeeld van *het hazenpad kiezen* zijn gevormd.

Vooreerst vinden wij éénmaal deze uitdrukking zelf (bl. 198): »[Maer soo als de schuldigen] geroepen wierden om voor ons te comen, scheenen de snoff in de neus te hebben..., alsoo, in plaets van bij ons te comen, het hasepat coosen."

Wij lezen dan verder op bl. 176 vlg.: »[Hij hield den corporael off opsiender voor, bysonder acht te nemen, dat de robbenvangers niet] in plaats van de robben doot te slaen, dat wijt ende breet geschieden moet, se bedecktelijck naer zee te jagen, dat de vilders mede gaerne zien soude, want dan occasie soude hebben, weynigh te doen, ende dan met een buytelaers praetjen seggen: »wat duyvel corporael 't en is niet mogelijck dat men der veel slaen kan, want se worden al den

1) *Werken Hist. Gen.* N. S. 39. Tot nog toe is alleen het (1ste) deel, loopende van 1652—1655, verschenen.

bruy seer schuw ende kiesen 't robbenpat over de clippen in zee'' ''. En bl. 263 vlg. staat: »den genoemde Frans capiteyn, die ons (ende wij hem) weynich sijn vertrouwende, alsoo 4 van sijn volck [die naar ons waren overgeloopen] quyt is, derft niet bestaen, soo langh wij met 't galjot hier leggen, sijn volck om water of hout te stieren, omdat vreest, dat mede (gelijck d'andere) 't reynosters padt te sullen kiesen''.

De uitgever van het *Dagverhaal* teekent bij »reynosters padt'' aan: »De beteekenis dezer uitdrukking is duidelijk, de oorsprong duister.''

De oorsprong is echter op te helderen uit het *Dagverhaal* zelf. Immers bl. 67 staat: »Den 25 dito (Sept. 1652) — Des avonds gemarcheerd zeven mijlen; zagen twee renosters, die tegen ons aankwamen en meenden ons te vernielen ... Namen des nagts onze rust bij een waterbeek in Godes naam; zagen ook twee struisvogelen. Moesten denzelven dito daar weder van daan wegens twee renosters, die op ons aankwamen, en kozen als toen het strand.'' Welke dieren hier bedoeld zijn blijkt uit vergelijking met bl. 265: »Veele oliphanten, renoscheros, elanden, herten, hinden, ende meer ander wilt wasser ontmoet, eens een trop van 7 ende nochmael een trop van 8en oliphanten, daer all eenichsints voor beducht waren, alsoo deselve, gelijck oock de renoscheros vast voor haer bleven staen, moetende ons volck de beesten selfs wijcken''. Wanneer wij bedenken, dat de vormen »reynosters'' en »renosters'' juist voorkomen in rapporten van onderhoorigen van den commandeur, dan zullen wij moeten aannemen, dat zij voor »renoscheros'', zooals Riebeek zelf schreef, zeiden, en derhalve ook schreven, »renosters''. [1])

1) Het is merkwaardig, dat deze verbastering, die, zooals bleek, reeds terstond na de vestiging der Hollanders aan de Kaap is ontstaan, daar de gewone benaming voor het neushoorndier gebleven is. Mansvelt, *Kaapsch-Hollandsch Idioticon* 132 vermeldt: »*Renoster*, rhinoceros. Reeds bij Nieuhof komt de vorm rinoster voor.'' — »*Renosterbossi*, wilde heester of struik, geliefkoosd voedsel van het vee.'' En de Heer W. J. Viljoen uit Kaapstad, thans te Leiden, vertelde mij verder, dat, evengoed als andere diernamen, ook renoster tot vorming van aardrijkskundige benamingen

Het volk schuift meer in vreemde woorden eene *t* na *s* in, vandaar b. v. stroop en astrant (*str* voor *sr*), profester (voor professor) en stollesteeren [1]) (voor solliciteeren). En merkwaardig genoeg verklaart Mansvelt in zijn *Idioticon* 25, op *boste*, mv. van bos(si): »Meer nog dan in 't Hollandsch dient in 't Kaapsch de *t* tot dissimilatie" en noemt dan nog als voorbeelden: frister (voor frisscher) en kamaste (van het Fra. camaches). De renosters zijn dus rhinocerossen en »'t reynosters padt kiesen" is derhalve de evenknie van »het robbenpad—" en »het hazenpad kiezen."

Eene andere uitdrukking voor hetzelfde begrip is nog *het hazenvel aantrekken*. (»Den Denschen admirael schoot den eersten schoote, ende weert geantwoort met een coegel van zes pondt dattet clapte recht in hem ende soo begost het speel harder en harder. In voegen dat den vyandt naer langh en groot canoneerens op den anderen de lust scheen te verliesen en het hasevell begon aan te trekken want alsoo het doen weer watt coelden sette ick furieuselick op hen aen en kregen se in volle vlucht," *Brief van* 1644, aangehaald bij G. W. Kernkamp, *De Sleutels van de Sont*, 300). Voorts vinden wij ook nog *den hazenwimpel opsteken* (bij Kil. 219 »hasen-wimpel. Cauda leporina q. d. velamen sive vexillum leporinum. Hasen-wimpel opsteken. *adag.* Terga dare, conjicere se in fugam" en ook door Harrebomee vermeld (*Spreekwdb.* 1, 272)). Men vergelijke hiermede Lübben, *Mnd. Wtb.* III 213 (dat hasenbanner nemen, -annemen, -upsteken, up dat hasenvenneken dryven), Grimm, *Wtb.* IV 2, 539 vlg.: Hasenpanier, en Borchardt, *Sprichwörtl. Redensarten* 210: das Hasenpanier ergreifen.

Wormerveer, Aug. 1891. G. J. BOEKENOOGEN.

---

wordt gebezigd. Hij noemde mij de hoeve Renosterfontein (district Colesberg), den Renosterkop (bij Nels Poort; ook vermeld in S. J. du Toit, *Afrikaans ons Volkstaal* 61) en dan Renosterberg, alles in de Middellandsche provincie gelegen.

1) Neder-Betuwsch, *Onze Volkst.* 2, 107.

KOKKERD.

In het 9e deel van dit *Tijdschrift* heeft Prof. Verdam eene verklaring voorgesteld van het woord *kokkerd*: dit zou eene verminking zijn van een der talrijke vormen van het woord *krokodil*. Mij is eene andere gissing ingevallen, waarvan, zoo ik mij niet bedrieg, althans de waarschijnlijkheid kan worden bewezen. Ik zou meenen, dat *kokkerd* een naam is geweest voor de kokosnoot, dat is eene noot die in vergelijking met onze gewone noot stellig een *kokkerd* mag heeten.

Rumphius geeft in zijn *Amboinsch Kruidboek* (I, 7) eene lijst van benamingen die in verschillende streken aan den klapperboom en aan zijne vrucht werden gegeven; daaronder ook *kookernoot*, een term die volgens hem inheemsch was in West-Indië [1]). Ook de Engelsche volkstaal kent *cokernut*: zie Yule-Burnell, *Glossary etc.* 176. In dit werk wordt verder medegedeeld, dat de noten nog heden *cokers* worden genoemd: »a form that still holds its ground among London stall-keepers and costermongers". Evengoed als de volkstaal bij ons van *okernoot* heeft gemaakt *okkernoot*, kon dunkt mij *kokernoot* tot *kokkernoot* worden [2]); en evenals het Engelsch *coker* had nevens *cokernut*, zal ook wel bij de Hollanders, die op West-Indië voeren, een kortere vorm in gebruik zijn geweest. Tot dusverre is mij daarvan geen voorbeeld bekend, wel echter van eene andere benaming waarin de heldere *o* van *coco* onvolkomen is geworden: bij J. Huyghen van Linschoten, in zijne vertaling der *Historia natural y moral de las Indias* van Joseph de Acosta, worden de noten genoemd *cocken*, en die van eene kleiner soort (*coquillo*) noemt hij *cocsken* (IV, 26). Rumphius zegt dat de Latijnsche naam is *Nux Indica* of *Cocus*, en bij sommigen, »qualyk", *Coccus*. Ook hieruit zal men mogen afleiden, dat de volkstaal geneigd was tot de onvolkomen *o*. Waarschijnlijk zal een kenner van oude reisverhalen kunnen aantoonen, dat de kokosnoten bij ons niet alleen *kokken* maar ook *kokkers* werden genoemd. A. KLUYVER.

1) Nog thans is *Kookernoot* een familienaam.

2) Verg. hd. *Kockernuss* (*D. Wtb.* 5, 1568.)

ALVA'S BRIL.

In de jongste aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal, door De Vries zelven bewerkt en tot ons aller vreugde van zijn voortdurende werkkracht en van zijn onverzwakte scherpzinnigheid opnieuw getuigende, zag ik op het woord April »het oude rijmpje" aangehaald: *Op den Eersten April Verloor Alva zijn Bril.* Dat citaat riep mij een opmerking in de gedachte, die ik niet lang geleden ter loops had gemaakt, en wekte den lust bij mij op om die thans uit te werken en in dit Tijdschrift mee te deelen.

Wel mag De Vries het rijmpje oud noemen. Bor gewaagt er van reeds in de eerste uitgaaf van dit gedeelte zijner Nederlandsche Oorlogen, die in 1601 het licht zag. Waar hij den indruk beschrijft, door de inneming van Den Briel op het volk gemaakt, zegt hij, f. 119: »Ja, men hoorde vast onder de Borgeren hier en daer tot sijn [Alva's] spot aldus rijmen: Den eersten Dach van April Verloor Duc d'Alve sijnen Bril." Bor was, toen Den Briel in handen der Geuzen viel, een knaap van twaalf of dertien jaar: op zijn geheugen kunnen wij dus vertrouwen en aannemen dat het rijmpje, in den vorm waarin hij het overlevert, haast zoo oud is als het feit waarop het slaat.

Dat zouden wij anders niet vermoed hebben. Het lijkt veel meer een tijd-versje te zijn van later vinding en zonder bijbedoeling, waarin Briel in Bril wordt veranderd, eenvoudig omdat het (gelijk Mr. Jochem zegt) zoo in het rijm te pas komt. Dat het daarentegen aanstonds werd gedicht en met het doel om den Hertog te bespotten, moet ons verwonderen. Want als spotternij opgevat treft het geen doel, omdat het lijnrecht in strijd is met de waarheid. Immers het zal dan willen zeggen dat Alva, toen hij Den Briel verloor, meteen zijn bril verloren heeft, dat hij in het vervolg niet zoo scherp meer heeft gezien als hij placht en dat hij *bévue* op *bévue* heeft gemaakt. Ware dit werkelijk zoo geweest, of, wat in dit geval op hetzelfde neerkomt, had

het volk gewaand dat het zoo was, de woordspeling zou geestig genoeg zijn. Maar het tegendeel is waar. Nooit heeft Alva een zoo scherpen veldheersblik getoond als in datzelfde jaar '72. Van alle kanten verrast en besprongen, concentreert hij zonder weifelen zijn krachten eerst tegen het punt, van waar het grootste gevaar dreigt, Bergen in Henegouwen, waar de Hugenoten de hand reiken aan de Geuzen; dan, zoodra Bergen gekapituleerd heeft en van Frankrijk niet meer te vreezen is, drijft hij de benden van den Prins van Oranje uiteen en over de grenzen, en overrompelt bliksemsnel en schrik en vertwijfeling aanjagend Brabant, Gelderland en het Sticht, totdat zijn leger onverwachts voor Haarlem tot staan wordt gebracht door de kloekheid van de burgerij en de bezetting, maar vooral ook door het ongunstige saisoen en de bezwaren van het terrein. Van dan af begint voor hem de tegenspoed, echter niet omdat hij minder goed ziet dan voorheen, maar omdat hij met nieuwe, hem en zijn Spanjaards volstrekt onbekende, omstandigheden te doen krijgt. Te zeggen dat hij op den eersten April zijn bril had verloren is ongerijmd, en, als er bespotting mee bedoeld wordt, een volstrekt mislukte aardigheid.

Dat heeft ook Bilderdijk gevoeld en daarom heeft hij in zijn Koekeloer of de Eerste April (Gedichten, I blz. 448) het oude rijmpje zoo gedraaid en aangevuld, dat er waarlijk een grap uit geworden is:

> Een booze dag, gelijk de lieden weten:
> Duc d'Alva werd zijn bril toen afgesmeten,
> Zoodat hij met een lange neus bleef staan.

Maar die lange neus is van des dichters vinding en aan het rijmpje vreemd. Dat is en blijft een spelen met klanken, waarbij wij liefst maar verder niets denken moeten.

Doch behalve dit rijmpje is er stellig even vroeg, en waarschijnlijk reeds vroeger, nog een onberijmd gezegde in omloop geweest, dat wezenlijk snedig is en met den Hertog den spot drijft zonder aan de waarheid te kort te doen. Ik meen dit in

zijn oorspronkelijken vorm aan te treffen in een geschiedverhaal, dat meer dan twintig jaren nader bij de gebeurtenis staat dan zelfs de eerste uitgaaf van Bor, te weten in de Chronijk, Historie der Nederlandscher Oorlogen, door zekeren Theophilus samengesteld en te Norwich (zoo het adres juist is) in het jaar 1579 gedrukt. Daar lezen wij bij de beschrijving van het innemen van Den Briel, blz. 103, op den kant aangeteekend: »De Hertog krijget een Bril op die Neuze".

Gij ziet, iets geheel anders dan wat het rijmpje zegt. In plaats van zijn bril te verliezen, als Den Briel hem ontnomen wordt, krijgt Alva er integendeel bij die gelegenheid een op zijn neus. Het komt er nu maar op aan te weten wat voor een bril het is, die hem dus wordt opgezet. Daarin schuilt natuurlijk de aardigheid.

Onze woordenboeken, voor zoo ver ik ze heb kunnen inzien, laten ons in den steek. Van Dale, dien ik gewoon ben bij voorkeur te raadplegen, zou ons zelfs van den wal in de sloot helpen. Volgens hem beteekent *eenen bril op den neus zetten* iemand misleiden, bedriegen, teleurstellen, zooveel als *iemand brillen verkoopen*. Inderdaad, in dien zin komt ons het woord *brillen*, dat blijkbaar een verkorte uitdrukking is voor het meer graphische *een bril op den neus zetten*, bij de kluchtschrijvers der zeventiende eeuw op een aantal plaatsen voor. Maar is die beteekenis de eenige en hebben wij de kantteekening van Theophilus in dien zin te verstaan, dan moeten wij daarvan alweer hetzelfde getuigen als van het rijmpje, dat zij namelijk onwaar en om die reden ongepast en onaardig is. De Hertog is door de inneming van Den Briel noch bedrogen noch teleurgesteld. Maar zijn macht werd er door gefnuikt, zijn heerschappij ten val gebracht. Zooals een gelijktijdig Geuzenliedje (bij Van Vloten, II, blz. 7) jubelt: *Duc d'Alvens rijcke heeft een ent!* Dat moet ook het gezegde bij Theophilus beteekenen, zal het met de waarheid overeenkomen. Dan, maar dan ook alleen, is zijn woordspeling snedig en zijn spot treffend te noemen.

Inderdaad, zoo ik mij niet zeer bedrieg, is deze beteekenis

de juiste en de oorspronkelijke. Kilian helpt ons, naar ik meen, op den goeden weg, al verkeert hij zelf ook in dwaling. Volgens hem is »*Brillen* iemanden breydelen. Comprimere, refrenare aliquem. *vulgo* brigliare. *Briglia*, *Ital.* i. habena, frenum". Dus, als ik hem wel versta, onderscheidt hij tweeërlei *bril* (en *brillen*): het eene het gewone kijkglas, naar het middeneeuwsche *beril*, *glas*, dus genoemd, en het andere hetzelfde als breidel, van welk woord het een samentrekking is. Ook Dr. Franck, in zijn Etymologisch Woordenboek schijnt tot die meening over te hellen. Maar mij komt het voor dat de zaak eenvoudiger is en dat wij in beide beteekenissen, hoever zij uiteenloopen, met één en hetzelfde woord te doen hebben.

Onlangs zag ik op het Mauritshuis in Den Haag het fraaie schilderij van Paulus Potter, door den Hertog van Westminster aldaar tijdelijk ten toon gesteld, en daarop een liggenden stier afgebeeld met een klem op den neus, die hem waarlijk als gebrild doet voorkomen. De klem is van hout, in den vorm van een hoefijzer of juk, aan de kin met een sluitbalkje en om het achterhoofd met een leeren riem bevestigd. Welken naam de boeren aan zulk een klem geven (of gaven, als misschien het gebruik verouderd is) weet ik niet, maar als zij het *een bril* noemden, zou het mij zeker niet verwonderen, want het heeft daar alles van. En wat deze onderstelling te waarschijnlijker maakt, de hoefsmeden gebruiken het woord *bril* voor een tang, of praam »waarmee zij onhandelbare paarden bij den neus vasthouden"; hetgeen mij bleek uit een aanteekening van wijlen Dr. Te Winkel, in het apparaat van het *Woordenboek* berustende en volgens mijn vriend De Vries waarschijnlijk ontleend aan het geschrift van Gijswijt Van der Netten *Het Paard*, dat ik voor het oogenblik niet bij de hand heb.

Is dit mijn vermoeden juist, dan schikken zich de verschillende beteekenissen van *bril* en *brillen* als van zelf onder elkander. De klem op den neus van den stier ontleent zijn naam van *bril* aan het kijkglas, waaraan zijn gedaante en zijn

plaats, op den neus, doen denken. Het afgeleide werkwoord *brillen* beteekent vooreerst breidelen, bedwingen, kwellen, maar ook beetnemen, bedotten, omdat het door den bril in zijn moedwil gefnuikte dier er inderdaad verlegen en bedrogen uitziet. De overeenkomst in klank met het Italiaansche *briglia* is, volgens deze opvatting, enkel toevallig en kan buiten verdere aanmerking blijven.

Hoezeer de beteekenis van bedwingen en beetnemen in elkander vloeien kan het best blijken uit een paar plaatsen, waar ik althans aarzel welke van de twee te kiezen. Aan een lichtekooi wordt van haar minnaar gezegd:

En dat hij 't fielen wars is, en geirn waer ontlast
Van 't jock, daer g' hem dagelijcks me comt brillen.

(Ogier, de seven Hooft-sonden, blz. 104, uitg. Amst. 1682)

En Van der Venne, Sinnemal, 107, vraagt:

Is dan yemant niet gebrilt
Die niet doen mach wat hij wilt.

Hoe dit zij, wij verstaan thans volkomen wat Theophilus zeggen wil met zijn: »de Hertog krijget een Bril op die Neuze". En zijn zeggen is even juist als zijn woordspeling grappig. Want na den eersten April is Alva's rijk waarlijk ten einde; zijn hooge sprongen hebben uit, als een gebrilde booze stier staat hij daar. Het is vreemd dat Bor dit gezegde niet gekend schijnt te hebben, en nog vreemder, zoo hij het misschien gekend heeft, dat hij aan het zoutelooze rijmpje de voorkeur en een plaats in zijn geschiedboek heeft gegeven. Soeteboom, in zijn Saanlants Arcadia (uitg. Amst. 1658, blz. 535) toont beide te kennen; hij verhaalt hoe de Geuzen op den eersten April Den Briel bemachtigden, »daer Duc d'Alba (zoo gaat hij voort) ghenoegh mede *gebrilt* wierdt. Men voerde daer een spreekwoort: »Op den eersten dach van April Verloor Duc d'Alve sijnen Bril". Vermoedelijk ontleende hij het rijmpje aan Bor en het proza-gezegde aan een mondelinge overlevering. Dat dit laatste, gelijk ik boven beweerde, even oud, zoo nog niet ouder, is dan het eerste, kan ik met een gelijktijdig

Geuzenlied, in het midden van het jaar '72 gedicht en langs de straten gezongen, afdoende bewijzen. »Duck d'Alve", heet het daar (Van Vloten, Geschiedzangen, II blz. 6)

Duck d'Alve mocht verdraegen niet
Den Bril op zijnder Neuse.
Wt Utrecht hij doen trecken liet
Thien vaendels Spaengiaerts,

om Den Briel te hernemen. Maar te vergeefs; hij kon zich den bril, dien hem de Geuzen hadden opgezet, maar niet van den neus rukken; hij bleef gebrild.

Het bovenstaande kan verder nog dienen tot verklaring eener plaats in de Historia Martyrum Batavicorum van Opmeer, waarmee de Hollandsche vertaler blijkbaar geen weg heeft geweten en die hij daarom maar onvertaald heeft gelaten. Als inleiding tot zijn verhaal van de gruwelen, door de wilde Geuzen in den zomer van 1572 te Leiden bedreven, beschrijft Opmeer, hoe, den laatsten Juli, Lumey de stad binnentrok, omstuwd door zijn lijfwacht van Luikerwalen, »qui", zegt hij, »sub signo, quod conspicilio notabatur, merebant", d. i. die onder een vaandel, hetwelk met een bril geteekend was, dienden. Niemand behalve Opmeer heeft ons deze bijzonderheid, dat Lumey een bril in zijn vaandel voerde, overgeleverd. Maar wel weten wij uit een brief van Morillon aan den Kardinaal Granvelle (Corresp. de Gr. IV. p. 278), dat de Geuzen tot bespotting van den Hertog op hun vaandels de Spaansche woorden geschreven hadden, die hij gezegd werd op het hooren van de tijding, dat Den Briel verloren was, in zijn overmoed te hebben gesproken: *No es nada:* dat is niets. Voegen wij het een bij het ander, en verbeelden wij ons die woorden onder den gebrilden neus van Alva op het vaandel der veroveraars van Den Briel geschreven. Welk een snedige kwinkslag dan, welk een kostelijke grap, den baldadigen Geuzen waardig!

Maar een grap, die op zich zelf, en zonder verklaring, voor den grooten hoop niet duidelijk was en allicht misverstaan

kon worden. Voor hen die niet verder dachten dan zij zagen en onder den bril, die stond afgebeeld, den klem, waarop gezinspeeld werd, niet begrepen, had de Hertog waarlijk op den eersten April geen bril op zijn neus gekregen, integendeel hij had toen zijn bril, Den Briel, verloren: wat het rijmpje zeide was voor wie dus redeneerden de ware lezing.

Zoo heeft het kunnen gebeuren dat dit laffe rijmpje tot op heden in omloop gebleven en het snediger proza vergeten is geraakt. Misschien zouden wij nog een stap verder mogen gaan en beweren dat het rijmpje, hoe oud het mag wezen, niet meer is dan een verbastering van het oorspronkelijke gezegde, uit enkel misverstand ontstaan. Ik voor mij ben tot die onderstelling wel geneigd, maar wil er toch niet voor strijden.

R. FRUIN.

SECK (SICK)!

Als Kackerlack de Hal te Amsterdam binnentreedt, wordt hij door »de Vleyschouwers ghelijck van overal" aangeroepen: »hy sick! hem sick! hou sick, myn Heer selje wat koopen? *enz.*"; de plaats is overbekend [1]). Omtrent de beteekenis van dit *sick* bestaat verschil van gevoelen. Oudemans en Prof. Moltzer laten er zich niet over uit. De Heer Eymael beschouwt het als eene zuivere interjectie, gelijkstaande met ons *pss! psst!*, waarin de *k* een aanhangsel zou zijn, te vergelijken met de *t* in *het* op eene andere plaats van hetzelfde stuk [2]). Dr. Te Winkel ziet in (*hem*) *sick!* den ouden imper. *sich* van *zien* [3]). En volgens den Heer Spanoghe is *sick* hetzelfde als *zek*, in Zuid-Nederland nog heden een zeer gewone uitroep, b. v. om een trekdier te

1) Bredero II, 38 (Moortje, r. 641).

2) T. a. p. II, 85 (Moortje, r. 2066); zie Tijdschr. VI, 90.

3) Zie Grundr. d. germ. Phil. I, 670. Dit *sich* komt trouwens ook voor (Bredero I, 21: Roddr. r. 145), en zal daar inderdaad aldus, als de oude imperatief van *sien*, opgevat moeten worden.

doen stilstaan: »*hou zek*, d. i. houd, zeg ik!" [1]) De laatstgenoemde opvatting en verklaring behoeft nog eene kleine wijziging. Om de *k* te verklaren, behoeft men geene samentrekking uit *zeg ik* aan te nemen. M. i. is *sek* (want ook dit komt bij Bredero voor [2]) of *sik* namelijk de tot een tusschenwerpsel geworden oude imperatief *sec* van *seggen*, dat in het Mnl. en nog lang daarna, o. a. blijkens de spelling *secgen*, in vele tongvallen met de oude dubbele (of liever lange) media (fri., fra., hd. *g*), niet met onze Nnl. spirans *g*(*h*) is uitgesproken [3]). De wisselvorm *sik* naast *sek* pleit hier niet tegen; althans indien men naar het hedendaagsch Amsterdamsch mag oordeelen, waarin eene gesloten *è* veelal tot *ĭ* verhoogd wordt; bovendien stond het woord, toen het eenmaal een tusschenwerpsel was geworden, welks verband met *seggen* niet meer gevoeld werd, bloot aan allerlei willekeurige wijzigingen.

Zijdelings wordt deze verklaring bevestigd door de analogie van de twee woorden, die meestal met dit *sek* verbonden worden: *hou* (behalve bij Bredero nog op eene plaats bij Verdam II, 181, en in het hedendaagsche Vlaamsch) en *hort* (in de Noordnederlandsche volkstaal: *hort sek* tot een trekdier); deze zijn evenmin vanouds interjecties, maar de versteende imperatieven onderscheidenlijk van *houden*, stilstaan (Mnl. *hout*, hd-.nnl. *halt*) en van *horten*, (voort)rijden.

Leiden, Mei 1891. J. W. MULLER.

1) Tijdschr. IX, 80.

2) I, 27 (Roddr. r. 379).

3) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 85; V. Helten, Mnl. Spraakk. § 91, *d*; en vooral Tijdschr. IX, 297. Dat deze uitspraak van inl. *gg* (of bij apocope ausl. *g*) als explosiva te Amsterdam op het eind der 16de eeuw nog de gewone was, blijkt uit de Twespraack d. Ned. Lett. (ed. 1584) 52—53, waar de klank der *g* in *eg*, *egge*, *dag*, *vlag*, *leg*, *weg*, *zeg*, *rug*, *brug*, *rog*, *kog*, *wig*, *wiggen*, *diggelen*, *troggelen* met dien der Fransche *gue* gelijk gesteld, en scherp van de *gh* in *gheld*, *ghod* enz. onderscheiden wordt: het eerste is „een dicker gheluyd dat met 't gheklanck van de *k* wat ghelyckheids heeft". (Met *dag*, *weg* en *rog* zullen hier de vrouw. woorden *dagge*, *wegge*, *rogge* bedoeld zijn).

VERSTEK.

In zijn werk *Het Nederlandsche Burgerlijke Procesrecht* [1]) geeft Prof. Van Boneval Faure de volgende verklaring van verstek: »Verstek verleenen is verklaren en alzoo constateeren dat de eischer [2]) wegblijft of zich versteekt." Versteking dus, in den zin van »verschuiling" of »verberging", schijnt de beteekenis te zijn, die onze hedendaagsche rechtsgeleerden aan het woord verstek hechten. Ik wil trachten in dit opstel voor die meening eene andere in de plaats te stellen.

Men zal moeten toegeven dat »verschuiling" slechts een van de vele wijzen is, waarop gedaagde of eischer zich aan zijne verplichting om voor den rechter te verschijnen kan onttrekken; wat alreeds dadelijk tegen de vermelde opvatting van verstek moet pleiten; en bovendien onderstelt »verschuiling" altijd een opzettelijk wegblijven, terwijl er toch tal van gevallen mogelijk zijn, waarbij geen opzet hoegenaamd in 't spel is. De term is dus, zóó verstaan, op zijn zachtst gebrekkig, zoo niet onjuist, en althans veel minder ruim dan het voorheen ook hier te lande gebruikelijke *défaut*, waarvan het in onze Wetboeken schijnbaar, maar niet in werkelijkheid, de vertaling is. Gebrek, ontbrek, of mangel [3]) zou het rechte woord geweest zijn, als men *défaut* had willen verdietschen.

Men kan het trouwens ten overvloede bij Merula in zijne *Manier van Procederen* lezen [4]), hoe het »zich versteken" slechts

1) De tweede druk, Deel 2, 158.

2) Ik mag er wel bijvoegen: „of de gedaagde"; maar de aangehaalde plaats handelt alleen over 't wegblijven van den eischer.

3) In onze dagen zou men waarschijnlijk ontstentenis gekozen hebben.

4) „De Gedaagde wordt Defaillant, Ongehoorzaam, Contumax en des Gerechts verachter geacht, als hij driemaal... geciteerd... is, ende niet en verschynt, *Item* als hij hem versteekt of verbergt, en te wege brengt dat de Dagvaardinge niet en kome tot zijner kennisse;... *Item* als de Gedaagde verschynende hem den Juge niet en vertoond, nog antwoord en geeft; *Item* als hij *enz.*", Merula, *M. v. Proc.* 400.

een van vijf gevallen was in welke men den gedaagde voor »moedwillig halssterk" (*verus contumax*) had te houden, alle mogelijkheden van *praesumtieve* en *fictieve* weerspannigheid nog daargelaten.

Het is dan ook mijne overtuiging dat wij bij den rechtsterm »verstek" [1]) geenszins moeten denken aan het wederkeekeerige »zich versteken", maar veeleer te doen hebben met een afleidsel van het bedrijvende ww. »iemand (van iets) versteken", dat is: hem (van iets) berooven of uitsluiten, aan hem iets ontzeggen of onthouden. Zoodat »verstek" moet beteekenen: uitsluiting, berooving, ontzegging, onthouding. Om dit te bewijzen behoef ik slechts de oude wijze van procedeeren in geval van niet-verschijnen van den gedaagde (terloops ook van den eischer) na te gaan, zoöals die ons door schrijvers als De Damhouder [2]), Merula [3]), Simon van Leeuwen [4]), wordt medegedeeld of b. v. in de *Ordonnantie op 't stuk van de Jus-*

---

1) Den rechtsterm. Want zoo groot de verscheidenheid der beteekenissen van „versteken" is, even talrijk kunnen de beteekenissen zijn van „verstek". *Versteken* is mij bekend:

A) als bedr. ww. in den zin van: *a*) iets of iemand verbergen, gestolen goed helen, gelden bedrieglijk achterhouden, (zich) verschuilen; *b*) iemand of iets verstooten, verwerpen; *c*) iemand van iets berooven; *d*) iets op andere wijze of op eene andere plaats steken, b. v.: bakens verzetten (Cats), of: de pennen of noten op de speelton van een klokkenspel verplaatsen; *e*) touwwerk (aan boord) „ververschen" door het anders te doen „varen" om de slijtage te verminderen; *f*) ruilen, „omsteken", „gelijk oversteken." Buitendien moet het, blijkens eene der beteekenissen van *verstek*, nog: *g*) uitstellen kunnen beduiden.

B) als onz. ww.: van elkaar afraken, elkander kwijt raken (van schepen).

En *verstek* komt voor als: berooving (ontneming, uitsluiting) en: uitstel.

Voorts kan het, hoewel ik alsnog niet durf bepalen welke beteekenis dan aan „versteken" moet worden toegekend, beduiden: een hoek van 45°, of althans geen rechte hoek (bij timmerlieden; verg. *in verstek* (*werken*), *verstekwerk*, *verstekhaak*). Voeg hier nog bij de samenst. *versteklat*, of *-regel*: gereedschap van den carillonneur bij 't „versteken".

2) De Damhouder, *Praktycke in Civile Saken*, Rotterdam, Van Waesberghe, 1660, blz. 160—176.

3) Merula, Manier van Procederen, Leiden, 1741, Boek 4, Tit. 31, cap. 1: blz. 399 vlg.

4) S. van Leeuwen, Rooms-Hollants-Regt, 11e druk, Amsterdam, 1744, blz. 578 vlg.

titie [1]) is vervat. Ik doe dit in hedendaagsche taal, maar natuurlijk met behoud van de oude termen.

Wanneer de Gedaagde, behoorlijk driemaal, en bij sommige gerechten nog »ten overvloede" een vierde maal gedagvaard zijnde, op den beteekenden dag niet in persoon of bij gemachtigde verscheen, verzocht de Aanlegger het eerste *Défault* [2]), en werd dit door den Rechter »verleend" dan was 't gevolg daarvan voor Gedaagde, tevens het »profijt" voor den Aanlegger, dat de eerstgenoemde *verstoken* werd van alle *exceptiën déclinatoir*, wat Van Leeuwen vertaalt door: verzet tot afwijking van den rechter. Den Aanlegger wordt eene tweede daging van den »gebrekige" vergund en verschijnt deze nu wederom niet dan wordt het tweede *Défault* verzocht en, indien verleend, de Gedaagde alsnu *verstoken* van alle *exceptiën dilatoir*, of van »dag-van-beraad- en uitstel-recht" (v. L.). Eene derde dagvaarding wordt vervolgens toegestaan, en blijft de Gedaagde ook dan nog weg, zoo wordt hij, bij derde *Défault*, *verstoken* van alle *exceptiën peremtoir* of, als Van Leeuwen het gelieft over te zetten: »alle uiteindig of oordeel-uitig verzet". Het »profijt" van dit derde *Défault* voor den Aanlegger is, dat deze nu zijn *Intendit* kan »dienen", dat is den Rechter zijnen eisch tegen Gedaagde met de stukken en bescheiden overleggen, opdat hem daarop naar behooren worde recht gedaan. Waar de vierde daging »*ex superabundanti*" bestond, was de daarbij beteekende dag bestemd voor dit »dienen" van het *intendit.* [3]) Zoo was de gang van zaken waar Gedaagde in gebreke bleef. Verscheen de Aanlegger ten dienenden dage niet, dan kon de Gedaagde *comparuit* (de constateering dat hij verschenen was) verzoeken [4]) en het »profijt" voor hem was, dat hij van de aangevangen zaak werd ont-

1) *Ordonn. o. h. St. v. d. Just. in de Steden en op het Platte Land* in *Groot Placaetb.* 2, 696, ald. art. III.

2) Van Leeuwen noemt dit: *verzuim-recht* van het standpunt van den aanlegger (dus: het recht om te laten verklaren, dat de tegenpartij in verzuim is); *verzuim-gebrek* van het standpunt van den gedaagde.

3) „Regts-inbreng" (v. Leeuwen).

4) Bij V. L. met „oorlof" (verlof om heen te gaan) weergegeven.

slagen; uit den aard der zaak kon in dit geval van geen »versteken" sprake zijn. Al wat het verhaal van kosten betreft en de mogelijkheid om zich van het eerste en tweede *défault* te »purgeeren" heb ik, als voor mijn doel geheel zonder belang, achterwege gelaten.

Tot dusverre het geding, dat men zeer wel »geding bij verstek" zou kunnen betitelen, maar waarvan de loop voor de uitdrukking »vonnis bij verstek" nog niets bewijst. Maar ook daarvan zou men met volle recht mogen spreken, aangezien bij de uitspraak de herhaalde *verstekingen* (of *verstekken*) nog eenmaal werden opgesomd. Een enkel voorbeeld, in den oorspronkelijken vorm, moge dit bewijzen. Het is het slot eener *Sententie* [1]) *van de Weth der Stede van Schoonhoven, jegens eenen Frans van Nes, gebannen*, gedateerd den 25en October 1567, en aldus luidende:

> Alzoe (*volgt de omschrijving van de misdrijven*)....
> Soe concludeerde die voirsz. Baillu dat Frans van Nesch voirsz. uyt saicke als voren... ende uyt crachte van de voirsz. vier deffaulten tegens hem — overmits zyn non comparitie — gegeven, by Schepenen Vonnisse versteecken zal worden van alle zyne exceptien declinatoire, dilatoire ende peremtoire, weeren ende deffencien die hy in deese saicke hadde mogen doen ende proponeeren; ende voirts gebannen te wordene uyte Jurisdictie van Schoenhoven (*enz.*) ende alle zyne goederen verclaert te wordene geconfisqueert tot prouffyte van de Co. Mat.
> Schepenen gesien 't Intendit, mitsgaeders de informacie, andere stukken ende munimenten tot verificatie van dien, by den voirsz. Bailliu overgeleyt ende in rechte geëxhibeert,... hebben den voorsz. Frans van Nesch, gedaechde ende gecontumaceerde [2]), uyt zaicke als voren versteecken, ende versteecken hem mits deesen van alle

1) Te vinden bij Marcus, Sententien en Indagingen van den Hertog van Alba (*enz.*); Amsterdam 1735, blz. 281 vlg. Voor het medegedeelde stuk zie blz. 283-'4.

2) Iemand *contumaceeren* is in 't oude recht: hem wegens contumacia (weerspannigheid, niet-verschijnen) van weren en defensien versteken, *défault* tegen hem verleenen.

zyne exceptien declinatoire, dilatoire ende peremtoire, weeren ende deffensien die hy in deese saicke hadde moegen doen ende proponeeren; Ende bannen voorts den voorsz. defaillant (*alles als boven*).

Gedaen by (*volgen de namen der schepenen enz.*).

Men zal mij mogelijk tegenwerpen, dat in al het aangehaalde nu wel van »versteken" in den door mij begeerden zin sprake is, maar dat het woord »verstek" er toch eigenlijk niet in voorkomt. Toch behoeft dit mijn beweren nog niet omver te werpen. Want in de wetten en vonnissen moge dat woord al niet letterlijk te lezen staan, zoo vaak de rechtsgeleerden *over* deze zaak handelen, bezigen zij het wel degelijk. Zoo verwijst Merula, waar hij de *défaulten* behandelt, ergens naar Paponius, *Des Defaults*, »*ubi de differentia inter Versteck et Default*" 1), en leest men b. v. bij Van Leeuwen: »So den Eisser of Gedaagde... in gebreke blijft in de sake voort te gaan werd daar jegens verstek versogt, daar by hy werd versteken van het geen daar toe den dag diend" 2). En indien het mijn voor-

1) *Manier v. Proced.* 406, noot. Al kan ik er niet voor instaan, omdat Merula geen nadere aanwijzing geeft, ik vermoed dat hij de volgende plaats bedoelt uit Jean Papon, *Trias Judiciel du Second Notaire*, 4ième ed., Lyon, p. 696: *Défaut-congé* [dat is: niet-verschijnen van den eischer] *et forclusion en quoy sont differents*... Le defaut-congé n'emporte autre proffit, qu'un simple delaissement de l'instance et non de l'action: et la forclusion [obtenue par le... defendeur contre son demandeur] de faire ce que dessus [*te weten*: de rapporter sa preuve, de produire ou de remettre] emporte absolution non seulement de l'instance, mais de l'action.

Forclore, schoon men er nu iets anders, en wel „niet-ontvankelijk verklaren" onder verstaat, is het rechte equivalent van ons: versteken, *forclusion* van: verstek. Dit blijkt alsmede uit de strafbepaling: *op versteken* (in oude Keuren en Ordonnantien zoo vaak aangetroffen met de beteekenis: op straffe van berooving van de rechten die men zoude kunnen doen gelden), welke in de Fransche overzetting van art. 41 van Kap. VI der *Kostum. v. Antwerpen* 1545 wordt vertaald met: *sous peine de forclusion*. Deze laatste mededeeling dank ik aan den heer K. Stallaert (uitgever van het *Glossarium v. veroud. Rechtstermen* (enz.), dat thans tot *Lepel* is verschenen), door wiens welwillendheid ik mij tevens reeds bij voorbaat heb kunnen overtuigen dat *versteken* oudtijds voorkomt als synoniem van *contumaceeren* of *vercontumaceeren* (d. i. wegens wederspannigheid exceptien en weren ontzeggen), en: *priveeren*, gelijk *versteking* in den zin van *contumacie* en *déchéance*. Alles geheel overeenkomstig het in mijn betoog verlangde.

2) *Rooms-Holl.-R.* 581. Zie ook Boey's *Woordentolk* op de woorden Default en

nemen niet was mij tot de juristen te beperken, ik zou uit schrijvers en woordenboeken de voorbeelden kunnen vermeerderen. [1])

Indien ik mij dus nu vleien mag met de stukken te hebben aangetoond dat »versteking van het recht om exceptiën op te werpen of zich anderszins te verdedigen" de eigenlijke beteekenis is geweest die **verstek** onder een oudere rechtspraak heeft gehad, en dat dus »vonnis bij verstek" niet kan beteekenen »vonnis in geval van verschuiling of afwezigheid" maar veeleer: »vonnis met uitsluiting van alle exceptiën, weren en defensiën gepaard" zeggen wil, dan volgt daaruit vanzelf dat — nu onder eene nieuwere rechtsbedeeling dit »versteken" van weren enz. geen plaats meer heeft [2]) — ook het woord **verstek** tot eene doode letter is geworden. Ik durf echter verder gaan en beweren dat **verstek** ook zelfs in de uitdrukking »vonnis bij verstek" nooit in eigenlijken zin gebruikelijk is geweest, omdat ik deze uitdrukking van jongen datum acht en het woord **verstek** hierin zoo goed als in verstek verzoeken, [3]) verstek verleenen, verstek laten gaan, kosten van verstek enz. [4]) eenvoudig voor den *plaatsvervanger* houd van het voormalige *défaut*. Immers *défaut* verzoeken, *défaut* verleenen [5])

Verstek. „Verstek is een middel van regten waardoor aan iemand belet of ontnomen werd een regt dat hij anders had (*enz.*)", *Ald.*

1) Bij voorbeeld: Hooft, *Ned. Hist.* 270: „De uitgeweekenen (*worden opgeroepen*) om, binnen 14 dagen, hunne goederen weeder t'ontfanghen, op verstek van de vruchten"; Marin, Groot Nederl. e. Fr. Wdb. (4e dr., 1768): „Verstek, versteeking van regt: *action d'être debouté*, Terme de palais: *déchu*; op paene van verstek: *sous peine d'être débouté*, *déchu de* (*son*) *droict*"; Weiland: „Verstek: versteking van regt."

2) Ik bedoel namelijk: niet woordelijk of letterlijk. Feitelijk wordt de défaillant natuurlijk ook nu nog „verstoken" van 't een of ander voorrecht, daar de niet-verschijnende *gedaagde* zonder tegenspraak kan veroordeeld worden, en de niet-verschijnende *eischer*, om het zoo eens te noemen, de instantie verliest.

3) Thans, geloof ik, niet meer in gebruik, maar bij oudere schrijvers wel te vinden. Zie boven de plaats uit v. Leeuwen (blz. 37).

4) Verg. ook: verstek lichten, Huber, Hedendaegse Regtsgel uitg. 1726, blz. 771.

5) Defaut geven, De Damhouder, *Pr. civ.* 174; defaut verleenen, *ald.* 175; default laten gaan, Merula, *Man. v. Proc.* 404, noot. Verg. de volgende blz., noot 1).

enz. waren de formulen die onder eene vroegere bedeeling golden, maar omdat ieder *défaut* telkens een verstek met zich bracht kon het licht gebeuren dat oorzaak en gevolg verwisseld werden en dat verstek gebezigd werd voor *défaut*.

Uit vroeger tijden bestaan daarvan reeds voorbeelden, maar in de vertaling der Napoléontische Wetboeken heeft de vervanging van *défaut* door verstek blijkbaar stelselmatig plaats gehad. [1]) En dewijl nu juist de uitdrukking *vonnis bij verstek* niet eerder dan in die wetboeken en de daarop gegronde rechtspraak gebezigd wordt, houd ik haar wel terecht voor eene navolging van 't Fr. *jugement par défaut*. [2]) Deze opvatting heeft tevens het voordeel dat men de altijd eenigszins gewrongen verklaring van *bij* als »gepaard gaande met" mag laten varen en dat eveneens: vonnis op verstek en: geding bij verstek geen bijzonderen uitleg meer behoeven, zoodra men ook deze beschouwt als min of meer goed geslaagde navolgingen van het Fransch.

Zal ik dus mijn gevoelen kortelijk samenvatten, dan luidt het aldus. Het woord verstek heeft in den tijd, toen er metterdaad nog »verstoken" werd, beteekend: beneming van het recht om zich te verdedigen; het werd echter door onze oude rechtsgeleerden, in allerlei verbindingen, gesubstitueerd voor den officieelen term défaut, hoewel dit eigenlijk iets anders beteekent; om ten slotte, onder eene geheel nieuwe wetgeving in de ten behoeve daarvan vertaalde wetboeken, overal voor dat uitheemsche woord te worden in de plaats gesteld, óók in uitdrukkingen die te voren niet bekend of gebruikelijk waren geweest, als met name: vonnis bij, op, van verstek, enz.

Maar is dit werkelijk de gang van zaken geweest, en heeft verstek reeds betrekkelijk vroeg; en sedert de invoering der vertaalde Fransche *Codes* voorgoed; zijn eigen etymologische beteekenis moeten laten varen om de zuiver formeele functiën

1) Verg. b. v. *donner défaut* in *Cod. procéd. civ.*, art. 149; *prendre défaut*, ald. 154.
2) *Cod. procéd. civ.*, art. 155, 156; verg. *Cod. instr. crim.*, art. 149, 151.

over te nemen van het uitheemsche *défaut*, dan mag men ook niet trachten het woord door uitleg of omschrijving in onze hedendaagsche rechtstaal nog eenigermate met zijnen oorsprong in verband te brengen. Men beschouwe het als een vorm, een klank, die, al naar het verband, verschillend moet verstaan worden, maar waaraan in hoofdzaak het begrip: afwezigheid, of: non-comparitie moet worden gehecht, gelijk trouwens *défaut* eigenlijk »het wegblijven" van eene partij te kennen geeft, maar voorkomt in allerlei combinaties (boven opgesomd) waarin het niet altijd meer eene logische gedachte uitdrukt. [1])

In rechtsgeleerde handboeken, en — mettertijd — in het *Woordenboek* is de plaats waar al die beteekenissen en verbindingen historisch behooren te worden uiteengezet. Genoeg zoo hier de oorsprong, de eigenlijke beteekenis, het aanvankelijk gebruik en de latere »versteening" van het woord niet geheel onduidelijk zijn behandeld.

Misschien treft mij van de zijde der juristen het verwijt dat ik het burgerlijk en het strafrecht niet streng heb uiteen gehouden; dat ik te veel van het *défault* in civiele en niet dan terloops van de *contumacia* in crimineele zaken heb gesproken [2]). Ik ben mij daarvan wèl bewust, maar geloof dat het aan de strekking van mijn betoog niet heeft kunnen schaden. Van 't een zoowel als van het ander, van *défault* zoowel als van *contumacia*, was verstek het gevolg, en ik heb niet anders willen doen dan dáárover het een en ander mededeelen.

Leiden, 24 November, 1891. A. BEETS.

---

1) Verg. b. v. ook Boey, *Woordentolk*: »*Default* is een onduitsch woord...; men verstaat 'er door in de Praktyk een geregtelyk verzuim, ook wel het oordeel van den Regter die van dat verzuim acte of blyk geeft, en daarvoor iets aan de Party toevoegt (*enz.*)".

2) Ter vergoeding diene: contumacie verleenen (hetzelfde als défault verleenen in civiele zaken), De Damhouder, a. w. 159. Zie ook Boey, *Wdt.* op Contumacie: »Int Crimineele werd imant by Contumacie zooals in 't Civiele by Defaut gecondemneert".

HET VIJGEBOOMKEN TE AMSTERDAM.

Onder de letterkundige mythen, die, alleen bij overlevering voortgeplant, telkens weer herhaald worden zonder dat de historische grondslag kan worden aangewezen, waarop zij rusten, behoort ook deze, dat er in Amsterdam op het eind van de zestiende of in het begin van de zeventiende eeuw naast de bekende Brabantsche kamer *'t Wit Lavendel* nog eene tweede Brabantsche (of Vlaamsche) kamer zou hebben bestaan, *het Vijgeboomken* met de spreuk *het zoet vergaaren.*

't Laatst vond ik dat in 1882 herhaald door Alex. Baumgartner [1]), zoodat het nu ook al tot Duitschland is doorgedrongen; maar verder werd het ook medegedeeld in 1881 door Jonckbloet [2]), in 1873 door N. C. Wybrands [3]), in 1871 door Dr. G. D. J. Schotel [4]) en in 1869 door Dr. Jan ten Brink [5]). Ook in de achttiende eeuw wordt het Vijgeboomken vermeld: in 1783 door Lieve van Ollefen [6]), in 1774 door W. Kops [7]) en in 1772 door J. Fokke of wie anders de schrijver mag zijn van de *Historie van den Amsterdamschen Schouwburg* (aldaar bl. 7).

Dr. Jonckbloet oppert het vermoeden, dat het *Vijgeboomken* in 1613 met *'t Wit Lavendel* zal zijn samengesmolten, omdat hij een blazoen van de laatste kamer kent met het jaar 1613; doch dat jaartal wijst op eenen dichtwedstrijd, in dat jaar door die kamer uitgeschreven.

Geen van alle bovengenoemde schrijvers geeft de bron op,

---

1) Alex. Baumgartner, *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke*, Freiburg 1882, p. 14.

2) Dr. Jonckbloet, *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 3de dr. III. (Gron 1881), bl. 23.

3) C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche tooneel van* 1617—1772, Utrecht 1873, bl. 14.

4) Dr. G. D. J. Schotel, *Geschiedenis der rederijkers in Nederland*, Rott. 1871. II. bl. 230.

5) Dr. Jan ten Brink, *Schets eener geschiedenis der Ned. Letterkunde*, Leeuw. 1869, bl. 270.

6) L. van Ollefen, *Het leven van Joost van den Vondel*, 2de dr. Amst. 1783, bl. 33.

7) W. Kops, *Schets eener geschiedenisse der Rederijkeren* in Werken v. d. M. der Ned. Lett. te Leyden II. (1774) bl. 277, 317,

waaraan zij de mededeeling ontleenen, dat zulk eene kamer te Amsterdam gevestigd zou geweest zijn, behalve Dr. Schotel, die naar Wagenaar verwijst. In diens *Amsterdam* II (1765) fol. 393 nu lezen wij: „De tweede Brabantsche kamer, die, nogtans, niet lang stand hieldt, hadt het *Vygeboomken*, met de byspreuk *Het zoet vergaaren*, tot een blazoen. De oude kamer, en veelligt ook eene der twee anderen, hieldt toen haare byeenkomsten in de Nes, boven de kleine Vleeschhal."

Wagenaar, die in zijn belangrijk werk, ook voor de geschiedenis van het tooneel, uit officiëele stukken putte, schijnt voor deze kamer daarin niets gevonden te hebben, althans hij geeft ze bij zijne mededeeling niet als bronnen op. Toch was hij nauwkeurig genoeg om niets te vertellen, wat hij niet door zegslieden wist te staven, en als zijnen zegsman noemt hij in dit geval Gerard Brandt.

Wat nu vinden wij bij dezen? In zijn *Leeven van Vondel* zegt hij: „T' Amsterdam waaren verscheide oeffenkamers der dichtkunste: Twee Brabantsche, met de Brabanders naa 't overgaan van Antwerpen overgekomen: d'eene, *de Lavendelbloem* genoemt, met haar spreuke alreede gemeldt: d'andere, *het Vygeboomken*, schryvende tot een zinspreuk, *Het zoet vergaaren*, en houdende haar vergaderplaats in de Nes" [1]).

Men ziet, Wagenaar heeft Brandt's mededeeling over de vergaderplaats niet goed begrepen of niet recht geloofd, en er een „veelligt" bijgevoegd.

Brandt nu is voor ons de oudste bron van het verhaal, althans voor mij, die te vergeefs oudere bronnen heb gezocht; maar Brandt schreef het in 1682 en zijne geboorte valt na den tijd, waarin wij het bestaan van *het Vijgeboomken* zullen moeten zoeken. Hij is dus geen tijdgenoot en laat ons naar zijne zegslieden slechts gissen. Van Vondel heeft hij desnoods zijne inlichtingen kunnen ontvangen, maar officiëele bewijzen heeft hij wel evenmin gekend als Wagenaar. Wèl toont hij reeds in

1) G. Brandt, *Leven van Vondel*, uitg. door Dr. E. Verwijs, Leeuw. 1866, bl. 17.

1649 voor de geschiedenis der Amsterdamsche rederijkers „een oudt geschreven Reekenboek des Kamers" geraadpleegd te hebben [1]), maar daaruit put hij alleen het een en ander voor de geschiedenis van de kamer *In Liefd' bloeyende*. Het *Vijgeboomken* schijnt hij destijds nog niet gekend te hebben.

Wij zijn dus wel verplicht, Brandt eenvoudig op zijn woord te gelooven; en komt het vermoeden, dat hij zich zou hebben kunnen vergissen, zooals menschelijk is, bij ons op, dan hebben wij geen enkelen grond om het te bestrijden. Integendeel, dat wij geen spoor van een *Vijgeboomken* in Amsterdam vinden, geen enkel gedicht met de spreuk van die kamer geteekend, voedt onzen twijfel, vooral ook omdat de andere Brabantsche kamer zoovele sporen heeft nagelaten. En waarom zouden er ook twee Zuidnederlandsche kamers in Amsterdam geweest zijn? De band der ballingschap was hecht genoeg, om onder de Brabanders scheiding te verhoeden.

Bij dat alles komt nu nog, dat Brandt zich zeer goed heeft kunnen vergissen, daar er in een anderen *dam* dan Amsterdam, namelijk in Schiedam, inderdaad eene rederijkerskamer *de Vygheboom* bestond met de zinspreuk *'t Soet vergaren*. Wij vinden blazoen en devies van die kamer in *Vlaerdings Redenrijckbergh*, Amst. 1617, en leeren daaruit tevens, dat de jonge Schiedamsche kamer *de Vygheboom* op den dichtwedstrijd, in Juli 1616 te Vlaardingen gehouden, den doop ontving, d. i. als vrije kamer erkend werd, blijkens de volgende rijmregels door de Vlaardingsche kamer *de Aackeren-boom* tot haar gericht:

„Komt *Vygheboomkens*, die het *soete* wilt *vergaren*,
'T is u Ov'rheyts belief, ghy sult u Doop ontfaan,
Indien gh'u kamer-merck hier laat en komt verklaren,
Dattet niemant en raackt, neem ick u voor vry aan".

In 1616 bestond er dus stellig geene andere kamer, die het *vijgeboomken* tot blazoen en *'t soet vergaren* tot devies had.

---

1) G. Brandt, *Gedichten*, Amst. 1649, bl. 261.

Maar zou er zoo eene dan misschien vroeger in Amsterdam bestaan hebben? Volstrekt onmogelijk is dat natuurlijk niet, maar ik moet toch opmerken, dat de Schiedamsche kamer wel eerst in 1616 gedoopt is, maar daarom niet eerst toen gesticht behoeft te zijn. Dat zij reeds vroeger bestond, schijnt te volgen uit eenen rijmbrief van Bredero, in het midden van 1613 geschreven aan den Schiedamschen rederijker Jacob Barthout, waarin hij dezen o. a. noemt de „glory van Schiedam, op Camers wijd vermaert." Daar er nu behalve *de Vygheboom* te Schiedam nog maar ééne kamer, *De roo Rosen*, bestaan heeft, wijst het meervoud *camers* reeds op 't bestaan van *de Vygheboom* in 1613. Hoevele jaren de kamer nu telde, toen zij gedoopt werd, weten wij niet, maar dat zij reeds eenige jaren voor haren doop bestond, is nu wel waarschijnlijk.

Zagen wij Bredero in vriendschapsbetrekking met een Schiedamsch rederijker, die mogelijk lid van *de Vygheboom* was, hij was ook bevriend met een ander rederijker, die stellig tot de leden van *'t Soet vergaren* behoorde, namelijk met Gerrit Martens. Deze schreef met zijnen naam en zijne zinspreuk „'k Betrouw in een" een sonnet voor Bredero's *Rodd'rick ende Alphonsus* in 1616, evenals hij ook in zes vierregelige coupletten een „Eerdicht oft Liedt" maakte op het treurspel *Achab* van Abraham de Koning, te vinden achter den druk van dat stuk in 1618. Dat nu deze Martens lid van de Schiedamsche *Vygheboom* was, zien wij ook weer uit *Vlaerdings-Redenrijck-bergh*, waarin, op de laatste bladzijden, een referein van vier strophen van die kamer voorkomt met den stokregel:

„Dus baert onvrede vree, en vrede weer onvree",

en onderteekend „G. M. 'k Betrou in een".

Misschien is in deze gedichten de sleutel der verwarring te vinden. In den tijd toen men zich nog moeielijk kon voorstellen, dat er tusschen de kunstbroeders van verschillende steden reeds in het begin der zeventiende eeuw betrekkingen werden aangeknoopt, kon iemand als Brandt er licht toe komen,

de lofdichters van Amsterdamsche poëten voor Amsterdammers te houden, en trof hij zulk eenen dichter als lid der kamer *het Vygeboomken* aan, die kamer maar voor eene Amsterdamsche te houden en, slordig lezende, Schiedam voor Amsterdam aan te zien.

Moge mijne laatste gissing misschien wat stout zijn, zij dient ook alleen om de verwarring te verklaren; maar men zal mij wel willen toestemmen, dat verwarring zelf hier zeer waarschijnlijk is, en dat er in elk geval geene reden bestaat om Brandt eenvoudig op zijn woord te gelooven, wanneer hij aan Amsterdam eene kamer *het Vygeboomken* toekent, waarvan verder niemand iets weet.

Groningen. J. TE WINKEL.

BUILEN MET OORKUSSENS SLAAN.

Dat de in den vorigen jaargang (Dl. 10, 293) vermelde beteekenis van *se vanter de grande chose; parturire montes*, inderdaad die van bovenstaande uitdrukking is, blijkt op eene plaats uit Ludolph Smids': *De Geschaakte Cinthia*, *kluchtspel*, *getrokken uit de verwaande krygsman van Plautus*, t'Amsterdam, by d'Erg: van *J. Lescailje*, 1688 [1]).

Don Alcides Polimacheroplacides, ridder van de zeven zwaarden, is een groote bluffer, die hoog opgeeft van zijne daden. Zijn knecht Kapitano houdt hem voor den gek, haalt een lange rol papier uit zijn zak en begint te lezen:

1) Het stuk is uitvoerig medegedeeld door Dr. J. A. Worp in het *Tijdschrift* VIII, bl. 119—132.

Alcides. Hou Kapitano! wat lees je daar?

Kapitano. Ik vind hier in het journaal van uw daden, wyd en breed,
Het duël beschreven, waarin je de reus Pultifagonides hebt overwonnen.

Alcides. Daar leesje licht van 't geen ik uitvoerde in Bisnagar,
Drie spaansche mylen van Malabar.

Kapitano. Ja; daar de hond de byl op at: van den rinoceros wilje spreeken,
Op wiens schubben en schilden men u die zeven zwaarden in stukken zag breeken.

Alcides. Daar draag ik myn naam af: Polimacheroplacides.

Kapitano. 't Is waar, gy brakt hem de voorste poot.
En had gy uw best gedaan, gy had hem met een vuistslag gedood:
Ja was uw voet niet uitgeschooten,
Gy had het beest, door de ribben, en dwars door zyn darmen heen gestooten.

Alcides. Wat noch al?

Kapitano. »Wel, *dat je builen met oorkussens slaat.*

Alcides. Hoe zeg je?

Kapitano. Dat ik zeer verwonderd ben over het geen hier aangeteekend staat.

F. A. STOETT.

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

V. Kling.

Ik bedoel het door Bilderdijk tot nieuw leven gewekte woord, dat ons vooral uit *heuvelkling* bekend is, doch waarvan de eigenlijke beteekenis niemand recht duidelijk meer voor den geest staat. En dit kan ook niet, omdat het, evenals b. v. *trans* en *beemd*, feitelijk gestorven was, en alleen in de taal der dichters, waaruit Bilderdijk het heeft opgerakeld, nog leefde als eene herinnering aan eenen vroegeren tijd. Het woord beteekent *heuvel*, en wel bepaaldelijk *een niet begroeiden heuvel.* Bij Halma, Marin en Weiland wordt het woord, dat vooral in het mv. voorkomt, omschreven door *dorre duinen*, bij Van Dale door *zandduinen*, en bij schrijvers wordt het voornamelijk verbonden met bnw., waardoor het begrip *naakt*, *kaal*, wordt uitgedrukt. Zoo gebruikt Bilderdijk de uitdr. »afgeschaafde *klingen*" en »schrale *klingen*", alsmede de samenstelling *heideklingen*, terwijl Staring het woord verbindt met *bar* [1]). Doch oorspronkelijk beteekende het woord niets anders dan *heuvel.* Kiliaen vertaalt het woord, dat hij als *Germ.* (d. i. aan het Hd. ontleend) kenschetst, door lat. *clivus.* Westerbaen verbindt *heuvelen en klingen* [2]), en De Marre (1696—1763) gebruikt het o. a. in een bij Weiland (2,518) aangehaalden versregel: »vergast het gansche dorp en zet zich op de *klingen*". De dichters na Bilderdijk zijn het woord weder in de bet. *heuvel* gaan gebruiken: zelfs is het denkbeeld *liefelijk*, *bekoorlijk* niet uitgesloten. Zoo zegt Van Lennep in de beschrijving van eene liefelijke landstreek, *Poët. Werk.*, dl. 1, bl. 291 *a*:

Zie, hoe de koeien, uit de weiden,
Gekeerd langs *heuvelkling* en heiden,
Zich spoeden naar de muffe stal,

1) Zie De Jager, *Bilderdijks Invloed*, blz. 146.
2) Aangehaald bij Van Hasselt op Kil. bl. 299.

en De Génestet (1, 185), in zijn gedicht »Dagelijksch brood" al zijne genietingen opsommende:

'tIs dolen langs de *heuvelklingen*
En droomen op het krakend mos,
En dwepen met de erinneringen,
Die fluistren in het donker bosch.

Het woord *heuvelkling* is dus, blijkens hetgeen wij gezien hebben, eene tautologische samenstelling. Doch vanwaar is nu het woord *kling*, en wat zeggen ons de etymologen er van? Dit laatste is al zeer weinig. Franck bepaalt zich tot de mededeeling: »een nndl. woord van onzekeren oorsprong", en Vercoullie drukt zich nog iets korter en bepaalder uit: »oorsprong onbekend". Mij dunkt, hiertoe hadden de etymologen zich niet behoeven te beperken, en des te minder, daar Weiland althans iets uitvoeriger was geweest, en o. a. de aandacht gevestigd had op het eng. ww. *cling*. Indien wij in deze richting zoeken, zullen wij, ik houd er mij van overtuigd, eene bevredigende verklaring vinden.

Het spreekt vanzelf, dat het ndl. *kling* in den zin van *het blanke lemmer van een degen*, ookal een woord, waarvan de eigenlijke beteekenis niet meer door ons wordt gevoeld, hier niet in aanmerking komt. Dit is een geheel ander woord, waarvan tot heden evenmin de verklaring vaststaat. Het wordt door Kil. opgegeven als aan het Hd. ontleend (*Germ. Sax. Sicamb.*) en Franck sluit zich hierin bij hem aan. In het Mnl. is dan ook het woord tot heden niet gevonden. Zie Franck 459; Kluge 175 op klinge, 1); Grimm, *Wtb.* 5, 1171. Doch er is een ander woord, dat wel in aanmerking verdient te komen, nl. hd. *klinge*, in de beteekenis *beek*; mhd. *klinge*; ohd. *chlingo*; vgl. hd. *klingelbach* en ndl. *klingelbeek*, benaming van een buitengoed bij Arnhem. Voor de eenheid van dit woord *kling* met het ndl. *kling* valt te zeggen, dat het woord in het Hd. ook de bet. van *nauw dal*, *dalengte* heeft aangenomen, hd. *thalschlucht*, zoodat het begrip *water* daarbij geheel op den achtergrond is gedrongen.

Verder kan men wijzen op de herhaalde malen voorkomende verwarring van woorden, die *gracht* en *wal* beteekenen. Eene Amsterdamsche dienstmeid laat niet iets vallen van den wal in de gracht, maar van de gracht in den wal, en het hd. *teich*, d. i. *moeras*, is hetzelfde woord als ndl. *dijk*. *Burgel* (eig. *burgwal*) is te Kampen zoowel de naam van het water als van de straat (B. Vinckers 1, 54 noot). Dit is volkomen juist, maar men moet niet vergeten, dat deze overgang van beteekenis alleen voorkomt bij zulke woorden, die eene *uitgegraven* diepte en eene *opgeworpen* hoogte aanduiden, doch dat een woord, hetwelk *beek* beteekent, den zin van *heuvel* zou aannemen, is in hooge mate onwaarschijnlijk [1]). En ook in het Hd., waar het woord eene vrij rijke ontwikkeling van beteekenissen heeft gehad, heeft het de opvatting *heuvel* niet aangenomen. Daarom mag deze poging om het woord te verklaren niet als afdoende worden beschouwd.

Wenden wij ons thans tot het Mnl. en zien wij, of dát ons ook licht kan geven. Ongelukkig komt daar het woord *clingen* slechts op ééne plaats voor, en wel *Rek. d. Gr.* 1, 30: »(Ontfaen) van den *clinghen* opten Verskenwael". Dezelfde post komt voor, bl. 93. De beteekenis blijkt niet duidelijk uit den samenhang, doch daar de volgende post op de rekening luidt: »van der ghershure opten Verskenwael", ligt het vermoeden voor de hand, dat hier met *clingen* bedoeld zijn »hoogten, waarop geen gras groeide", en die b. v. voor het telen van veldvruchten werden verpacht. Hierdoor wordt dus de oorsprong van het woord niet duidelijker. Doch er is ook een ww. *clingen*, en dit kan ons, evenals eng. *cling*, voor de verklaring goede diensten

1) Een geval, niet geheel hiermede te vergelijken, is dit, dat *rivier*, eigenlijk *oeverstreek* (van lat. *riparia*; vgl. de mnl. uitdr. *in rivieren varen*, op de valkenjacht gaan), de beteekenis van *stroom*, lat. *flumen*, heeft aangenomen. De overgang der beteekenis van het eene begrip op het andere is hier veroorzaakt door de herhaaldelijk werkende oorzaak, dat nl. de twee begrippen vlak naast elkander liggen, en daardoor onmerkbaar in elkander overgaan. Zoo spreekt een Hollander van *koude beenen* in plaats van *voeten*; zoo is een *canapé* eigenlijk een *vliegen-* of *moskietennet*, vervolgens een *rustbank met zulk een moskietennet*, eindelijk *iedere rustbank*.

bewijzen. Er is nl. een mnl. ww. clingen in de bet. *kleven*, *zich hechten aan*, *blijven vastzitten*. Dezelfde beteekenis heeft eng. *to cling*, en het de. *klynge sig*. Een duidelijk voorbeeld hiervan geeft *Hs*. Yp. 147 *a*: »Alle die been, die tebroken siin, die siin sculdech deen jegen dander te liggene....; hierbi prijst Actor dwitte van den eye boven al den andren; so meer dbeen verhit, so meer dwitte verdroget ende *clinget* an dbeen..., so dat deen been rechte jegen dander blijft staende". Deze beteekenis komt nog duidelijk uit in het bij Vercoullie opgegeven *klinge*, d. i. *kleefkruid*, hetzelfde als ndl. *klijf* (Franck 458), terwijl *kling*, heuvel, gelijk ons straks blijken zal, te vergelijken is met *klif* en *kleef* (Franck 457).

Eene andere beteekenis, die na aan deze verwant is, nl. die van *verschrompelen*, *verdrogen*, *verdorren*, is insgelijks uit het Eng. en Mnl. bekend. Vgl. Halliw. 1, 255: »*cling*, to shrink up"; de trans. opvatting bij Shakespeare, *Macbeth* 5, 5:

If thou speak'st false,
Upon the next tree shalt thou hang alive
Till Famine cling thee,

of in de vertaling bij Burgersdijk (8, 276):

Indien gij liegt,
Hang ik u levend op aan de' eersten boom,
Tot honger u *verschrompelt*,

en E. Müller op cling. In het Mnl. wijzigt zich deze opvatting tot de nauw verwante *verouderen*, *afnemen*, *verminderen*, eig. *uitdrogen*; zoo b. v. Matthijsz. 38: »Cum omnia in homine senescunt, ipsa sola avaritia iuvenescit", dats te segghen: »als alle saken in den mensche *clinghen*, verdorren ende te niete gaen, so bloeyt die ghiricheit alleen ende ryset ende meerret", en *Barth*. 705b: Dat si (*de dieren*) beter ende ghesonder teten zyn, alsoo lange als si wassen, dan als si weder *clinghen* of afterwaert gaen" (lat. *post declinationem ad senium*). Een merkwaardig bewijs, dat het woord in deze beteekenis ook in de duitsche talen bekend is geweest, is het mnd. *klinksucht*, d. i.

tering, hetzelfde als hd. *schwindsucht*, en *klinksuchtich*, d. i. *teringachtig*. Zie Lübben 2, 484, en Diefenb. *Gloss.* op tisicus.

Deze beteekenissen van mnl. *clingen* zijn op zich zelve merkwaardig genoeg om er kennis van te nemen, maar zij verklaren nog niet de opvatting *heuvel*, eigen aan het znw. *kling*. Indien wij dit konden omschrijven als een voorwerp, dat *stijgt*, *klimt* of *de hoogte in gaat*, of ook als iets, *waarop men klimt*, m. a. w. indien wij *clingen* slechts vinden in de beteekenis *klimmen*, dan hebben wij eene opvatting, die voor de verklaring van *kling* geheel voldoet. Werkelijk is deze in verschillende germ. talen aan te wijzen. E. Müller vermeldt een dial. hd. *klingen*, in den zin van *klimmen*; en het zwe. *klänga* en de. *klynge sig* beteekenen hetzelfde. Verscheidene woorden voor *klimmen* ontwikkelen dit begrip uit dat van *kleven*, *zich hechten aan*. Het zoo even genoemde deensche woord vereenigt de beide opvattingen; het ndl. *klimmen* is nauw verwant met *klemmen* (vgl. ndl. *zich vastklemmen*); de mnl. ww. cliven en cleven vertoonen denzelfden overgang van beteekenis (vgl. ndl. *beklijven* met *klif*, d. i. *heuvel*, hetwelk dus met *kling* te vergelijken is; en ndl. *kleven* met *kleef*, dat ook *heuvel* beteekent). Uit de artikelen cliven en cleven in het Mnl. Wdb. zal dit alles nog duidelijker blijken, doch ook nu reeds is, vertrouw ik, overtuigend aangetoond, dat de bet. van ndl. *kling*, d. i. *heuvel*, eene afleiding is van het germ. ww. *klingen*, in de bet. *klimmen*.

Nog ééne opvatting van *klingen* wil ik hier even ter sprake brengen, nl. de beteekenis *vastklinken*, *vastklampen*, aan het woord eigen in het Vlaamsch (Vercoullie 130). Deze bet. is de causatieve opvatting van *kleven*; *vastklampen* of *klinken* is gelijk aan *maken dat iets kleeft*, *hecht* of *vast blijft zitten*.[1]) Deze verklaring van *klingen* zal ook wel op het in dezelfde beteekenis bekende *klinken* (eng. *to clinch*) van toepassing zijn; zij voldoet

1) Vgl. ndl. *beklinken*, vastmaken, in „de zaak is *beklonken*", waarin men tegenwoordig een nieuwen vorm van „wijnkoop" zou willen zien, alsof de beslissing onder een glas wijn had plaats gehad. Dit is echter slechts eene volksetymologie.

beter dan de beschouwingswijze, volgens welke *klinken* in deze beteekenis één zou zijn met *klinken*, geluid geven, en vervolgens *slaan met een zeker geluid* of *gedruisch*. Franck heeft op klink (bl. 459) een beteren weg ingeslagen en ook aan eng. *cling* en vla. *klinke* herinnerd. Ongetwijfeld zouden, als men de verschillende opvattingen van *klink* met die van *kling* vergelijkt, de punten van overeenkomst tusschen de beide stammen nog grooter worden, maar zeker zou men ook komen tot dezelfde uitkomst als Franck, wiens woorden ik tot de mijne maak; »Over de oudere geschiedenis van dezen stam *kling*, *klink* is nog geen licht verspreid". Vgl. over *kling* en *klink* en hunne onderlinge verhouding, alsmede over verschillende daarmede verwante woorden, Gallée, *Etudes Archéologiques et Historiques dédiées à Mr. le Dr. C. Leemans*, p. 279. Over de plaatsnamen, waarin *kling* en *klink* voorkomt, vergelijke men een uitvoerig en leerzaam artikel van denzelfde in *Nomina Geographica Neerlandica*, dl. 2, bl. 84—88, waar men nog andere bijzonderheden van het woord vermeld vindt, doch waar, in tegenstelling met de hier voorgedragen meening, het woord *kling* in de bet. *heuvel* en in die van *beek* voor hetzelfde verklaard wordt. Vgl. eindelijk *inklinken* of *beklinken* in de beteekenis *indrogen* of *wegzakken* (van den bodem in eene droogmakerij gezegd); Van Dalen op inklinking; en hd. *einlinken*, ndd. *inklingen* (Franck, *Etym. Wdb.* op slinken).

VI. Kinnetje.

In de meeste woordenboeken, van Kiliaen af tot die van den tegenwoordigen tijd toe, kan men het bovenstaande woord vinden in de beteekenis *vaatje* of *ton*. En niet alleen in dezen vorm treft men het woord aan, maar ook in den vorm kindekijn, zoodat de vraag naar den oorsprong noodwendig gepaard gaat met de beantwoording eener andere, nl. welke der beide vormen de oudste is.

Laten wij beginnen met te zien, wat het Mnl. en de andere germaansche talen ons leeren aangaande het woord, en wat

woordenboekschrijvers en woordvorschers ons er van hebben mede te deelen.

De oudste vermelding in de ndl. woordenboeken is te vinden bij Kiliaen (de Teuthonista en Plantijn geven het woord niet op), bij wien wij lezen: »kindeken, kinneken, vasculum; octava pars cadi; *ang. kylderkin.*" Een *cadus* nu is de latijnsche benaming van een ton, waarvan de onderdeelen genoemd werden *congius* en *sextarius*. In het Wdb. van Binnaert wordt de mededeeling van Kiliaen vertaald met de woorden: »kinneken, 't achtendeel van een tonne, cadiscus." Halma omschrijft kinnetje als »'t vierdedeel van een vat, '*quartaud*, *la quatrième partie d'un tonneau*," en geeft als voorbeelden »een *kinnetje* boter; een *kinnetje* bier." In het Wdb. van Marin vinden wij ongeveer hetzelfde. Bij Weiland leest men: »*Kinnetje*, een agtste deel van een vat, ook een *agtendeel* genoemd." En ook bij hem worden als voorbeelden »een *kinnetje* bier; een *kinnetje* boter" opgegeven. Van Dale is in zijne opgave iets uitvoeriger en nauwkeuriger: »kinnetje, zekere maat; $^1/_4$ gedeelte van eene ton, inz. van bier (ongeveer 39 liters); $^1/_8$ gedeelte van eene kalkton (= 15,17 liters)," en hij voegt er bij: »oudtijds schreef men kindeken." Met deze laatste mededeeling is het mnl. spraakgebruik geheel in overeenstemming. Laat ik het met eenige voorbeelden mogen ophelderen. *Z Vl. Bijdr.* 5, 37: »een tonne of eene (men lette op het vr. geslacht) *kindekijn* of een quartroenkijn harinx." *Ald.* 64: »een tonne harinx of *kindekijn*." *Keurb. v. Brielle* 57, 16: »alle *kyndekijn* botter sal hoir (ook hier is het woord vr.) gewichte hebben van 28 loot off dair boven." *R. v. Utr.* 1, 355, 12: »Vanden *kyndekijn* aels ofte herinx daer en zel die ofslager niet van hebben." *Geld. Maandwerk* (uitg. door Van Hasselt) 1, 104: »item opten zolder $1^1/_2$ heryanckton haickencruyt ind III *kyntken* knipcruyt (*twee soorten van buskruit*) met ewenich zwevell ind salpeter." *Oude Vaderl. R.* (*Versl. en Meded.*) 2, 317: »soo en sal voirtan (niemant) mogen inleggen ter harynghe *kinnekens* oft halfvaten, dan op de gerechte brantmate, up de verbeurte van die *kinne-*

kens en halfvaten." *D. War.* 3, 84: »so geeft sy also vele roods waters over ten monde, dat het ter wele (*l.* wile) wail beloopt een *kyndekijn* van een vate vul waters."

Uit al deze plaatsen uit schrijvers en woordenboeken blijkt, dat een *kindekijn* (of *kindeken*, *kinnekijn*, *kinneken*, *kintken*) evenals ndl. *ton* of *tonnetje*, gebruikt werd voor natte en droge waren beide en dat *kindekijn* nu eens met $^1/_8$, dan weder met $^1/_4$ ton gelijk staat[1]). Laten wij nu zien, hoe de etymologen het merkwaardige woord hebben trachten te verklaren. Kiliaen, anders op het punt van etymologiseeren niet voor een klein geruchtje vervaard, bewaart hier het stilzwijgen. De eerste der ndl. woordvorschers, die zich aan eene verklaring heeft gewaagd, is Weiland, die, evenwel nog schuchter, de meening uit, dat *kinneken* uit *kindeken* is geassimileerd, en dat het den oneigenlijken naam van *kindeken* zal dragen om de kleinheid van het tonnetje. Blijkbaar meent hij dus, dat het woord het overdrachtelijk gebruikte verkleinwoord is van ndl. *kind*. Dezelfde meening wordt door anderen te berde gebracht, zoo b.v. door Van Dale, *ZVl. Bijdr.* 5, 88 noot, en door Schuermans, *Vlaamsch Idiot.* 241.

Franck heeft het woord in zijn Etym. Wdb. niet opgenomen, doch in dat van Vercoullie vindt men de genoemde afleiding opnieuw: »*Kinnetje*, o., vroeger *kindeken* en *kinderkijn*, waaruit Eng. *kilderkin*, dus dimin. van *kind*; »maar waarom?" voegt de bewerker van het nieuwste afleidkundig ndl. wdb. er aan toe. En werkelijk moet het bevreemden, dat eene inhoudsmaat, die een deel van eene grootere maat uitmaakt, genoemd zou zijn met den naam van een klein of onvolwassen mensch. Intusschen, hoe onwaarschijnlijk ook, deze afleiding is betrekkelijk al oud. Ik meen haar reeds te vinden in de mnl. schrijfwijze *kinderkin*, waarop Vercoullie doelde, en die o. a. voorkomt

1) Vgl. nog de aanteekening van Van Dale, *ZVl. Bijdr.* 5, 88: „In Amsterdamnsche maat is een kinnetje fruit ruim 30 koppen Ned., het $\frac{1}{8}$ van eene ton; eekinnetje haring het $\frac{1}{4}$ eener ton, ruim 30.5 kop; een kinnetje kalk, het $\frac{1}{8}$ van eene ton, het $\frac{1}{64}$ van een hoed, ruim 15 kop; een kinnetje biksteen, nagenoeg 8 kop."

Invent. v. Br. 5, 263: »Een courtou (*kartouw*)... met III cameren ende twee *kinderkins* derby up wielen"; vgl. 264, waar de juister vorm *kindekijn* staat: »een *kindekin* van den zelven poedre". En dezelfde meening wordt ook hier en daar gevonden aangaande den oorsprong van eng. *kylderkin*; zoo b. v. in het eng. wdb. van Stormonth (1884): »kilderkin [O. Dut. *kindeken*, a little child, a measure of varying size], a small barrel containing 18 gallons."

Ik geloof, dat wij niet lang behoeven stil te staan bij deze afleiding, welke in hooge mate onwaarschijnlijk is en, zoover mij bekend, door geene etymologieën bevestigd wordt. Vercoullie zelf gelooft er blijkbaar niet aan, want nadat hij de bovengenoemde afleiding voorop heeft gesteld, zegt hij: »of staan we voor een volksetymologische vervorming?" Laten wij trachten deze verstandige vraag te beantwoorden. Doch eerst moet nog eene andere meening worden medegedeeld, welke door Beckering Vinckers is te berde gebracht in zijne bewerking van Whitney's *Language and the Study of Language*. In eene noot op dl. 1 bl. 55 laat hij zich over het woord aldus uit: »Bedenkt men, dat *kinnetje* en *kaak* beide »vat" beduiden, dat het hoofd ook *kop* en hersen*pan*, in 't hd. hirn*schale* heet, ... dan heeft een menschenhoofd met dat *kop*, *kin*, *kaak*, *schaal*, *bak* en *pan* veel van een pottekast." De Heer Vinckers heeft zich hier door allerlei uiterlijke gelijkheden laten verlokken tot het zoeken van identiteit, waar die niet bestaat. *Bak*, nl. het keukengereedschap is een geheel ander woord dan *bak* in *kinnebak* of *-bakken*; *kaak*, het lichaamsdeel, heeft niets te maken met *kaak*, ton, en evenmin is er eenig verband tusschen *kinnetje*, verklw. van het lichaamsdeel, en *kinnetje*, vaatje of tonnetje. Hoe zou, indien dit zoo ware, de bijvorm *kindetje* te verklaren zijn? Ook deze poging, om de verwanten van het woord op te sporen, moet als mislukt worden beschouwd, en een andere weg worden ingeslagen. En dan trekt allereerst onze aandacht een bijvorm *kimmekijn*, welke voorkomt in eene ordonnantie op de Makelaardij van 1652 (aangeh. *Invent. v. Br.* Gloss. 141): »van

elcke tonne zeepe, daervan vier *kimmekins* maecken een tonne". Men zal misschien de opmerking maken, dat een betrekkelijk zoo jonge vorm weinig gewicht in de schaal legt, en de gegrondheid hiervan kan niet worden ontkend, doch het gezag van den vorm kan gesteund worden door duitsche tongvallen. Vooreerst komt ook in het Mnd. het woord *kimke* voor. Zie Lübben 2, 461: »*kimke*, ein hölzernes gefäss mit einem boden", waarbij gevoegd wordt de mededeeling: »Einige hss. haben *kinneken*; in einer ist darüber corrigiert *tunneken*." Daarnaast kent het Mnd. *kimker*, »der solche gefäsze macht", *kimwerk* en *kimmer*, *kimer*, kuiper; en het Hd. *kimmer*, bötticher, en *kimmen*, het inzetten van den bodem in een vat. Zie Grimm 5, 706. Het aan dit alles ten grondslag liggende woord zal wel zijn ndl. *kimme*, *kim*, dat, gelijk bekend is, in eig. zin beteekent *rand van een vat* (Kil. kimme j. kieme, margo vasis), en bij uitbreiding *rand van den gezichteinder*, *de horizon*. Vgl. Franck 445 op kim, De Bo 509 en vooral Grimm, *Wtb.* 5, 705. Dat *kinnekijn* oorspronkelijk *kimmekijn* geweest was, zou in elk geval veel waarschijnlijker zijn, dan eene der boven voorgedragen verklaringswijzen, doch er blijven nog een paar vragen. Vooreerst: hoe komt *kimmekijn* te worden *kinnekijn*? De overgang van eene *m* in *n* is op zichzelf een niet ongewoon verschijnsel; vgl. ndl. *ik ben* uit mnl. *ic bem*; den uitgang *-ĕne* uit *-ĕme* in mnl. *blixene*, *anxene*, *alsene*; fr. *natte* uit *matte*; *nèfle* uit lat. *mespilum*; *mine* uit lat.-gr. *mimus*; *nous aimons* uit *amamus* enz. Doch voor eene dubbele *m* geldt dit verschijnsel niet. En zelfs al was het te bewijzen, dat mnl. *vinne* eigenlijk *vimme* is geweest, hetgeen niet mogelijk is, daar *vimme* in het Ogerm. nergens gevonden wordt [1]), dan zou nog de tweede vraag van kracht blijven, nl. deze: »Hoe komt het, dat de vorm *kimmekijn* in het Mnl. nergens is aangetroffen?" Daar hierop geen bevredigend antwoord te geven is, moeten *kinnekijn* en *kimmekijn* voor etymologisch verschillende

1) Zie vooral Versl. en Meded. Kon. Acad. 1885, bl. 9 vlg.; V. Helten, *Mnl. Gramm.* bl. 164; Vercoullie, *Etym. Wdb.* op vin.

woorden worden gehouden. En dit des te eer, daar ook in hd. dialecten een woordvorm voorkomt, welke met het ndl. *kindeken* groote overeenkomst vertoont, en die evenmin door eene verwijzing naar *kimmekijn* kan worden verklaard. Het Mhd. heeft nl. als benaming van eene maat het onz. znw. *kindel*, vooral van zout gebruikt, zooals nog heden het beiersche *kindel*; zie Schmeller 1, 1262, waar de beide vormen *kindel* en *kindlein* in dezelfde beteekenis voorkomen. Bij Schmeller wordt tevens melding gemaakt van het zwits. *chindli* (*kindli*, Stalder 2, 103), met de beteekenis ¼ *centenaar*. Vgl. Grimm, *Wtb*. 5, 768 op kindlein, waar tevens de waarschijnlijkste, tot heden onopgemerkte, etymologie wordt gegeven; zij is ons een nieuw leerrijk voorbeeld van »de volksverbeelding in het rijk der taal", die het aan het Romaansch ontleende woord wist om te vormen op zulk eene wijze, dat meer dan één etymoloog dupe er van is geworden. Volgens het Wdb. van Grimm is kindlein eig. *quintlein*, gelijk *kindel* (eigenlijk *kintel*) hetzelfde als *quintel* (vgl. hd. dial. *kärtlein* voor *quärtlein*, en ndl. dial. *kertier* voor *kwartier*); »so bezeichnet *quentchen* jetzt den vierten theil eines loths (zie Kluge 269), mit alter verwechselung der vier- und fünfzahl". Het woord beantwoordt aan mlat. *quintale*, dat in de beteekenis van ⅕ *eener maat* bestaan heeft evengoed als *quartale*, d. i. ¼ *eener maat*, *vierendeel* (vgl. Duc[2]. 6, 598, *quartale vini*), welk woord nog heden in het ndl. *kwartaal* (Duc. *quartale anni*) voortleeft. Duc. geeft een mlat. *quintale* in eene andere beteekenis, nl. in die van *centenaar*. Vgl. (boven) zwits. *kindli* en fra. eng. sp. port. prov. *quintal*; it. *quintale*, dat, volgens Littré, afkomt van arab. *quintâr*, poids de cent. Maar ook in den zin van »het ⅕ deel van iets" heeft het bestaan. Vgl. het Wdb. van Grimm op fünftheil, waar wordt aangehaald uit een vocabularium van 1482: »quintale, *das funftheile*" en uit een ander: »*funffteil*, quintale dicitur esse quinta pars alicuius rei". De beteekenis van ⅕ moet zich tot die van ¼ hebben gewijzigd. Vgl. daarvoor, behalve het bovengenoemde hd. *quentchen*, ook het zwits. *quinteln* (Stalder 2, 252), gezegd van eene klok, die ieder *kwartier* slaat.

Het mlat. *quintale* heeft zich in den vorm *kintale*, *kintal* (Duc[2]. 4, 489; vgl. *cartarium* naast *quartarium*) al vroeg over West-Europa verspreid; heeft door het verplaatsen van zijn klemtoon een inheemsch voorkomen gekregen; is in zijn vorm *kintel* in het Hd. en Mnl. met *kint* in verband gebracht, en toen men den uitgang *el* voor den germaanschen verkleinuitgang ging houden, kwam er een vorm op met een anderen verkleiningsuitgang, die den oorsprong nog meer onkenbaar maakte, nl. in het Hd. *kindlein* en in het Mnl. *kindekijn*, waaruit door assimilatie *kinnekijn* ontstond. Er zijn ten slotte twee feiten op te merken, die ons het recht geven te beweren, dat men reeds in de middeleeuwen niet alles met dit woord in den haak vond, en niet onvoorwaardelijk geloofde, dat het een gewoon germaansch verkleinwoord was: vooreerst dat men ook den vorm k i n t k ij n aantreft, die als verkleinvorm van het mnl. *kint* niet kan gevonden worden; en ten tweede, dat op twee der bovengenoemde plaatsen het woord *kindekijn* als vrouwelijk voorkomt, nl. *ZVl. Bijdr.* 5, 37: »*eene* kindekijn", en *Keurb. v. Brielle* 57, 16: »alle kyndekyn sal *hoir* gewichte hebben".

VII. Klakkeloos.

Een eenigszins vreemd woord voor ons, die het, gelijk vanzelf spreekt, willen verklaren als *zonder klak*, doch zonder dat ons dit veel verder brengt, daar een znw. *klak* ons slechts bekend is in beteekenissen, die het begrip, dat wij aan *klakkeloos* hechten, volstrekt niet verklaren. *Klak* nl. heeft behalve de bet. *een klakkend geluid*, (ml.), slechts die van *pet* (Zndl.) of *hoed dien men kan ineenslaan*, *galahoed*, en *vlak* of *vlek*, inzonderheid een *inktvlek* (vr.). En *klakkeloos* staat bij Van Dale vermeld met de beteekenissen *zonder reden*; *zwak*, *nietig*; *onbeduidend*, *nietswaardig*; *onbedachtzaam*. In sommige der hier genoemde beteekenissen is het woord ongetwijfeld als verouderd te beschouwen. De gewone opvattingen van het woord, dat thans vooral of uitsluitend bijwoord is, zijn die van *onverwachts* of *onvoorziens*, en *zonder reden*, *zonder behoorlijken grond*.

Bij Hooft komt het woord meermalen voor in deze beteeke-

nis; zie voorbeelden in het *Uitlegk. Wdb.* 2, 158; vervolgens ook als bnw. in de beteekenis *redeloos*, of hetgeen wij met een fransch woord noemen *ongemotiveerd*; zie Weiland 2, 502: (uit Hooft): »om zijn *klakkeloos* vertoeven te vrijen van arger achterdocht", en *Uitlegk. Wdb.* 2, 158: »dit *klakkeloos* scheyden uit Woude nam de Prins van Parma zeer quaalijk." Verder wordt het in de 17de eeuw gebruikt als bnw. in de bet. *onverwacht*, b. v.: »uw hoofdt is vry van onheyls *klackloos* treffen", aangeh. uit Camphuyzen bij Weiland, en als bnw. en bijw. in den zin van *slap*, *krachteloos*, *zonder aanwending van de noodige kracht;* zoo b. v. Hooft: »hoe dit volk kouwlyk vervolght werd en *klakkelooze* weere bood, zonder dat yemandt van hun viel," en: »den uitval *klakkeloos* wederstaan te hebben" (*Uitlegk. Wdb.* t. a. p.; Weiland t. a. p.).

Wij zien het woord hier in de meeste der bij Van Dale opgegeven beteekenissen gebruikt, en krijgen al dadelijk de overtuiging, dat het slechts een schaduw van zijn vroeger bestaan heeft overgehouden; tevens bemerken wij min of meer tot onze verwondering, dat het veel ouder is dan wij gedacht hadden. Wij zouden wellicht geneigd zijn, er eene jongere vorming in te zien: wij bedriegen ons; het is bekend in het Mnl., Ndd., Ags. en Oudnoorsch, en in allerlei beteekenissen, die hier nog niet zijn genoemd. In het Ndd. beteekent het als bijw. *onvoorziens*, als bnw. *onschuldig* en *onzeker*, *niet vast* (in de Wdbb. van Dähnert, Richey, Tiling, Schütze en Strodtman, aangeh. bij De Jager, *Freq.* 2, 232); het ags. *clæcleás* beduidt »sine querela, sine lite", d. i. *onberispelijk* (hetzelfde als mnl. *sonder claginge*); het onr. *klaklaus(t)* heeft den zin van *ongedeerd*; en het mnl. woord die van *onvoorwaardelijk*, *geheel en al*. Voorbeelden van het laatste vindt men *Publ. Limb.* 17, 166: »*claclois* op die momburschap vertiën". *Ald.* 171 (Nijh. 2, 59): »*claclois* ind zomoile (mnl. *te male*) vertiën". Nijh. 2, 166 en 176: »luterliken ende *claclois* vertiën." *Bisd. Haarl.* 16, 36 en 61: »*clackeloos* bliven aen enen." Racer 5, 305: »*klacloos* ghene (*in het geheel geene*) garven." *St. Anth. Gasth.* 1, 170: »aelinge en al *clacklos*."

Hoe is deze rijke ontwikkeling van beteekenissen te verklaren, en van welk grondbegrip dient men bij de verklaring uit te gaan? Onze etymologen laten ons al weder in den steek; Vercoullie zegt alleen: »ontleding onzeker". Franck is iets uitvoeriger, doch komt niet veel verder; bij hem lezen wij: »'t is dus een oud noordgerm. compositum; om de ontwikkeling der bet. nauwkeurig te kunnen nagaan, ontbreken genoegzame gegevens." Weiland laat zich aldus uit: »Het woord zal eigenlijk misschien aanduiden *stil*, *zonder klak*, d. i. *zonder eenig geluid*, van hier *plotseling*, *onverwacht*." Voor een deel der beteekenissen is dit ongetwijfeld juist — en het strekt Weiland tot eer, dat zijn werkelijk verdienstelijke arbeid nog thans naast dien der hedendaagsche ndl. taalkundigen moet worden geraadpleegd — maar een ander deel wordt er niet door verklaard. Het *Uitlegk. Wdb.* geeft deze verklaring: »*zonder klak*, d. i. *zonder eenig geluid*, van hier *zonder het geven van reden*, *zonder reden*, fr. *sans rime ni raison*. Bij eene andere overdragt is *klakkeloos* hetgeen niets zegt, niets beteekent, zwak en onbeduidend is." De bewijsvoering is misschien niet onjuist, maar vereischt nog nadere toelichting. Het uitvoerigst is De Jager, *Freq.* 2, 232 vlg., en werkelijk bevatten zijne opmerkingen den sleutel tot eene logische verklaring, maar er stond hem niet genoeg feitenkennis uit de oudere germ. talen ten dienste, en zoo is hij niet tot vaste en zekere uitkomsten geraakt. Laten wij zien, of wij thans, nu er door de etymologen meer feiten zijn bijeengebracht, daarin slagen kunnen.

Wij moeten beginnen met twee woorden *klakkeloos* te onderscheiden, nl. den uitgang *-loos* ons te denken achter twee geheel verschillende woorden *klak*; het eene in de bet. *smet*, *klad*, *vlek*; het andere in de opvatting *slag*, *klap*. De bet. *klad* is in verschillende germ. talen eigen aan het znw. *klak*. Het Ags., het Eng., het Schotsch, het Mhd., het Hd., het Ndd., het De., het Zwe., het Vla., het WVla. kennen alle het woord in deze beteekenis. Kil. geeft voor klack, *Fland.* j. kladde, macula luti; Van Dale de bet. *vlak*, vooral *inktvlak*; het Hd.

en het De. kennen *klackpapier* in den zin van *kladpapier*, het hd. *klecks* beteekent *inktvlak*, *inktmop*, en eindelijk is in verschillende duitsche talen een ww. *klacken*, *klecken* bekend in de bet. *kladden*, *smeren*, en een daarvan afgeleid znw. *klacker* met een nieuw ww. *klackern*. Zie vooral de Wdbb. van Grimm en Lübben. Uit het Mnl. zijn weinig voorbeelden van *clac* opgeteekend. Doch er is althans ééne plaats, waaruit het woord in de bovengenoemde beteekenis blijkt, nl. *Rein.* II, 6654: »Des duvels dochter Moedecac, ende die jonghen met spisen *beclat*", waarvoor het hs. heeft: »een dinc met spisel stont daer *geclac*". Hieruit volgt met vrij groote zekerheid, dat de oorspr. lezing zal geweest zijn: »Moedecact: mit spisen *geclact* of (nog liever) *beclact*", d. i. *beklad*, *bevuild*. Vgl. hd. *beklecken* en wvla. *beklakken*, bevlekken, bevuilen. Nog heden is in het WVla. *klak* (een *klik*, ndl. *kliekje*) eene kleine hoeveelheid overgebleven drank. Het Vla. gebruikt het van modder, mest, aarde en van overgeschoten eten; vgl. nog andere voorbeelden uit germ. dialecten bij Grimm 5, 890.

Wij hebben dus het volle recht een bnw. *klakkeloos* aan te nemen in de bet. *onbesmet*, *onbevlekt*, *smetteloos*. Deze opvatting vinden wij duidelijk terug in het ags. *clæcleás*, d. i. *onberispelijk* en in het ndd. *klaklos*, d. i. *onschuldig*. Het begrip *smet*, *vlek* gaat geleidelijk over in dat van *gebrek*. Het onr., het ags. en het oeng. woord hebben deze beteekenis ontwikkeld (zie E. Müller 1, 228 op clack): hierdoor wordt de opvatting opgehelderd van onr. *klaklaust*, d. i. *ongedeerd*, eig. *zonder gebrek*, *zonder iets te mankeeren*. Vervolgens wordt ons duidelijk de bet. van het mnl. woord, nl. *onvoorwaardelijk*, *geheel en al*, eig. *zonder mankeeren*, *pront* [1]).

De overige beteekenissen laten zich voldoende verklaren uit een bnw. *klakkeloos*, waarin *klak* de bet. heeft van *slag*, *een*

1) De bij Racer 5, 305 gevoegde aanteekening aan den voet der bladzijde geeft voor het woord aldaar (zie boven) de verklaring *onbeschuldigd*, *onschuldig*, *onberispelijk*, en hoewel deze aan het woord volstrekt niet vreemd is geweest, schijnt zij toch in dit verband de ware niet.

zeker klakkend geluid. Kil. klack, fissura, fragor; *et* sonus verberis, ictus resonans: plausus, sonora percussio. Ook deze beteekenis is in verschillende der genoemde vroegere en hedendaagsche germ. dialecten overbekend; zij ging zelfs in het fr. *claque*, *claquer* en *claqueur* over. Vgl. mnl. *clacmerse* naast *clatermerse*, d. i. *klatergoud*, en zie vooral de Wdbb. van Schuermans en De Bo voor het gebruik in de germ. dialecten. Uit die bet. van *klakkeloos*, d. i. *zonder klak* (of *geraas*) *te maken*, ontwikkelt zich vooreerst de uit het ndd. en de 17de eeuw bekende bet. *onverwacht*, als bnw., en *onverwachts*, *plotseling*, *onverziens*, als bijw. Het begrip *onverwacht* ontwikkelt zich tot dat van *onverklaarbaar*, *waarvoor men geen reden weet te geven*, en dus (volgens den spreker) *ongemotiveerd*, *redenloos*; ook *zonder dat er een reden voor iets is*, d. i. *los weg*, *zoo maar*, *onbedachtzaam*: het lat. *temere*, als bijw., en als bnw. *temerarius.* Eindelijk ontwikkelt zich het begrip *niet door eene reden bestuurd*, *zonder reden* tot dat van *zonder rede*, *waar het hoofd niet bij is.* In dezen zin wordt de bet. tot *onbeduidend*, *zwak*, *nietig*, *wat geen naam mag hebben*, in de uit Hooft aangehaalde uitdr. »*klaklooze* weere", en »*klakkeloos* tegenstand bieden". Het begrip *zonder rede* heeft zich hier feitelijk uitgebreid tot dat van *zonder kracht* of *moed.* Op deze wijze meen ik dat zich de ontwikkeling der beteekenissen kan hebben toegedragen bij het (bnw. en) bijw. *klakkeloos*, dat, op deze wijze beschouwd, ongetwijfeld meer tot ons zegt, dan vroeger het geval was, en duidelijker leeft voor onzen geest.

Ten slotte merk ik nog op, dat naast *klackeloos* ook *klackelick* voorkomt in de bet. *onverwacht*, *zonder genoegzamen grond*, b. v. in eene plaats uit het *Goudtsch Kron.*, aangeh. bij Oudem. 3, 394: »dat het een grouwell soude wesen, dien heyligen bandt so *clackelick* te breken". Met dezen vorm is te vergelijken ndl. *plotselijk* van *plots* (= onverwachte slag, Vercoullie). Vgl. ook De Jager, *Freq.* 2, 231.

J. VERDAM.

MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

Op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr 19571, berusten de hieronder medegedeelde fragmenten van een Middelnederlandsch leerdicht, dat, zoover er kan over geoordeeld worden, over den mensch handelt, zoowel physiologisch als psychologisch.

Het zijn vier kleine bladen perkament, 13½ op 9 centimeter, en strookjes van twee zulke bladen. Op elke bladzijde staan 20 verzen. Het schrift, klein, maar duidelijk, wijst op de tweede helft, wellicht het laatste vierde der 14e eeuw.

Op de binnenzijde van het omslag staat geschreven: *MS de M. Willems*, *n*°. 17, en daaronder: *fr*. 10-00.

Ik heb echter niets van dien aard in den catalogus van Willems kunnen ontdekken.

Volgen vier witte blaadjes. Op het eerste, recto, staat deze aanteekening:

Trois fragments d'un
physiologus flamand.

Dit is in zooverre onnauwkeurig, dat er hier aan geene vertaling van den bekenden *Physiologus* kan gedacht worden, want daarin is geene spraak van de physiologie van den mensch [1]).

Op het 4e witte blad, recto, staat deze aanteekening:

Natuerkunde.

Over den mensch

Aan het handschrift zijn geene andere versieringen aangebracht, dan drie groote roode hoofdletters, bij vs. 8, 71 en 137. Ook de paragraafteekens zijn in 't rood, terwijl de eerste letter van elk vers rood doorstreept is.

De fragmenten zijn in verkeerde volgorde en verkeerd gevouwen ingebonden; als 1e blad, dat met vs. 82—101 recto en

1) Zie het voortreffelijke werk van Dr. Friedrich Lauchert, *Geschichte des Physiologus* (Strassburg 1889).

102—121 verso; als 2e blad, dat met 162—181 recto en 182—201 verso; als 3e blad, het strookje perkament met vs. 25—34 recto en 35—41 verso; als 4e blad, het andere strookje, met vs. 1—12 recto en 13—24 verso; als 5e blad, dat met vs. 42—61 recto en 62—81 verso; eindelijk als 6e blad, dat met vs. 122—141 recto en 142—161 verso.

Het is nog zichtbaar, dat de fragmenten bij het inbinden van boeken dienst gedaan hebben: aan de eene zijde der blaadjes kleeft nog een dikke laag lijm.

De fragmenten komen me belangrijk genoeg voor om uitgegeven te worden. Ze leveren eenige goede voorbeelden op van *b*-epenthesis tusschen *m* en *r*, en *p*-epenthesis tusschen *m* en *t*: vs. 93 *nimbermee*; vs. 174 *genoemp*; vs. 197 *genaemp*; van niet geassimileerde vormen als vs. 140, 168, 197 *ombe*, vs. 193 *ombegaen*; bewijsplaatsen voor eenige zelden voorkomende woorden: vs. 35 *geruren*, 61 *bedalle*, 63 *gewontheit*, 157 *bli*, 179 *heme*. Merkwaardig is de *ij* voor *ĕ* in *dijs* vs. 3; evenzoo *dijsi*, met *ij* voor *ē*, waar daarenboven de doffe *e* van den uitgang door *i* vervangen is. Van Helten (§ 350*b*) kent alleen een genitiefvorm *dis* in het rijm. Verder hebben we een voorbeeld van umlaut van *ā* in *gestedelike* vs. 192. De tweeklank *ie* wordt voorgesteld door *i* in *scire* vs. 26, 76, 82, 161; *virwerf* 51; *liver* 67, 132; *di* 90, *dinen* 133; *nine* 186; door *y* in *hyr* 33; door *ij* in *hijrna* 169, 183; *dijs* 183. Misschien is de *i* in *scire* eene voorstelling voor de oorspronkelijke *ī*. Op grond van deze verschijnselen is het niet te gewaagd aan te nemen, dat deze fragmenten uit (oostelijk?) Brabant afkomstig zijn. Slechts drie maal komt de spelling *gh* voor. Misschien is *binen* vs. 42 eene schrijffout.

Doch het is niet mijn plan hier een volledig overzicht der taalkundige vormen te leveren. Ik geef hier een getrouwen afdruk, zonder andere veranderingen dan een viertal blijkbaar noodige verbeteringen, met oplossing der weinig talrijke verkortingen, vervanging der *u* door *v*, *i* door *j*, en toevoeging der leesteekens. Het pronomen *u*, *v* geschreven, staat altdij

tusschen twee stipjes; in *twewerf* vs. 44, 110; *dwincse* 63; *twee* 120; *verswegen* 171, stelt het hs. de *w* door *u* voor.

Wildi der waerheit volgen ende els niet,
So mogedi nu oec dat verstaen,
Dat dijs minschen been sijn dus gedaen,
Ende geliken [1]) der erden die leegt an den gront.
Also sijn oec talre stont
Des minschen been ende voete op den gron*de*,
So dat nieman en conde
So groet gewassen noch so lanc,
Sie en onthildentene sonder wanc.
Dit en loech noit ane gesonden.
Dat mogedi merken hier...
Dat die voete der er*den*....
. . . .
Des willic die waerheit van desen
Volseggen u in corter stont.
Maer die mijn herte heeft gewont,
Dier willic eer bidden genade.
Ay, ioncvrouwe, en dunke u niet te spade.
Ic wille gerne al mine mesdade
Betren na uwes selves rade.
Dat ic eer hadde aen gevaen,
Daertoe willic nu weder gaen,
*E*nde wille u doen verstaen
...et dysi minschen live es gedaen.
.... *minsc*he sal werden geboren
. . . .
Dat kindre van ses (*maende*?)
Scire sterven ende le...
Des moete sijn . . . .
Die dese natur*e* . . . .
Also wel so u... . . . .

1) Hs.: *geliket*.

Die seven m*aende* . . . .
Van neg*en maende* . . . .
Doch l. . . . .
Hyr . . . .
W. . . . .
. . . .
. . . . n geruren connen
. . . . *t*alve maent
. . . . ongewaent
. . . . ter naturen
. . . . moeten ruren
. . . . er
. . . . s meer
. . . .
Ochte buten vleesche ocht der binen
Dat seggen die boke int latijn.
Dan als tuewerfseven maende comen sijn,
So saelt kint sitten volcomelike;
Ende na driwarfseven maende sekerlike,
So saelt spreken menech wort,
So dat mense versteet, ende hort
Aen den lude, dadt wort sijn.
Dats u dicke worden scijn.
Ende na virwerfseven maende, sonder waen,
Saelt sitten wel ende gaen,
Ende spreken sulke wort volcomen.
Daer na sal hem luttel vromen
Der moeder melc vorwart meer.
Nochtan begeven sise onder wilen eer.
Dats de waerheit ongeloghen
Die ons selden heeft bedrogen.
Alse dan sevenwarfseven maende sijn leden [1]),

1) Hs. *Alse dan dan seu dage maende s. l.* Het 2e *dan* en *dage* geschrapt, met stipjes eronder.

Dan hebben [1]) die kindre dat van seden
Datse bedalle versmaden beginnen
Dmelc dat si van ammen borsten gewinnen.
Men [2]) dwincse dan met gewontheit.
So es hen dan der ammen melc leit
Van dage te dage ilanc soe mee.
Oec es mi tallen stonden wee
Dat ic so verre van der livere bin,
Die mine herte ende minen sin
Al heeft benomen, ende niet min
Daer toe dat daer besloten es in.
Ic vrese dadt te lanc soude wesen,
Ochtic van allen dien tide soude lesen
Dien die minsche leven sal.
Daer om so willic corten over al
Daer ic mach met redenliken dingen,
Ende wilt scire ten inde bringhen.
Alset kint es comen te vier jaren,
Die tande die hem gewassen waren
Ende gnoech vast waren daer te voren,
Die werden dan som uerloren,
Ende vallen dan uten monde.
Daer scire na in corten stonde
Wassen hem vastre dan die eirste waren
Ende grotre; want na den vier jaren
Eten [3]) die kindre harder spisen meer
Dan si daden tevoren eer.
Dan vort inden selven tide,
Eer des tides iet vele lide,
So wert der tongen bant ontbonden;
Also, dat di tevoren niet en conden

---

1) Hs. *Dan hebben hebben d. k.* Het 2e *hebben* geschrapt, met stipjes eronder.
2) Hs. *me*.
3) Hs. *Ete*.

Gespreken menech wort volcomelike,
Die spreken si dan, ochte sekerlike
Sine spreken nimbermee volcomen.
Dit hebdi dicke wel vernomen.
Noch heden sijn in menger stad
Sulke liede die weten dat
Dat si volcomelike en spreken niet
Sulc wort, des es vele gesciet,
Ende nog vele gescien sal,
In dese werelt over al.
Het es noch beide jonc ende out
Die niet en hevet die ghewout
Inder tongen, noch noit en gewan
Dat hi terechte spreken can
Volcomen mengerande wort.
Dat hebdi dicke wel gehort.
Den genen, dien dat gesciet,
En es die tonge ontbonden niet.
¶ Noch vort seggic u verwaer,
Als comen twewarfseven iaer,
So begint die kinscheit ave gaen.
Dan mach hi manlike werke bestaen
Bat dan daer te voren eer.
Wie selden so oec dat gescie,
Die minsche mach dan kindre winnen,
Ende mach plegen der minnen,
Die daer es dan een man.
(Met orlove sprekic nochtan)
So mach die ioncvrouwe bat
Twee iaer min; in menger stat
So es dicke dit vernomen.

. . . .

Een ander hi mint sijn lijf
Vor alle [1]) die in die werelt sijn,

1) Te lezen: *Vor alle dinc*?

Een mint spel, een ander wijn.
Waer af dat dit moge wesen,
Also als ict hebbe gelesen,
Dat so willic u te hant
Seggen als ic gescreven vant.
¶ Het spreket een heiden man —
Die wille, hi geloves dan,
Ende die en wille, hi laet sijn.
Doch willic gerne der liver ioncvrouwen mijn
Hier ave dinen [2]), ende over al.
God, die berge ende dal
Makede ende ontmaken sal,
Hi moet hare geven goet geval.
¶ Als ic in een boec hadde vernomen,
Seder ic nu daertoe ben comen,
Soe willic u segghen dan
Waer ombe soe dat een man
Stridet gerne; een ander minnet;
Een ander hem in wijsheden versinnet.
Als ic seide daer te voren,
Die willet, hi maget horen.
God die alles dinges gewout hevet,
Ende elker creaturen hare nature gevet,
Die altoes ane hem moet sijn,
Hi hevet ons gemaket scijn
In menegen dingen sine grote cracht,
Ende getoent sine mengerande macht,
Ende sine grote wonderlijcheit.
¶ Doch merket metter waerheit,
Dat een dat meeste woude sijn.
Aen die sterren es [1]) wale in scijn,
Want groet ende menechfout
Ende starc es hare gewout.

---

1) Hs. *dine*. 2) Te lezen: *est*?

Si maken silver, gout ende bli,
Loet, coper, mettal, ende daer bi
En mach oec des niet werden
Sonder hare cracht inder erden.
Ende dat die sieke scire genesen,
Ocht lange siec moeten wesen,
Dit connen si algader maken.
¶ Noch sijn vele andre saken
Ane die sterren, die ic seggen wille,
Openbaer ende oec stille —
Alse mi die stade werden can,
Waer ombe ic dese redene began,
Als gi hijrna solt horen —
Want hare nature en sal verloren
Niet sijn, noch versuegen bliven.
Ic salse u gerne al bescriven,
Ende nomen met namen, wie si heten.
Si sijn genoemp planeten,
Die sterren daer ic af wille sagen.
¶ Maer wilt nu ieman vraghen
Wat dat planeten sijn,
Dat es wel die wille mijn,
Dat ict heme make cont.
Inne wille nu te derre stont
Van dien vragene mi niet uerlichten,
Ende wilse also gerne berichten
Nu, dijs nine weten; alse hijr na
Ic wille dat elc minsche versta.
¶ Seven sterren sijn al so gedaen
Dat si bi dandre nine staen,
Want si staen nedere vele bat,
Ende steet elc in sine sunderlinge stat.
Die ene steet boven die andre ho;
Die andre sterren en staen niet so,
Want sie staen alle gelike

Inden hemel gestedelike,
Sonder enech ombegaen.
Maer dese sevene sijn so gedaen,
Dat elc hevet ene stat,
Ende altoes omgaet als een rat.
Daer ombe sijn si planeten genaemp.
Want als ic gescreven vant,
Planeta, dat spreket ongestadecheit.
¶ Nu willic u met groter waerheit
Elkes name saen bescriven.

. . . .

Gent 1891. WILLEM DE VREESE.

VERSTEK = FORCLUSIE.

»Forclusie, verstek, is waar by iemant, die een volmag- »tigde of gedingbesorger [*procureur*] in regten heeft, niet en »voldoet hetgeen waartoe den regtdag is dienende, ende sulks »daarvan werd versteeken. Forclusie, uytsluyting, ver- »stooting".

Aldus lees ik in: *Een Bloemhof van allerley lieflijkheyd sonder verdriet geplant door Vreederijk Waarmond ..... Of Een vertaaling en uytlegging van .... vreemde bastaart-woorden ...*, *gedaen door* Mr. Adr. Koerbagh, *regtsgel. en geneesmr.*; Amsterdam, 1668, blz. 313.

Verg. hierbij boven blz. 37, noot 1.

30 December, 1891. A. BEETS.

SJAMBERLOEK.

Dat het woord *sjamberloek* reeds in 1653 voorkomt bij den dichter Lauremberg, en ook bij Lessing, is mij bekend geworden door eene mededeeling van Prof. Land. Bij Lauremberg staat in het meervoud *chambrelouquen*, en Lessing gebruikt (*Nathan der Weise*, IV, 4) den vorm *jamerlonk* ter aanduiding van een kleedingstuk der Muzelmannen. Dat de vorm *chambercloak* in het Engelsch niet bestaat, is reeds meermalen opgemerkt; het is niets dan eene proeve van Engelsche volksetymologie bij de Hollanders.

De afkomst van *sjamberloek* is nog niet opgehelderd; het volgende is daartoe eene poging.

In het Engelsch, Fransch en Italiaansch zoekt men tevergeefs naar een daarop gelijkend woord; men vindt niets, noch in de gewone lexica, noch bij Diez of Körting. In het woordenboek der Spaansche Academie (a°. 1869) staat echter *chamerluco* [1]), dat aldus wordt verklaard: »vestido de que usaban las mujeres, ajustado al cuerpo, bastante cerrado por el pecho, y con una especie de collarin." Hier is dus sprake van een kleedingstuk voor vrouwen, doch dat *chamerluco* hetzelfde woord is als *sjamberloek*, daaraan valt niet te twijfelen. Woordelijk hetzelfde leest men in de editie van 1803, maar in eene veel oudere, van 1729, luidt de verklaring eenigszins anders. Volgens deze is het: »trage de que usan en Europa, en particular los Polacos y Hungaros; el qual es en forma de una casaca ceñida al cuerpo." Daarna komt nog eene uitvoerige beschrijving [2]).

Volgens dit bericht was de naam derhalve in West-Europa

1) Het is overbodig te zeggen dat sp. *ch* ongeveer klinkt als *tsj*.

2) Lo mas comun es ser de paño mui fino de todos generos de colores, con un cuellecito que abriga la garganta..... Su aforro es siempre de pieles, como de martas, armiños, y otras de inferior calidad.

weinig of niet bekend, en gesteld dat de term afkomstig is uit het Oosten, dan kan hij niet door de Muzelmannen in Spanje of door de kooplieden aan de Middellandsche Zee naar Europa zijn overgebracht, maar hij moet over het vaste land in Oost-Europa zijn gekomen. Uit den bij Lessing voorkomenden vorm mag men opmaken, dat het woord oorspronkelijk begon met eene *j*, die later is overgegaan in *zj*, *sj* en *tsj*. Het omgekeerde, dat *tsj* of *sj* tot *j* zou geworden zijn, is zeer onwaarschijnlijk. Dit in aanmerking genomen, is het, dunkt mij, mogelijk *sjamberloek* af te leiden uit het Turksch. Daarin bestaat het woord *jagmur*, vulgo *jamur*, dat *regen* beteekent, en hiervan is afgeleid *jamurlyk*, d. i. regenmantel (Zenker 952). Dit woord is overgegaan in verschillende Oost-Europeesche talen. Volgens Miklosich (*Die türkischen Elemente* etc.) is het in het Bulgaarsch *jamurluk*, d. i. eene jas voor een stalknecht, in het Rumeensch *imurluk*, in het Russisch *jemurluk*, in het Poolsch *jarmuluk*. Dit laatste wordt ook gebruikt als stofnaam, t. w. »doppelter Barcan", en *barcan* is hetzelfde als fr. *bouracan* (zie Devic), eene soort van wollen of harige stof. Vanouds beteekende het woord dus eene jas of een mantel, hetzij dan van wol, van laken of iets anders, en *jamerlonk* bij Lessing verschilt van de bovengenoemde vormen te weinig om het er niet mede te vereenzelvigen. De vraag die ik niet kan beantwoorden, is deze: in de taal van welk volk is de *j* overgegaan in *zj* en *sj*? Dit zal wel moeilijk zijn uit te maken. Onzeker blijft het ook, langs welken weg het woord in het Nederlandsch is gekomen; zoolang dit niet volledig is verklaard, blijft m. i. de spelling *sjamberloek*, op den klank af, te verkiezen boven elke andere.

A. KLUYVER.

LATEINISCHE LITTERATURDENKMÄLER DES XV. UND XVI. JAHRHUNDERTS

HERAUSGEGEBEN VON

MAX HERMANN UND SIEGFRIED SZAMATOLSKI.

In Duitschland is weder een nieuw wetenschappelijk werk op touw gezet, dat onze aandacht wel verdient.

Uitgaande van het denkbeeld, dat de Latijnsche literatuur der XV^de^ en XVI^de^ eeuw eene rijkelijk vloeiende bron is voor al wie zich bezig houdt met de studie van het godsdienstig en literair leven dier tijden, hebben Max Herrmann en Siegfried Szamatólski het plan opgevat eene reeks van belangrijke »Literaturdenkmäler" op nieuw uit te geven. Reeds zijn zij begonnen dat plan uit te voeren; een drietal werken der XVI^de^ eeuw: twee van Duitsche schrijvers, één van een Nederlander, zijn gepubliceerd. Het zijn Gnapheus' *Acolastus*, uitgegeven door Joh. Bolte; *Eckius Dedolatus* door Siegfried Szamatólski en Naogeorgus' *Pammachius* door Johannes Bolte en Erich Schmidt. Dat die uitgaven voldoen aan de eischen, welke men zulken werken mag stellen, kan reeds vermoed worden door wie let op de gunstig bekende namen der uitgevers; neemt men nader kennis van deze werkjes, dan ziet men spoedig hoe nauwgezet de uitgevers hunne taak hebben volbracht.

N⁰ 2 *Eckius Dedolatus* en n⁰ 3 *Pammachius* verplaatsen ons in den strijd, dien de aanhangers der Hervorming in Duitschland voerden tegen het Katholicisme en de Katholieken; beide behooren tot de zoo omvangrijke *littérature militante* dier dagen. Het eerste werk (1520) is, zooals de uitgever zegt: »ein Hieb des Humanismus auf den Scholasticismus in Form einer persönlichen Satire, die sich gegen dessen Hauptkämpen, den »praesultor Dominicastrorum", Johann Eck richtet, der als Verkörperung aller geistigen und moralischen Verkommenheit der derzeitigen Geistlichkeit erscheint". De tot nog toe onbe-

kende schrijver (dat het een Duitscher is, wordt niet betwijfeld) heeft zich bediend van een, vooral toen geliefden, vorm: den dialoog. In eene reeks van onderling samenhangende gesprekken wordt Eck te midden zijner vrienden geschetst en belachelijk gemaakt. Daar hij zich onwel gevoelt, wordt er een Chirurgus uit Leipzig ontboden om den voorvechter der Katholieken te genezen. De Chirurgus doet zijn patient verschillende kunstbewerkingen ondergaan en slaagt er eindelijk in hem te genezen na hem op verschillende plaatsen beschaafd, behouwen (dedolatus) en gevild te hebben.

Naar Szamatólski ons mededeelt, stelde Ranke dit werk nog boven de *Epistolae Obscurorum Virorum.* Al buigt men eerbiedig voor het gezag van den naam Ranke, men mag toch vragen of hier niet overvraagd wordt.

N° 3 *Pammachius* (1538) is een omvangrijk (bijna 4000 verzen tellend) drama in vier bedrijven, waarin Naogeorgus (Kirchmeyer) het Katholicisme en de Katholieke geestelijkheid op felle wijze bestrijdt, bespot en beschimpt.

In bisschop Pammachius en diens vriend Porphyrius heeft de Schrijver de hebzucht, den overmoed en alle gebreken der pauselijke curia samengevat en belichaamd. Tegenover deze twee geestelijken, die een verbond sluiten met Satān en zijne handlangers, heeft de Schrijver den zwakken keizer Julianus en zijn verstandigen raadsman Nestor geplaatst, terwijl Christus met zijne apostelen Petrus en Paulus en de allegorische personen Veritas en hare dienstmaagd Parrhesia het Christendom vertegenwoordigen.

Ondanks sommige lange gesprekken is het stuk niet zonder dramatische waarde; het werd o. a. in 1545 door de studenten van Cambridge vertoond. Zijne groote verdienste echter is, dat het ons, evenals *Eckius Dedolatus*, geheel verplaatst in den fellen strijd der toenmalige meeningen; ons in staat stelt een blik te slaan in het gemoedsleven van de aanhangers der Hervorming.

Gewichtiger nog dan deze twee, hier kort besproken, werken is het eerste nommer dezer reeks: *Acolastus* van Gulielmus Gna-

pheus, uitgegeven door Dr. Joh. Bolte, die aan de studie onzer taal- en letterkunde reeds zoo menigen gewichtigen dienst heeft bewezen. Wij hebben hier een der dramatische werken van een Nederlander, van Willem de Volder, den man dien Guicciardini in zijne *Descrittione* noemde: »il primo poeta comico, che havesse la Germania inferiore".

Acolastus (1529) is eene dramatische bewerking der bijbelsche gelijkenis van den Verloren Zoon. Daar dit stuk eene nieuwe richting aangeeft in de ontwikkeling van het Nieuwlatijnsche drama en daarom in hooge mate belangrijk is voor wie de geschiedenis van het tooneel bestudeert, verdient het wel meer bekend en gelezen te worden. Gnapheus is er in geslaagd de bijbelsche stof zoo te verwerken, dat zijn stuk soms oorspronkelijk zou kunnen schijnen, indien de hier en daar verspreide bijbelwoorden ons niet den oorsprong van het stuk herinnerden. Een wapen in den strijd tegen de Katholieken was *Acolastus* niet, al blijkt wel dat de Schrijver niet aan hunne zijde stond. Daarentegen heeft dit stuk, gelijk zoovele andere Nieuwlatijnsche drama's, eene paedagogische strekking, die het bijzonder geschikt maakte als schooldrama dienst te doen. Door dat streven van den Schrijver wordt de kunstwaarde van zijn werk verminderd, maar er blijft toch genoeg te waardeeren over. In eene voortreffelijke Inleiding heeft Dr. Bolte de beteekenis van dit stuk en het leven des Schrijvers geschetst; in een bibliografisch overzicht getoond, hoe algemeen verbreid en bekend het was en in een *Exkurs* aangewezen, welke klassieke auteurs en werken door Gnapheus gebruikt zijn bij het samenstellen van zijn stuk. Eene enkele opmerking over het door Dr. B. medegedeelde moge hier een plaatsje vinden.

Dr. B. schrijft: »Noch nicht aufgeklärt ist die Frage, wie die neulateinischen Dramatiker zu der Einführung eines Chorliedes am Aktschlusse kamen. Wahrscheinlich schwebte ihnen der Gedanke einer Wiedergeburt der griechischen Tragödie in lateinischer Sprache mit entsprechender musikalischer Begleitung vor, und man meinte Terenz und Plautus auf solche Weise

übertreffen zu können." Naar het mij voorkomt, houdt Dr. B. hier geene rekening met den sterken invloed van Seneca's tragediën; daar immers vindt men steeds een koorlied aan het eind van Actus I, II, III en IV.

Voor ons Nederlanders is dit tooneelstuk van beteekenis, ook daar het ten voorbeeld gestrekt heeft aan het Fransche tooneelstuk, dat in de 16de eeuw hier te lande vertaald is onder den titel *Van den Verloren Zoon* [1]).

Een blik op de lijst van werken, die in deze reeks zullen volgen, zal spoedig duidelijk maken, hoe wenschelijk het is deze onderneming te steunen. Van die werken noem ik: *Euryalus und Lucretia*; Bebels *Facetiae*; Morus' *Utopia*; *Epistolae Obscurorum Virorum*; Erasmus' *Carmina* en *Pädagogische Schriften*; Gyraldus *Dialogi duo de poetis nostrorum temporum*; Poggio's *Facetiae*; Eobanus Hessus' *Heroïdes* en *Satirische Dialoge*. Vooral vestig ik de aandacht op de tooneelstukken *Joseph* van Cornelius Crocus; op Macropedius' *Rebelles* en *Aluta*, welke alle drie door Dr. Bolte zullen worden uitgegeven.

De geschiedenis van het Nieuwlatijnsche drama te onzent is een veld, dat schaars door Nederlanders betreden en bewerkt is. Behalve in het verdienstelijke werkje van Dr. A. H. Garrer over *Schonaeus* (Haarlem, Erven Bohn, 1889) wordt dit deel onzer tooneelgeschiedenis slechts hier en daar onderzocht en besproken. Ook hier zijn het weer vreemden, die ons opmerkzaam moeten maken op het belangwekkende in de geschiedenis van ons verleden: de Engelsche geleerde Herford, de Duitschers Goedeke, Bolte, Spengler en Jacob Minor hebben reeds lang getoond, hoe gewichtig de kennis van het Nieuwlatijnsche drama is voor onderzoekers der moderne literatuur. Moge men dan nu te onzent eenige belangstelling toonen in de onderneming der Duitsche geleerden en die zooveel mogelijk steunen. Het handig formaat, het fraaie papier en de gansche verdere uitvoering dezer uitgaven zijn eene reden te meer om ze te koopen.

24 Sept. 1891. G. KALFF.

1) Vgl. mijne Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw I, 222 en II, 371—372.

EEN BRIEF VAN JACOB GRIMM AAN J. H. BORMANS.

De Heer S. Bormans, Inspecteur-Directeur der Universiteit te Luik, die in 1880 het handschrift van Veldeke's *Sint Servatius Legende* uit de nalatenschap van zijnen vader, Professor J. H. Bormans, aan onze regeering — met bepaalde bestemming voor de Bibliotheek der Universiteit van Leiden — ten geschenke gaf, voegde in 1889 aan die kostbare gave den brief toe, dien Jacob Grimm indertijd, kort na de ontdekking van dat handschrift, aan Prof. Bormans schreef, in antwoord blijkbaar op dezes mededeeling over dien vondst [1]).

Reeds op zichzelf als autograaf van Jacob Grimm merkwaardig en voor de Leidsche Bibliotheek een bezit van groote waarde, is deze brief nog daarenboven in hooge mate belangrijk omdat er uit blijkt hoe Grimm terstond na kennisneming van de nieuwe ontdekking zijn vroeger uitgesproken gevoelen over Veldeke wijzigde en terugnam niet alleen [2]), maar ook het thans als juist erkende standpunt tegenover dien dichter wist in te nemen. Jammer dat niet Prof. Bormans zelf, eerst in zijn verslag over het toen onlangs gevonden hs. op 6 April 1857 in de Belgische Academie voorgedragen [3]) en ook later niet in zijne inleiding op de uitgaaf van den tekst der Servatius-legende [4]), met enkele woorden van dien brief heeft melding gemaakt en het merkwaardigste daaruit medegedeeld — het gezag van Grimm had mogelijk veel en veler geschrijf voorkomen of teruggehouden [5]) —, de afdruk er van te dezer plaatse doe thans den schrijver volle recht wedervaren en tevens den schenker de eere geschieden die hem toekomt.

Januari, 1892. A. BEETS.

1) In dien brief van Bormans aan Gr. heeft ongetwijfeld hetzelfde gestaan als wat B. bij de eerste openlijke bekendmaking van zijne ontdekking in de *Dietsche Warande* van 1857 (dl. III), blz. 39—40—41—42, noot, heeft medegedeeld. Men behoeft dit slechts doorloopend met Grimm's brief te vergelijken.

2) *Grammatik*, I, 2te Ausg. (1822), blz. XIII en 453—455.

3) *Bulletins de l'Ac. Royale de Belgique* XXVI, *Sér.* 2, *T.* I, 501.

4) In de *Annales de la Soc. Hist. et Archéol. à Maestricht*, T. II, 1856—1857—1858, p. 182—183; in de afzonderlijke uitgaaf (Maestricht, Leiter-Nypels, 1858), blz. 6—7.

5) Zie Te Winkel, Geschied. d. Ned. Letterk. I, 75, noot. 1).

Berlin 7 fevr. 1857.

Monsieur

je vous reponds sur le champ. voila une belle decouverte, que vous venez de faire, et la legende de S. Servais, composée par Henri de Veldeken, que nous avons cherchée si longtemps. personne ne vous contestera que ce poète, qui appartient à tant de raisons à notre ancienne literature, ne soit sorti du pais de Liège et de l'endroit que vous citez, près de Hasselt.

Mais ce poëte doit avoir vecu et composé entre 1150 et 1180, ce qui s'accorde parfaitement avec l'époque de la vie de la comtesse de Loz, sa protrectrice et épouse du comte Louis mort en 1171. le Henricus de Veldeke, mentionné dans plusieurs diplômes des années de 1236, 1248, 1251, 1253 et 1264 ne peut être que le fils ou parent homonyme de notre Henri, tout ainsi qu'un Arnold de Veldeke figurant dans un diplome de 1218.

A cette epoque l'idiome flamand ou nederdutsch du pais de Liège, du Limburg et de la Geldre voguait encore et participait en plusieurs pointes des formes grammaticales du bas-allemand, c'est à dire du dialecte du bas Rhin et de la Westphalie. cela suit non seulement du voisinage de ces provinces mais aussi de leur liaison avec l'empire, l'évêché de Liège faisant partie jusqu'à notre epoque de l'ancien cercle de Westphalie et il faut bien que les nobles, [et *doorgehaald*] les vassaux et les personnes ecclesiastiques de tous ces états se soient souvent mêlés et confondus. Nous trouvons Henri de Veldeke à la cour de Clèves et de Thuringue et il paraît que les deux dialectes de l'allemand lui furent également familiers. il se peut qu'il ait composé en l'un ou l'autre et flotté entre les proprietés de tous les deux.

Dans son Eneide il y a des rimes inexactes qu'il faut traduire du haut en bas allemand ou du bas en haut allemand. la publication de son Servais nous eclaircira d'avantage sur tout cela.

Nous avons un poème de la legende de Servais composé en *pur* hautallemand du 12 siècle par un auteur inconnu, qui ne peut pas avoir eté Henri de Veldek, mais qui doit à peu

près être son contemporain. Haupt l'a publié dans son journal, tome 5 page 75—192 en 1845. ce poème mutilé à la fin ne contient que 3547 vers et est travaillé sur les gesta pontificum Tungrensium et Leodiensium, qui se trouvent dans l'ouvrage de Chapeaville. voici le commencement:

Herre Adonâî
mache mîn herze vrî
von aller übermüete
und von unkiuscher glüete,
und gib mir die kunst dar zuo,
das ich diu wunder ûf tuo
von sante Servâtîô,
der in sîner jugende vrô,
dir begunde gehôrsamen.

et vers 39: des *leben* wolt ich twingen,
möht ichz immer bringen
zuo der tiuschen zungen.

à la fin il manque trois ou quatre feuilles et les derniers vers du fragment ne contiennent rien de remarquable. tout ceci, comme vous voyez, n'est pas le stile de Henri de Veldeke, ni de son traducteur, mais d'un clerc, qui n'était point sans talent et qui savait assez bien manier la langue et les vers; je ne crois pas qu'il ait eu connaissance de l'ouvrage de son contemporain, dont la versification sans doute est plus coulante et interessante.

Ne vous souciez point, Monsieur, de ce que j'ai ecrit en 1822, il y a 35 ans. l'un des manuscrits de l'Eneide portant Veltkirchen au lieu de Veldecken cela me fit penser à un endroit du bas Rhin du même nom, et les rimes du poème indiquaient clairement un melange ou une confusion du langage, qui pouvait s'expliquer par la supposition d'un tel lieu de naissance. mais la leçon de Veltkirchen ou Veltkilchen est apparemment vicieuse et le poète originaire du pais de Liège ou de Loz, mais sejournant à Clèves et en autres parties de la basse et haute Allemagne nous fera suffisamment connaître l'état de confusion du dialecte que nous voyons regner dans ses productions. j'en ai dejà mieux jugé dans la *troisième* ed. de ma grammaire 1840 page 251—263. Nous en saurons d'avantage lorsque le Servais, heureusement trouvé, sera publié par vos soins.

Publiez-le, Monsieur le professeur, le plutôt possible, et n'ajoutez des notes ou des éclaircissements que celles, qui se

presenteront à votre esprit tout de suite, en laissant à côté de tout ce qui sera altioris indaginis et curarum secundarum. Vous avez si bien mérité de notre ancienne literature, que votre nouvelle decouverte sera recue partout avec empressement; je m'imagine que le poème de Servais contiendra seulement quelque mille vers, attendu que la legende est pauvre en elle même et que Henri se sera abstenu de l'abondance ou de la diffusion de notre clerc hautallemand.

Excusez la hâte et l'impatience avec lesquelles je vous écris, je suis enfoncé dans bien d'autres travaux, mais je prends un vif interêt à votre talent et à votre assiduité, qui nous préparent une excellente publication. Agréez l'assurance de ma haute considération.

Jacob Grimm.

Jai lieu de m'étonner, que ni Grandgagnage ni Liebrecht, qui sont à votre portée, aient l'ouvrage de Haupt, qu'il vous a fallu consulter, la meilleure edition des poèmes de Heinrich von Veldeke, qui nous restent, est celle de *Ludvig Ettmüller*, Leipz. 1852. il connaît le diplome parlant de Spalbeke et met l'Eneide entre 1155—1175, c'est à dire la première partie.

ANSJOVIS.

In de baskische vischnamen *panchu* en *paneka* vinden wij een element *pan-*, dat, met wegvalling van de *p*, *an-* zoude luiden. De *p* verdwijnt nl. vaak als beginletter in 't baskisch, zooals ik in de Versl. en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetensch., 3de Reeks, VIII, bl. 203, heb trachten aan te toonen. Zoo werd 't lat. *pastor* tot *eztor*, *placere* tot *lake-tu*.

Dit *an-* komt werkelijk in den vischnaam *anch-* voor (zie Aizquibel, Dicc. bilingue, op *ancharrain)*, dat evenals *panchu* een verkleinwoord is. Spaansch *anchoa*, fransch *anchois*, nederl. *ansjovis* enz. schijnen op een baskisch **anchu* (uit *panch-u)* terug te gaan.

C. C. U.

KOKERELLEN.

In de *Boere-klucht van Teewis de Boer en Men Juffer van Grevelinckhuyzen*, Dl. IV, 2de Uitkomst, vs. 1179, vlgg., zegt Beely de dienstmeid:

Wel wat moghen dit toch wesen voor ghesellen,
't Schijnen wel Luycker Walen die nou loopen *kokerellen*,
Die hier met ien Krydt Ben comen in 't Landt, enz.

Raadplegen we Oudemans, *Woordenb.* ten opzichte van het onderstreepte woord, dan vinden wij Dl. III, bl. 459: *Kokerellen*, *cokerellen*, *kokerillen*, *coquerellen*: Zingen, vroolijk zijn, feestvieren. Kil. Meyer.

Bij Kiliaen treffen we aan:

Kockerillen, Holl. i. kopperen, en *kokerillen*, celebrare hilaria.

Daarnaast echter ook *kokerol*, *kokeloer:* cochlea et Homo cochleae vitam agens. Hisp. *cacarol. Kokeroliën*, *kokeloeren*, Cochleae vitam agere: domi latitare.

Het woord *cacarol* heb ik in geen enkel spaansch woordenboek kunnen vinden; dat *cacarol* echter in het Romaansch bestaan heeft kan blijken uit den Dictionnaire de la langue romane ou du vieux langage français, Paris, 1778, alwaar wij bl. 93 lezen:

caquerole, un escargot, limax (dus: limace, limaçon).

Naast dit woord bestaat echter in het Fransch en Spaansch een ander *caracole*, *caracol*, dat blijkbaar hetzelfde woord is, in gewijzigden vorm.

Littré, Dict. Etym. zegt dienaangaande: »*caracole*, de l'espagnol *caracol*, limaçon, coquille de mer faite en forme de vis, et par suite espèce de danse où les danseurs font différents mouvements les uns derrière les autres, et dans le manége *caracole:* tous sens dérivés des contours de la coquille; de l'arabe *karkara* tourner." Inderdaad geven dan ook de

Spaansche woordenboeken dit woord in gelijkluidende beteekenissen met het Fransch op, b. v. C. A. Schmid (Leipzig, 1795): *caracol*, eine schnecke, muschelschale, wendeltreppe, ein gewisser Tanz, eine Schwenkung der Pferde.

Naar Prof. de Goeje mij mededeelt, bestaat er een arabisch ww. *karra*, dat met fr. *caracole* en *caracoler* eene treffende overeenkomst aanbiedt en waarvan de infinitief *karkara* beduidt het *draaien* (actief en passief).

Met dit woord zullen dus het spaansche *caracol*, het ital. *caragollo* en het port. *caracol* samenhangen. Is dit zoo, dan zal de vorm *cacarol*, *caquerole*, wel de oorspronkelijke zijn (met syncope der *r*) en heeft zich *caracol* door methathesis daaruit ontwikkeld. Eene dergelijke plaatsverwisseling van twee medeklinkers, die door eenen klinker van elkander gescheiden zijn, moge zeldzaam wezen, zij komt in vele talen, ook in de onze voor. Zie J. te Winkel, *Gramm. fig.* bl. 319: mhd. *biever* voor 't gewone *fieber* (koorts, Lat. *febris*); *aalt* voor *aald* uit *adel* (urina); *naald* voor *nadel;* het achtervoegsel *les* voor *sel* in de Middeleeuwen en de 17de eeuw: *stremmeles* en *sageles* voor *stremsel* en *zaagsel*, enz. Zie ook Kluge, *Etym. Wtb.* op *essig* (akeits), en *erle.*

Uit de straks opgenoemde beteekenissen van *caracol-cacarol* zijn er voor onze taal twee bijzonder merkwaardig. Het zijn die van: 1° *slak*, 2° *dans*. Deze zullen wij hier eenigszins uitvoerig gaan beschouwen.

Behalve bij Kiliaen heb ik het woord in de beteekenis van *slak* nog slechts ontmoet in het Zuid-Limb. dialect, waar het *karkol* luidt en de naam is, evenals in het Spaansch en Fransch van eene soort slak met spiraalvormig, spits toeloopend huisje, die gegeten wordt [1]).

Aan de beteekenis *slak* of *slakkenhuisje* zal echter wel ont-

1) Zie echter ook bij Vercoullie, *Etym. Wdb.* op *karkool.* Dr. A. Beets deelt mij mede, dat *karakol* nog eene algemeen Nederlandsche benaming is voor zeker soort slakken.

leend zijn het bij de Bo, *Westvl. Idiot.* voorkomende *kokerulle:* »hut, kleen huisje. In een *kokerulleken* wonen. Gemeenzaam gesprek, ook Koutertje genaamd. Een *kokkerulletje* doen rond eene koffikan." Met dit laatste hangt dan weer samen het onmiddellijk daarna opgegeven werkw. *Kokerullen:* »Ergens met twee'n of drie'n aan 't praten zijn, vertrouwelijk te samen spreken met een halfluide stem om van de anderen niet verstaen te worden. Laet ze maer van politieke spreken; wij gaen ons gevieren in den hoek daer wat *kokerullen.*"

Eene tweede aan de beteekenis *slak* ontleende vorming is het bij Hooft voorkomende *kokerol.* In diens *Historiën*, Dl. II, bl. 153. (Uitg. Siegenbeek) leest men: »Ook leed hij (Don Carlos) niemandt in zijne kaamer; maar te bed geholpen zijnde, deed al zijn luiden vertrekken; weetende zonder opstaan uit den bedde, de deure te sluiten, ende, als hij dienst behoefde, weeder te openen bij middel van zeekere *kokerrollen.* Dr. Verwijs [1ste editie van *Hoofts Historiën*, (Nederl. Klass.) bl. 62] zegt dienaangaande in de noot aan den voet der bladzijde: »*kookerolle.* Zoo noemt Hooft het toestel met den windas, waardoor Carlos de deur kon openen en sluiten." Het lijdt geen twijfel, of hier is sprake, niet van eene *windas*, maar van zeker kegelvormig lichaam met naar den top afnemende windingen, dat bij ons ook *snek* (Hgd. *schnecke* = slak) heet; zie Van Dale, Wdb.: »*Snek*, *snekrad* (horl.) een slakvormig rad, gelijk een afgeknotten kegel, waarop men den ketting van een afgeloopen horloge windt." Huygens bezigt dan ook *snecke* in den zelfden zin als Hooft *kookerrol*: *Hofw.* vs. 1627: Van al dat uerwerk zijn de veeren ons bekent, en rad en ronsselen en ketingen en *snecken.* (Zie Dr. Stoett, 3de uitg. v. Hoofts *Historiën* bl. 89). Hooft heeft waarschijnlijk het oorspronkelijke spaansche woord *caracol* of *cacarol* tot *kookerrolle* verhollandscht, gelijk dat zijne gewoonte was, wanneer hij het niet vertaalde.

Van geheel anderen aard is een in Limburg en Brabant bestaand *kokerel* en *kokerellen* (ww.) dat echter ook weer met de beteekenis *slak* ten nauwste samenhangt. *Kokerel* noemt

men aldaar den *drijftol*, wel te onderscheiden van den *werptol*, die daar *dop* of *iesdop* genoemd wordt.

De beteekenis *drijftol* heb ik, noch bij het door Kiliaen opgegeven *kokerol*, noch bij het fransche *caracole*, noch bij het spaansche *caracol* kunnen opsporen; opmerkelijker wijze citeert echter Dozy in zijn *Supplément* II, 335[b] uit een Spaansch-Arabisch auteur het woord *gargara* in den zin van *toupie* (»à ce qu'il semble") en dit schijnt, naar het citaat te oordeelen, een *drijftol* te zijn, daar er van het slaan van de *gargara* gesproken wordt. Door dit woord, dat wel weer met het bovengenoemde Arabische *karkara* zal samenhangen, wordt het waarschijnlijk, dat wij het woord *kokerel*, drijftol, van de Arabieren hebben ontleend door tusschenkomst van de Spanjaarden. In den *Nouveau Diction. Encycl.* van J. Trousset, V, bl. 494[a], wordt dit soort van tol dan ook bepaaldelijk *toupie espagnole* genoemd.

Het spelen met den drijftol nu dagteekent uit de hoogste oudheid en, hoogst merkwaardig, wordt dit speeltuig bij Grieken, Romeinen, Spanjaarden en Duitschers steeds met eene soort *slak* of *slakkenhuis* in verband gebracht, al hebben die benamingen onderling niets met elkaar, noch met het woord *caracol* te maken. In de *Ilias*, B. XIV, vs. 412, vlgg. lezen wij:

τῶν ἕν ἀείρας,
στῆθος βεβλήκειν ὑπερ ἄντυφος, ἀγχόθι δειρῆς·
στρόμβον δ' ὥς ἔσσευε βαλών, περι δ' ἔδραμε πάντη.[1])

De στρόμβος is niets anders dan onze *tol*, die in het Grieksch ook wel ῥόμβος en στρόβιλος genoemdt wordt; het eerste woord beteekent echter ook *slakkenhuisje;* zie Pape, *Griech. Wörterb.* bl. 904[b]: στρομβος, 1° kreisel, 2° wirbelwind, 3° ein gewundenes, nach oben spitzig zugehendes *Schneckengehäuse* (Theocr. 9, 25). In 't latijn komt de drijftol bij vele schrijvers voor, o. a. Virg. Aen. VII, 376—383.

1) Daarvan (van die keisteenen) greep hij er eenen en raakte hem over den schildrand,
Tegen de borst bij den nek, dat hij gansch als een tol in het rond vloog.
Vosmaer, *Ilias*, bl. 296.

ceu quondam torto volitans sub verbere *turbo*,
quem pueri magno in gyro vacua atria circum,
intenti ludo exercent; ille actus habena
curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
impubesque manus, mirata volubile *buxum* [1])
dant animos plagae, non cursu segnior illo
per medias urbes agitur populosque ferocis [2]).

Zie ook Tibullus I, 5, 3.

Dat de *turbo*, drijftol, ook hier weer in verband gebracht wordt met een *slakkenhuis* of *kinkhoorn* blijkt uit Plinius, *Hist. Nat.* IX, 36: *conchae* genus clavatum ad *turbinem* usque.

In het Spaansch, waar het woord *caracol* niet voor drijftol in gebruik schijnt te zijn, heet dit speeltuig *peon*, *peonca*; doch ook *trompo* (Booch-Arkossy, *Span. Deutsch. Wtb.* I, 1037[a]) en *trompa marina* wordt aldaar weergegeven door: *Seetrompete*, *trompetenschnecke*, *kinkhorn*.

In het Duitsch eindelijk, waar de tol *kreisel* heet (oudere en betere vorm: *kräusel*) wordt hij ook (zie Grimm i. v.) in Fabri *Thes.* *rädlein* (*treib* h ö r n l e i n) genoemd [3]). Wijst dit *hörnlein* reeds op *slakkenhuis* of *kinkhoorn*, ook het nieuwere Duitsch kent de *Kreiselschnecke*, welke ik bij Brockhaus, *Conversationslexicon*, i.

---

1) *buxus*, of buxum, eig. bosboom, wordt ook de *tol* genoemd, wijl hij uit dat hout gemaakt werd. Opmerkelijker wijze heet de drijftol niet overal in Limburg *kokerel*, maar in het dialect van Heerlen *konkernol*, terwijl het *kornoelje-hout*, waaruit hij daar vaak vervaardigd wordt, *konkernollen-hout* heet. Vgl. Kiliaen *kokernelle*, kornoelje.

2) Eveneens gelijk gedraaide tollen
Van 't speelziek kind, die snel omzwindelen en rollen,
Voor 't klitsen van de zweep, door al de ruime zaal
Gedreven heen en weer, zoo dik en 't elkemaal
De slag hun vaart geeft, daar onnoozle en jonge knapen
Zich aan 't omloopen van boschboomenhout vergapen.
Vondel (v. Vloten) II, 518b.

3) Het Rijnlandsche *kuckerall* = tol, dat men wel eens van *kucker-all* of *albekijker* (*kucken* = zien, kijken) heeft afgeleid, omdat op het oppergedeelte van den tol soms een komische figuur of kop was afgebeeld, die onder het ronddraaien overal heenkeek, is niets anders dan eene verbastering van ons *kokerel*.

v. beschreven vond: *Kreiselschnecke* (Trochidae) heisst eine familie der schildkiemigen Mollusken mit spiraligen kreisel-oder turmförmigen schalen.

Grimm geeft ook nog als beteekenis van *kräusel* op: ein *tanz*, welzabend, B 3ª (lausitz) en voegt erbij: vgl. gr. *στρόβιλος*, kreisel, wirbel, ist auch ein tanz.

Tot die beteekenis van *dans*, welke, gelijk uit bovenstaande aanhalingen uit Littré en Schmid blijkt, ook *caracol* heeft, wensch ik thans over te gaan.

In de eerste plaats vestig ik dan de aandacht op het woord *karkol* voorkomende in den Moetwillighen Bootsghesel (1697) bl. 21:

Wat al *karkollen* zel je maken, hoe zel je met je voeten,
Springen en wringen, ja wijf, je zoud' er aen moeten.

Het is duidelijk, dat we hier denken moeten aan eene *draaiende beweging*, *kromme* of *bokkesprongen*. Helderder reeds treedt de beteekenis van *dans* of *spel* op den voorgrond in de bij Oudemans, *Wdb.* Dl. III, bl. 459, aangehaalde citaten uit Dr. Verwijs, *Oorl. van Hert. Albr.* bl. 161: Item den scoelkinderen van Leiden, die aen minen here *cokerelden* gegeven, enz. en *ibid.* bl. 306: Item den scoelkinderen van Leyden, die aen mynen here *cokerelden* gegeven i j ny gulden. Eene soortgelijke plaats kan ik nog bijbrengen uit v. Hasselt, *Bijdr.* tot de oude Geldersche maaltijden (Rek. v. h. Landschap Gelre over 1408, 1409: den scoelren tot dye *kokerelden* gegeven 24 gr.

C. W. Ackersdijck, die in De Jagers Taalk. Mag. III, 75, over dit woord handelt, vermoedt dat het een kinderspel zal geweest zijn, wat ik beäam, terwijl ik er aan toevoeg: waarschijnlijk een *rondedans* of *slingerdeslang*, die met gezang gepaard ging. In eene Ordonnantie toch van de Staten van Utrecht, Placaetb. I, 354, wordt het »*singhen* ende *coquerellen*, soe op Kors (kerstmis) nieuwe jaer en driekoningen als andere avonden ende daghen", geinterdiceerd en verboden. Hoeufft (Proeve, 316) houdt het ook voor een *spel* of *gezang* van kinderen,

zooals er in zijn tijd nog te Breda en in de Baronie op oudejaars-avond, vasten-avond, enz. plaats hadden. In de Baronie was zelfs het slotwoord of referein dier gezangen nog steeds *kokerelle.*

Dat intusschen vroeger ook oudere personen aan het *kokerellen* deel namen, kan blijken uit Dodt v. Flensburg, *Ordin. van Utrecht*, Archief voor Kerk. en Wereldl. Geschied. V, 107: Noch verbiet die raet dat niemant en *kokerelle*, hi sy *jonck ofte out*, by 't verboeren van een pont, enz. *Ibid.* bl. 113: Voert verbiet die raet enen yegelicke, *jonc ende out*, dat niemant en *cokerelle* binnen onser stat.

Dit en de overweging, dat de *kokerelders*, waarvan Beely spreekt in het boven aangehaalde citaat, voor *Luyker Waelen* gehouden worden, heeft mij op het denkbeeld gebracht, dat de *kokerellen* niets anders zijn, dan de van oudsher in het land van Luik gebruikelijke *cramions*, of daarmede nauwe verwantschap hebben. Aangaande deze schrijft mij de heer Mr. Franquinet te Maastricht, een uitstekend kenner van alles wat op het Walen-kwartier betrekking heeft: »*Cramions* of *cramignons* zijn dansen op straat, uitgevoerd door een aantal personen (jongens en meisjes, mannen en vrouwen) die elkander hand aan hand houden en slangsgewijze spring- en stapbewegingen maken, zooals deze aangegeven worden door den eersten danser, den *chef de file*, op de maat van een lied, waarvan ieder couplet door hem gezongen, onmiddellijk door alle dansers herhaald wordt. Het is niet altijd hetzelfde lied, dat zij zingen. De volksdichters, en die zijn nog al menigvuldig te Luik, zorgen voor altijd nieuwe. Ik heb er menigmaal hooren zingen; zij zijn niet altijd even kiesch, en ik ben wel eens verontwaardigd geweest over de vuiligheden, die men zoo maar, soms door jonge kinderen, op straat hoort uitgalmen. Gelijk het met de meeste oude gewoonten en gebruiken gaat, is de *cramignon* thans nog alleen een dans van 't gemeene volk. In de Middel-eeuwen, toen de burgerij niet zoo preutsch was als in de nieuwere tijden, schaamde zij zich niet den

cramignon op straat te dansen; later en nog in de vorige eeuw, werd hij ook in de burgerhuizen en in de tuinen van voorname woningen gedanst bij gelegenheid van 't een of ander familiefeest, natuurlijk familiemaal en -brasserij".

Al het hier gezegde kan ook voor het *kokerellen* gelden en dan is tevens verklaard, waarom de overheid later zoo tegen dit spel gekant was en er soms zelfs betrekkelijk hooge boeten op stelde. Maakt men de opwerping, dat de twee bedelaars in den Teeuwis toch moeilijk een dergelijken *rondedans* kunnen uitgevoerd hebben, dan antwoord ik, dat dit ook niet hoeft, daar het bij den dans gezongen *lied* zeer goed daaraan zijnen naam kan ontleend hebben, evenals het fr. *ronde*, dat zoowel een *lied*, *beurtzang*, als een *rondedans* beteekent. Hierdoor zou dan tevens verklaard zijn, hoe M. de Casteleyn in zijn *Konst van Rhetoriken* (Rotterdam, 1612) bl. 189, kan getuigen:

Simple Beusel dicht heedt men *cocorullen.*

De staaltjes, die hij er, bl. 183, van geeft, bevestigen dit gezegde; zij staven van den anderen kant echter ook, dat zij op een spel betrekking hebben, daar hij ze noemt: *Cocorullen*, op alle kinderen (Onnoozele kinderen) dach. Zie hier een staaltje.

Dat men u versmaedde, 't ware emmers bot wat,
Als (al?) is dyn ghesichte afgriselick en gruwelick:
Ghy hebt eenen langen neuse ende een breet snotgat,
Buuck ende den eers, ghelijc eenen pot plat,
Van handelijnghe valdy straf, ende ruwelick,
Ghy wert om daghen een propre huwelick.

In *de Tafel* (inhoudsopgave) citeert hij echter n°. 224 zijner *Baladen* ook als *Cocarul.* Dat het *kokerellen* ook met bras- of smulpartijen gepaard ging, kan daaruit blijken, dat *Ackersdijck* bovengenoemd artikel in het *Taalk. Mag.* inleidt met de opmerking, dat door Hoeufft, *Proeve*, enz. bl. 315, *kokerellen* weergegeven wordt door: *lekkernijen*, *veelvuldige spijzen.* Hieruit zou dan tevens verklaard zijn, waartoe het *kokerels*-

geldt, dienen moest, waarvan sprake is in de *Ordin. v. Utrecht* (Dodt v. Flensburgh V, 90): »Dat er gheen kynderen met bannieren en lopen bi der straten, of di luden en houden om *kokerelsgeldt*, bi eenen koer van X st. ende die ouderen selmen panden voer die koeren." En daarmede stemt dan weer de inhoud van het lied, dat de twee bedelaars in den *Teeuwis* zingen en dat wij natuurlijk voor een *kokerel* moeten houden (wegens het gezegde van Beely) uitnemend overeen. Het 2de couplet begint aldus:

Backt Wafels en Pancoecken vet, oock IJser Koecken mede,
Die men opt lest op Tafel sedt, mit ander Leckerhede.

terwijl Couplet 8 en 9 luiden:

U hoeden rondom dight bekleedt, met lekker hoender bouten,
De varkens billen niet vergeet, al zijnse wat ghesouten,
En an u halsen kransen maeckt
Van worsten en sausysen veel, ghepepert eel,
Daer wel een dronck op smaeckt.

De maeghdekens met rankjes loont, van pancoecken en vladen
Waer me men haer verdiensten loont, schaf op ghesoen gebraden,
En viert de Vastelavonts dach,
Want daer nae comt met druck belaen, de Vasten aen,
Die gheen wit sien en mach.

Hoogst waarschijnlijk kreeg men de hier opgesomde „leckerheden" aan de huizen, waar men kokerelde, daar er op vooravonden van zulke feestdagen, als Vastenavond, Kerstmis, Nieuwejaar, Driekoningen, enz. overal lustig gebakken en gebraden werd. Geld, om dergelijke snoeperijtjes te koopen, was echter ook welkom. Zoo althans was het in mijne jeugd in Limburg op Vastenavond en de daaraan voorafgaande „Vette donderdagen". Het zou zelfs mogelijk kunnen zijn, dat men aan een op die feestdagen vervaardigd gebak den naam van *kokerelle* gegeven heeft; in ieder geval heeft men het woord met *koken* in verband gebracht; want Junius (aangehaald door

Hoeufft t. a. p.) houdt het voor een frequentatief van *koken*, coquere, omdat men op de feestavonden van Oudejaar, Vastenavond enz. in de keukens eene bijzondere drukte kon waarnemen van diegenen, die er zich op toelegden lekkere spijzen en toespijzen te bereiden. Naar Hoeuffts meening wordt in Noord-Holland het ww. *kokerellen* nog voor het aanrechten van eene meer dan gewone kokerij gebezigd.

Het is mogelijk, dat dit gebruik oorspronkelijk slechts bij het vieren van den laatstgenoemden feestavond in zwang was; althans Mellema [1]), *Schat der Duytscher Tale*, vertaalt *kokerellen* door *célébrer quaresmaux*, welk laatste woord, doch *quarremaux* gespeld, hij in zijn *Dictionn. franç. flam.* door *vasten-avond* weergeeft. Roquefort, *Dict. de la Langue Romane*, Suppl. 62, zegt dienaangaande: *caresmaux*, *quares miaux* (le jour des): le *mardi-gras*, que nos pères appelaient aussi *caresme-entrant*. Het is dus de Dinsdag voor de Vasten, die met Asch-Woensdag begint, de eigenlijke *Vasten*-avond.

Ten einde zoo volledig mogelijk te zijn, wil ik nu nog ten slotte de aandacht er op vestigen, dat Kiliaen naast de woorden *kokerol* en *kokeroliën* ook opgeeft *kokeloer* en *kokeloeren*, met gelijke beteekenis. Ook vermeldt hij nog een werkwoord *kokelirren*, dat hij door metathesis van *r* en *l*, als uit *kokerillen* ontstaan, verklaart.

Merkwaardig is verder nog, dat er zelfs, te Yperen, een oproer heeft plaats gehad, dat den naam van *De Kokerulle* gekregen heeft. In het begin van het jaar 1280 heerschte in die stad ontevredenheid over sommige keuren, door de overheid ingesteld, welke naar het schijnt de gilden, inzonderheid het lakenweversgild, benadeelden. Het volk eischte hare afschaffing en toen hieraan niet voldaan werd, barstte een oproer uit, onder den kreet van *cokerulle*, *cokerulle!* Zie *Annales de la Société d'Emulation de la Flandre Occidentale*, XV, 144; en Ypriana, *Notices*, *Etudes etc. sur Ypres*, IV, 40.

---

1) Aangehaald door Ackersdijck in bovengenoemd artikel.

Daar in deze werken het woord *cokerulle* le »cri de ralliement" van de muitelingen genoemd wordt en het oproer in het *begin* van het jaar plaats had, ligt het voor de hand te vermoeden, dat men gebruik gemaakt heeft van de vasten-avonddrukte, om het volk op de been te brengen, en dat het *kokerellen* daartoe geschikte gelegenheid gaf. Dat het oproer dan den naam van *Cokerulle* gekregen heeft, zal niemand vreemd toeschijnen. En wanneer te Yperen, evenals in de Baronie v. Breda, het referein der vasten-avondzangen *cokerulle* geweest is, dan kan dit inderdaad als leus of *cri de ralliement* gebezigd zijn.

Amsterdam. H. J. EYMAEL.

SEGHELIJN VAN IHERUSALEM,
Vs. 5844 *en vlgg.* (*uitg. Verdam*).

Al doghe ic pine ende verdriet,
Ic hebs verdient ic bins wel weert.
. . . .
So bid ic u (*God*) dat ghi mi sent
Meere pine ende torment,
Dat ic mine misdaet geboete
Ende ic u *geboeren* moete.

In de *Nalezing* teekent de uitgever aan: „Met *geboeren* weet ik in dit vers geen weg". Het zal volstaan, geloof ik, een enkele letter te veranderen, en voor *b* eene *h* te stellen, om de meening van den dichter duidelijk te maken.

De boetvaardige Seghelijn smeekt om tweevuldige genade: dat het gedane kwaad door zijn lijden vereffend worde, en dat hij in de toekomst Gods wet niet meer overtrede, hem *gehoeren*, d. i. hem gehoorzamen moge.

Antwerpen. E. SPANOGHE.

DE MENSCH-WORDINGH

EEN MYSTERIESPEL VAN 1686

UITGEGEVEN DOOR

F. VAN VEERDEGHEM.

INLEIDING.

Het bestaan van het mysteriespel *De Mensch-wordingh* leerde ik voor ongeveer vier jaar kennen uit een brief van mijn oud-leerling en vriend J. Fabritius, destijds professor aan het koninklijk Athenaeum te Tongeren. Het was hem ter hand gesteld geworden door een zijner leerlingen, C. Huysmans, van Bilsen, eene gemeente in Belgisch Limburg, tusschen Hasselt en Tongeren, gelegen.

Bij het lezen van het stuk werd ik getroffen door zijne kunstwaarde en kwam tot de overtuiging dat het eene niet onbelangrijke aanwinst kon wezen voor de geschiedenis der Zuid-Nederlandsche letterkunde gedurende de zeventiende eeuw. De eigenaar van het handschrift, wijlen de heer Renier Lormans, te Bilsen, leende mij hetzelve met de uiterste bereidwilligheid en veroorloofde mij tevens het af te schrijven en te laten drukken. Omstandigheden buiten mijn wil hebben mij verhinderd hieraan vroeger gevolg te geven.

Het handschrift vormt een schrijfboekje van 22 bladen, 20 centimeters hoog en 15,5 breed. Het stuk beslaat slechts 39 bladzijden. Het schrift is regelmatig en duidelijk: men treft er slechts een zeer gering getal doorschrappingen en wijzigingen aan.

Naar alle waarschijnlijkheid maakte *De Mensch-wordingh* deel uit van het répertoire der Bilsensche rederijkkamer *De Velt-*

bloemen, die tot zinspreuk had: Reuck vuldt en verheught. Deze kamer bestaat heden niet meer; een tooneelgezelschap heeft hare plaats ingenomen.

Het stuk werd wellicht door een Bilsenaar, lid der kamer, opgesteld. Niets stelligs kon ik dienaangaande opsporen. Naar men mij in de gemeente verzekerde, gebeurde het voor eenige jaren dat de heer Driesen, schoolopziener van het lager onderwijs te Tongeren, de registers en andere stukken der Bilsensche kamer ter leen vroeg, ze medenam en .... nooit weergaf. Na zijn afsterven beweerde de familie dat zij bedoelde stukken niet meer terug vond [1]). Het zoekraken van zulke documenten is hoogst betreurenswaard; ik twijfel er niet aan, of ik had in de oude registers den naam van den schrijver der *Menschwordingh* en misschien nog andere min of meer belangrijke bijzonderheden aangetroffen.

Wijlen Eduard Barthels, rentenier te Bilsen, een man vrij nauwkeurig met de geschiedenis en oudheden zijner gemeente bekend, had het geluk in het jaar 1888, zoo ik mij niet vergis, een register der Bilsensche rederijkkamer terug te vinden. Ongelukkiglijk klimt het niet hooger op dan 1738 en bevat het slechts rekeningen. Nu en dan komen er posten voor wegens het vertoonen van stukken, doch de vertoonde stukken worden niet genoemd. Aangaande de *Menschwordingh* vond ik er niets.

Op mijn verzoek wendde dezelfde heer E. Barthels pogingen aan om den naam van den schrijver van ons stuk op te sporen. Volgens zijn schrijven zou dit mysteriespel het werk zijn van Jan Emerix, van Bilsen, die in 1660 auditeur werd bij de pauselijke opperrechtbank de Rota, te Rome, dit ambt in 1668 nêerlegde, naar Bilsen terugkeerde en er later overleed. Was dit bloote gissing, of waarop berustte deze meening? Barthels' vroegtijdig en onverwacht afsterven in 1889 belette mij nadere inlichtingen van hem te bekomen. Ik wensch hem de eer en

1) Zie ook het Weekblad *De Bilsenaar*, 17 Januari en 13 Juni, 1891.

de verantwoordelijkheid van zijn beweren over te laten; des temeer, daar mijn eigen nazoekingen het niet bevestigden. Het zou mij echter geenszins verwonderen indien eens, bij verdere onderzoeking, daaromtrent licht opdaagde.

Kennen wij 's schrijvers naam niet, stellig is het dat de man het Nederlandsch uitstekend beheerschte en zulks laat blijken niet alleen in de geestdriftige lyrische ontboezemingen, maar ook in den dialoog en daar waar hij breedvoerig het geheim der menschwording poogt op te lossen. Zulke verheven poëzie doet beurtelings aan Vondel en aan Bilderdijk denken. Ja, *De Menschwordingh* verheft zich hoog boven het peil der gewone rederijkersvoortbrengsels zoowel in opvatting als in stijl en taalgebruik, ondanks het veelvuldig aanwenden van den accusatiefvorm op de plaats van den nominatief. Voor gansch de zeventiende eeuw ken ik geen enkel Zuid-Nederlandsch stuk dat met het Bilsensche mysteriespel op ééne lijn kan gesteld worden.

De menschwording en de geboorte des Zaligmakers waren geliefkoosde thema's bij onze vroegere rederijkers. Hoe dikwijls deze stof behandeld werd, beken ik niet te weten; het ware overigens moeielijk na te gaan daar totnogtoe zoo veel rederijkerswerk onuitgegeven bleef. Uit den aanvang der achttiende eeuw, dus nagenoeg uit het tijdperk waartoe het Bilsensche stuk behoort, heb ik twee zulke bewerkingen voor mij liggen. De eene is: *De Verlichte Waerheyt van Godts Vleesch gheworden Woordt in de Gheboorte Christi*, door Cornelis de Bie, 1700, een langdradig stuk, gedurig afgebroken door zoogenaamde »Aenmerkinghen" in proza, welke allerlei stichtelijke beschouwingen, overwegingen enz. bevatten. Het andere stuk draagt tot titel: *Des Menschens Verlossinge door de geboorte van onzen Zaligmaeker Jesu Christi*, door Joannes Baptista De Pape, Priester (te Kortrijk), 1715. Het bevat niets dan onbeduidend rederijkersgerijmel. Men behoeft slechts zulke voortbrengsels met de Bilsensche *Menschwordingh* te vergelijken om de buitengewone kunstwaarde van dit gewrocht te leeren schatten.

Achter *De Menschwordingh* komen in het handschrift nog

drie dichtstukjes voor: een »Dobbel Rondeel" tot lof van het H. Sacrament des Autaars, een ander rondeel op den dood van Johannes den Dooper en eene vertaling van den lofzang *Ave Maris Stella.* Deze stukjes zijn van dezelfde hand als het mysteriespel en de inkt is ook dezelfde. Wie is P. H. aan het hoofd van het laatste vermeld? Het is mij niet gelukt achter dit geheim te komen.

De keerzijden van het schutblad en de twee eerste bladzijden bevatten, in ander schrift, een latijnsch gesprek tusschen *Anima* en *Corpus Damnatum*, in strophen, ieder van vier op elkaar rijmende versregels. Het is een afschrift van de *Visio Philiberti*, toegeschreven aan Wouter Map en in onze middelnederlandsche letterkunde bekend als *Van der Zielen ende van den Lichame.* De tekst wijkt eenigszins af van dien welke in Th. Wright's *Latin Poems attributed to Walter Mapes* (1841) en in *Edelestand du Méril's Poésies populaires latines antérieures au XIIme siècle* (1843) voorkomt.

Zooals het licht zal blijken, hebben wij in deze uitgave de oorspronkelijke spelling getrouw behouden.

Luik, Hooimaand, 1891. F. VAN VEERDEGHEM.

DE MENSCH-WORDINGH

VAN HET // EEUWIGH WOORT // IN DEN SCHOOT VAN DE // HEILIGHE EN ONBEVLECKTE MAGET // MARIA // VOLBRACHT ONDER DE BOODSCHAP // VAN DEN AERTS-ENGEL // GABRIËL // TOONEEL-WIJS UYTGEBEELT // 1686.

Persoonen.

Gabriël, Hemelsgesant.
Raphaël, Bescherm Engel.
Michaël, Opperhooft der Engelen.
Uriël, sijnen schiltknaep.
Maria, Bruijt van Joseph.
Alphéus, sijnen Broeder.
Maria Cleophæ, Alpheus Huijsvrou.
Reij van Engelen.
Schim van Adam.

Het tooneel gaet open corts nae, toe met den middernacht: de drij eerste bedrijven worden in den hemel vertoont, de twee leste te Nazareth.

INLEIJDINGH.

De schim van Adam gaet de H. Maget in haere rust verwecken, opdat sij voor haere voorvaders, in het voorgeborght beslooten, bidden soû.

Schim van Adam.

Ick stap, als afgesant der opgesloote schimmen
In 't helsche voorgeborgt, uijt 's werelts duijstre kimmen,
Om eene maegt van sond' en alle smette vrij
Te bidden dat sij ons een voorspraeckersse sij,
Te wecken, om den heer van ons verdriet te spreecken,
Soo vierigh, dag en nacht, voor sijnen troon te smeecken,
Dat hij ons, naer sijn woort, Messiam nedersend'.
O wee! in wat al ramp, verlangen en ellend'
Heb ick met mijne stam tot desen dagh geseten!
Gebannen uijt Godts oogh, in eenen kuijl gesmeten,
Onseecker op wat tijdt daer uijt te sijn verlost!
Wie achterhaelt wat smert, wat ziel-verdriet dit cost?
Mensch, vraeght gij wie ick ben? Ick vrees mijn naem t'ontdecken,
Om u tot mijnen haet en afkeer niet te wecken:
Ick ben dien snooden vaêr van g'heel het aerdsgeslacht;
'K ben Adam, die u al in duijvels stricken bracht.

Eer gij het licht besat, hebt gij 't in mij verlooren;
In mij wiert gij gedoodt, voordat ge waert gebooren;
Eer u een vrouw ontfingh, wiert gij in mij gedoemt:
Sie of ge mij niet best uw beul dan vader noemt.
Eijlaes! 't geheugt mij nogh, en eeuwigh sal 't geheugen,
Hoe onbecommert ick mijselven cost verheugen
In 't segenrijck genot van mijn onnooselheijt.
Mijn woonplaets was voorsien met overvloedigheijt
Van wellust en vermaeck; geen ongemeene coude,
Geen al te heete son dat soet gewest benaude;
Den hemel wiste niet van donder, blixem, storm;
Het aerdrijck was besaeijt met allerhande vorm
Van bloemen, bij wiens geur en honing-soete waesem
De zephijrs mengelden hun balsem-rijcken aesem;
'T geboomte was gelijck een soet musijcktooneel
Waer duijsent vogeltjes, met lieffelijck gequeel,
Des Echoos wedergalm staegh aen tot antwoord porden:
Daer leefd' ick, sonder vrees van oijt gestoort te worden,
Van allen ongemack, misnoegen, slavernij,
Vrees, quellingh, sieckte, smert, jae van de doot self vrij.
'k Was schoon, gesont en wijs; den coningh aller dieren
Soo van die hier beneên als in de wolcken swieren:
'k Wiert overal geviert gelijck een cleijnen Godt,
De hemel-lieden selfs verheughden in mijn lot.
O menschen, in dat heijl waer ick altijdt gebleven
Gerust en ongemoeijt met alle mijn nae-neven,
Had ick mij van een boom, een vrucht alleen besnoeijt.
Eet, seijde Godt, van al wat in den lusthof groeijt,
Maer wacht u van de vrucht die goet en quaet leert kennen,
Want, op wat dagh gij die sult met de tanden schennen,
Op selven stont sult gij 't besterven [1]) met de doot
En sleijpen uw geslacht in een en selven noot.
Och soonen! dat verbont was quaelijck onderschreven,
Of ick, tot spijt van hem, die heer was van mijn leven,
Vergat sijn strengen last en mijn geswooren eedt.
Siet daer den eersten gront van al 't gevolghde leet,
Waernae ick uijt de woonst van Aedens hof gesmeten,
In 't sweet mijns aenschijns moest des aerdens vruchten eeten,
En keeren weer in d'aerd' van waer ick eertijds quam,

1) morte morieris (*in margine*).

Gevolgt in 't duijster graf van mijn heijl-loose stam.
Maer iemant (en soo 't schijnt met reden) sal mij vraegen
Waerom des vaders feijl de kinderen quam plaegen?
Wat deel had hij, die naer tien eeuwen op moest staen,
In 't geen den eersten mensch had tegen Godt misdaen?
Och kindren! uwen wil was in mijn wil beslooten
Als, tegen Godts bevel, ick heb die vrucht genooten;
En nu gij tot de sond met mij toestemmingh gaf,
'T is recht dat gij met mij oock mededeelt de straf.
Den heer woû dat w' een proef van trouheijt souden geven
Eer ons wiert toegestemt onsterffelijck te leven;
Hij koos mij uijt den hoop van g'heel het aerdsgeslacht
Tot een soo wichtigh stuck; hij gaf mij meerder cracht,
Beleijt en wetenschap, hij gaf mij rijper reden
Dan eenigh ander mensch naer mij op aerd getreden:
Dogh, nu 'k met al mijn cracht de neerlaegh heb' ontfaên,
Wie hadde desen strijt geluckiger doorstaen?
Wien had' men, door de hoop van Godt te sijn, door 't vleijen
Van een beminde vroû niet van den wegh sien leijen?
Als liefde en hoveerdij het herte vallen aen,
Hoe sal dat swacke deel die stormers wederstaen?
Och soonen! Satan quam met dees twee legercrachten
En sijn arglistigheijt bespringen d'aerdsgeslachten:
Hij daeghde uijt g'heel den hoop den cloecksten tot den strijt;
Den hoogsten Godt vondt mij bequaemst' tot sulck een feijt,
Hij gorde mij het sweert van vrijen wil op sijde,
Beloofde grooten loon, soo 'k Satan nederleijde,
Soo 'k overwonnen wiert, bedreijghde met de doot:
Ick gaf, dus aengeport, mij selven in den noot,
Dogh, met bespreck dat, 't sij ick boven bleef of onder,
Mijn lot, het lot sou sijn van ijder in 't bijsonder:
Dus trock ick nae den camp; had' gij 'er bijgestaen,
Gij sou' uw luck voor 't mijn oock hebben afgegaen.
Ick vocht; ick dee mijn best; ick wiert in 't velt vertreden;
'K besweeck voor Satans list met al mijn dapperheden;
En gaet gij nu 't bespreck van mijnen lijfcamp af?
Beroemt gij u, soo Godt u 't selve voorrecht gaf
Van voor het aerdsgeslacht met Lucifer te vechten,
Dat gij met meerder eer dat groot geschil soudt slechten?
Bedaer, laetdunckend kint! legh dat vermeten neer,
En, met uw dwaesen vaêr, keer liever tot den heer,

Wiens goetheijt (selfs toen ick hem had geport tot tooren)
Beloofde, dat uijt mij, een maegt sou sijn gebooren,
Die, met haer cloecken voet, sou pletteren de slangh,
Wiens list mij met u bracht in 't onderaerds bedwangh.
Och! soude dees, wiens stem ick tot gebeên gae wecke'
Misschien, tot onser wraeck, vertreên dien helschen necke?
Sou dees' misschien, dien vorst en heijlant brengen voort
Die van ons weeren moet d'erf-smetten der geboort',
Die ons ontsluijten sal de poort der hemel-saelen,
En trecken met sijn arm uijt dees verschoolen daelen?
'K vergeete van nu af hoe langh ick heb' gesnaeckt,
Soo ons dien vrede-vorst van soo naebij genaeckt.
O hoop! hoe soet bevalt gij aen mijn druckigh herte!
O hoop! hoe sachties streelt gij mijn verhoolen smerte!
Het sij ge vleijt of niet, ge troost me voor een tijdt,
Och waer het togh, voor al, hoe wiert mijn ziel verblijdt!
Wijl ick dat heijl verbeij, volherd in mij te vleijen,
Ick sal met meerder rust volherden in 't verbeijen;
Dogh 't schijnt dat mijnen geest inwendighlijck voorseijt
Dat gij niet ongegront mij met die soetheijt vleijt.

(Vertoogh van eenige huijsen, en Mariaes slaepcamer).

Hier woont sij die tot u, mij desen wegh quam baenen:
Ick gae haer in den slaep tot mijne voorspraeck maenen.

EERSTE BEDRIJF.

Gabriël en Raphaël verwondert over de stilte des hemels, en vrede des aerdrijckx ondersoe eken der selver oirsaeck, en wenschen uijt den naem der outvaders naer den Messias; Uriël hier onder verschijnende, daegt Gabriël voor Godts troon.

Gabriël, Raphaël.

Gabriël.

Wat ongewoone stilte omhelst het hemelrijck,
Getrouwe Raphaël! Wij schijnen algelijck
Met een inwendige stilswijgentheijt bevangen.
De blijde lof-musijck en hemelsche gesangen,
Die engel-melodij, waer mee wij in dit hof
Ophaelden overhants des alderhoogstens lof,
Waerdij en heerlijckheijt, en laet sigh niet meer hooren:
Verbaestheijt houdt in toom de vierigheijt der chooren;
De Seraphijne veel, de Cherubijne luijth,
Al 't snaer- en orgel-spel verwecken geen geluijt.

Dien heldren segen-roep, hosanna! die 't gewemel
En praelende gewelf van desen wijden hemel
Soo lange dav'ren dee, houdt sijne galmen in.
In dees gesteltenis van 't saligh hof-gesin
Munt uijt de diepe rust van 't eeuwigh alvermoogen.
Dien grooten Godt is in sigh selven opgetoogen,
En schijnt inwendiglijck te raemen eenigh werck
Dat g'heel sijn macht vereijscht. De stichting van het perck
Tot 's menschen woonst geschickt; het maecksel van dit wonder
En wel geregelt al; de vormingh van wat onder
Of boven d'aerde leeft, van ijder plant en dier,
De schepping van den mensch en stont hem noijt soo dier.
Dit alles, sonder sijn Almogentheijt te reppen
Cost hij uijt enckel niet tot die volmaecktheijt scheppen,
En stichten met een [1]) woort al dese wonderheên.
Volbracht hij dit soo licht, wie achterhaelt waerheen
Dees overleggingh wil? Mijn oordeel bot daertegen,
Niet wetende wat hem dusdanigh magh bewegen.

Raphaël.

Soo is het oock met mij, hoogwaerde Gabriël.
Hoe vlijtigh mijnen geest dit overdenck; hoe snel
D' inbeeldingh wesen magh, om alles t' achterhaelen,
Ick blijf' in 't ondersoeck van dese stilte dwaelen,
En stae nogh meer verbaest, wanneer ge mij soo naeckt
De diepe besigheijt des Godtheijts kenbaer maeckt.

Gabriël.

Daer moet iedt ongemeens en wichtighs sijn op handen;
Te meer, nu d'heerschappij van Romen alle landen
En volckeren te saem vereenight door de vree.
Den toomeloosen Scijth, in woestheijt, ijs en snee,
En wreetheijt opgevoedt, versoeckt door afgesanten
De vrientschap van August. De kem'len, olyphanten,
En dromadaeren, met gesteenten overlaên,
Bewijsen door hun gift, hoe lief den Indiaen
'T verbond met Cesar sij. De noijt gedwongen Parthen
Wiens wapens Romens macht soo lange derfden tartten,
Omhelsen mee den peijs; sij leggen 't harnas neêr,
En senden d' Adelaers van Crassus benden weêr.

1) Fiat (*in margine*).

De duijtsche volckeren die Rijn en Elbe boorden,
Verkennen selve macht: de vrede voegt het noorden
Met 't suijen, oost met west, van waer de Son opstaet
En uijt de kimmen rijst, tot daer sij ondergaet.
Van d'eerste monarchij gesticht door Nemroths soonen
Tot heden, quam den peijs het aerdrijck noijt bewoonen.
De volcken tegen een om heerschappij gecant
Vernieuwden crijgh op crijgh: den graegen oorloogs brant
Ontvonckte weer uijt d' asch der afgebrande steden.
Chaldeeuw en Assyrier besweecken voor der Meden
En Persen coningen; die, voor Philippus soon,
Den Macedoonschen vorst, voor wiens verheven troon
Het alderbeste deel des werelts scheen te buijgen:
Maer een geringe hant smeet desen bouw in duijgen
En schuerde [1]) weer door twist dat groote rijck van een;
Tot dat Augustus quam den keijser-stoel betreên,
En met een vollen peijs het aerdsgeslacht verblijden.
Och Raphaël! och soû den stont der lieve tijden,
Tot 's menschen heijl geschickt, wel naecken? Sou den helt
Messias d' aertsche stam, uijt 't onderaerds gewelt,
Naevolgens het verbont met Abram, comen rucken?

Raphaël.

O mocht dien segen hen, en ons met hen gelucken,
Hoe ras ontweckten wij uijt dees verwonderingh!
Wat vroijelijck geschal! Wat melodij bevingh
Tot 's alderhoogstens lof de negen Engel-chooren!
Hoe sou hosanna sigh op nieuw dan laten hooren,
En galmen door ons hof veel blijer als voorheen!
Wat blijde maer waer dit de vad'ren, die beneên
In 't duijster voorgeborgt geslooten en gevangen
Naer dien gewenschten tijdt soo vierighlijck verlangen!
Met Adam suchten daer Seth, Noë, Abraham,
Sem, Isac, Israël, en sijn getrouwe stam;
Daer doen sij anders niet, dan bidden, snaecken, weenen:
Hun droevigh kermen dringt door d'alderhartste steenen,
En port wie reden heeft tot een gelijcken rouw.
Maer geen van alle treurt als Jesses soon: men souw
Veel eerder al het vocht der woeste zëen uijtputten,
Dan Davids ongeneucht, gekerm, en hartseer stutten.

1) Scheurde (*in oudere spelling*).

Hij sucht, hij bidt, hij roept: O heer, ick send mijn clacht
Tot u, uijt desen gront, uijt desen diepen nacht!
Och heer! Almachte Godt! och keer tot mij uw ooren,
Om mijn benaude bee, en droef versoeck t' aanhooren!
Ontferm u mijns, o heer! en ruck mijn ziel van hier!
Mijn ziel die naer u haeckt, gelijck een vluchtigh dier,
Gelijck een dorstigh hart naer coele waterbeecken!
Mijn Godt! ick roep tot u door puure min ontsteecken;
Ick teer! ick brand! ick blaeck! mijn ziel is buijten raet.
Och com! Och spoeij, mijn heijl! Och toon mij uw gelaet!

Gabriël.

Storten wij op selven toon
Ons gebeên voor Godes troon.
  Hemelen ontsluijt uw saelen
  Laet den heijllant nederdaelen,
Heijllant van het aerds geslacht
In het voorgeborgt verwacht.
  Hoort hoe vierigh die gevangen
  Om verlost te sijn verlangen;
Och, sij sijn van smeecken moe;
Hemel, staet hun beede toe.

Beijde.

  Daegh Messia! daegh ó oosten!
  Com die droeve stam vertroosten.

Raphaël.

Hoor Messia, hoe die schaer
Vol verlangen en misbaer
  Tot u kermt, opdat g' hun handen
  Soudt bevrijen van doots banden.
Adam roept: O levens boom!
O waerachtigh licht! O stroom,
  Lustiger dan dien van Aeden,
  Vloeij tot onsen troost beneden!
Strael op ons in desen nacht,
En beneem de doot haer macht!
  Noë claegt: O regenbooge
  Magh ick ú nogh niet beooge'?
O mijn vrede-duijf! mijn Arck
Com tot uwen patriarck!

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, ó oosten
Com die droeve stam vertroosten!

Gabriël.

O mijn goddelijcken Ram,
Roept den grootvaêr Abraham,
Com ons, uijt de slavernijen,
Uijt der sonden jock bevrijen;
Com; mijn ziele tot u brandt,
Leij ons in 't beloofde lant.
Isac kermt: moght mij gebueren [1])
Dat den reuck der acker-geuren
Die 'k uijt Jacobs cleet vernam,
Nu ten vollen tot mij quam!
Jacob: hemel-hoogen leeder,
Dael tot mij van boven weder,
Opdat dees' begraeven schim
Tot u, sijne ster, opclim'.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Raphaël.

Och, segbt Joseph, mijnen staf,
Com togh, tot mijn steunsel af;
Com, o vruchtbaer graen! Wilt laeven
Door uw voedsel uwe slaeven!
Moijses bidt met groot getier;
Braembosch en colom vol vier,
Laet uw licht en gulde straelen
In dien duijst'ren kercker daelen;
Coperen serpent, com neer
En geev' ons het leven weer;
Paesch-lam, manna, voorstel-brooden
Doet ons tot uw tafel nooden;
Druijven-tros, dat door uw wijn
Onse dorst gestilt magh sijn!

1) *Oudere spelling voor:* gebeuren.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Gabriël.

Staende son, seijt Iosuë,
Deel ons uwe straelen mee!
Gedeón: o soeten regen!
O! com over ons gesegen!
Com, o schrickigh garsten-broot
Ons verlossen uijt den noot!
'S vijants heir-cracht treckt ons tegen;
Keer op hem sijn eijgen degen.
O! roept Davids droeve stem,
Regen-back van Betlehem,
Mocht ick van uw water drincken!
O! wat laef'nis sou' er sincken
In mijn uijtgeteerde borst,
Tot vercoelingh van een dorst,
Die mij nu soo menigh jaeren
Met haer hitte comt beswaeren!
O mijn Soon! mijn heer! mijn al!
Help mij uijt dit treurigh dal!

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com die droeve stam vertroosten!

Raphaël.

Hoor hoe Job in 't duijster kot
U aenroept, sijn waeren Godt:
Com, seijt hij, wit van mijn' hoopen,
Mijn verlosser! Doe mij open
'K heb op u staegh aen betrouwt;
Dat mijn oogh sijn licht aenschouwt,
Dat mijn hert sijn heijl ontvange!
Com, gij toeft ons veel te lange.
O! kermt Isaias [1]) keel:
Jesses wortel schiet een steel;

1) *Spreek uit:* Isăĭăs.

Doe die schoone bloem opstijgen,
Op wie 's heerens geest sal sijgen.
Daniël, niet min bedruckt
Roept: o heer, com af en ruckt
Mij uijt desen kuijl, de weecken
Van uw comste sijn verstreecken;
Steen, stort van 't geberghte neer,
En smijt Babels beelt omveer.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten
Com die droeve stam vertroosten!

Gabriël.

Jonas in die duijsternis
Sucht als eertijdts in het visch;
En Micheas met verlangen
In sijn ballingschap bevangen,
Bidt, dat hij verschijnen magh
Over wiens geboorte-dagh
'T cleijne Betlehem sal roemen,
En sigh self geluckigh noemen.
Zacharias roept: com, woon
In uw Rijck-stadt, coninghs soon,
Opdat Sions maeghde-Reijen
Sigh in uwe comst verblijen;
Com, o Godt van Abraham,
Heersch in 't midden van uw stam.

Beijde.

Daegh, Messia! daegh, o Oosten!
Com dat droef geslacht vertroosten!

Gabriël.

Soo suchten dagh en nacht die afgestorve vad'ren,
Opdat gij, hunnen heer, hun heijl en Godt soudt nad'ren;
Soo kermen sij om troost, gebannen uijt uw oogh;
Soo senden wij met hen ons stil gebedt omhoogh.
Aenhoor, rechtveerde Godt! aenhoor hun bede en kermen,
En volgens uw genae, wilt over hen ontfermen.

(Uriël comt te voorschijn).

Raphaël.

Waer stapt Uriël heen soo ijverigh en snel?

Uriël.

Heer Gabriël, ick com, door 't opperste bevel,
U maenen, om aenstonts ten hove te verschijnen.
Den Vader, Soon, en Geest, omheijnt met seraphijnen,
Sijn nu, soo 't schijnt, t'en end van hun besluijt geraeckt:
Het Eeuwigh woort heeft sijn stilswijgentheijt gestaekt.
En sal u, soo ick gis, iedt ongemeens beveelen.
Gae, hoor sijn last, en com ons dien dan mededeelen.

Gabriël.

Wijl ick gehoorsaem, blijft volherden in gebêen;
Ick hoop met blijde maer tot u terugh te trêen.

TWEEDE BEDRIJF.

Terwijl Uriël en de Reij uijt den naem van Menschen en Engelen naer Messiam verlangt, comt Gabriël uijt, en vertelt den last, hem door den Alderhoogsten gegeven: Michaël schickt Uriël met die lieve tijdingh naer het voorgeborght.

Uriël, Reij van Engelen.

Uriël.

Ick twijffel schier niet of de volheijt van de jaeren
Geschickt, om 't eeuwigh heijl de menschen 't openbaeren
Is hier, nu Gabriël ten hove is ingemaent.

Reij.

Wat reden ondersteunt uw' hoop?

Uriël.

De sesde maent
Der traege swangerheijt van Zacharias gade
Loopt om; een wonderwerck, dat uijt dien ouden sade
Een mannelijcke vrucht sal werden voortsgebracht:
Een vrucht, die op sijn tijdt versterckt door 's hoogstens cracht
Veel volck door sijn vermaen sal tot de waerheijt leijden,
Om aen den opperheer de wegen te bereijden.
Bemerckt wat steunsel dit aen mijne hoope geeft:
Want, nu heer Gabriël dat werck vercondight heeft,

En weder is gedaegt voor Godts geheijmenissen,
Soo dunckt mij, dat m' hieruijt waerschijnelijck magh gissen
Dat Godt sijn soones comst door hen verconden sal.

Reij.

Wat vreught genaeckt ons rijck! Wat blijdschap t' aerdsche dal!

Uriël.

Hemel-dauw, comt neergesegen
En met u den soeten regen,
Regen, die door overvloet
Alle lant verrijcken moet.
Milde wolcken, stort op aerden
Den verwachten, den rechtvaerden
Die, door sijne comst, dit Al
Seg'nen en verheugen sal.
Send het lam, o heer der heeren,
Dat het aerd-rijck moet regeeren
Uijt de rotse der woestijn,
Tot de bergen, waer, door pijn
En verlangen afgesleten,
Sions dochter is geseten.
Och, sij claegt, sij bidt, sij weent
Wenscht en haeckt, versucht en steent;
Sonder eijnde blijft sij kermen
Heer, wilt over haer ontfermen.

Reij.

Send den vorst, den heijllant af!
Vreemde voeren Judas staf.

Uriël.

Goede Godt, sie naer beneden,
Sie tot wat rampsaligheden
Satans loosheijt heeft gebracht
'T meeste deel van 't aerdsgeslacht.
Alle volcken, alle landen
Doen dien hel-hont offerhanden;
Hij ontleent den naem van Godt,
Uwe Maiesteijt te spot.
Laes! hoe menigh menschen-zielen
Sien wij dagelijckx vernielen!

G'heel de stam van Adam is
In volcomen duijsternis.
Leent gij ons gebeên geen ooren,
Och! de werelt gaet verlooren!
Weijgert gij den mensch uw licht,
Wie verheldert sijn gesicht? [1])
Wie ontbindt sijn slaefsche handen,
Soo gij hem verlaet in banden?

Reij.

Send den vorst, den heijllant af!
Satan voert des werelts staf.

Uriël.

Hoor den mensche vol gebreecken,
U om hulp en bijstant smeecken!
Och! sijn quaelen sijn soo groot!
Vreeselijcker dan de doot
Is sijns zielens vuijle wonde
Onderhouden door de sonde.
D'aerde geenen middel weet
Voor een soo verkanckert leet,
Schoon uijt haer aen alle canten
Stoffen, dieren, steenen, planten
Wonderlijck in aert en cracht,
Stadigh worden voortsgebracht;
Schoon haer borgers veel secreeten
Tot verscheijde sieckten weten,
Soo door vonden van 't verstant,
Als bewegingen der hant.
Meer dan mensche moet hij wesen
Die dees wonde sou genesen.

Reij.

Och! den mensch is buijten raet,
Soo g' aen hem geen handen slaet.

Engel uijt de Reij.

Sou van al de Cherubijnen
Niemant dese ziele-pijnen

1) *Eerst stond er:* Och, wie opent sijn gesicht?

Stillen connen? Sou niet een
Middel weten voor die ween,
Middel weten, om die herten
Te verlossen van hun smerten?
D' Eng'len sijn doorgaens geacht
Diep in wijsheijt, groot van macht:
Alles wat beneên of boven,
Soo op aerd' als in dees hoven
Is geschaepen en gesticht,
Kennen sij door [1]) eijgen licht:
Sij doorgronden d'eijgendommen
Van de dieren, stoffen, blommen,
Sonne, sterren, firmament,
Alles is aen hen bekent:
Boven dien geen sonden-smetten
Hen vervuijlen nogh beletten;
En sou geen van altemael
Middel weten voor die quael?

Uriël.

Meer dan Engel moet hij wesen
Die dees wonde sou genesen.

Reij.

Och! den mensch is buijten raet,
Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

'S menschens sonden en ellenden
Die sijn beijde sonder enden,
D' een' in boosheijt, dees' in pijn.
Och! Wie sal den trooster sijn,
Soo gij, o oneijndigh wesen,
Uijtstelt van hen te genesen?
Alle schepselen der aerd'
Hebben niet in const of aert,
Of het heeft begin genomen
En sal tot sijn eijnde comen,
Uijtgenomen 's menschens ziel
Die in dese rampen viel.

1) **Natuerelijck** (*in margine*).

Al des hemels hierarchijen
Sijn geschaepen in de tijen;
  Hun begin is u bekent;
  Gij alleen sijt sonder end,
Gij alleen den Arts [1]) cont wesen
Om dees' wonde te genesen.

Reij.

  Och! den mensch is buijten raet,
  Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

Sie dan, heer van groot vermoogen,
Naer beneden met meedoogen,
  Sie dien grooten crancken daer
  Liggen op de doode-baer:
Hoor hem kermen, hoor hem smeecken;
Sie hem d' handen tot u steecken;
  Sie hem, heer! hij is schier doodt!
  Help hem! help hem uijt den noot!
Los hem uijt der sonden stricken,
Los hem uijt de helsche blicken
  Van dien boosen Belial,
  Die, verheught in 's menschens val,
U verwijt, dat soo veel zielen
Hem aenbidden, voor hem knielen;
  U verwijt, dat g' hen verlaet
  In dien hulpe-loosen staet!
Heer, wilt uwen arm uijtsteecken
Om die tijrannij te wreecken.

Reij.

  Och! den mensch is buijten raet,
  Soo g' aen hem geen handen slaet!

Uriël.

Slae daernevens oock uw oogen
Op de negen hemel-boogen,
  Sie, wat glans-gebreck daer sij
  Van dien tijdt dat hooveerdij

1) **Medicus** (*in margine*).

Uijt dees hoogh-verheven saelen
Soo veel sonnen deede daelen.
  Och! wat ongeluck was dat,
  Voor die schoone Engel-stadt,
Als de waeckers van haer vesten
Vielen in des afgrondts nesten!
  Goeden heer, erstel die schae
  Door uw eeuwige genae,
Opdat die soo lang vervallen
En verdelghde Sions wallen
  Weder werden opgericht
  En versiert met meerder licht,
En vervult met nieuwe benden
Die u loven sonder enden.

Reij.

  Send den vorst, den heijllant neer,
  Soo erstelt Gij Sion weer.

Uriël.

Sacht, bedroefde Engel-schaeren,
Laet geclagh en kermen vaeren,
  Godt heeft ons gebeên verhoort,
  Hier ontsluijt de hemel-poort.

Michaël, Gabriël.

Michaël.

Stil, luijstert, hierarchij, naer's Opperstens gebooden.

Gabriël.

Hoort toe, gij Engelen, gij trouwe hemel-boden;
Uw bee vercrijgt gehoor, genade houdt het velt,
Gerechtigheijt stemt toe, de Godtheijt lijdt gewelt,
En sal sigh heden met de menschheijt laeten paeren.
Het ongrondeerbaer werck, waermee ontel'bre jaeren
Godt besigh was, becomt ten lesten sijn besluijt.
Een onbevleckte maegt, gaet dochter, moeder, bruijt
Van haeren stichter sijn, en aen de werelt geven
Een mensche-Godt, voor wie de hem'len sullen beven,
Aen wie den seraphijn, troon, prinsdom, cherubijn,
Geheel het Engels heir sal onderdanigh sijn.

Sij sal voortaen, als 's vaders dochter en vriendinne,
'S Soons moeder, bruijt des Geests, der Eng'len coninginne
Geseten in dit rijck, benevens haeren soon,
De hemel-schaeren sien geboogen voor haer troon.
Den hoogsten heer heeft haer ver boven alle chooren
Met sijn genae voorsien, voor alle vrouw [1]) vercooren,
Om moeder van het woort, sijn eigen soon, te sijn.
Sij sal hem baeren sonder weedom, sonder pijn,
Geheel, en onbevleckt, en altijt maget blijven.
Den geest des Opperstens sal in haer lichaem drijven
Sijn onbepaelde cracht en goddelijcken gloet,
En voegen 't eeuwigh woort met 't suijver maeghde-bloet.
Daer weet gij mijnen last; verheugt u Engel-reijen,
Terwijl ick alles gae tot mijn vertreck bereijen,
Om met den middernacht de maget, sonder smet,
Te draegen dese maer in 't saligh Nazareth.

(Gabriël binnen).

Michaël.

Roept Hosanna! doet met psalmen,
Blijde schaeren, 't hof weergalmen.

Reij.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheit,
Nu en in al eeuwighheijt!

[Dese erhaelingh van de Reij moet in musijck geschieden].

Michaël.

Laet uw stemmen, Engel-chooren,
Laet uw luijth- en snaer-spel hooren,
Denckt op uw verlies niet meer;
'S Hoogstens soon daelt selver neer,
Om, waer d' Engelen uijtvielen,
In te stellen menschen-zielen;
Om door 't werck van sijn genae
Te vergoeden onse schae
En t' erbouwen Sions wallen
Door de hooveerdij vervallen.

Erhaelingh.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
Nu en in al eeuwighheijt!

1) *Eerst stond er:* mensch.

Michaël.

Aerde, wilt u nu verblijden!
Sie, den stont der lieve tijden
Waer nae gij dus hebt gehaeckt,
Dees aenstaende nacht genaeckt.
Godt, door deerenis bewoogen,
Buijgt tot u vol mededoogen;
Uw oneindelijcke smert
Quetste sijn onquetsbaer hert.
Sie den vorst van peijs en vrede
Comt tot uwen troost benede',
Comt om u te maecken vrij
Van de helsche slavernij.
Uwe vrijheijt is voor handen,
Sucht niet meer om uwe banden.

Erhaelingh.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
Nu en in al eeuwighheijt!

Michaël.

Springt op, afgestorve vad'ren!
Uwen Godt comt tot u nad'ren!
Springt op Abram, Israël,
Juda, Jesse, Samuël;
Desen nacht wort hij ontfangen
Die sal blusschen uw verlangen,
En u leijden, bijder hant,
Nae 't beloofde vaderlant.
David, slae uw harpe-snaeren,
Wil niet meer van rouw gebaeren;
Sie, hij comt die uijt dat dal
U al t' saem verlossen sal.
Dat de hel om u gesangen
Met verbaestheijt sij bevangen,
Wijl het aerdrijck vol van vreugt
Met den hemel sigh verheugt.
Hemel, voorgeborgt en aerde,
Denckt niet op wat u beswaerde.

Erhaelingh.

Godt sij lof, prijs, heerlijckheijt
Nu en in al eeuwighheijt!

Michaël.

Soo moet men eeuwighlijck, o Engelen, hier boven
En op en onder d'aerd sijn Jonst en Goedtheijt loven,
En met oodmoedigheijt volbrengen sijn geboôn.
Soo wil den Heer dat wij sijn ongeschaepen soon,
Terwijl hij sigh soo laegh voor schepsels gaet verneeren,
Als onsen waeren Godt aenbidden, vieren, eeren.
D' aennemingh van den aert der broose menschlijckheijt,
Sal geenen hinder doen aen sijne majesteijt,
En ons verbintenis tot hemwaerts, geensints krencken.
Wat wesen hij aenveerd, het past ons te gedencken
Dat wij sijn schepselen en onderdaenen sijn;
Hier onder buijge sigh den hoogsten seraphijn
Met soo veel ned'righeijt als een der laegste chooren.
Het comt de dienaers toe hun meester nae te spooren:
Nu Godt den wegh intreedt van slavernij [1]) en smaet,
Wie denckt 'er nogh dat hem verheventheijt wel staet?
Neen, hierarchijen, neen, leert u met hem verneêren,
Temt uwen moedt, houdt in de vlucht der snelle veeren,
Indachtigh van den val des trotsen Lucifers.
Waer bracht de hooveerdij dien schoonen geest! hoe dwers
Beviel dien steijlen vaert aen sijn verwaende wiecken!
Hij, welckers aenschijn bloosde en blonck, gelijck het kriecken
Der somers morgen-stont; door d'hoogste Godt gesticht,
Om door het firmament te voeren 's hemels licht;
Die claere floncker-star, wiens Diamante-glanssen
Soo schoon ophelderden de negen Engel-cranssen;
Voor wiens verheven troon geheel de hemel-reij
Eerbiedigh nederboogh; die 's hemels heerschappij
En onbepaelde rijck, als Godes stede-houder,
Bestierde in sijne plaets en stutte met sijn schouder;
Dien grooten Engel soo verheerlijckt, soo volmaeckt,
Is door hoogmoedigheijt tot sijnen val geraeckt.
Gepraemt den mensche-Godt voor sijnen heer te kennen,
Ontseij gehoorsaemheijt, stack op sijn trotse pennen
En wou sigh, nevens Godt, verheffen in dit hof:
Dat hooge rijsen dee hem vallen in het stof,
De cracht des blixemviers versenghde sijnen veder,
En smeet hem uijt dit rijck in 't slot der hellen neder:

1) *Slavernij*, in plaats van het uitgeschrapte *nedrigheijt*.

Daer siet ge waer dien trots den prins der chooren bracht;
Gij, spiegelt u aen hem, getrouwe hemelwacht,
En schick vol nedrigheijt u naer den wil des Heeren,
Wiens Godtheijt sigh soo laegh gewilligh gaet verneeren.

Reij.

Wat wesen hij aenneem, wij kennen hem voor Godt,
En onderwerpen ons geheel aen sijn gebodt.

Michaël.

Uriël, gae aenstonts naer 't helsche voorborgt vaeren,
Om 't naeckend wonderwerck de vaders t' openbaeren,
En boodschap mij hoe hen beviel die blijde maer.
(Uriël eerbiedingh bewesen hebbende, vertreckt).
Volherdt gij in Godts lof te melden, Engelschaer.

Reij.

Hosanna! Sabaoth, hosanna! Heer der heeren:
Dat alle schepsels u aenbidden, vieren, eeren!
Uw glorij! uwen naem! uw roem en heerlijckheijt,
Sij door geheel dit al, eeuw uijt eeuw in, verbreijdt.

DERDE BEDRIJF.

Behelsende de uijtleggingh van 't Misterij der Menschwordingh: Uriël van 't voorgeborgt te rugh keerende, boodschapt der Outvaderen blijschap.

Raphaël, Michaël.

Raphaël.

Wat geest ontdeckt den gront van die verholentheden,
O hierarchijen prins? Verstandigheijt en reden
Staen stom in 't overlegh van een soo diep besluijt.

Michaël.

'K beken dat mijn begrijp daertegen mede stuijt:
Want, wie can vatten, hoe het onbepaelde wesen
In 't lichaem van een Maegt bepaelt sal connen wesen?
Wat middel om van Godt en mensch te maecken een,
Jae sonder mengelingh van hunne wesigheen; [1])

---

1) Essentiae (*in margine*).

Soo echter dat men hem waerachtiglijck magh seggen
En Godt en mensch! Wie can sigh self voor oogen leggen,
Dat eene magets vrucht sal wesen Godes soon,
Tweevoudigh in natuer, eenvoudigh in Persoon?
Dat sijne menschlijckheijt sal Godt sijn? Sijne moeder,
Voortteelster van een Godt, haer vader, heer en hoeder?
O hem'len, staet verstelt, uw stichter wort gesticht!
Uw' coningh, eenen slaef! uw schepper, een cleijn wicht!
Uw' Godt wordt eenen mensch! Uw opperhooft, versteecken!
O aerde, stae verbaest! Godts arm is uijtgesteecken
Tot 't grootste wonderwerck dat oijt wiert uijtgewrocht!
Een maget gaet ontfaen, en, uijt haer suijver vocht,
Alleen en sonder man, een waren mensch voortsbrengen.
Natuere, wijck van cant, wil met gedult gehengen
Dat Godt uw ordeningh, gewoonte en zegel breeck',
In eene magets schoot sijn eigen soon opqueeck',
En met de maegde-bloem de vruchtbaerheijt doe bloeijen.
Vlucht Reden, vlucht van hier! Godt gaet geteelt sijn, groeijen,
Sijn voedsel trecken uijt sijn schepsels jeugt en bloet.

Raphaël.

Meer ick 't bedenck, meer mij onmooglijckheijt ontmoet:
'T begrijp van sulck een werck behoort aen 't Alvermogen;
Geen seraphijnschen geest can dit geheijm beoogen.

Michaël.

'T schijnt dat dien grooten Godt met lust heeft aengeleijdt
Tot wercken boven aert en vol verholentheijt.
Hij, enckel in Natuer, drijvuldigh in Persoonen,
Gaet in de mensch-wordingh van sijnen soon vertoonen
Een enckelen Persoon met drij selfstandigheen. [1])
Gelijck de wesentheijt sijn Godlijckheijt, in een
Natuer, den Vaêr, en Soon, en Geest begrijpt; daer ijder
Een waeren Godt is, en niet een van drijen wijder
Sijn wijsheijt, mogentheijt, nogh heerlijckheijt uijtstreckt,
Soo sal het Eeuwigh Woort met vleijs en bloet bedeckt,
Sijn Godtheijt, lichaem, ziel, soo echt en vast vereenen,
Dat hij dees alle drij bepaelen sal in eenen; [2])

1) Substantien, te weten: Godheijt, ziele, lichaem (*in margine*).
2) Persoon (*in margine*).

Soo echter, dat hij blijv' een waeren mensche-Godt,
En Godt te samen mensch, begreepen in een slot,
En ondersteunt door een eenvoudigen persoone.
Hij sal waerachtiglijck sijn eene magets soone
En Godes; sij soo wel Godts moeder, als dien Heer
Godts vader is.

Raphaël.

Een maegt, een schepsel broos en teer,
Godts moeder sijn? Dat gaet mijn snel vernuft te boven.
Begrijpen can ick 't niet, maer wil het vast gelooven.

Michaël.

Sijn vader blijft den Heer, naer sijne Godlijckheijt;
Sijn moeder wort de maegt naer sijne menschlijckheijt:
Maer sijne menschlijckheijt sal Godt sijn, als gesteven
Door den persoon van 't woort, die sijn natuer sal geven
En dringen door en door de ziele, 't vleijs en bloet;
Soo echter, dat hij geen veranderingh ontmoet,
En geen vermengelingh nogh oock verdeelingh lijde.
Sijn waere menschheijt sal berooft sijn aen haer sijde
Van menschlijcken persoon, noghtans een mensche sijn [1])
In volle wesentheijt, niet in gedaent of schijn,
Dogh als een ander mensch, waerachtigh en volcomen.
Sijn bloet en vleijs sal hij uijt 's magets jeugt becomen,
En uijt haer groeijen als een bloem uit haeren steel
Ten opsicht van elck lit soo wel als van 't geheel.

Raphaël.

Maer hoe sal in het vleijs die Godtheijt sijn ontfangen?
Hoe wort de stof geschickt die [2]) haer eerst sal omvangen?
In wat gesteltenis, wat vormingh en gedaent
Sal 't aldereerst begin sijns oirsprongs sijn gebaent,
Gelijck doorgaens geschiet in menschlijcke voort-teelingh?
Sal hij, wiens wesentheijt vermenging, nogh verdeelingh
Can lijden, sijn vereent met weijnigh vochtigheijt,
Die in den eersten staet van haer oirspronclijckheijt,
Ses daegen, melck gelijckt [3]), in bloet is negen daegen,

1) *Variante*: Hij noghtans mensche sijn.
2) Godtheyt te wesen (*in margine*).
3) Principia embrionis (*in margine*).

Jae ruijm vier weecken in het lichaem wort gedraegen
Berooft van menschlijcke gelijckenis en vorm:
Die in 't begin gelijck een omgedrongen worm
Sigh in en uijt-treckt, als een mengel-clomp van zeenen,
Bloet, aedren, vlies, en vleijs, niet ondersteunt met beenen,
Maer door malckanderen geweven en verwert:
Dan siet m' alleenelijck omtrent de plaets van 't hert,
Van breijn en lever, drij seer cleijn verheventheden
Gelijck aen bobbelkens, uijt wie alle and're leden
Onordentlijck gevormt voorts comen, soo door een
Met duijsent fijberkens gevlochten, dat men geen
Vertooningh van de vorm eens menschs can achterhaelen.
Sou 's Alderhoogstens soon in sulck een schepsel daelen?
Sou Hij, die ijder dingh sijn maet en orden gaf,
In soo verwerden clomp en maecksel comen af?

Michaël.

'T waer ongeriemt 't volmaeckt met 't onvolmaeckt te paeren.
Op selven oogenblick als 't Woort sal nedervaeren
In d' onbesmette maegt, sal s' Alderhoogstens cracht
Uijt weijnigh suijver bloet van 't Maegden-hert gebracht,
Opstellen een cleijn lijf, volmaeckt in alle leden,
Al ordentlijck geplaetst, al op het netst besneden,
Soo dat van 't meeste deel tot 't minste niet ontbreeckt.
Geen water-spruijt soo snel uijt sijne spring-bron breeckt,
Als dien Almachten Godt in dit gestel sal storten.
Hij treckt sigh in, hij schijnt sijn langhte te vercorten,
Om g' heel sijn wesentheijt te sluijten in die vrucht:
De ziele vergeselt hem met gelijcke vlucht
En doet op selver stont het cleijne lijf bewegen:
'T verstant gaet open, 't hert tot sijnen Godt gestegen
Verkent, bemint, aenbidt, en eert sijn maiesteijt,
Op éénen oogenblick, met gelucksaligheijt,
Door 't Goddelijck gesicht bejonstight en omvangen.
Soo wort des Vaders Soon in 's magets schoot ontfangen,
Soo neemt hij 's menschens vleijs, natuer en wesen aen,
Op selven tijdt bezielt, volschaepen, en ontfaen.
Geheel natuer sal door verbaestheijt stom en stijf staen
Wanneer dien grooten Godt sal in dat cleijne lijf gaen;
Een lijf, het cleijnste dat tot heden wiert geteelt,
Dogh tenemael volmaeckt in ijderleij gedeelt.

O grootsten van de Goôn [1]), o cleijnsten van de menschen!
Begrijp van 's hemels macht, begeert' van 's werelts wenschen!
O groot' en cleijnen mensch! o cleijn' en grooten Godt!
O schepper sonder cracht! o schepsel, heer van 't lot!
Och! waerom uijt uw rijck soo nedrigh afgecomen,
Soo broos, soo cleijn gestel en wesen aengenomen?
Waerom gij, die dit al met uwen vuijst versaemt,
In een soo cleijn begrijp gedrongen en gepraemt?
Ick merck, o grooten Heer, waernae uw driften trachten,
Gij wilt dat elck naer u sigh selven leer verachten;
Dit was uw eerste wit, dit wort uw eerste leer,
En daerom daelt gij self soo cleijn ter aerden nêer.
O onbepaelden Godt! O Opperheer der heeren!
Hoe meer gij u vernêert, hoe meer wij u vereeren!

(Uriël verschijnt van verren aencomende).

Raphaël.

Hier comt Uriël van het voorgeborgt terugh,
Hij stijgt, door 't hemels swerf [2]), als eenen valck soo vlugh.

Michaël.

Sij welcom, wack're boô! hoe wiert uw maer ontfangen?

Uriël.

O Prins, met duijsenden van vreughde- en lof-gesangen.

Michaël.

Vertel ons in het cort der vaderen onthael.

Uriël.

Mijn comst was nauwelijckx in die verborgen sael
Vernomen door den schijn der heldere Engel-straelen,
Of dadelijck versaemt uijt d'afgelege paelen
Van 't wijde voorgeborgt, der schimmen schaer bijeen.
Een ijder van den hoop, op mijn verschijningh, scheen
Door een voorgaende vreugt d'aenstaende voor te spellen;
Ick, connende niet langer soo lieve maer uijtstellen,
Verclaer hen 't groot besluijt van Godts bermhertigheijt.

1) Hemellieden (*in margine*).
2) *Verschrijving voor* swerk?

Mijn mont had uwen last nogh schier niet uitgeseijt,
Of een verdubbelingh van duijsent blijde tongen
Quam tegen mijne stem uijt d' hoolen aengedrongen,
Met soo verheughden galm, verheffingh, en geschal,
Dat g' heel den hemel scheen vergadert in dat dal.
Hosanna Davids soon! hosanna! duijsent maelen
Weergalmden heen en weer die nieuw verblijde saelen:
»Gesegent die daer comt uijt 's Alderhoogstens naem
»(Riep Adam) met een maer soo lief soo aengenaem!
»Dat ons vernederde gebeenten sigh verheugen!
»Nu sal dees oude stam voortaen, met vreugt, geheugen
»Het knaegende verdriet, gesnaeck, verlangenis,
»Waerdoor sij wiert gepraemt in dees gevangenis.
»Propheeten weest verheugt, verheugt u, oude vad'ren,
»Den lang-gewenschten vorst, den heijlant comt ons nad'ren."
Hier onder scheijdt den hoop in tweederhande Reij,
Propheeten kiesen d' een, oudtvaders d' ander sij;
Aen die songh Abram voor, aen dese Jesses soone:
Sij songen 's Hoogstens lof, verheften sijnen troone,
Naem, grootheijt, prijs, en eer, erhaelden overhant
Die blijde lofmusijck aen d' een en d' ander kant.
Den goeden David in het melden van Godts wonder
Vermenghde nu en dan sijn harpe-spel daer onder,
En sprongh somwijlen op als eertijdts voor de Arck;
Sijn blijschaps voorbeelt gingh d' oudtvad'ren tot in 't marck,
Verweckte roep op roep, gesangen op gesangen,
Soo dat door 't groot getal der stemmen en der clangen,
De rotsen daverden, het aerdrijck wiert ontroert,
En hunnen wedergalm tot in de hel vervoert.

Michaël.

Maer, segh ons, hoe beviel de tijdingh van die maeren
Aen dien vervloeckten vorst en sijn verdoemde schaeren?

Uriël.

Ick sagh door eene spleet der duijstere spelonck
Dien trotsen Lucifer te midden in den vonck
Der swavel-vlammen op sijn ijsselijcken setel,
Soo nijdigh, soo verwoedt, halsstarrigh, en vermetel,
Als op den eersten stont van sijne wederspalt.
»Doe (schreeuwd' hij), hemel-vorst, al wat ge cont; ick sal't

»Soo maecken, dat de proij die gij mij denckt t' ontrucken,
»U niet geheel beval: het sal niet al gelucken
»Naervolgens uwen wensch; ick heb nogh moedt en cracht,
»Schoon uw verwaeten soon mij sijnen voet-banck acht.
»Send, dwingelant, send neer dien trouwen lammer-waecker,
»Dien grooten vrede-vorst, dien menschen saligh-maecker,
»Send af, en laet eens sien wat hij uijtrichten sal.
»Ick weet nogh middelen, om 't aerdsgebroet ten val
»Te brengen; al mijn list gebruijcktt' ick niet in Æden;
»Men sal mij niet soo licht des [1]) heldencop vertreden,
»Gelijck ghij hebt gedreijgt: geen vrouwe mij vervaert
»Hoe wijs, hoe cloeck se sij, hoe nauw gij haer bewaert;
»Send, Dwingelant, send neer, laet ons dien helt aenschouwen."

Michaël.

Verwacht dat u dien trots eer lange sal berouwen.

Uriël.

Dus sprack hij tegen Godt sijn lasteringen uijt,
Waerop al t' effens volghde een schroomelijck geluijt,
Van menigh naar getier, gehuijl, geschater, vloecken
Versamelt onder een uijt al de helsche hoecken.
Een deel van 't swerte rot, spijt hunnen meesters moedt,
Verbergt sich self uijt schroom nogh dieper in den gloet;
Den roep van 't voorgeborgt slaet door hun ingewanden
Gevoeliger dan 't vier; sij schreeuwen, knarsseltanden
En jammeren soo naar, als of uw strenge hant
Hen eerst van boven stortte in 't midden van den brant;
Haet, wraecksucht, nijt en spijt doen duijsent rasernijen,
Doen duijsent doôn naer een in d' helsche schimmen glijen:
De wanhoop woedt en wroet en knaegt de herten door,
Terwijl de vaderen in hun verheughden choor
Hosanna duijsentmael, en duijsentmael erhaelen.

Michaël.

Erhaelen wij met hen, hosanna, in dees' saelen.
Godts glorij, roem, gesagh, prijs, lof en heerlijckheijt } erhaelingh
Sij door geheel dit al. eeuw in eeuw uijt, verbreijdt! }

1) *Sic*, doch lees *den* of *dees*.

VIERDE BEDRIJF.

Alpheus met sijn huijsvrou wenscht de Bruijt van sijnen broeder veel geluckx; Maria vertelt de wondere volbrengingh van haere ondertrou.

Alpheus, Maria, Maria Cleophae.

Alpheus.

Aenminnelijcke bruijt van onsen lieven broeder,
Wij wenschen dat den heer en oppersten behoeder
Van Abrahams geslacht u door sijn sorg bescharm!

Maria.

O vrienden! 't is met vreugt dat ick u beijd' omarm!....
Ick wensch uijt gantscher hert dat u des Hoogstens segen
In allen overval met sijne hulp beiegen!

M. Cleophas.

Dit wenschen wij u mee.

Maria.

Wie in sijn segen leeft
Voor geenerleij geval nogh ramp te vreesen heeft.

Alpheus.

Ick acht mijn broers geluck ten hoogsten top gestegen,
Nu hij soo wijse maegt heeft voor sijn bruijt vercreegen.

Maria.

Nogh meerder acht ick 't mijn nu een' soo trouwen man
De sorge van mijn eer en suijverheijt nam ān.

Alpheus.

Hoe doet uw lief aensien en hert en ziel bewegen!

Maria.

Sagh mijnen bruijdegom hoe gij mij sijt genegen,
Met wat vernoegen wiert hij in den geest geraeckt!
O Joseph, waert gij hier, uw blijschap waer volmaeckt!

M. Cleophas.

Hij wiert door u te sien tot meerder vreugt gedreven.

Alpheus.

Maer suster, segh, waer is dien lieven broer gebleven?

Maria.

Naer d' ondertrou' vertrock hij uijt Jerusalem,
Om sijner saecken noot, nae huijs te Bethlehem,
En sal eer corten tijdt tot mij te rugge trecken.

M. Cleophas.

Wat wil sijn comst in ons al nieuwe vreugt verwecken!
Wat valt hem 't bijsijn van soo lief geselschap soet!

Maria.

'K wensch dat mij Godt eerlangh dien troost genieten doet.

Alpheus.

Toen ick van uw verbont had d' eerste maer becomen,
Wiert door verwonderingh ons huijs gants ingenomen;
'T scheen ons ten hoogsten vreemt, want nogh ick, nogh mijn vrou
Dacht oijt dat onsen broer gesint was tot de trouw;
Dienvolgens wenschten wij dat gij ons wout ontdecken
Hoe gij den ondertrou quaemt t' samen te voltrecken.

Maria.

'K was mede tot dien bant in geenen deel gesint;
Want midts ick van mijn jeugt de cuijsheijt had bemint,
En Godt mijn maegdebloem voor eeuwigh opgedraegen,
Had' ick voor 't houwelijck een ongemeen mishaegen.
Maer 't schijnt den Heer heeft naer een ander wit gemickt,
Sijn wil gaet haeren gangh, hoe zeer den mensche schickt;
Dees waerheijt wort genoegh door ons verbont gesteven.
Ick (soo u is bekent) die van mijn kintsche leven
Des Hoogstens tempel had, met vlijt, ten dienst gestaen,
Wiert end'lijck, toen mijn jeugt sijn rijpheijt had ontfaen,
Door 't priesterlijck besluijt en raet geschickt ter trouwe.
Och vrienden! och wat bracht dat voorstel mij in rouwe!
'K vertoond' oodmoediglijck de priesters hoe 'k wel-eer
Naer mijner oud'ren doot, den Alderhoogsten Heer
Mijn maegdom had verlooft; dienvolgens was bij eede
Verplicht het eensaem padt [1]) der reijnheijt in te trede'.
Sij om soo vreemde saeck verstelt, gaen Godt te raed';
Hij antwoordt op hun vraegh, dat m' al het man'lijck saet

1) Het eensaem padt, *in plaats van het uitgeschrapte* den enghen wegh.

Van Juda, op dien tijdt, in Sions wal beslooten,
Om mij tot eene bruijt t'aenveerden, sou doen looten.
Ick in den geest gemaent tot onderdanigheijt
En niet bevreest te sijn voor mijne suijverheijt,
Stem toe, vol hoop dat Godt mij sou van smet bewaeren.
Men daegt al Judas jeugt: veel jonge lien vergaeren
Op een soo vreemt besluijt in 's Heerens woonst bijeen.
De priesters, om mij, naer Godts uitspraeck, te besteên,
Doen ijder van den hoop een houte roeijken langen,
Met voorstel, dat ick hem tot bruijgom sou ontfangen
Wiens taxken door 't autaers aenraecken bloeijen sou.
De looters gaen in 't rond door 't goddelijck gebouw
Tot d' aengewesen plaets met d' houte roeij in handen.
Veel gasten vierigh om hun vrijheijt te verpanden,
Verlangen naer hun beurt: veel raecken den autaer,
Maer sonder dat hun roeij d' aenraecking wort gewaer.
In 't end comt uwen broer, dogh met seer traege schreeden,
En schier daer toe gepraemt, ter lootplaets aengetreden;
Hij steeckt sijn hand uijt, raeckt den Aut'er met sijn roeij,
En siet! aenstonts verschijnt een tros van menigh bloeij
Aen 't versgebotte hout; waer bij een glans van straelen
Tot tuijgen van Godts keur, op hem, quam nederdaelen.
Een ijder stont verbaest om dese wonderheijt;
Hij selver wiert ontstelt door innerlijcken strijt,
Sigh siende, tot de trou, door Godts verkiesingh, dwingen.
Ick wiert, dier tijdt, tot hem van weerdige ouderlingen
Geleijdt, als eene bruijt, verciert en opgeschickt.
Ick stont door eerbaerheijt verslaegen en verschrickt,
Een coude grillingh gingh door buijte- en binne-leden,
Te meer toen voor het volck den priester quam getreden
Om mij met uwen broer te voegen hant aen hant.
»Neem, Joseph, (seij dien heer) dit onbesmette pant
»Tot een getrouwe bruijt uijt 's Alderhoogstens orden;
»Noghtans, niet om van u als vrou gebruijckt te worden,
»Maer op dat gij haer eer en maegde-bloem bewaert;
»Leef soo met haer alsof gij broer en suster waert."

M. Cleophas.

O openbaere blijck van Godts Almogentheden!

Alpheus.

'T schijnt Jesses roede bloeijt, Messia com beneden.

Maria.

Mijn bruijgom, gants erstelt door een soo schoon besluijt,
Ontvingh op die voorwaerd' mij tot sijn echte bruijt:
Dus wiert ons alle vrees en twijffelingh benomen.
Daer siet gij hoe wij sijn tot d' ondertrou gecomen.

M. Cleophas.

Gelooft sij d' hoogste Godt die aen soo suijver hant
Uw reijne maegde-bloem en trouheijt heeft verpandt.

Alpheus.

Die mijnen broeder wil de suijverheijt en trouwe
Geheel en ongeschendt met u doen onderhouwe'.

Maria.

Geen vreese voor mijn eer stel mij voortaen in pijn,
Nu sulck een bruijdegom moet haer bewaerder sijn.

M. Cleophas.

Begaefde suster, wilt in 's hertens vrede leven
'T wort laet, lij dat wij ons te saem nae huijs begeven.

Maria.

Uw bijsijn is mij lief, dogh 'k laet u ongepraemt.

Alpheus.

Uw heusheijt, wijse maegt, ons vrijigheijt beschaemt;
Wij houden u te langh uijt d' hemels oeffeningen.

Maria.

Verlof, gij oeffent mij in Goddelijcke dingen.

M. Cleophas.

O! hadden wij 't geluck u t' onsent eens te sien.

Maria.

Dat sal eer corten tijdt met mijne vreugt geschien.

Alpheus.

Blijf tot dien stont gegroet, o suster!

Maria.

'S hemels segen
Versel u, lieve twee, op allerhande wegen.

[Gordijnen toe].
(Alpheus en Maria Cleophas uijt).

Alpheus.

Noijt sagh ick meer verstants en sed'lijckheijts bijeen.

M. Cleophas.

'K beken dees beijde sijn in haer gants ongemeen;
Begaefder quam er noijt aen mijn gesicht te voren.

Alpheus.

Sij schijnt tot maiesteijt en heerschappij gebooren:
Haer wesen dient tot proef van 't conincklijck geslacht,
Self doen sij haer soo cleijn en soo onweerdigh acht.

M. Cleophas.

Voegh hier de schoonheijt bij: wat lieffelijcke straelen
Laet s' uijt den cuijschen glans van haer bruijn oogen daelen!
In dees Pandora is de schoonheijt gheel versaemt [1]).

Alpheus.

Mijn gemalin, dat 's wel van haere schoont' geraemt;
'K sie tegen uw besluijt niet 't minst te wederleggen;
Maer van haer eerbaerheijt valt vrij wat meer te seggen.
S' is schoon, ick stem het toe, jae soo, dat, waer sij schijnt,
Nootwendigh alle schoont' van andere verdwijnt:
S' is schoon, jae niet alleen in uijterlijcke leden,
Dogh selver in verstant, geheugen, wille, reden;
Maer als ick opmerck neem van haere suijverheijt,
Dunckt mij soo veel dan niet al wat 'er is geseijt.
Want (om van haere jeugt en jonckheijt niet te spreecken)
Waer sagh men onder ons een maget soo ontsteecken

1) Tusschen de verzen *Laet s'uijt* en *In dees* zijn de 8 volgende regels uitgeschrapt:

De bruijnigheijt waermee haer voorhooft is bedeckt
Tot een vermeerderingh van haeren luijster streckt.
Sij segh' vrij met de bruijt der conincklijcke sangen:
„'K ben swert, maer schoon; daerom is met mijn min bevangen
Den koningh, mijnen heer, o Sions maegden reij!
Hij vindt sijn ziel-vermaeck en hartelust in mij,
En heeft mij ingeleijdt in sijn vergulde camer."
Och suster, niemant past dien minneroem bequaemer,
Dan u in wie de deugt. . . . .

In dees Pandora is, vervangt *Dan u in wie de deugt*, doch schijnt van eene latere hand.

Tot eerbaerheijt, dat sij haer maegdelijcke slot
Voor eeuwigh heeft verlooft aen haeren heer en Godt.
S' is d' eerste van de stam uijt Abraham gesprooten;
En, om met meerder lof haer reijnheijt te vergrooten,
Hoe schoon en lief gelonck uijt haer gesichte daelt,
Het wederhoudt de min terwijl het ons bestraelt.
De liefde en maiesteijt beheerschen 't selve wesen;
Wijl d'een beminnen doet, doet d'ander ijder vreesen,
Beminnen vol eerbiet, en vreesen vol genucht;
O suijver liefdens end! O soete vreesens vrucht!
O liefde die ons doet in haer Godt self begeeren!
O vreese die ons doet in haer Godts schoonheijt eeren!
O wondre liefd' en vrees! beij even soet en groot!
Wel saligh die bij haer magh blijven totter doot!

M. Cleophas.

Och Salomon! waert gij op desen tijt hierboven,
Wat deê uw penne niet om dese bruijt te loven!
Die bruijt, een cort begrijp van al wat is volmaeckt,
Gelijck aen die, waerna gij eertijdts hebt gesnaeckt.
Of is het sij misschien? Is 't sij, die is geschaepen,
Omdat den hoogsten heer in haer genucht sou raepen?
Ick weet niet wat mijn ziel tot dees voorseggingh praemt,
Noghtans, ick segh niet meer dan haere deugt betaemt.

Alpheus.

Com, Joseph, com, mijn broer, mij lief voor alle menschen,
Dat ick u veel geluckx met sulck een bruijt magh wenschen.

VIJFDE BEDRIJF.

Behelsende de Bruijloft-sangen op d'aenstaende versamelingh van de Gode- en Mensch-lijckheijt, alsmede de Boodschap des Aerts-Engels Gabriëls.

Reij van Engelen.

1e Engel.

Comt neder, opgepronckte maets,
Comt neder tot de bruijloftplaets,
Waer d'oppervorst der hemelschaeren
Sigh selven met het vleijs gaet paeren.

Hier woont de maegt, die haeren Godt
Sal draegen in haers lichaems slot,
En hem, die geen begin verkende,
Uijt haeren schoot op aerden sende';
Hier woont de maegt, wien Gabriël
Gaet groeten, volgens Godts bevel,
En haer daer nevens openbaeren
Dat sij haer eijgen Godt sal baeren.

Erhaelingh.

Com, hymen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Siet, Engelen, hoe d' avont-sterre
Dit stil gewest belonckt van verre!
De son is t' eijnde van haer baen,
Den soeten tijdt, de nacht comt aen,
Een tijdt van bruijloft en versaemen;
Dan comen d' echte lieven t' samen;
Dan roept de bruijgom aen de door:
»Mijn tortel-duijf, mijn bruijt, com voor:"
Dan comt de bruijt met vlijt geloopen,
En doet hem haere camer open;
Dan rijsen vree en vreugt in top;
Dan houden clacht en suchten op;
Dan singt m' in 't ront met open keelen;
Dan raeckt men luijthen, harpen, veelen;
Dan hoort men niet dan melodij,
Dan siet men niet dan vrijerij;
Dan comt den minnelijcken hijmen
Der lieven herten t' samen lijmen;
Dan maeckt hij van de twee maer een;
Dan wort al 't beijder goet gemeen;
Dan roept de blijde maegden reije
O hijmen! hijmen! hijmeneije!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

1e Engel.

O hijmen! onder al die minden
Was sulck een bruijgom niet te vinden
In schoonheijt, liefde, suijverheijt,
In grootheijt, rijckdom, majesteijt.
Hij is den schoonsten aller menschen (1)
Waernae een bruijt sou connen wenschen.
Al 't vocht, dat uijt de beecken vliet, (2)
En bluschte sijne liefde niet.
De witte lelijen der daelen (3)
En connen niet bij hem ophaelen.
Als eenen reuse treedt hij voort (4)
Tot haer die sijne siel bekoort.
Hij comt gelaên met al de schatten (5)
Die aerd' en hemel can omvatten;
Sijn glorij is oneindelijck, (6)
Het hof des hemels is sijn rijck.
Hij snaeckt, hij roept naer sijn beminde:
»Mijn hertie! waer sal ick u vinde'?
»Stae op, mijn duijve! mijn vriendin!
»Stae op, laet uwen bruijgom in!
»Eij spoeij, mijn liefste! spoeij, mijn schoone!
»De lent begint sigh te vertoone!
»Den rouwen winter is van cant;
»Den regen valt niet meer op 't lant;
»De bloemen rijsen uijt haer wortel;
»Men hoort de stemme van de tortel;
»Men siet alree de wijn-gaert spruijt:
»Och com, mijn schoone, spoeij, mijn bruijt!"
Soo snaeckt, soo sucht hij, Engel-reije;
Roept hijmen, hijmen! hijmeneije!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Geen schooner bruijt in geest en leden
Verscheen er, hijmen, hier beneden;

1. Schoonheijt; 2. Liefde; 3. Suiverheijt; 4. Grootheijt; 5. Rijckdom; 6. Maiesteijt (*alle zes in margine*).

Niet d'alderminste vleck of smet
Haer schoon en suijver lijf beset;
Uijt duijsent is sij uijtvercooren;
Als eene lelij in de dooren,
Steeckt uijt dit suijver minne-pant
Bij al de maegden van het lant:
Uijt haer vloeijt niet dan honingh neder;
Gelijck op Libanus een ceder,
Of een cijpres op Sions top,
Soo heft sij haere schouders op:
Sij bloeijt als Palm in Cades weijen;
En als in Jerichoos valleijen
Een vers ontloocke roode roos,
Soo schiet sij haer coraele bloos;
Als eene der olijven boomen
In 't velt, of langst de waterstroomen
Een wijdt getackte wilge op straet,
Soo is 't dat sij verheven staet.
Och hijmen! Bij haer maeghde-geuren,
En can caneel nogh balsem dueren;
Als uijtgelesen mirrhe-vocht,
Vult sij met soeten reuck de locht;
Haer voorhooft is met gout behangen;
Granaten bloeijen op haer wangen;
Haer mont omringelt root corael;
Haer spraeck munt boven Engel-taal;
De gracij doet uijt haere lippen
Een overvloet van soetheijt slippen.
Och! van wat cant men haer beoogt,
'T is al volmaeckt wat sigh vertoogt:
Hef op, hef op dan, Engel-reije,
Roept hijmen, hijmen, hijmeneije.

Erhaelingh.

Com, hymen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

1e Engel.

Wat sullen twee soo schoone deelen,
O hijmen! schoone vrucht voortteelen!
Een vrucht, een proef van Godes cracht;
Een cort begrijp van sijne macht;

Den heer van vier, vocht, aerd' en wolcken;
Den salighmaecker aller volcken;
De hoop van die in twijffel sijn;
Den troost van wie er leeft in pijn;
Der swacken moedt; den arm der stercken;
De rust voor die in onrust wercken;
Het ancker midden in tempeest;
De ree aen hem die schipbreuck vreest;
Den banden-breecker voor de slaeven;
De spijs om hongerige te laeven;
Belegerden eene stercke wacht:
Een noort-star voor wie zeijlt bij nacht;
Een sonne tegen duijsternissen;
Een leijdtsman voor die 't voet-pad missen;
Een leeraer den onwetenden;
Een rijckstoel den oodmoedigen;
Een vasten stut aen allen mancken;
Een [1]) artsenij aen allen crancken;
Versoender voor wie heeft misdaen;
Verlichter van wie is gelaên;
Oogh-meester voor de blint gebooren;
Naespoorder van wie was verlooren;
Erkooper van wie was verkocht;
Lichtgever aen wie waerheijt socht;
Ontsluijter der gesloote monden;
Weghnemer van des werelts sonden,
Bijstaender voor die sijn in noot;
Verwecker van wie was gedoodt;
O Bruijt! wil met uw' bruijgom paeren
Om een soo grooten soon te baeren!

Erhaelingh.

Com, hijmen, stap ten hemel uijt
En leij den bruijgom bij de bruijt.

2e Engel.

Maer stil, ick sie de boogen dreunen
Die d' Engel-wooningh ondersteunen!
Gesellen, hoort! den hemel kraeckt!
Het aerdrijck beeft! wijl Godt genaeckt,

1) Medecina, (*sic*) *in margine*.

Om met de menschelijcke leden
Te voegen sijn Almogentheden!
'T is tijdt, hef op, o Engel-Reij,
Roept hijmen, hijmen, hijmeneij!

Erhaelingh.

O hijmen! hijmen! hijmeneij!

[Gordijnen op].

Maria verschijnt in haer slaepcamer in 't gebedt.

Wegh slaep-lust! Eer mijn hert sigh tot de rust begeeft,
Sucht ick nogh eens naer hem die mij geschaepen heeft;
Sucht ick nogh eens naer hem, die ijder stont mijn leven
Genadighlijck bestraelt en nieuwe cracht comt geven;
Want nu hij ijder stont mij waerneemt en bestiert,
'T is recht dat ijder stont mijn hert sijn jonsten viert.
Al laet ick, sonder sijn genade te belijen,
Niet eenen oogenblick van mijnen tijdt ontglijen,
Eijlaes! wat richt ick uijt! Mijn lof-sangh wort verstomt
Nu hij met duijsenden weldaeden haer voorcomt.
O mocht ick met mijn stem al d'Engeltongen paeren
Om sijn waerdij en mijn verbint'nis t' openbaeren,
Ick deê des werelts ront weergalmen sijnen lof,
En songh sijn weerde roem door g'heel het hemelshof;
Ick liet door selve hulp, de ballingen, geseten
In droevigh voorgeborgt, sijn jonstigheden weten;
Ick porde David self te spelen op sijn luijth,
Te melden onder d'aerd', Godts eer-naem overluijt [1]).

---

1) Na dit vers zijn in het handschrift de twintig volgende verzen doorgeschrapt; dan komen er nog zes andere, ook doorgeschrapt, onder een strookje papier verscholen, waarop de verzen *Bedruckte ballingen ..... verdriet en smerte* geschreven zijn; dit strookje is zorgvuldig op het hs. geplakt:

Comt, Engelreijen, comt; comt, menschen, planten, dieren;
Comt, alle schepselen, sijn prijs en grootheijt vieren;
Noijt doet gij altemael, hoe langh gij loven sult,
Of volgens sijn verdienst, of volgens uwe schult.
Verdorve schepselen! waer sijt ge toch vervallen!
Hoe weijnigh onder u hoor ick sijn lof uijtschallen!
Hoe weijnigh onder u, o menschelijck geslacht,
Soo seer van Hem bemint, soo lief van Hem geacht!

Bedruckte ballingen! wat hebt ge niet geleden,
Soo lang uijt Godes oogh gebannen daer beneden!
Och, vader Adam! och! hoe heeft uw droef vertoogh
En beede, desen nacht, ontstelt mijn slaepend oogh!
Uw teere clacht doorsneedt de gronden van mijn herte
Door 't levendigh verhael van uw verdriet en smerte.
Och of mijn stil gebedt bij Godt soo veel vermocht,
Dat gij in 't voorborgt wiert door sijnen troost besocht!
Almogenden, ontferm u over dees ellenden,
En doe de heerschappij van dien arts-vijant enden!
Het is soo langh geleên dat gij aen Abraham
Den heijllant hebt belooft te senden uijt sijn stam;
Het is soo langh geleên dat Jacobs cleeders geuren
Aen Isac spelden voor dat dit eens sou gebeuren;
En Jacob self daernae, voor hij in u ontsliep,
Door dese hoop vervult tot sijn verlosser riep;
Het is soo langh geleên dat David, vol verlangen
Tot sijn Messias comst, in sijne ziel bevangen,
Versuchtte naer dien tijdt, gelijck een vluchtigh hert,
Wanneer het naer de beeck door dorst gedreven wert!
Eijlaes! hoe menige oudtvaders en propheten
Sijn met den selven wensch in 't voorgeborgt geseten!
Hoe vierigh haecken sij naer dien gewenschten dagh!
Wat senden s' onder dies al suchten en geclagh
Nae boven, uijt den gront van die geslooten hoolen,
In Beelsebubs gebuert, uijt uw gesicht verschoolen!
Sie neder, goeden Heer, sie neder, grooten Godt!
Erbarm u over hen, die in dat doncker slot
Naer uwe deerenis en hun verlossingh haecken!

Gij moest, door Hem begaeft met ziel, verstant en reden,
U, voor wat reden mist, tot sijnen roem besteden!
Gij moest, voor sijne jonst, hem loven sonder end'!
Maer ach! hoe quaelijck wort sijn minlijckheijt erkent!
In plaets van uwen Godt met danckbaerheijt te groeten,
Gij tergt sijn vaders hert, gij stoot het met de voeten,
Veracht sijn deerenis en goedertierentheijt,
Bejegent sijne min met wederspannigheijt!
Met wederspannigheijt! Ha, smet! Ha, eersten vader!
Hoe gulsigh suijgt uw stam die pest uijt uwen ader!
Het schijnt dat gij op aerd' in ijder mensch erleeft,
En ijder mensch uw schult tot een geboort-gift geeft.

Erbarm u over hen die hier op aerden waecken,
Berooft van uwe jonst en hunne zielen-rust;
Dogh over hen vooral, die voor de dwaese lust
Van hun begeerlijckheijt en inborst voortsgedreven,
Niet weten wie ge sijt, en tot wat end' sij leven.
O Heer! verbergt gij hen de claerheijt van uw licht
In sulck een duijsternis, wie opent hun gesicht?
Comt gij niet selver af om hunnen Arts te wesen,
Wie sal hun herte-quael en vuijle wond genesen?
Och! och! het meeste deel sijn naer de ziele doodt;
Com, oeffen uwe macht en help hen uijt den noot.
O mocht uw dienst-maegt nogh soo langh op aerden leven
Tot ons dien heijllant wiert uijt uwen schoot gegeven!
Mocht ick toch eens aensien dat hemels vrede-pant,
Of slechts maer sijnen rock genaecken met de hant
En tuijgen met een woort de driften van mijn minne!
Dat waer te groot geluck en eer aen een slaevinne!
Ick leefde vergenoegt, soo ['k] haer maer eens aensagh
Die dien verlosser ons sal brengen voor den dagh;
Ick leefde vergenoegt, mocht ick dees teere leden
Maer eens in haeren dienst oodmoedighlijck besteden;
Mocht ick met dese hant ontschoeijen haeren voet
En wat een dienstmaegt meer aen haer meestersse doet.
[Den incomenden Engel maeckt gerucht].
Maer sacht! wat vreemt gerucht verneem ick aen mijn ooren?
Wie sal mij hier bij nacht in mijne rustplaets stooren?
Wat siet mijn oog bij 't licht? O hemel! stae mij bij!
Wat vreemden jongelingh comt hier soo laet tot mij?

Gabriël (stil).

Mijn tongh is door eerbiet met sijnen last verlegen!
[Mariam naederende, seght]:
Ick groet u, Reijne Maegt, vol gracie en vol segen!
Den Heer der Heeren is met u in alle tijdt;
Voor al het vrouw-geslacht sijt gij gebenedijdt.

Maria (stil).

'K ben innerlijck ontstelt door achterdocht en vreesen.
O Heer! wat voor een boô, wat boodschap magh dat wesen?

Gabriël.

Vrees niet, Maria, want gij gracij hebt voor Godt
Gevonden: Sie, gij sult in 't suijver lichaems slot

Ontfangen en een soon voortsbrengen, en hem geven
Den naem van JESUS. Hij sal groot sijn en verheven,
De werelt door genoemt des Alderhoogstens soon.
Den Heere Godt sal hem sijn vaders Davids troon
Oprichten, en hij sal in Jacobs huijs regeeren
In allen eeuwigheijt. Sijn rijck-stoel sal in eeren,
Gesagh en mogentheijt volherden sonder end.

Maria.

Hoe sal dit wesen? Want mij geenen man bekent.

Gabriël.

Den Heijl'gen Geest, o maegt, sal daelen in uw leden,
En 's Hoogstens cracht sal u omlomm'ren; om die reden
Sal 't heijligh dat uijt u nae dien wert voortsgebracht,
Genoemt sijn Godes soon. Bemerck hier uijt sijn macht:
Elisabeth, uw nicht, naer ongemeen verlangen,
Heeft endelijck een soon in ouderdom ontfangen;
En sij, die tot nu toe onvruchtbaer wiert geacht,
Is in de sesde maent getreên van haere dracht:
Want het oneijndelijck en goddelijck vermoogen
Sal niet onmoogelijck aen sijnen wil gedoogen.

Maria.

Ick onderwerpe mij aen al wat ['k] heb gehoort;
Sie 's Heerens dienst-maegt, mij geschiede naer uw Woort.

[Naer dese woorden gaet den hemel open: Godt den vader omheijnt met Engelen send sijnen geest onder de gedaent van eene Duijve schielijck met grooten glans over de h. Maget, die met Gabriël eenige oogenblicken verbaest en onbeweegelijck overbrengt; waerop het vertoogh van de h. slaepcamer toegaet onder 't volgende gesangh].

Glorij! roem! prijs! eer! en lof!
Gode in des hemels hof!
Vree op aerden aen de menschen
Die naer sijn behaegen wenschen.

SLUIJT REDEN

Gedaen door Gabriël met de Engel-Reij.

Daer is het Eeuwigh Woort van eene maegt ontfangen!
Daer is de Godlijckheijt met vleijs en bloet omvangen,

De broose menschlijckheijt geworden eenen Godt,
Beij onder een persoon bepaelt in 't maegde-slot!
Het werck, waermede Godt was besigh voor de tijden,
Is in den tijdt volbracht! Hij selver gaet nu lijden;
Die eeuwigh was, begint; den vormer, is gevormt;
Der hem'len oppervorst gelijckt een cleijn gewormt;
Den Schepper is geteelt, d' Almogende gedwongen,
D' Alwetende verdwaest, d' Oneijndige gedrongen:
Een veertien-jaersche maegt haer eijgen stichter draegt,
Die met drij vingeren den aerd-boôm onderschraegt.
Vraegt iemant waerom Godt twee wesens deê vereenen,
En met de Godlijckheit versaemen vleijs en beenen?
Ick antwoord: om aldus, door een volcomen soen,
Voor 's werelts groote schult en sonden te voldoen.
Het lijden van een mensch cost niet voldoeningh wesen;
Godt was onlijdelijck in sijn natuer en wesen:
Dies moest en Godt, en mensch te saem vereenigt sijn,
Den eersten om den prijs, den tweeden om de pijn.
Soo sal Godt self, als mensch, de lijdlijckheit gedoogen;
Soo wordt het menschlijck leet van goddelijck vermoogen;
Des menschens vuijle ziel, gesuijvert door Godts bloet,
Des menschens swaere schult, door Godes straf geboet.
O mensch geworden Godt! O minnaer van de zielen!
Sie ons voor uwen troon eerbiedigh nederknielen!
Uw miltheijt, uw genae, uw goedertierentheijt } erhaelingh.
Sij onophoudelijck door g'heel dit al verbreijdt! }

Gabriël.

Heft op, heft op, Engel-chooren!
Laet triomph-gesangen hooren!
Raeckt nu snaeren, maeckt geschal! } algemeene erhaelingh.
Segen! Segen! overal. }

Gabriël.

Segen hier en in ons hoven, } erhaelt door drij engelen.
Segen onder, segen boven! }

Gabriël.

Segen levenden en doôn! } erhaelt door drij andere.
Segen in des Hoogstens troon! }

Gabriël.

'T Eeuwigh Woort is neergesegen: } algemeene er-
Glorij! Lof! Dancksegghingh! Segen! } haelingh.

Gabriël.

'S Hoogstens bruijt heeft in haer slot
'T Eeuwigh Woort, een waeren Godt,
Vastgehecht aen mensche-deelen
Om een mensche-Godt te teelen,
Wien des hemels hierarchij
Dienstbaer en gehoorsaem sij,
Wien de menschen sullen eeren
Als den hoogsten Heer der Heeren.
Segen! Segen! overal! }
Boven en op 't aerdsche dal. } erhaelingh.

Gabriël.

Toon nu vreughde, menschlijck wesen!
Hij die eeuwigh was geresen
Voor de werelt, voor den tijdt
Uijt sijns vaders wesentheijt,
Is gecomen hier beneden
Sigh vervoegen met uw leden,
Om nae dien in sijn persoon
U te stellen op Godts troon,
Opdat gij daer soudt gebieden
Over al de hemel-lieden.
Segen! Segen! overal! }
Boven en op 't aerdsche dal. } erhaelingh.

Gabriël.

Grooten Godt! Almachten vader!
Die soo milt uijt uwen ader
Uw' almachten soon sond neer
Tot der menschen heijl en leer,
Eeuwigh sal men hier en boven
Lieven Heer, uw goetheijt loven;
Eeuwigh sal den seraphijn
Van uw min getuijge sijn;
Eeuwigh sullen cherubijnen
Uwe wijsheijt doen uijtschijnen;

Troonen in het saligh hof
Hoogh verheffen uwen lof;
Machten, crachten, heerschappijen
Uw almogentheijt belijen;
Eeuwigh sal het vorstendom
Roemen van uw keijserdom;
Eeuwigh Eng'len en Aertseng'len
T' uwer eer hun sangen meng'len;
Eeuwigh! Eeuwigh! melden wij
Uwe Macht en heerschappij.
Heft op, heft op, hemelreijen,
Wilt sijn segen-prael verbreijen.
Eeuwigh lof, triomph, en eer
Sij den Alderhoogsten Heer! } erhaelingh.

Tot Eeuwige Danck-Seggingh aen het
MENSCHGEWORDEN WOORT.

EEN NIEUW FRAGMENT VAN VALENTIJN EN NAMELOOS.

Op het Rijksarchief te Gent berust het hier medegedeeld fragment van den Middelnederlandschen roman *Valentijn en Nameloos*, bestaande uit twee op elkander volgende bladen perkament, door Jhr. R. Schoorman, hulparchivaris, in den band van een oud, hem toebehoorend register ontdekt, en aan gemeld archief geschonken.

Oorspronkelijk waren de afmetingen dezer twee bladen 251½ mm. hoog op 171½ breed; doch van het tweede is op zijne geheele lengte een strook afgesneden, zoodat het nu nog slechts 130 mm. breed is.

Elke bladzijde heeft twee kolommen van 50 verzen elk. Daar echter ook van het eerste blad, onderaan, eene strook is afgesneden, gelijkstaande met ongeveer het vierdedeel van een eirond dat een grooten diameter heeft van 2 decimeter, zijn van kolom *b* drie, en van kolom *c* twee verzen verloren gegaan; in het geheel zijn er dus nog 395 bewaard gebleven. Natuurlijk is kolom *c* van het tweede blad daarenboven zeer gehavend. Het schrift, dat over het algemeen zeer duidelijk is — slechts enkele malen is eene *e* slecht gemaakt [1]), zoo zelfs dat ze van eene *o* niet zou te onderscheiden zijn, ware deze letter integendeel niet altijd zeer zuiver —, wijst op het midden der 14de eeuw. De afkortingen zijn zeer talrijk. Behalve die voor *m* en *n*, vindt men: het voegwoord *ende* slechts in vs. 1, 37, 51, 80, 115, 249, 360 door *eñ* voorgesteld; anders altijd door het bekende teeken ꝯ; *niet*, *gro(o)t*, *met*, *dus*, *maer*, *daer*, *paert*, *quaet*, *sprac*, *brac*, *vroet* op de gewone wijze verkort; de letterverbinding *er* ook steeds door het bekende teeken (')

1) Dit is nl. het geval met de eerste *e* van *lette* in vs. 110, met die van *geloefs* in vs. 307, met die van *wel* in vs. 312, en met die van *goed* in vs. 374.

vervangen; voor *vrouwe* (*vrauwe*) staat *v̊uwe* (vs. 318) en *v̊we* (vs. 195, 325) [buiten deze drie gevallen staat het woord voluit]; voor *sente* steeds *s'*; voor *joncfrauwe*, *joncf'*. De namen der helden worden verkort tot *val'*. en *namel.'*, de eerste ook in verbogen naam vallen; voor *sarrasijn* wordt evenzoo geschreven *sarr'*.

Aan het handschrift zijn geene versieringen aangebracht; alleen de verzen 19, 93, 170, 228, 290, 358, hebben eene roode beginletter van ± 10 mm.; de eerste letter van elk vers is *niet* rood doorstreept.

Het belang van dit fragment ligt niet alleen in zijne nieuwheid. Als men het vergelijkt met de geheele geschiedenis, zooals deze ons uit de Middelnederduitsche bewerking (MNND) bekend is, dan blijkt, dat het tusschen de twee reeds bekende Middelnederlandsche fragmenten (I en II) valt, en tegelijk rijst het vermoeden, dat we hier wellicht te doen hebben met eene andere bewerking dan die, waartoe deze twee andere fragmenten, of, in elk geval het tweede (en dus ook de Middelnederduitsche roman en de Hoogduitsche en Zweedsche prozabewerkingen), behooren.

Als Valentijn en Nameloos van Rosilia alles omtrent hunne geboorte, ouders en onderlinge verwantschap vernomen hebben, willen ze zich terstond op weg begeven om hunne moeder, Phyla (die immers door den reus Magros met vele andere schoone jonkvrouwen gevangen gehouden en gefolterd wordt), uit haren benarden toestand te verlossen; doch blijven op raad der jonkvrouw, nog tot 's anderendaags op haar kasteel. Als ze dan gereed staan om te vertrekken, geeft Rosilia hen nog eenige laatste inlichtingen en onderrichtingen. Zij zullen, waarschuwt zij de beide broeders, een vreeselijken man vinden (den reus Magros), nog door niemand overwonnen, daar hij in 't bezit is van een ring, die een hellen glans van zich geeft, en naar welken hij slechts even een blik hoeft te slaan, om steeds volkomen gezond te worden, zelfs al was hij doodelijk gewond. Daarom drukt Rosilia hen op het hart, dezen ring steeds in

het oog te houden en te pogen hem te veroveren; dan is de kracht van Magros gebroken, en zullen zij hem kunnen bedwingen. Hunne moeder zullen ze vinden staan midden in een water.

Met de belofte, weldra terug te keeren, als zij slagen, nemen de beide jongelingen afscheid. De groote wegen ontwijken ze, en komen aan eene rivier, waarin ze vele jonkvrouwen zien staan, onder dewelke zich inderdaad ook hunne moeder bevindt. Valentijn en Nameloos gaan aan den oever staan, en roepen Phyla toe, bij hen te komen, want ze zijn hare twee kinderen, gekomen om haar te verlossen.

Dit bericht verblijdt en bedroeft de moeder te gelijk, want zij vreest voor het leven der twee broeders, wien zij derhalve toeroept, dat zij 't niet waagt, bij hen te komen, daar de reus weldra zal opdagen. Toch laat ze zich overhalen.

Daar komt inderdaad Magros, Valentijn en Nameloos bedreigende met den dood, tot straf voor hunne vermetelheid. Valentijn roept den reus toe, zich in staat van verdediging te stellen, en te toonen dat hij een dapper man is. Verbitterd springt de reus toe, stootende en slaande, in de hoop te overwinnen. Doch Nameloos slaat hem met zijn kolf juist den arm af, met den ring; dat was den reus een zwaar verdriet. Valentijn van zijn kant houwt hem de beenen af; beiden maken hem dan verder af, en verlossen menigeen uit den nood.

Op aandringen van Phyla, gaan Valentijn en Nameloos Blandemer en de andere ridders, door Magros op zijn slot gevangen gehouden, verlossen. Blandemer is zeer verheugd, als hij verneemt dat Valentijn en Nameloos gebroeders zijn, en daarenboven zijn wettelijke heeren.

Allen keeren nu terug naar het kasteel van Rosilia, die, gelukkig dat haar »vrijer" behouden bleef, hen terstond welkom heet. Haar huwelijk met Valentijn wordt met grooten luister gevierd, waarna allen naar Hongarijen gaan, waar zij door koning Crisostomus goed ontvangen worden. In een geheim gesprek maakt Valentijn den koning bekend met al wat

hijzelf vernomen heeft, waarover deze zeer blijde is, zoodat hij zijne vrouw, Phyla, ook in liefde weer ontvangt.

Intusschen had Nameloos den bisschop Frankart aan handen en voeten gebonden, brengt hem aldus voor den koning en klaagt hem aan. Tot zijne straf wordt de bisschop aan twee paarden vastgebonden, straat op straat neer voortgesleept; en eindelijk gevierendeeld en geradbraakt. Daarna wordt er luisterlijk feest gevierd.

Kort daarop geeft Blandemer zijn verlangen te kennen, naar Frankrijk terug te keeren. Valentijn met zijne vrouw en Nameloos vergezellen hem. Door Pippijn en Clarina worden zij met blijdschap ontvangen. Door eenen »scriver" laat Valentijn een stuk aflezen, waarin al het gebeurde beschreven staat, van 't begin tot het einde; wat door alle aanwezigen met veel genoegen aanhoord wordt.

Hertog Baldewîn ontvangt vreugdevol Blandemer en looft God, dat zijn zoon met eere in 't land mocht terugkeeren. Tot belooning voor zijne trouw, krijgt Blandemer Clarina ten huwelijk, later wordt hij koning van Spanje; in Frankrijk volgt Valentijn Pippijn op.

Intusschen had Rozemond veel verdriet, daar Nameloos steeds weg bleef. Eindelijk besluit zij, vergezeld door eene kamervrouw, haren man te gaan opzoeken. Zij laat zich kleederen van menigerhande laken maken en naar zangerswijze kappen, zich uitgevende voor een man, die met zingen zijn brood wou verdienen. Hare kamenier was schoon, en gedroeg zich »wîflik unde bolt". Zoo togen zij door vreemde landen, onbekend, en zongen dat het door de lucht weerklonk. Eindelijk kwamen zij in Frankrijk, waar zij Nameloos wedervonden. Rozemond en hare kamenier, gingen, naar hunne gewoonte, zonder dat iemand ze volgde, Rozemond vooraan, op 's konings burcht toe. Daar kwam hen Nameloos in 't gemoet; terstond bemerkte hij de maagd, en spotte met haar. Doch Rozemond sprak: »Jonker, laat het zijn; al ben ik een arm man, toch heb ik even gaarne als een rijkaard dat men mijne vrouw

met rust late; dat zal mij niemand kwalijk nemen." Vertoornd wendt Nameloos zich naar Rozemond, en vraagt, niet zonder haar eerst eenige harde woorden gezegd te hebben, welke kunst zij uitoefenen. »Wij kunnen »spreken" en zingen", antwoordt Rozemond, „en aan hoofsche lieden vreugde bezorgen; vreemde landen hebben wij bezocht, zoodat menig ding ons bekend is; de wereld hebben wij doorreisd". Waarop Nameloos terstond vraagt, of zij Rozemond, de schoone, die »in Kreken" woont, niet kennen. Ze kan er een liedje van zingen, zegt Rozemond. Als Nameloos verlangt het terstond te hooren, zegt Rozemond eerst, dat zij beiden grooten honger en dorst lijden, waarop Nameloos de twee naar de eetzaal leidt, waar al de heeren zaten te eten en te drinken. Rozemond en hare gezellin mochten mede aanzitten, naar zangersrecht. Als hofmeester beval Nameloos haar te eten zonder vrees, en vooral zich wat te haasten, daar hij zeer naar het bewuste lied verlangde.

Beiden aten op hun gemak, zonder veel te spreken; zij hadden gauw gedaan, en toch docht het Nameloos lang: dat kwam door den dwang der liefde. Dan gingen Rozemond en hare gezellin voor de tafel staan, en hieven een lief wijsje aan: hoe zij Nameloos won en »met hem onder de linde ging"; hoe hij zijn tegenpartij overwon, en hoe hij van zijn vrouw scheidde. Eindelijk maakte zij zich bekend. Vol verrukking vloog Nameloos haar aan den hals: »kussens wart dar nicht gespart von den twên van guder art". Op nieuw werd nu feest gevierd, »mit der vrowen wolgedân", wier ellende aldus een einde nam. Daarna werd de dood van Crisostomus bekend; Nameloos volgde hem op, en leefde nog lange jaren met zijne vrouw.

Opzettelijk heb ik die gedeelten, waarvan Mnl. overeenkomstige fragmenten bestaan, eenigszins uitvoerig behandeld, om de vergelijking te vergemakkelijken.

Dat fragment II, op zijn allerminst tot dezelfde bewerking behoort als de Middelnederduitsche vertaling, lijdt geen twijfel. In de hoofdpunten stemmen beide overeen: ook in II komt

Rozemond naar het hof; zij verkleedt zich; Nameloos schenkt Isabele meer opmerkzaamheid dan Rozemond lief is, waarover deze zich beklaagt, wat Nameloos in toorn doet ontsteken.

Niets van dit alles vinden we in dit nieuwe fragment (III). Het begint met den strijd tusschen de twee broeders en den reus, na wiens dood al de gevangene jonkvrouwen, en later ook Blandamer, verlost worden, waarna Valentijn, Nameloos, Phyla en Blandamer zich op weg begeven naar het kasteel van Dalfadiane, die ze allen, inzonderheid Phyla, met open armen ontvangt.

Hoezeer dit alles in III ook uitgewerkt zij, toch zou ik daar nog niet durven op steunen om te beweren, dat III tot eene andere bewerking behoort, ware het niet, dat hetgeen dan verder volgt, geheel van de lezing van III en MNDD afwijkt.

Uit de verminkte verzen van III kunnen we opmaken, dat Nameloos zich waarschijnlijk niet al te gunstig over de vrouwen heeft uitgelaten, wat hem eene strenge berisping van Dalfadiane op den hals haalt, waarbij deze hem zijn gedrag herinnert ten opzichte van Rozemond, die daardoor in grooten nood is geraakt. Nameloos is door de woorden van Dalfadiane dan ook zoo getroffen, dat hij terstond wil vertrekken, om het door hem gestichte kwaad, zoo mogelijk, nog te herstellen. Het aanbod zijns broeders, hem te vergezellen, indien hij zijn tocht wil uitstellen tot dat zij samen hunne moeder bij Koning Crisostomus hebben gebracht, slaat hij beslist af, niettegenstaande ook Phyla zeer aandringt.

De afwijkingen van dit gedeelte komen me zeer belangrijk voor. We hebben hier immers eene lezing, lijnrecht tegenovergesteld aan die van II en MNDD: hier komt Rozemond haar man opzoeken aan het Fransche hof, als de geschiedenis haar einde nabij is; daar gaat Nameloos naar zijne vrouw toe, nog vóór dat de bruiloft van Valentijn met Dalfadiane, waarna nog heel wat moet gebeuren, voltrokken is.

Als men daarbij nu in aanmerking neemt: de breedvoerige

behandeling in dat gedeelte van III, dat in zijne hoofdtrekken met MNND overeenstemt; het verschil van sommige persoons- en plaatsnamen: *Dalfadiane* in plaats van *Rosilia*, *Madageer* in plaats van *Magros*, *Samanie* in plaats van *Kreken* — een verschil, anders op zich zelf weliswaar van minder gewicht —, en vooral de episode van *Bliademee*, in dit gedeelte van den roman slechts even aangeduid, maar die in andere gedeelten dezer bewerking wellicht zeer uitgewerkt was [1]), en waarvan in *geene* enkele andere bewerking een spoor is terug te vinden, dan is het zeker niet te gewaagd aan te nemen, dat III tot eene andere bewerking behoort, dan II en MNND; terwijl het voorkomen in III van eigennamen voor Madageer's en Nameloos' zwaarden (*Fauchart* en *Scaerdelijn*) en Valentijn's paard (*Rachevale*), daarenboven voor hoogeren ouderdom pleiten: eerst een jonger bewerker kan iets dergelijks weggelaten hebben.

Een kort overzicht van de voornaamste taalvormen moge hier nog een plaats vinden.

Vooreerst verdient vermeld te worden het gebruik van *brake* in vs. 80. Aan eene fout kan hier, blijkens het rijm, niet gedacht worden; *bake* te lezen kan ook niet, want dit woord heeft nooit de beteekenis van *een stuk vleesch* in het algemeen. Het schijnt dus geraden *brake* op te vatten in de tot nu toe nog niet bewezen beteekenis van *brok*, *stuk.*

Overbodig zal het wel niet zijn de aandacht te vestigen op *moude*, hersenpan, schedel, in vs. 115, en *mellijc* in vs. 140, twee woorden waarvoor immers nog slechts weinig bewijsplaatsen bestaan [2]).

1) Wie zegt ons, bijv., dat Bliademee, bij de terugkomst van Phyla aan het hof van koning Crisostomus, niet weigert voor de koningin het veld te ruimen, zoodat tusschen beide vrouwen „scènes" plaats hebben? Dit is niet alleen mogelijk, omdat de zeden over het algemeen nog zoo ruw waren, maar ook omdat Phyla als zeer heftig van karakter wordt afgeschilderd: als de bisschop Frankart haar beschuldigt, hare twee kinderen vermoord te hebben, bijt ze hem in een aanval van woede den neus af. Ook in deze nieuwe fragmenten worden haar vrij scherpe uitdrukkingen in den mond gelegd (zie b.v. vs. 239/240).

2) Zie over *moude*, VERDAM in *Tijdschrift* 1, 253 vlgg; over *mellijc*, VERDAM in

Verder zijn opmerkenswaardig de nog niet opgeteekende vormen *toveraen* in vs. 24, waarschijnlijk om het rijm, en *toverhere* vs. 83, 91, 103, gewis eene volksetymologie voor *toverere* (naast *toverare*, de gewone vorm [1]), ook nu nog in Vlaanderen), zooals *biechthere* [2]).

Onzuivere rijmen in dit fragment zijn: vs. 63/64 *an: bequam*; vs. 77/78 *tirant: lanc*; vs. 140/141 *gemate: zake*; vs. 218/219 *weiten: treken;* vs. 230/231 en 234/235 *spreken: weten;* vs. 280/281 *segghen: hebben*; vs. 322/323 *treken: beyrepen*; vs. 344/345 *spreken: begrepen* en omgekeerd in vs. 356/357; vs. 382/383 *state: maken.* Betrekkelijk talrijk zijn de onzuivere rijmen met *e: en:* vs. 25/26 *scauwen: rauwe;* vs. 67/68 *tiden: onblide;* vs. 132/133 *getrauwe: joncfrauwen;* vs. 150/151 en 222/223 *getrauwe: scauwen;* vs. 162/163 *leve: begeven*; vs. 174/175 *voeren: roere*; vs. 226/227 *wive: bliven*; 318/319 *vrauwe: scauwen;* vs. 340/341 *scanden: lande*; vs. 388/389 *comen: vrome*; 392/393 *maken: sprake.*

Slechts een enkel rijm van ē: ê levert het fragment op, nl. vs. 186/187 *bede: bede.* Al de andere *e*-rijmen zijn zuiver.

We moeten dus aannemen, òf wel: dat de dichter dezer bewerking zijne kunst slecht verstond, òf wel dat zijn werk verknoeid is overgeleverd.

Wat het rijmpaar vs. 27/28 *quaet: paert* betreft, als men bedenkt, dat in het tegenwoordige West-Vlaamsch, waarvan de klankleer sedert de middeleeuwen nagenoeg geene veranderingen heeft ondergaan, *r* vóór dentaal zeer dikwijls niet uitgesproken wordt [3]) en rijmparen als deze reeds in het Middelnederlandsch meermalen voorkomen, dan is het rijm *quaet: paert* niet onzuiver. Vs. 216/217 *kijnt: ghemint* en vs. 296/297

Tijdschrift 1, 126; *Seghelijn*, Gloss.; en FRANCK, *Alexander's Geesten*, p. 431 (aant. op III, 965).

1) Zie b.v. *Rijmbijbel*, Gloss.

2) Verg. FRANCK, *Mnl. Gramm.* § 39, p. 36; VERDAM, *Mnl. Wdb.*, i. v. BIECHTERE.

3) Verg. DE BO² 786*a*, en VERCOULLIE, *Spraakleer v. h. Westvl. Dialect*, in *Onze Volkstaal* 2, 17.

twijnt: ghenint zijn slechts dan onzuivere rijmen, wanneer men de *ij* in *kijnt* en *twijnt* werkelijk als eene verlenging van *ĭ* beschouwt (zie beneden).

Merkwaardig zijn de vormen *ol* voor *al* (waarvan tot nu toe nog slechts twee voorbeelden opgeteekend zijn) vs. 54, 249, 277, 278.

Slecht enkele malen komen vormen met *ê* voor: *onrene* vs. 32; *clene* vs. 33; *gherede* vs. 45; *eghin* vs. 130; *bede* (vnw.) vs. 142; *leden* vs. 172; *reden* 173; *bede* (znw.) vs. 187.

Slechts eene graphische eigenaardigheid is waarschijnlijk *y* voor *i* in *ghync* vs. 359; *bryngen* vs. 372; *kynt* (*kynder*) vs. 167, 233, 282, 337, 339, 388; *dync* (*dynge*) vs. 146, 229; *vyngerlijn* vs. 3, 20, 63, 87, 92, 118, 129; *ontfync* vs. 67. Doch in de plaats van *ĭ* staat ook eenige keeren *ij* voor *n* + consonant: *twijnt* vs. 35, 296; *kijnt* vs. 142, 216, 228. Of daarmede werkelijk eene verlenging van den normalen klinker bedoeld is, blijft twijfelachtig, ten minste wat deze gevallen betreft [1]).

Vier malen komt eene *ŏ* voor *oe* voor: *nomt* vs. 208, 238; *verdomt* vs. 209, 239.

De spelling *grot*, waarin *o* zeker op te vatten is als *ô*, die vooral bij Utenbroeke aangetroffen wordt [2]), vindt men hier ook in vs. 33 (hs. *g̊t*), 39 en 332 (in het hs. voluit). Daarentegen staat *groot* in vs. 57.

Merkwaardig zijn de vormen *geloft* in vs. 99 en *hoft* in vs. 116, met *ŏ* uit *ô* onder den invloed van *ft*, die niet met *cht* afwisselt [3]). Het zijn, wat *deze* woorden betreft de eenige voorbeelden, meen ik [4]).

---

1) Verg. VAN HELTEN, *Mnl. Spraakk.* § 8*d*, en J. W. MULLER, *De Taalvormen van Reinaert I en II*, blz. 21 (= *Tijdschrift* 7, 21).

2) Zie VERDAM, *Mnl. Wdb.* i. v. GROET.

3) Verg. FRANCK, *Mnl. Gramm.* § 41.

4) VERDAM, *Mnl. Wdb.* heeft in elk geval geene voorbeelden eener spelling *hoft*, *geloft*.

In vs. 164 *neimse*, hebben wij een, zoo niet eenig dan toch zeer zeldzaam geval van syncope van den uitgang der onbepaalde wijs [1]).

Driemaal treffen wij eene *ê* aan, in de plaats van *ei* uit *ege*: *sedi* vs. 22; *sede* vs. 32, 255. Anders steeds *seide*.

Een enkel voorbeeld van umlaut van *ā* is *gheet* vs. 185.

Twee voorbeelden van *ĕ* uit *ē* zijn: *mettalijn* in vs. 11, en *kettijf* in vs. 18.

Umlaut van *ŭ* hebben we: vs. 81 *rigghe*; vs. 116 *te sticken brac.*

Vormen met *ei* voor *ē*: *meide* vs. 286; *eidel* vs. 262, 294, 303; *heift* vs. 91, 153, 279, 364; *deide* vs. 179, 234, 253, 263; *geift* 98, 130; *weiten* vs. 156, 218; *eist* vs. 265; *deise* vs. 126, 218, 370; *reidene* vs. 292; *neimen* vs. 129, 164.

Het is zeker vreemd, dat een betrekkelijk zoo groot aantal woorden *ei* voor *ē* hebben, een verschijnsel dat het Brabantsch dialect kenmerkt, terwijl de taal van dit fragment anders zoo door en door *Vlaamsch* is. Ik zeg *Vlaamsch*, want met zekerheid kan er hier geene scheiding gemaakt worden tusschen *Oost-* en *West-*Vlaamsch, ook al treffen wij in dit fragment een rijm vs. 81/82 *dure: ure* (d. i. *deure: eure* [2]) aan, want deze *ō* uit *o* vóór *r* bestaat — en zal vroeger bestaan hebben — ook in het Oost-Vlaamsch [3]).

Hieronder volgt de tekst van het fragment. Ongelukkiglijk is op verscheidene plaatsen jammerlijk geknoeid. De verkortingen zijn door mij opgelost; gissingen, verbeteringen en aanvullingen zijn cursief gezet, met vermelding der lezing van

1) Van een dergelijke syncope heeft VERDAM, *Theophilus* blz. 129, geene voorbeelden.

2) Zie FRANCK, in *Zeitschr. f. d. Alt.* 25, 539 ff.

3) Verg. FRANCK, *Mnl. Gramm* § 47. Alleen Brabanders en Limburgers gaan dus buiten hun dialect, als zij dergelijke rijmen gebruiken.

het handschrift; *u* en *i* zijn, in voorkomend geval, door *v* en *j* vervangen; samenstellingen aaneengeschreven. Het handschrift heeft, op enkele uitzonderingen na (zie boven), steeds eene *ij* *zonder* stipjes. Waar eene *î* bedoeld wordt, heb ik *ij* geschreven; elders *y*. Alleen *Phyla*, *yet* en *ay* hebben eene echte (zoogenaamde) *staart-i*, met één stipje er op; deze letter is door mij behouden. In vers 48 en 68 heb ik uit *bē*, *bem* gelezen, omdat in vs. 24 *bem* voluit staat. Om dezelfde reden las ik uit *v̊uwe* en *v̊we* steeds *vrauwe*, evenzoo uit *joncf'*, *joncfrauwe*. Om het rijm las ik in vs. 44 uit *w'me*, *waerme*. De eigennamen en het eerste woord van elk vers, zijn door mij met een hoofdletter geschreven, wat in het handschrift voor de eersten nooit, voor de andere soms het geval is.

fol. 1, kol. *a*. Ende ginc te Nameloos dat hi mach.
Nu mogedi horen wies hi plach.
Nameloos stac tvyngerlijn an sijn hant. [1])
Doe was gram die tirant,
Dat hine niewer mochte sien.
»Help, mamet, wat sals gescien,"
Sprac die ruese Madageer.
»Wie sach noit dus fellen keer,
Dat icken verloren hebbe die mi slouch?"
Mettien Nameloos verdrouch
Sine colve mettalijn,
Ende slouch den fellen sarrasijn,
Dat hi neder up derde lach.
Nameloos seide: »u achterste dach
Es nu comen, Madageer.
Al die pine ende al tzeer
Dat ghi gedaen hebt in u lijf,
Suldi ontgelden nu, kettijf."

1) Dat „*vingerlijn*" waarmede hij zich onzichtbaar maken kon, was Nameloos' belooning geweest voor Rozemond's verlossing.

Mettien slouch die sarrasijn
Sijn ogen up sijn vyngerlijn.
Van den slage hi genas.
Doe sedi, sijt seker das:
»Wat sal ic doen? hoe salt gaen?
Ic bem geraect jegen .i. toveraen,
Die ic niet mach scauwen.
Al mijn seer ende al mijn rauwe
Sal ic wreken up dit quaet,
Dat hier hout up dit paert,
Wies gelike ic noit ne sach."
Hi verhief tFauchart, dat hi mach,
Om Valentine te doene grief.
Valentijn sede: »onrene dief,
Ic ne ontsie u clene no grot."
Hi trac Scaerdelijn dor de noot,
Als die .i. twijnt niet was vervaert.
Ende die ruese trac tFausaert,
Ende slouch eerst up Valentine
Enen slach, die hem pine
Deide ende grot verdriet.
tFausaert, in liegu niet,
Dorsneet Valentine dene zide,
Daer omme hi was herde onblide.
Niet was hi gewont in de daerme.
Nochtan vielen si uut, al waerme,
Upt gerede van Rachevale.
Doe moesti nedervallen te dale,
Up die erde in onmacht.
Madageer seide: »ic bem bewacht
Dat hi mi tameer doet geen grief."
Ende Nameloos sine colve verhief
fol. 1*b*. Met nide, ende slouch
Up Madaghere, ende deiden ongevouch,
So dat hi up die erde vel.

Phẏla liep ol sonder spel,
Daer hi lach, Valentijn.
Haer jamer ende haer carijn
Was utermaten groot.
Nameloos sprac: »hens geen noot,
Moeder, dat ghi drouve sijt.
Ic sal saen desen strijt
Corten jegen desen dief."
Mettien Madageer uphief
Sijn hant daer tfyngerlijn was an.
Hi sacher up, ende hi bequam.
Dat was Phẏla te siene leet.
Madageer seide: »dustaen slage wreet
Ontfync ic noit te genen tiden.
Met goeden rechte bem ic onblide,
Dat ic vichte ende ic ne weet jegen wien.
Ic sal slaen ende spien,
Allanc die colve, dat ic mach.
Mochtic geraken .i. slach,
So soude van u wesen paes." —
»Ghi hebt gesproken als .i. dwaes,"
Sprac die coene Nameloos.
Hi hief sine colve ende vercoos
Madagere, den tirant,
Met sinen naglen, die waren lanc,
Tusscen den scoudren, met ongemake;
Ende haelden of .i. brake
Van sinen vlesce ten rigghe al dure.
Madageer riep: »ter quader ure
Quam ic heden jegen .i. toverhere!"
Nameloos liep met nauwen kere,
Ende haelden die ogen uut algeheel.
Hi pensde, al omme sijn vordeel,
Te gecrigene dat vyngerlijn,
Meide te doene den wille sijn,

Daer hi dicken bi genas.
»Ic wildic ware in mijn palas,
Ende van den toverhere die mi heift geslegen,
Eer hi mijn vyngerlijn *hadde* [1]) gecregen.
Nu willic niet stille staen.
Ic wille recht alomme slaen,
Met minen Faucharde; can ic geraken,
So dat mi . . . .
Ic . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
fol. 1c. »So geift u up, her Madageer,
Ende geloft vortwartmeer
An Gode, die hem crucen liet.”
Madageer seide: »dies doe ic niet.
Spi! dat ghijs gewouget.
Waerdijt [2]), toverhere, die mi slouget,
Ic wildic u hadde bin minen handen.
Ic soudu cloven toten tanden,
Dat ghi genomen hebt mijn licht.
Het mach mi handen, dat .i. wicht
Mi hevet brocht tonder.
Noit gesciede sulc wonder,
Als hier es gesciet.”
Nameloos ne lette niet,
Maer hi slouch up Madagere
Met siere colve .i. slach so zere,
Om dat hi an [3]) Gode niet wilde geloven;
Ende gerochten ter moude boven,
So dat sijn hoft te sticken brac.
Nameloos gereet oftrac
Dat vyngerlijn van siere hant,

1) Niet in het hs. 2) Hs. *W' dyt.* 3) Hs. *hiā.*

Ende liet sien den coenen wigant,
Valentine, die lach gewont,
Ende voervoets wert hi gesont.
Dies was blide Phÿla, sijn moeder [1]).
Valentijn seide: »lieve broeder,
Nu hebt danc van desen dienste.
Gaen wi lossen, dat es tsienste,
Deise joncfrauwen ute deisen bade."
Nameloos sprac al bi stade:
»Broeder, dats wel die wille mijn.
Nu neimt hier dit vyngerlijn:
Ic geift u eghin, vri ende quite." —
»God loons u, broeder, met vlite,"
Sprac Valentijn, die getrauwe.
Doe ginghen si lossen die joncfrauwen
Uter riviere daer si in saten.
Si waren blide utermaten,
Ende dankedens den .ij. broeders zere.
Doe gingen si te Blandamere,
Ende brochten uten karkersteen.
Sijn geclach [2]) ende sijn geween
Dat ne was mellijc no gemate.
Phÿla seiden al die zake:
Dat het bede haer kijnder waren.
Doene wisti hoe gebaren
Van bliscepen, doe hijt verstoet.
. . . . d ghi sijt so goet
. . . .
. . . .
fol. 1*d*. Ic hope onse dynge sullen comen te goede,
Ende verwinnen onse aermoede,
Die ons verraders hebben gedaen."

---

1) Hs. *moeder* voorafgegaan door *b* met een stipje er onder, dus geschrapt.
2) Hs. *gelach*.

Blandamer seide: »h' seivaen [1])
Lieve vader, van herten getrauwe,
Ic hope dat ic u sal scauwen,
Namelijc biden her Valentine,
Die ons verlost heift uter pine,
Daer wi lange in hebben gesijn.
Blandamer seide: »here Valentijn,
Weit ghi iet van uwen vader?"
Valentijn [2]) seide: »ja ic, algader.
Hi heet Crissostomus van Hongeri,
Ende hi hevet .i. joncfrauwe vri,
Bliademee, *gedaen* [3]) ondertrauwe.
Up dat hi van miere vrauwe,
Phẏla, verhescen mach dat soe leve,
So sal hi Bliademee begeven,
Ende neimse in groter ere."
Phẏla seide: »nemmermere
Willic comen in die ogen sijn.
Ic wils mi houden an die kynder mijn,
Die ic te miere herten drouch.
Daer an hebic mans genouch."
  Valentijn antworde zaen:
»Moeder, ghi sult met mi gaen
Tote minen vader, daer ic u sal leden."
Men ginc daer grote spise reden,
Daer si of aten eer si voeren.
Madagers lieden waren al in roere, [4])
Dat Valentijn wech wilde riden.

---

1) Wat dit *h' seiuaen* (aldus in het hs.) mag zijn, is mij niet duidelijk. Is *h'* = *her* of *haer*? Men zou aan het eerste denken, gevolgd door den naam van Blandamer's vader. Deze heet in de Middelnederduitsche bewerking *Baldewin*; is *seivaen* dan een eigennaam? Het woord past volkomen in het rijm.

2) Hs., vóór *Val.'*, *blandam'* met stipjes er onder, en dus geschrapt.

3) Niet in het hs.

4) Het rijm kan hier zuiver gemaakt worden door te lezen: *in roeren*; zie *Lekensp.*, Gloss., i. v. ROERE.

Hi besette in corten tiden
Den casteel eer ẏet lanc,
Ende deide ziere moeder, sonder wanc,
Up .i. pert hem riden bi.
Valentijn, die degen vri,
Reet up sijn ors Rachevael,
Boven allen orssen principael,
Ende Blandamer .i. ander bescreet.
Nameloos te voet gheet:
Hine wilde riden dor niemens bede.
Valentijn slouch sonder bede
Thovet of van den sarrasijn,
Ende hi seide, hi sout der joncfrauwen fijn,
Dalfadiane, geven sonder plecht,
Diene so vriendelike hadde berecht
Wie sijn moeder was ende sijn vader.
Dus reden si alle .iij. te gader,
Ende Nameloos liep te voet.
Doe vraechde Phẏla, de vrowe goet,
fol. 2*a*. Of hi rudder ware gedaen.
Valentijn antworde zaen:
»Bi Gode, moeder, neen hi niet.
Nochtan es hi, wats gesciet,
Brudecome van ere coen [1])"
Phẏla verblide in haren zinne,
Ende seide, soe souden rudder maken.
Valentijn antworde nader spraken,
Ende seide: »moeder, hi es werdich wel.
Wi sullen feeste ende spel
Hebben, met wel zoeten zinne,
Waren wi comen ter goddinne,
Die men Dalfadiane nomt.

1) Blijkbaar is hier geknoeid; er moet een vers uitgevallen zijn; in het hs. staat vóór *coen* een punt.

Mine ziele moete sijn verdomt,
Soene mint mi boven alle man.
So doe ic haer, bi sente Jan.
Om dat soe mi maecte vroet,
Wie ic was ende wie mi bestoet,
Hebicse gedaen ondertrauwe."
Phÿla [2]) seide: »onse vrauwe
Moete u bewachten, lieve kijnt,
Dat ghi niet moet sijn ghemint
Van deisen die vele weiten,
Die met haren nauwen treken
.I. man souden vangen."
Valentyn sprac: »nu laet standen,
Lieve moeder; soe es getrauwe.
Ghi sultse cortelike scauwen,
Moeder, indien dat ghijt begert,
Die ic minne, of soes es wert,
Die ic neme tenen wive.
Ende wildijt ooc niet, het sal bliven.» —
» Lieve kijnt, ic secht di wel,
Ic ne begere gene dync el
Dan icse sien mach ende spreken.
So salic cortelike weten
Of soe u getrauwe sal sijn.
Nu secht mi, lieve kynt Valentijn,
Wie uwen broeder deide spreken?" —
»Bi Gode, moeder, ic doet u weten:
God onse here al te voren,
Ende die joncfrauwe welgeboren
Die men Dalfadiane nomt."
Phÿla seide: »aÿ! verdomt
Moetic sijn, soe nes dan goet.
Al mijn sin ende al mijn moet

1) Hs. *Phila*.

Jan hare goet ende ooc ere."
Si reden vaste ende zere,
Dat si quamen daer si scauwen
Dalfadianen, der joncfrauwen,
fol. 2*b* Die so blide was van herten.
Soe scoot an Phÿla sonder [*smerten*? [1])
Teerst dat soese sach,
Ende cussetse ol dat soe m[*ach*,
.xij. werven al in een.
Daer ne was man negeen,
Hem ne wonderde dat soe ..... [2]);
Het deide minne diet haer [*riet*,
Die soe vân Valentine drouch.
Phÿla sede ende louch:
Joncfrauwe, bi sente Jan,
Dus soudemen cussen .i. man
Die men minde met trau[*we*.
Hens geen noot dat .i. jo[*ncfrauwe*
Soude cussen .i. ander wijf."
Dalfadiane sprac sonder b[*lijf*:
»Eidele joncfrauwe, belcht u niet;
Het deide minne diet mi [*riet*,
Ende die doget die ic u jan.
Wie so mint, eist wijf of m[*an*,
Hi moet minnen sonder wa[*en*,
Alle die gone die hem besta[*en*.
Vrauwe, also es mi gescie[*t*,
Dor onsen here; belcht u niet,
Want ic minne den here Va[*lentine*,
Uwen sone, daer ic pine

1) Voorgesteld door Prof. Verdam. In het mhd. en mnd. komt *smerten* voor in den zin van *dolere*. Wat nog zichtbaar is van de beginletter van het woord dat op *sonder* volgt is een stok, die werkelijk aan een *s* doet denken.

2) In het hs. is alleen nog zichtbaar het begin van de eerste letter die na *soe* volgt, doch het kan evengoed het begin eener *b* als eener *h* zijn.

Omme doge, dat verstaet.
Wildijs hebben goeden rae[*t*,
So mach ic sine vriensc[*ap* . . .
Ende wildijs niet, het moet [*bliven.*
Nochtan, bi onsen here,
Ol ne sagic hem nemmermer[*e*,
Ic soudu doget jonnen ol m[*ijn leven.*"
Phÿla antworde heift geg[*even*:
»Joncfrauwe, dat horic u segghe[*n.*
Waer so moetic *onere* [1]) hebben,
Ontriedic Valentine, minen kynd[*e*,
Dat hi u nemmermee ne min[*de.*
Ghi wilt wel dat men mi . . .
Ende ghine hat tuwen gevo[*ouge*
Meide te drivene uwe mi[*nne.*
Die wive sijn van sulken zin[*ne*,
Daer si haeren zin an slaen,
Dat moet emmer vortwert [*gaen.*"
Doe sprac Dalfadian[*e* . . .
»Aẏ vrauwe dat u ge . . .
Nu laet dese reidene sijn.
Ic seide: al sagic den here Valentijn
Nemmermee, eidele vrauwe,
Ic soudu sijn van herten getra[*uwe.*
fol. 2*c* . . . . . . *tr*]auwet mi twijnt
. . . . met ghenint
. . . . Valentine ontriet
. . . . e in liegu niet
. . . . mi ginge trahinen
. . . . de van Valentinen
. . *gedaen?* [2]) mi ware ondertrauwe

1) Hs. *ere*, wat in dezen samenhang onzin is. Er kan oorspronkelijk gestaan hebben *ŏere*, dan door den een of anderen afschrijver slecht gecopieerd. *Waer* staat blijkbaar gelijk met *Voerwaer.*

2) Nog het tweede lid eener *n* is zichtbaar.

. . . .*n*]ochtan eidele vrauwe
. . . . *minn*]en ende sijn gestade
. . . . niet bi uwen rade
. . . . egen ware fel
. . . . ic geloefs wel
. . . . . *so s*]cone .i. wijf
. . . . t hebben al u lijf
. . . *bi sente*] Jan
. . . . ict hem geraden can
. . . . mi wel wert utermaten."
Dalfadiane n]e wiste haer hoe gelaten
Van der vriens]cap die soe horde
. . . . de ter erde metten worde
. . . . Phÿla up den voet
. . . . vrauwe dat grote goet
. . . . nen onze vrauwe
. . . .*s*]eide wat mach men scauwen
. . *scriven?* [1]) ende leren
. . . .*c*]onnen si bekeren
. . . .*wo*]rde ende hare treken
. . . . *m*]oeder ghi sijt begrepen
. . . . . . *k*]ere [2]) die es nauwe
. . . *spra*]c Dalfadiane die vrauwe
. . . . . here Nameloos
. . . . . gesciet altoos
. . . . . *d*]at ghi eerst const spreken
. . . . . orc der vrauwen treken
. . . *con?*]nen [3]) souken nauwe
. . . . . die scone joncfrauwe
Die dor] u doocht grot verdriet
Ic ma]ch wel seggen, in liegu niet,

1) Hs. *iue*.
2) De kleinste helft der *k* nog zichtbaar.
3) Vóór *nen* is in het hs. nog duidelijk de helft eener vorafgaande *n* zichtbaar.

. . *ghi s*]ijt met valscen treken
. . . . . dus hebt besweken
. . . . . brocht in groter rauwe
. . . . . cht kynt die scone joncfrauwe
. . . . . e doocht toren
. . . . *da*]t kynt van haer geboren
. . . . . t beraen u te scanden
. . . . . haer ontvoert uten lande
. . . . *n*]oit sident wederkeert
Nameloos] [1]) ghi sijt qualijc geleert,
Dat ghi] van vrauwen quaet wilt spreken.
. . . . . *nu?*] es begrepen
fol. 2*d* In groter pine, Rozemont,
Die nemmermee wert gesont,
Vor ghise te pointe hebt brocht.
Waerdi [2]) van zinne wel bedocht,
Ghine sout van niemen spreken quaet,
Vor ghi besaget uwen staet,
Wat u let ende wat u dert.
Haddi u selves ere wert,
Ghi sout betren haren rauwe,
Rozemont, *die* [3]) wel scone joncfrauwe,
Die in pinen es begrepen,
Eer ghi van iemene quaet sout spreken."
Als Nameloos dit verstoet,
Ghync hi hem wapinen metter spoet,
Ende nam die colve sijn.
Hi seide: »broeder Valentijn,
Blijft gesont, ic wille gaen
Rozemonden in staden staen,
Die dor mi heift bedwanc.

1) Alleen het afkortingsteeken nog zichtbaar in het hs.
2) Hs. *W' di.*
3) Voorgesteld door Prof. VERDAM. Hs. *Rozemont seide wel* enz.

Dalfadianen wetics danc,
Dat soe mi seget dat mi dert."
Valentijn seide: »ic hebt onwert,
Dat ghi allene wech sout riden.
Laet ons wesen metten bliden,
Tote deise feeste es gedaen.
Dan laet ons tOngerien gaen,
Onser moeder bryngen in haer ere.
Ic sal met u wederkeren
Ende helpen alse goed broeder."
Dat selve seide Phyla, sijn moeder.
Hen diede al gader niet.
Hi swoer bi Gode, die hem crucen liet,
Hi soude te Zamanien allene,
Of hem ne besweken sine bene.
Alse Phyla dat verstoet,
Soe seide: »Nameloos, nu sijt vroet.
Na uwen wille, na uwen state,
So willic u rudder maken.
Ende danne, ruddere wise,
Doet so dat men u prise,
Ende dat soe van u mach hebben ere,
Rozemont, die es in zere,
Lieve kynt, dor uwen wille comen." —
»Vrauwe," sprac die degen vrome,
»Ic wille altoos doen uwen raet,
Hoe so dat met mi staet."
Doe ginc soene rudder maken.
Ende hi nam orlof met soeter sprake. [1]
Dalfadiane gaf hem .i. pert,
Hi voer te Samanien wert.

. . . .

1) Het rijm kan zuiver gemaakt worden door te lezen: *met soeter spraken.*

WILLEM DE VREESE.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA.

XXVI. OVER EEN EIGENAARDIGE WOORDSCHIKKING IN HET TWEEDE BESTANDDEEL VAN EEN TWEELEDIGEN VOORWAARDELIJKEN BIJZIN.

Wanneer in 't Mnl. twee gecoördineerde voorwaardelijke bijzinnen met een inleidend *al* of zonder een conditioneele partikel worden gebezigd, nemen we in den regel deze eigenaardige woordschikking waar: terwijl het eerste lid inversie heeft, vertoont zich in het tweede de volgorde, welke in de andere voorwaardelijke bijzinnen (met *opdat*, *of*, *indien* enz.) thuis hoort. Z. b. v.:

»Mach ic die viande daer af slaen Ende ic die wapene ghecryghe... Laet se my", Tro. 7292; »Verneemt hi wiser lieden raet Ende hi hare wort verstaet... Hi houtse al over bedect", Sp. 1[3], 34, 146; »Waer yemen so coene nu... Ende int wout dan wilde varen, Hem souder enz." Velth. 3, 31, 55; »Gave men hem prijs... Ende hi der doghet dan wilde begheven, So waert enz." Sto. 10, 104; »Sie ic u dan ten wapinen dogen Ende gi den prijs moget gewinnen, Ic sal enz." La. 2, 37155; »Waer mijn here Lanceloet in dit lant Ende Claudas wiste, hi rumet thant", La. 2, 34436; »Onthouden si den volke Gods woert Ende sijt hem niet en seggen voert, Si sullen hebben enz." Luc. 2866; »Want ware hem davonture fel Ende hem tgheluc niet en dient, Hine sal enz." Bm. 6, 209; »Wildise den coninc wederseggen Ende gise wilt houden iegen hem, Ic segge u enz." R. v. Mont. 515; »Al waric nu int paradijs Ende die soete daer buten ware... Sine mochte enz." Parth. 4025; »dadijt dat ic u verboot Ende daer mede scede onse minne, So waer ic doot", Parth. 1823; »Es die lucht lanc ende smal Ende ieghen ene sterre al Comt, so schinet enz." Nhl. 699; »Verliest een mensche vrient oft goet Ende daerom laet droeven moet, Soe machem enz." Dd. 3, 1374;

»Ende en sidi niet eendrachtech Ende u sceedt in partien, Soe en moghdi enz." Lksp. 3, 4, 381; »Soecti oec raet ane eneghen man ... Ende hem outdect al uwen sin, Daer leghet enz." Mel. 1612; »Haddic oec ... over een ghedraghen Ende ... ghi namaels wort gheware ... Ghi mochtene enz." Mel. 2026; »Doen ics niet ende hi daerin sterft, Sijn dootslach enz." Nd. 1788; »hevet hi dies nie een twint Ende hi stervet sonder kint, So hevet enz." BvS. 1036; »Want liet een mensche een conincrike ... ende hem selven behelde, soe en hevet hi enz." Ruusbr. 3, 47; »Hebdi ghenoechte in uwe sonden ende ghi int ende daer in wort vonden, uwe ziele sal enz." Praet 1053; »heefti smette ende hise of dwaet, so es het vrome enz." ib. 1389; »Es hi der ordinen recht subdijt Ende onderhorich daer in lijt, So leeft hi enz." Rog. 724; »Dunct hi u dan soe guederhande ... Ende hi oec wijslic doet sijn dinck, Twaren dat is enz." Mlp. 1, 1767; »Quame nu een valcke van hogher aert ... Ende ene bloeme daer af haelde ... Soudi den boem enz." Lans. v. Den. 498; »Gaefdy uwen man wel tetene Ende ghy hem niet en waert so fel, De man zoude enz." Play. 245; »Ende blijft die here ... in sinen quaden propoist ende hy sijn wederpartye mit onrecht overvallen wil ... so sullen sy enz." Mat. 31; »es sijn meester onghesont Ende hi yet gheert in sinen mont ... Die cnecht enz." Kslp. 97; »Ende proufdi hu met vromer daet Ende ghi ter eeren wort verheven, Ghi wert gheloent", Kslp. 163; »al had een mensche alre menschen sonden gedaen ende hij in wanhopen gheweest hadde... God most enz." Lhi. 94 v.; »Verwin ic ende ic weder coem, ic sel enz." Ot. 95 v.; »Maer is die man sulck niet... ende dat kint gaet simpel ... soe mach die priester enz.", Shs. 38 v.; »Waer een man mit voertrou belovet ende buytens lants waer seven iaren, dat wijf soude enz." Shs. 78 v.; en vgl. voorts nog BvS. 420, Luc. 2662, 3179, 4425, La. 2, 16415, 23218; 4, 126, 925, 1914, 5295, Velth., 1, 25, 45, Am. 1, 1170, Beatr. 373, Mlp. 1, 3013; 2, 1739, 2551, 2556, Praet 2371, 2503, 4816, 4906, Grb. 1, 1749, 1818, 2264, Parth. 1760, 2004, 7692,

Ovl. G. 3, 129, 148, Rog. 1025, Ruusbr. 4, 189, Kslp. 213, Shs. 36 v., 73 v., Mat. 129, 140, 178, 192, enz. enz.

De verklaring van dit zonderling verschijnsel is niet ver te zoeken: achter de conditioneele partikel *ende* was de inversie niet in zwang (z. *Vondel-gr.* § 242 met bijbehoorend Add.); en naar 't voorbeeld van dit gebruik begon men diezelfde woordschikking ook in voorwaardelijke zinnen, die met het verbindend *ende* aanvingen, in plaats van de oorspronkelijke inversie te bezigen.

XXVII. OVER HET GEBRUIK VAN DEN INFINITIEF ALS SUBJECT, OBJECT OF IN VERBINDING MET *dan*.

De infinit., welke met behoud van zijn verbaal karakter als subject, object of in verbinding met *dan* wordt gebezigd, vertoont in 't Mnl. tweeërlei constructie, zonder en met *te*:

»beter eist een acker *eren* Ende also *winnen* goet ter teren", Sp. 1[2], 42, 39 en 40; »Den onnoselen *doen* geen quaet Dats eene zeghe", Sp. 1[3], 42, 27; »Hets beter *leren* dan *worden* rike", Sp. 1[3], 47, 37; »Ghelt *verliesen*... Es somwile wasdoem", Sp. 1[5], 51, 35; »Hets beter *sterven*... Dan men ere met scanden ende", Sp. 1[5], 53, 24; »lettel *weten* es mesprijs", Sp. 1[6], 25, 19; »Oec eist swaer verdriet *ghedogen*", Sp. 1[6], 9, 23; »Een seere edel dinc es *geven*", Sp. 1[6], 52, 42; »Daer eist goet *sijn* met begrepen", Sp. 1[6], 56, 76; »Hets di swaer *stunen* jegen den gaert", Sp. 1[7], 46, 46; »Hets beter *wesen* ongevaen", Sp. 3[7], 51, 65; »Dat goet kerken *maken* doet", Sp. 4[1], 33, 48; »daert so goet in *wesen* doet", Al. 7, 1740; »Dits wonder boven alle saken Dat aenschijn aldus *maken*", Teest. 2697; »Het ware beter *geven* ten beginne", Ferg. 4627; »hets nu scande *wesen* goet", Sp. 2[3], 27, 70; »hets hier *wesen* goed", Rb. 23963; »Het es sware vonnesse *gheven*", Dd. 2, 1517; »Het ware zwaerre altoes *leven*", Dd. 2, 3280; »Hoe quaet dat es droeve *wesen*", Dd. bl. 28; »het waer noch also scone Coninghe *dwinghen*", Sto. 1, 215; »Dat quaet doet *storen* kerken", Bj.

4, 536; »het doet goet *varen*", Ovlg. 368, 1577; »Est goet in goeden geruchte *wesen*", Reyn. Bijl. 3, 72; »Het is een doecht tragelijke *spreken*", Kslp. 15 r.; »Men heet nu meest wijsheit Rijcheit *hopen* tsamen", Dd. 3, 689; »Wat sijn ongeraecter saken Dan onsekerheit seker *maken*?" Sp. 1[6], 10, 24; »Niet aergers dame goet *bejagen*", Sp. 1[6], 8, 65; »Wat es soeter dan *hebben* eenen..?" ib. 9, 15; »Dus es beter ene aventure Dan *leven* altoos indat sure", Sp. 1[8], 61, 6; »Hiertoe en es geen meerre bate Dan aerm *wesen*", Sp. 1[8], 62, 36; »Wats beter dan ten ende *tiden*?" Sp. 1[8], 63, 3; »Dat si no gichte... Niene begerden... Meer dan *stuerten* kerstene bloet", Sp. 3[4], 2, 32; »Hi en wilde ander dinc verwerven Dan met Agapitus *sterven*", Sp. 2[3], 41, 38;

»Hets meerre pine Tusscen II vrienden keersman *te sine*", Sp. 1[2], 49, 54; »Wive *te wachtene* dats verloren", Sp. 1[5], 2, 75; »Ennes dit niet ongeval... *Te gevene* enen anderen raet", Sp. 1[5], 51, 26; »Al *te kenne* dat nu es Dats onmogelijc", Sp. 1[6], 25, 17; »Hier omme eist grote nuttelicheden Kinderen *te leerne*", Sp. 1[6], 7, 26; »Eene maniere es van der doot *Te levene* in rouwen groot", Sp. 1[6], 56, 58; »Want mij swaer *tonberne* Dat geselscap es van di", Sp. 1[7], 66, 30; »Het es dalre crachtechste wrake... *Te verghevene* eenen toren", Sp. 1[8], 35, 28; »di wert ongereet In Gods weelde *te comene* vort", Sp. 3[7], 61, 85; »al *te secgen* werd te swaer", Ve. 1, 20, 8; »Hoe pinlec saelt denghenen syn... *te comene* in hemelrike", LvJ. 129; »Al te onzeker es hier *te zine*", Ovlg. 39, 282; »*tzine* bi lieve... can elken minre voeden wel", ib. 430, 102; »Het dunct meneghen man spel Een wijf *te nemene*", Teest. 2748; »Veel *te loven*... doet den gecken mit vrouwden leven", Mspr. 40; »Het is goet in Jesus taverne *te gaen*", Gd. 100, 1; »beter waert *te ontsinnen*", ib. 93, 12; »Veel beter waert ellendich *te sijn*", ib. 50, 2; »wat waest yesum *te verliesen*", Brugm. Bijl. 269; »tis dan oerbaerlic tribulacie *te hebben*", ib.; »daer omme *te sterven* dat is hi mi wel weert", Gd. 92, 2; »sonder hulpe yet *te bestaen* Dat mocht wel misselic vergaen", Hl. 15,

99; »Tis een anxtelic ontsien Mitten zonden hene *te varen*", ib. 20, 39; »blyde *te sijn* . . . Dat quam . . ." ib. 56, 9; »Bloetheit *te vliene* . . . Sit den goeden man wel", D. Cat. 416; »het is heiliger stom *te sijn*", Kslp. 7 r.; »die lippen *te biten* . . . is leelic", ib. 14 r.; »dat hovet *te connen* dragen is die conste", ib.; »Beter es hoede dan *tsine* in vare", Sp. 1^3, 29, 2; »mi beter es die doot Dan *te levene* in scanden", Sp. 1^7, 74, 52; »Si hadden liever vlien enweghe Dan *te vechtene*", Al. 5, 317; »Si hebben liever beesten ghedane Dan menschelicheit *te draghene*", Snell. Ged. 278, 74;

en met beiderlei woordvoeging naast elkaar:

»Tswaerste point dat es van maten Dats smekers *scuwen* ende *haten* Ende (haren) prijs van hem *te stekene*", Sp. 1^8, 36, 114 en '5; »*Gevroeden* es naden zinne mijn Niet dinghen . . . *Te bekenne* . . ." Sp. 1^5, 51, 37—39; »Wats meerre dompheit dan... Scoen *te lappene* met stale Ende vele broeds *draghen*?" Lp. 1^8, 32, 37—38; »beter eist een acker *eren* . . . Dan *te hebbene*", Sp. 1^2, 42, 41.

Gelijk vanzelf spreekt, is hier aan de onbep. wijs zonder *te* het praedicaat van oorspronkelijkheid toe te kennen. Het gerundium kan niet anders zijn dan het product eener navolging, als wier hoofdzakelijke factor zonder twijfel mag worden aangemerkt de bekende neiging der Germ. dialecten om in verloop van tijd steeds meer en meer den oorspronk. enkelen infin. door dien met *te* te vervangen. Hoofdzakelijke, zei ik; want in een bepaald geval is de wijziging der woordvoeging langs een anderen weg en reeds tamelijk vroeg tot stand gekomen, t. w. in zinnen, welke een adject. met een begrip »(niet) geschikt, nuttig, gemakkelijk" als gezegde bevatten: bij verbinding van zulk een bijv. nw. met een nomen als subject was natuurlijk het gebruik van een gerundium als bepaling van 't adject. de van rechtswege vereischte constructie, als b. v. in 't Ohd. »sîn gisiuni ist uns *zi sehanne* urgilo *swâr*", O. 4, 24, 16; »hwedar ist *gazelira za quedanna*?" Frg. th. 3, 14; »wedar ist *ódira zi quedanne*?" Tat. 54, 6; »dhazs izs *widharzuomi*...

ist eomanne *zi chilaubanne*", Is. cap. 3, § 3; bij koppeling van 't bijv. nw. met een infin. als onderwerp was daarentegen oorspr. alleen de onbep. w. zonder praepositie op haar plaats, als in 't Ohd. »*guot* ist thir zi lîbe *ingangen* wanaheilan odo halzan", Tat. 95, 4; »mir ist *guot* ze gote *haften*", N. Ps. 72, 28; »wieo *guot* ist sament *pûen*", ib. 132, 1; door verwarring der beide constructies, d. i. ten gevolge van den invloed, door de eerste op de laatste uitgeoefend, had zich intusschen een woordvoeging ontwikkeld, gelijk we waarnemen in: »*guot* ist uns hir *zi wesanne*", Tat. 91, 2; »ist *kuot ze sagênne* dîna gnada", N. Ps. 91, 3; »*unôdi* ist iz harto ... thia kleinî al *zi sagênne*", O. 5, 14, 3; »iu ist *unnuzze* fore tage ûf *ze stânne*", N. Ps. 126, 2; »nist *biderbi zi gihîwenne*", Tat. 100, 5; enz.; vgl. ook Os. »*gôd* is it hêr *te wesanne*", Hêl. 3138.

Voor een zelfde dubbel gebruik in de 16de eeuw vgl. men voorts o. a.:

»Den bekenden duecht *doen* is een goet vermaen", V. Ghist. Ter. Com. 3 v.; »Hem selven te vele *vermoeyen* zijn quade costuymen", ib. 114 r.; »Tes quaet *versteken* der Goden mandaten", Conste v. Rhet. 4; »Tis quaet vander merct *commen* met idelen paendere", ib. 53; »Tis schande ledich *zijn*", Het leenhof der Gilden door J. v. Diest 2;

»haer *te beminnen* is my een bitter pille", Ter. Com. 225 r.; »Hier langhe *te blijven* en is gheen profijt", ib. 190 v.; »op strate ledich *te stane* ... is groote oneere", ib. 100 r.; »vrouwen *te houden* is mijn beste neyringhe", ib. 173 v.; »De liefste *te derven* is een hinderlijck grief", ib. 129 r.; »Op strate veel woorden *te maken* sou qualijc betamen", ib. 129 v.; »Het en es niet goet versteld *te syne*", Conste v. Rhet. 63.

Voor de onderhavige constructies bij Vondel z. de *Vondel-gr.* §§ 195 en 196.

XXVIII. OVER HET GEBRUIK VAN EEN INFINITIEF IN PLAATS VAN 'T PARTIC. PERF. TER OMSCHRIJVING VAN EEN VERLEDEN TIJD.

Van een infinitief pro participio ter omschrijving van een

verleden tijd, gelijk in het hedendaagsche »hij heeft hem *hooren* spelen", enz., wordt in het Oudgerm. geen spoor aangetroffen. In het Dietsch daarentegen was dit eigenaardige gebruik niet onbekend; evenwel in minderen omvang dan in het Nnl. en nagenoeg immer in afwisseling met de oorspronkelijke (in de oudere bronnen ten deele meer gebruikelijke) participiale constructie. Ten bewijze daarvan volge hier een opgave der door mij waargenomen Mnl. gevallen.

Bij *dorren, mogen, connen, willen* en *moeten:* »Sine *hadden* niet u *dorren* Bestaen", La. 2, 2637; »Die *hadde dorren* bestaen te doene... dese daet", Mor. 3004; »Dat hi *hadde dorren* bestaen te doene", La. 4, 10216; »In *hads* niet ghewaghen *dorren*", Tro. 3319; »Dat ic niet en *hebbe dorren* spreken", Som. e. Wint. 325; »Noch vore sijn ooghen... *Hebben dorren* comen groot noch smal", Bj. 7, 10451; — waarnaast ook »*Addic gedorren*... steken", Ro. 1606 var.; »*Haddi gedurren* der ane comen", Ro. 11722; »En soudic niet *hebben ghedorst*... hulpe doen", Al. 8, 662; »Want hine *hadde* niet *geduerst* iet doen weder des paues wille", Sp. 3[6], 51, 76;

»*Hadden* wijt *moghen* doen iet", Sp. 1[7], 83, 17; »*Hadde* her Hector tot nu *moghen* leven", Tro. 6702; »Ic *hadt* doe wale *moghen* bestaen", Al. 8, 660; »In *hadde* mi niet *mogen* verrechten", La. 2, 4572; »Soe dat si niet en *hadden mogen* Dat assaut... gedogen", La. 4, 10304; »Al *hadt* hem vele *moghen* vromen", Wal. 6094; »*Hadt* hem *mogen* also duren", Fl. e. Bl. 3172; »Ende dat een puer mensche niet *hadde moghen* Alsulke doet noch wonder toghen", Te. 3595; »En *hadse* anders *moghen* trouwen niet", Lksp. 2, 1, 56; »*Had* hen also *mogen* gescien", Floov. 309; »Soe *haddic* in vrouden *moghen* sijn", Esmor. 558, »*haddet moghen* baten", Reyn. 2, 3757 (z. ook ib. 4989); »*Haddy mogen* verbeyden dontfanc", Blisc. v. M. 724; »Hi *hadse* daer wel *mueghen* leeren", Ovlg. 333, 516; — waarnaast ook »Dat enech man *hadde gemogen* Jegen hem in stride gedogen", La. 2, 24828; »geen man *hadde gemogen* Die slage... gedogen", La. 2, 2241; »*Hads gemogen*

wesen raet", La. 3, 22554; »Die soe vele *hadde gemogen*... gedogen", La. 4, 12841; »*hadd*ic *gemogen* leven", Mor. 97; »*Hadde* hi iet *gemoghen* doen", Ovl. Ged. 1, 33, 2768; »*Hadd*ic *gemogen*... steken", Ro. 1606; »En *hadde* hi niet *ghemoghen*... Tbesdom... ane striden", Heelu 1001; »*Hadde* Twifel daer *ghemoghen* comen", Ovlg. 284, 1508; »daer wi die stat... mede... *hadden gemocht* occoisoneeren", Bj. I bl. 732;

»Ende her Aernt en *heeft connen* Rechte ghecrigen", Bj. 6, 8516; — waarnaast ook »In *hadde* mi niet... verrechten... *geconnen*", La. 2, 4573; »Ende *hadde* Walewein hem *geconnen* Houden", La. 4, 9605; »men niet en soude *hebben gheconnen* Vinden man", Am. 2, 2350;

»Hi *hadde willen* hebben gehat", La. 2, 3689; »*Hadd*ic mi *willen* daertoe keren", Al. 9, 96; »Ende *had*se *willen* steenen dan", Lksp. 2, 8, 70; »Die daer *hadden willen* winnen", Ferg. 3964; »*had* hi hier *willen* comen", Reyn. 2, 3735 (z. o. ib. 6355); »*Had* sijt u *willen* consenteren", Mlp. 2, 495; »De viant hine *hadde* zijn tempteeren Nemmermeer *willen* consenteeren", Ovlg. 516, 648; »So en *hadd*ic niet *willen* verliesen", Ovlg. 305, 2106; — waarnaast ook »*Hadde* Flandrijs *gewillen* plegen Mijns raets", Flandr. 3, 27 (vgl. voor dit onoorspr. part. de overeenkomstige vormen *gemogen*, *gedorren*, *geconnen*); »*Hadde* de coninc *ghewilt* gheven Half dat Conincrike", Sto. 5, 1243; »*hadden* si *gewilt*... over zee sijn", Heelu 7212; »die hy heeft *gewilt* ordineeren", D. Bijb. Paral. 2, 9; »Josias en *heeft* niet *ghewilt* weder keren", ib. 35;

»hi *had* hier om lachen *moeten*", Reyn. 2, 3022.

Bij *horen*, *sien* en *weten*: »Die si *hadden horen* singen", Sp. 2[3], 16, 54; »Nu *hebd*i mi *horen* ghewaghen", Te. 778; »Ic *heb*t di selven zegghen *horen*", Lksp. 2, 48, 410; »In *hebbe horen* secgen hier te voren", La. 3, 18114; »also ghi nu mi *Hebt horen* tellen", Mel. 1961; »En *hadd*i mi niet *hoeren* spreken", Esmor. 984; »Si *hadde* oec wel segghen *horen*", Vm. 2, 381, 78; »Als ghi wel voer *hebt horen* waghen", Mlp. 4, 222; z. voorts La. 2, 5460, Ferg. 9, 351, 2263, Te. 2836, Am. 1, 582,

Reyn. 2, 3699, 4177, 5991, Hl. 110, 8; 112, 72, Mlp. 4, 2247, Bj. 7, 10658, Liedw. 434, enz. enz.; — waarnaast ook »Hoe dat hijt hadde verloren, *Hebdi ghehoert* segghen", Sto. 8, 1047; »Alse Perchevael *heeft gehort* nomen Hem bi sire namen", La. 2, 4087; »*Hebben* si ene stimme ropen *gehort*", La. 3, 1852; »Doe *hadde* Walewein *verhort* Secgen Dat..." La. 3, 22817; »alsoe alse ghi Nu *hebt ghehort* segghen mi", Mel. 1961 var.; z. voorts Reyn. 1, 2610, Vdl. 656, La. 2, 4087, Tro. 9615, 9810, Esmor. 616, Ve. 1, 27, Vdl. 2322, Aubri de Borg. 328, Ovlg. 364, 1446, Mlp. 1, 1627, enz., en, in passief gebruik, »Daer *was* van meer dan viven *Gehoert* den ingel bliscap driven", Cl. v. d. Bibl. 492; »Nu *worden* hierna dese woert Van enen man roepen *gehoert*", Sp. 2^1, 85, 122; »Sone *was* onder theere *ghehort* Peert neyen" Rkr. 7151; »Ende mettien *wert* daer *ghehoort* Eene stemme spreken dese woort", Am. 2, 5854; »dese materie soete, Dewelke niet en *es ghehoort* Lesen vele in dietsche woort", Am. 1, 4938;

»Daer mochtmen *hebben sien* baleren", Ferg. 5433; »Tfolc dat... Jhesum *hadden sien* in gaen", Lksp. 2, 28, 40; »ic *heb* di *sien* gaen", Lijd. o. H. 27; »als hi *had sien* doen den hont", Reyn. 2, 5726; — waarnaast ook »Ne *hadden* die heidine niet *gesien* Den groten viant selve vlien", Sp. 3^3, 48, 45; »ic *hebbe gesien* Hier harde groet wonder gescien", La. 2, 2762; »*Heeft* hine opwert varen *gesien*", Sp. 2^1, 13, 48; »Ochte hi iet den grave vri Daer vore *hadde* liden *gesien*", Lorr. Mat. 1, 258; »die... *gesien heeft*... Die scepe comen", Tschr. 3, 33, 175; z. voorts Cass. 814, La. 2, 32173, Ovlg. 464, 241, Vl. 1, 71, Goede boerd. bl. 39, enz. enz., en, in pass. gebruik, »*ware* yemen ter Kerke *ghesien* gaen", Sp. 4^6, 37, 88;

»*Hadden* sijs *weten* hoe beghinnen", Heelu 6361 en Tro. 8199; »Men *heeft* wel luden *weten* dwalen", Hl. 109, 238; »Men *heeft* wel vrienscap *weten* ryzen", Hl. 110, 7; — waarnaast »*hadden* si *gheweten* daer aen comen", Reyn. 2, 6218.

Bij *doen*, *laten* en *heeten*: »Die al mine ridders *heft doen* sneven", Ferg. 5537; »Vele liede *Heeft* hi verrisen *doen*

met hem", Lksp. 2, 36, 1281; »*Hadde* die philosophe... Alt volc gebieden *doen*", Ybl. 894; »Daer an so *had* hi vast *doen* haken", Mlp. 3, 286; »si *heeft* mijn rijsgen wel *doen* bloeien", Reyn. 2, 5251; »die coninc *had* so veel *doen* reiden", ib. 3488; »Parijs... *heeft* die schepen *doen* bereyden", Mlp. 1, 2043; »Die menich herte *heeft doen* breken", Mlp. 1, 492; »Alsic u *hebbe doen* verstaen", Mor. 2347 en Nhl. 1224; »hi *heeft* hem allen... *doen* verstaen", Reyn. 2, 6251; »Isegrijn *heeft* hem *doen* verstaen", Reyn. 2, 3808; en, in passief gebruik (vgl. boven »*worden*... roepen *gehoert*"), »deten *was doen* ghereden", Limb. 1, 1205; »Die tafelen *waren* oec *doen* maken", Limb. 10, 133; »Om dat hem *was doen* verstaen", Tro. 10373; »Het *was* hem gisteren *doen* verstaen", Mor. 2715; »Als der vrouwen *was doen* verstaen", Parth. 2988; »het hem *was doen* weten", Sp. 1[5], 44, 15 (z. nog meer vbb. in 't *Mnl. Wb.* 2, 242); — waarnaast ook »hi *hadde gedaen* maken Eene brugge", Sp. 1[3], 21, 45; »Diene *hadde gedaen* bannen", Sp. 1[3], 35, 37; »Hyldebrecht... *Hevet ghedaen* doen dat gone", Sp. 3[7], 4, 58; »dat Trayaen... *hadde gedaen* maken", Sp. 3[7], 16, 4; »Dese begonde sine kinder tontsiene Ende *had*se gerne *gedaen* vuren", Sp. 4[1], 5, 75; »Die *heeft*ene *ghedaen* ontfaen Metten coninc Adelwaen", Sp. 4[2], 12, 65; »Ende *heeft*ene in *gedaen* gaen", Sp. 3[3], 36, 40; »Ende *hevet* die Hunen *gedaen* comen", Sp. 3[6], 41, 52; »Ende *hevet*... Onse vorders *gedaen* verdomen", Mart. 3, 278; »Daer *hadde*ne Saul *ghedaen* vaen", Rb. 9410; »Nu *heeft* Adonias *ghedaen* Hem coninc heten", Rb. 10916; »Daer Josephus... *Hadde ghedaen* maken sulke mure", Rb. 28575; »Men *had*se niet *gedaen* ontwaken", Sp. 2[3], 44, 63; »*Heb* ic u *gedaen* weten", Nhl. 416; »Dat ic *hebbe gedaen* houden daer toe", La 3, 12347; »*hadde*ne... *Ghedaen* tumen vanden orse", Wal. 2380; »Die bisscop *heeft*se zaen Beide ondertrouwen *ghedaen*", Lksp. 2, 5, 96; »*hebben* wi... onsen seghele *ghedaen* hanghen", Bj. II bl. 540; »*hadde* engiene *Ghedaen* maken Seghelijn", Seghel. 10071; enz. enz. (z. ook *Mnl. Wb.* 2, 243); en, in pass. gebruik, »*was* hi... *gedaen* messe... aneslaen", Sp. 1[7], 68, 43; »Over

waer *es* (mi) *ghedaen* verstaen", Parth. 2980; »doe *was* die poert *Ghedaen* sluten", Seghel. 11071; »Sy *waren* ... *ghedaen* staen op de grote taeffele", Vl. 1, 42; »Tcomuyn *was ghedaen* trecken thnuswaert", ib. 2, 28;

»Daer omme *hebb*icse noch *laten* staen", Ovlg. 431, 131; »Maer in des coninx Karles tiden *Hadden* sijt so *laten* liden", (gecit. in Stoett's Synt. § 400); »Diegheene ... *Hevet* sijn suster *laten* varen", Sp. 1[6], 49, 19; »Hi *hadde* hem ... Eer *laten* slepen", La. 2, 5426; en, in passief gebruik, »Daer mi nu *es* af *laten* verstaen", La. 2, 37384; »Enten hertoge *was laten* verstaen", Limb. 12, 1300; »doen hem dit *was laten* verstaen", Ve. 5, 14 slot; »Dese redene en *es* u Niet te rechte geseit nu Noch die waerheit *laten* verstaen", Grb. O. 1, 1281; »Coninc Willem *wart* desen homoet *laten* weten", Cl. v. d. l. l. 106; »Ende alst al *was laten* varen", La. 4, 8452; »Daer op *was* hi *laten* gaen", Seghel. 6730; »doe hy *was laten* gaen", Ps. 113 r. en Lg. 120 r.; »doe si *waren laten* gaen", Ap. 9 v.; »die reden heeft oerlof ende *is* wech *laten* gaen", GR. 174 r.; »doe si *laten* gaen *waren*", Ep. 134 r.; »*is* hi *laten* vliegen", BE. 211 r.; »*was* ... alle tvolc verslagen ... ende *laten* vergaen", Thr. 108 r.; »Dat werc *ware* beter *laten* staen", Kslp. 96; — waarnaast ook »Dat men Rome ... So lange *hadde gelaten* staen", Sp. 2[1], 8, 73; »ghi ... *hat ghelaten* uwen wijn Ontvoeren", Taalb. 6, 131, 566; »Ende *hevet*se alle slapen *ghelaten*", Sto. 8, 1294; »Ende *hevet* den ionghen Grave *ghelaten* In de poert bliven allene", Sto. 8, 816; »nu *hebb*ict *ghelaten* staen", Wal. 1470; »Dien *hevet* hi *ghelaten* leven", Wal. 4539; »si over die ondersaten ... *heeft ghelaten* Recht ... gheschien", Bj. 6, 10028; »Nu *hebb*ic hu *ghelaten* weten", Ovlg. 487, 250; en, in passief gebruik, »Die Bisscop ... *was* seder *ghelaten* gaen", Sto. 2, 28; »die ... *was* al daer *ghelaten* staen", Rb. 29786; »den vierden wart gracie ghedaen ende *was gelaten* gaen", Vl. 2, 151;

»Dat hem God *hadde heten* laten staen", Lucid. 1305; »Ende hi *hadde* tlant *heeten* bewaren Alchimus", Sp. 1[5], 50, 30; »Die hertoge *hadde heeten* blasen", Heelu 5668; en, in passief ge-

bruik, »Dair hi... *wort hieten* weder thuus varen", Oorl. v. Albr. 80; — waarnaast »Die gheene, die hi *hadde* gevaen ende *geheeten* oec verslaen", Sp. 1^{6}, 49, 16; »dat hem Ihc. it *hadde gheëten* copen", LvJ. 203.

Bij *helpen*, *hulpen*: »Hi *had* hem coenlijc *hulpen* weren", La. 2, 15741; »Ic *had*t *helpen* weder staen", Sto. 5, 1272; »Menegen man *hebb*ic *helpen* slaen", Ferg. 2920; »Hy *hadde*... Die poerters kinder *helpen* leren", Hl. 8, 64; »die... den man gherne *hadden helpen* villen", Reyn. 2, 4988; »Dat men der hertoghinnen... *Heeft helpen* raden", Bj. 7, 10567; »om dat Claeus ende Rutgheer met *Hebben helpen* dichten", Bj. 7, 10661.

Bij *gaen* en *varen:* »Hi... *es* hem begeven *gaen*", Sp. 3^{8}, 43, 72; »In sijn wout *was* hi spelen *gaen*", Ferg. 5101; »Daer di herde *was* af *gaen* eten", Reyn. Bijl. 2, 17; »Als hi *was* slapen *gaen* ghesont", Sto. 2,884; — waarnaast ook »Ende *es* te hant rusten *gegaen*", Sp. 3^{2}, 14,62; »Als *waren* slapen *ghegaen*", Tro. 9850; »als hi... *Was gegaen* wandren", Franc. 542; »Die met hem *waren gegaen* mergen", La. 3, 5410; »na den etene *es* men *gegaen* Daer slapen", La. 3, 20342; »*Es*men daer scire slapen *gegaen*", La. 3, 19136; »*Es* hi met sermoene *ghegaen* Den volcke castien", Am. 2, 1084; »hi... *is* rusten daer *ghegaen*", Bj. 1, 1545; »Dat si *ware gegaen* bloemen lesen", Goede boerd. bl. 15;

»Dat u kinder *sijn varen* jagen", Cass. 714; »Philip *was* ten selven tiden Verre enwech *varen* striden", Alex. 1, 170; »*Was* Naristus *varen* jagen", Ro. 1366 var.; »*hebb*ic om hare *varen* dolen", Fl. e. Bl. 2817; — waarnaast »Ende *es* mit Cycile *gevaren* Vechten", Sp. 1^{5}, 29, 5; »Ende soe *es* danen *ghevaren* Ghenesen die lasers waren", Sp. 1^{7}, 65, 261; »Alle... *Sijn* enen ridder soeken *gevaren*", Ferg. 4378; »*Was* Narcissus *gevaren* jagen", Ro. 1366; »Dandre *waren* wt*ghevaren* In dat wout hem gheneren", Limb. 1, 2611.

Bij *bliven*, *sitten* en *liggen:* »*Hadde* de galeide *bliven* legghen", Sto. 9, 821; »Hi *had* licht langer *bliven* staen", Hl. 59, 68 var.; — waarnaast »Hij *waer* wel lichte *bleven* staen", Hl. 59, 68;

»of soe *hadde zitten* beiden", Ovlg. 245, 353; — waarnaast »Alsi lange *hadden geseten* Ter taflen drinken ende eten", La. 3, 7380;

»Daer ic *hebbe liggen* beiden", V. d. d. Ed. 814; »Dat ic dus na *heb liggen* verbiten", Blisc. v. M. 435; — waarnaast »Alsi... *hadden gelegen* Onder hen II haerre minnen plegen", La. 3, 5434.

Van *staen* is mij alleen een constructie met het part. bekend: »Twine *hads*tu stille *ghestaen* beden", Es. 44, 9; »Als die *ghestaen heeft* den dach al duere Sachtelike werken", Am. 2, 4323.

Bij *wanen*, *dencken* (dunken), *leren*, *beginnen* en *plegen:* »Al *hadd*icker omme *wanen* sterven saen", La. 2, 237; — waarnaast »*Hadd*i hu niet *ghewaent* vergramen", Ovlg. 429, 92;

»dat hem eerst swaer *heeft denken* wesen", Thak. 29 v.;

»Pratique *heeft* mi *leren* kinnen", Ro. 11820; — waarnaast bij *leren* discere »*hebd*i *gheleert* an uwen oem dus lieghen apeert", Reyn. 1, 204; »die wel *geleert hadde* overgaen", La. 3, 1499;

»*hadde* al daer *beghinnen* te vasten", fgl. 84 r.; »nu *is* dese viericheit... *beginnen* te verwandelen", fgs. 78 v.; »(si) *hadden* tliet *beghinnen* zingen", Ovlg. 274, 1230; — waarnaast »dat Constantijn Keyser *hadde begonnen* sijn", Sp. 3[8], 68, 50; »Ende alsi *hadden begonnen* torniren", La. 2, 5677; »die *hebs begonnen* te rechtene", Ovlg. 420, 203; »dat ic *hadde begonnen* zien", Ovlg. 244, 331;

»*had pleghen* te wonen", D. Bijb. Hesth. c. 1; — waarnaast »ghelijc zi... *gheploghen hadden* te ghebrukene", Vl. 2, 263.

Vanwaar deze woordvoeging, die, gelijk uit de gegeven voorbeelden blijkt, 1°. alleen wordt aangetroffen, wanneer het praedicaatsww. van een onbep. w. vergezeld is, 2°. uitsluitend beperkt is tot de verba, welke steeds of regelmatig dien afhankelijken infin. zonder *te* bij zich hadden (vgl. *Tschr.* 10, 222 vlgg.)? Grimm vermeldt in zijn *Gramm.* 4, 168, een

overeenkomstige Nhd. constructie (b.v. »ich *habe* es thun *können*", enz.), waarvan in 't Mhd. haast nog geen sporen zijn aan te wijzen (»ich *hân* des jehen *hoeren*", »er *hât* es *türren* wagen"), en meent hier den volgenden ontwikkelingsgang te mogen aannemen: participia, die in hun wortelklinker met het praesens overeenstemden en alzoo bij 't bezigen der deelwoorden zonder het praefix *ge* denzelfden vorm als de infin. vertoonden, werden met laatstgenoemden modus verward en gelijkgesteld; op die wijze ontstond het gebruik van een werkelijke onbep. w. ook daar, waar gemelde gelijkvormigheid niet aanwezig was. Ongelukkig evenwel ontbreekt in het Hgd., evenals in 't Ndl., de voor zulk eene verklaring onmisbare voorwaarde, nam. het bewijs, dat participia als de boven bedoelde bij het in zwang komen van den infin. in niet al te geringen getale gangbaar zijn geweest: van de Mhd. regelmatig zonder *ge*-gebezigde deelwoorden (z. Gr. *Gramm.* 2, 847) zou hier slechts *lâzen* (*lân*) in aanmerking komen; van het Mnl. alleen het hoogst zeldzame *comen* c. infin. (vgl. »Dat hi selve soeken *es comen*", La, 2, 24252), 'twelk intusschen voor het Mnl. taalgevoel nog zeer goed als p. p. kan hebben gegolden. M. i. verdient het daarom de voorkeur, met inachtneming van de eigenaardige beperking der heerschappij onzer woordvoeging, den standvastigen begeleider van 't oorspr. partic. voor de vervanging van dit laatste door een infin. aansprakelijk te stellen, m. a. w. in »gi hebt *horen* segghen", enz. den vorm *horen* enz., voor *gehoert* enz., op te vatten als een navolging van het daarnaast staande *segghen* enz.?

Dat het Nnl. gebruik van deze onbep. w. bij andere verba dan de bovenstaande het product is van analogische ontwikkeling, behoeft nauwlijks te worden opgemerkt: »hij *heeft* dat niet *gelieven* te doen", naar »hij heeft dat niet *willen* doen", »hij had dit *behooren* te weten", naar »hij had dit *moeten* weten", enz. Omtrent den juisten tijd van 't ontstaan dezer nieuwe constructies moet evenwel nog een onderzoek worden ingesteld. Voorloopig wijs ik slechts op een zestiendeëeuwsch

behooren in »Wy *hadden behooren* De secreten t' ontdecken", Houw. Hand. d. Amouresh. 4, 75; »*hadde* ghy *behooren* te simuleeren", Peg. pl. 1, 178, naast een reeds in 't Mnl. gangbaar *doen*, *blijven* enz. in »die ic hem *hebbe doen* verwerven", V. Ghist. Ter. Com. 101.; »*hadde* de wint *blijven* waeyen", Peg. pl. 1, 234; »*Hadde* hy... niet *blijven* concubijnen", Peg. pl. 1, 215; »Ick *heb*'t noch al dickwils *weten* ghebeuren", Hand. der Amour. 4, 75; »dwelc ick noyt en *hebbe weten* gheschien", Ter. Com. 102 v.; »dat hy *hadd' helpen* stellen", Polit. Ball. (ed. Vl. Biblioph. 2 Ser., n°. 17) 29; »die den onnooselen in 't verstranghen *Heeft helpen* bringhen", ib. 251; »ic *ben gaen* sien", Ter. Com. 269 r.; »die *heeft (hebben) ligghen* dolen", Hand. d. Amour. 1, 4 en 8, enz. enz.

Opmerk. Als navolgingen van bovenstaand *bliven* + infin. ontmoette ik voorts een evenzoo gebezigd *bliven* + part. in: »die *sijn bliven staende*", Lic. 78 v., 177 r.; »al dat volc *is bliven staende*", ib. 104 v.; »*is* hi selver niet *bliven rustende*", ib. 90 v.; »*hadt* alsoe *bliven gaende*", Bj. 5, 4991.

XXIX. OVER DE WOORDSCHIKKING IN ZINNEN MET *zitten* ENZ. EN EEN VERBUM FINITUM.

Bij het bezigen van *hij* enz. *zit*, *staet*, *ligt* met een tempus finitum, ter uitdrukking eener gelijktijdige handeling, werden in de taal der 16de en 17de eeuw de bepalingen van het tweede ww. niet zelden vóór het verbindende *ende* geplaatst, m. a. w. ten opzichte der woordschikking behandeld, alsof de beide verba een eenheid vormden en bedoelde bepalingen mitsdien bij de koppeling in haar geheel behoorden. Zie voor bewijsplaatsen *Vondel-gr.* § 194 opm. 2 en *N. en Z.* 3, 138 vlgg. Als getuigenissen voor een dergelijk gebruik in 't Mnl. zijn aldaar slechts een paar citaten uit den *Lans. v. Den.* vermeld. Ter aanvulling dezer leemte diene thans het volgende:

»Die keyser stont *daer omme* ende suerde", Rkr. 818; »Want

ic *mi* ligge ende aisiere", Ro. 10971; »Die *op die maisiere* lach ende vacht", Ro. 14271; »Dus lag ic *iegen mi selven* ende sprac", Ve. 8, 33; »Hi stoet *van vruchten* ende beeft", Vdl. 936; »Daer hi *van vruchte* staet ende beeft", ib. 2722; »daer hi eens nachts lach *Gode* ende bat", Lutg. 2, 1510; »ende stont *so sotte maniere* ende dreef", Ovlg. 358, 1273; »Ghi sit *so zeere der up* ende ziet", ib. 432, 148; »die wijl dat apollonius *dit* stont ende vertelde", GR. 197 v.; »doe hi *dit* stont ende seyde", Ps. 84 v.; »daer al tvolc *na* leit en wacht", Ps. 10; z. ook nog een paar vbb. in STOETT's *Synt.* § 412 aanm. 1.

Dezelfde eigenaardigheid ontmoeten we ook een paar maal bij de verbinding van *gaen* en *loopen* met een tempus finitum, ter uitdrukking der op de beweging volgende handeling:

»*Dit* gaet ende secgt hem", Ve. 1, 27, 34; »*Dit* liep hi ende dede den coninc cont", Ve. 3, 34, 38; »*dat* ghinc hij dan ende vercoft in den naesten dorpe", Vb. 41 v.

XXX. OVER 'T GEBRUIK VAN HET PARTIC. PRAES. BIJ *sijn*, *werden* ENZ.

Na de verschillende bijdragen, in BORMANS' aanteek. op *st. Christ.*, VERDAM's *Tekstcrit.*, de *Taalk. Bijdr.* 2, 75 vlgg., en ons *Tschr.* 2, 33 vlgg., 176 vlg. geleverd als getuigen voor een opmerkelijk Mnl. gebruik van het part. praes., is een schifting der zich voordoende gevallen en een daaraan vast te knoopen beoordeeling van het karakter der woordvoeging zeker niet zonder nut te achten.

We vinden het deelw.:

a. behoorende bij 't subject en daarmede verbonden door *sijn*, *werden* (= »beginnen te z."), *bliven* (= »bij voortduring z."), b. v. in »hi *was wonende*", »*wart* hi hem *wroegende*", »hi *bleef staende*", enz. (z. BORM. op *Christ.* bl. 240, 335, 454, VERD. *Tcrt.* 82 en 108, *Taalk.* B. 2, 75);

b. hoogst zelden en kennelijk als navolging van het met *werden* en *bliven* verbonden p. p. bij *beginnen*, *gewone sijn* en *ghefinen*, in »dat

Carel *slapende begonde*", »Die ... quaet *doende was gewone*", enz. (z. *Tlk. B.* 2, 73 vlgg., *Tschr.* 2, 33 en 35);

c. behoorende bij 't subj. en daarmee verbonden door *duncken, bliken* en *scinen*, b. v. in »et *dunct* haer *sijnde* noch guet coep", enz. (z. Borm. bl. 454, *Tlk. B.* 2, 34, *Tschr.* 2, 76 en 177);

d. evenzoo behoorende bij 't subj. en, in verbinding met *gaen* of *comen*, een gelijktijdige handeling uitdrukkende, b. v. in »(hi) *ginc ... proevende*", »(hi) *quam ... predickende*", enz. (z. Borm. bl. 240, 454, Verd. *Tcrt.* 81, *Tlk. B.* 2, 76);

e. behoorende bij 't object of passieve subj. en daarmee verbonden door een ww. met een causatief begrip »doen *sijn* of *werden, bliven, bliken, scinen*" (vgl. boven *a* en *c*), als *doen* (= »maken"), *bringen* (= »maken", vgl. het Ags. »mæg hine *fléonde gebrengan*", Grein i. v.), *laten, houden, heeten* (= »zeggen"), *segghen, gewagen, bedragen* (= »beschuldigen"), *betooghen, wisen, hem veynsen*, b. v in »hi *dede* ... blinde *siende*", »hi se wilde *bringhen gheloevende*", »men *laet*se *levende*", »*staende houden*" (z. *Mnl. Wb.* 3, 631), »men *heet* dien wijs *sijnde*", »hij *zecht* mij dijn moeder *wesende*", enz. (z. Verd. *Tcrt.* 82, *Tlk. B.* 2, 76 en 77, *Tschr.* 2, 34, 35, 176 en 177);

f. behoorende bij 't obj. of passieve subj. en daarmee verbonden door een ww. met een begrip »waarnemen" of »waargenomen hebben", als *(be)vinden, vernemen, (ver)sien, verhooren, verstaen, beseffen, weten, kennen, houden* (= »achten, hebben leeren kennen"), b. v. in »*bevonden* si eeneghe verdient *hebbende* der scande", »*heeft*ene *roepende vernomen*", »want hine *comende heeft versien*", »die zij *verhoorden* prouffytelic *wesende*", enz. (z. Borm. bl. 240, 454, *Tlk. B.* 2, 76 en 77, *Tschr.* 2, 34, 176 en 177).

In al deze gevallen vertoont het part. duidelijk en klaar het karakter van een praedicaatsnaamw. en is alzoo de gedachte aan een ontwikkeling van 't deelw. uit een infin. onvoorwaardelijk te verwerpen (z. *Tlk. B.* 2, 79 vlg., *Tschr.* 2, 176 en 35), ook daar, waar onze constructie een woordvoeging met een onbep. w. naast zich heeft: in »hi *was wonende*", »*wart*

hi hem *wroegende*", »hi *bleef staende*", enz. en »hi *was jagen*", »tfolc... *wort... claghen*", »*bleeff* dair *legghen*", enz. (*Tschr.* 10, 232, 233, 228),

in »*slapende begonde*", »*doende was gewone*", enz. en »hi *began slapen*", enz. (*Tschr.* 10, 225), »die *te sine was gewone* wit", enz. (z. *Mnl. Wb.* 2, 1925),

in »et *dunct* haer *sijnde*", enz. en »dat *dunct* mi *wesen* goet", »si *scheen... liden*", enz. (z. *Tschr.* 10, 225),

in »*ginc... proevende*", enz. en »*ginc... toghen*", »*quam... castien*", enz. (z. *Tschr.* 10, 230),

in »*dede*... blinde *siende*", »*laet*se *levende*", enz. en »*doen sien*", »*leven laten*", enz.,

in »*heeft*ene *roepende vernomen*", enz. en »*heefti vernomen* een vogelkijn tiere stont *comen*", »hi *sachene gaen*", *vinden, hooren, beseffen* enz. cum infinitivo (z. *Tschr.* 10, 237 vlgg.), zijn beiderlei constructies, hoezeer wat de hoofdgedachte aangaat onderling overeenstemmende, in herkomst en zinsbouw volstrekt van elkaar onderscheiden.

XXXI. OVER DE PRAEDICAATSDEELWOORDEN, MET HET KARAKTER VAN EEN INFINITIEF.

In §§ 247 en 249 der *Vondel-gramm.* is gehandeld over het Dietsche gebruik van een part. perf. als oorspronkelijk praedicaatsdeelw. in verbinding met *baten*, *doen*, *dogen*, *dieden*, *helpen*, *te stade staen*, *sullen*, *goet*, *nutte sijn* = »nut stichten, voordeel aanbrengen" (negatief = »geen nut stichten" of ook »nadeel aanbrengen"), *goet duncken* = »nuttig voorkomen", *schaden*, *quaet*, *onnutte sijn* = »nadeel aanbrengen", *onnutte*, *verloren sijn* = »nutteloos zijn". Aan de aldaar aangehaalde bewijsplaatsen voeg ik hier met inachtneming der vroeger gemaakte onderscheiding nog eenige toe [1]), terwijl ik tevens de

1) Sommige dezer citaten zijn alreede vermeld in 't *Mnl. Wb.* in de artikels *doen* (2, 249), *dogen* (2, 261), *goet* (2, 2040), *helpen* (3, 314); dat ik ze nogmaals aanvoer, geschiedt alleen ter wille van bedoelde onderscheiding.

in § 247*b* gegeven verklaring door een andere, meer juiste zal trachten te vervangen.

a. Zinnen, waarin het oorspr. karakter der woordvoeging nog duidelijk is te herkennen, in zooverre hun p. p. als praedicaat een bijkomend begrip uitdrukt ter verklaring der aan 't subject toegekende werking:

naast de in § 247*a* vermelde citaten, »wat *dede* dat woort *gheseit?*" Ovlg. 476, 585; »Wat *doet* u dat *ghesaecht?*" Bm. 8, 97; »Si *en doghen niet* te verre *betrout*", Vm. 1, 371, 17 (= te zeer vertrouwd schaden zij); »Si *en doghen*... *geset* in sulken regement", Hl. 2, 28; »Twee dinghe(n)... die *verborghen en doghen* twint", Dd. 2, 971 en 2940; »Mine *es* niet so *goet ghedaen* (= geen maatregel is uitgevoerd zijnde zoo heilzaam), als (d. i. als dat) ic te nacht mi henen make", Sto. 6, 739; »wat *donct* u *goet gedaen?*" La. 2, 13524 en 21518; »wat mi *best es gedaen*", Tor. 3099; »Wat *dincti* dan *best gedaen?*" Fr. 5811; »Het*s goet gedaen*" Floov. 361; »Daer bi *es goet* respijt *ghenomen*", Salad. 56; »Wat profitelec *es* eenen ende *goet ghehoort*, salmen billic setten voort", Vm. 2, 190, 397; »Die *is guet* te hulpe *ghenomen*", Mnlp. 4, 1874; »Dit capittele *ware* onderwijlen *goet ghelesen*", Boeth. 229*d*; »si en *sijn* alle menschen niet gelijck *goet ghehoert*", Ab. 13 v.; »het *ware quaet gedaen*", Tor. 2213; »dat*s verloren geseit*", Blisc. v. Mar. 1273; »dingen, die niet *nutte* en *sijn geweten*", Bi. 320 r.; »die seer *orbaerlijcken* ende *nut is ghelesen*", Cb. 44 r. (vgl. voor een praedic. op *-lijcken* mijn *Mnl. Spr.* § 319*a*).

Natuurlijk is het evenwel met het oog op de gelijktijdig gebezigde onoorspronkelijke constructies niet zeer waarschijnlijk, dat de aangetogen auteurs bij 't neerschrijven der bovenstaande plaatsen nog een meer of min klare voorstelling van het eigenlijk wezen onzer woordvoeging hebben gehad.

b. Zinnen op navolging der bovenstaande berustende, in zooverre daarin, niettegenstaande het door 't p. p. uitgedrukte begrip niet als verklarend element, maar als hoofdbestanddeel der gedachte optrad, de oude woordvoeging

behouden was gebleven en het partic. dientengevolge gaandeweg in de voorstelling was gaan gelden hetzij als een passieve infinitief, hetzij als een actieve subjectsinfinitief, waarbij het finale ww. als praedicaatsverb. en het begeleidend oorspr. onderwerp als voorwerp behoorde [1]); (men lette voorts op de verandering van begrip, bij enkele der hier gebezigde praedicaatsverba door de gewijzigde opvatting der constructie te voorschijn geroepen: een negatief *doghen* = »nadeelig kunnen zijn", »niet behooren"; *goet*, *nutte sijn* = »raadzaam, verkieselijk wezen"):

naast de in § 247*b* vermelde citaten, »Sivaert de Bisscop moest oec weten Van Coelne, *en dochte vergheten*", Sto. 5, 254 (= het behoorde niet verzuimd te worden); »Dat die hoecheit der hoger namen Te verre *niet en doech gesocht*", Mart. 3, 58; »*En dochte niet ghespaert*", Hadew. 1, 68, 59; »Daer *ne dochte* ooc nemmeer (d. i. niets meer) toe *gheseit*", Parth. 4714; »dat ic mettem niet en vacht, Da*n dooch* ter bloetheit *niet geacht*", Sp. 1[6], 23, 20; »Die werlt *en dooch niet* al *vercoren*", Hl. 115, 93; »Loghene *en dochte niet gheseit*", Ovl. G. 3, 129, 74; »Haer feeste *en dochte niet vertoghen*", Vergi 539; »*En dochte* oec gheen dinc *begonnen*, Dat men niet volherden en wille", Glor. v. Br. 1138; »(tcampspel) op te nemen *en dooch niet ghelaten*", Reyn. 2, 6753; »Dine *diet* ghene hulpe an hem *ghesocht*", Esop. 19, 12; »Voer Gode *diet* geen mantel *gemaect*", Sp. 1[4], 61, 25; »Wat *holpt ontsaect?*" Rb. 4816; »Wat *holpt verholen?*" Heim. 752; »Wat *sal* die boverije *ghedaen?*" Mnlp. 1, 2748; »Wat *schaet* goede woerden *ghegheven?*" Mnlp. 4, 1267 (met het verb. in singulari ten gevolge der opvatting van »woerden *ghegheven*" als »woerden *gheven*"); »Weldaet *gheleert* ende niet *ghedaen* En mach niet *te staden staen*", Ovl. G. 3, 114, 132; »Haerre geen *es goet versmaet*", Disp. 553; »die wille wachts hem: hets *best ontboren*", Nd. 1988 var.; »Die vriende *sijn* altoos *best besocht*", Reyn. 2, 4577; »Dese *waren*

---

1) Constructies, als »wat holpe vele hier af spreken" (*V.-gr.* § 247*b*) waren niet in zwang.

goet verloost", D. War. 9, 148, 203; »Saleghe werken *sijn goet gemint*", Vm. 2, 183, 197; »Hoe ghine leedt, *es goet verdacht*", Vm. 2, 187, 306; »Den besten wijn *es goet besocht* ende onder die ghesellen *brocht*", Dm. 3, 222, 21; »Wat hem aen sijn ere mesquame, Dat *waer beter af ghespleten*", Salad. 218; »bedi *ware* soe *goet wederstaen*", Praet. 1938; »Dese hoeftsonde *waer goet omboren*", Nd. 1154; »dat *beter is* die doghet niet *ghedaen* dan vander doghet te verhoverdighen", Ruusbr. 3, 2; »Nochtan *waer beter* tlijff *ghespaert*", Mnlp. 2, 404; »Oirloff *ghenomen* dat *wair goet*", ib. 2, 1504; »Die *sijn* doch *beter toe ghesproken*", ib. 2, 3065; »List ende const *sijn goet gheleert*", ib. 2, 3147; »Al hadt *beter sijn ghelaten*", ib. 4, 497; »si *is* nochtan *best ghescuwet*", ib. 3, 633; »dat een bestant *Goet ware* oft *af gheleit* Tgheschille", Bj. 6, 10165; »Dat veel *nutter waer ontboren*", Mnlp. 1, 2748; »Sijn raet *is nutteliken te broken*", Sto. 2, 768 (vgl. mijn *Mnl. S.* § 319*a*).

c. Zinnen, waarin de wijziging van 't oorspr. karakter der constructie nog verder gegaan is en het partic., kortweg met een actieven subjectsinfinitief gelijkgesteld, alsof 't een werkelijke onbep. wijs ware, werd gebezigd

van een transit. verb., zonder begeleiding van 't oorspronk. subject,

van een transitivum., met gelijktijdige begeleiding van 't oorspr. subj. en *het* of *t* als voorlooper van een subjectsinfin.,

of ook van een intransitivum:

naast de in § 247*c* vermelde citaten, »Te maten *gheten* dat *es goet*", Dd. 3, 1052; »Wat *baedt ghezonghen* of *gheseit?*" Ovlg. 160, 6; »*Beter is ongeloeft* dan qualiken *gehouden*", St. 17 v.; »Te verre *betrauwt es* dickent *quaet*", Ovlg. 179, 5; »Hier of en *doet gheen noot gheseit*", Ovlg. 298, 1916 (met *gheen n. doen* = »nutteloos zijn");

»*hets beter die doot ontfaen* Dan des gheloefs *ave ghegaen*", Dd. 2, 3216 (z. ook Mel. 3148); »Bedi *eist beter* stille *ghezweghen* dan *dreegherien* groot *ghedaen*", Praet 1363; »*Het es beter* stille *gheseten* Dan *scade . . . begaen*", Mel. 1933;

»ten *baet gepopelt* noch *ghelesen*", Nyeuwerv. 710; »Haerre doghet *en doech* niet *vergheten*", Hadew. 29, 101; »Hier *en doech gheseten*", ib 19, 36; »Ons *en doech* niet langer *gelet*", La. 4, 528; »ten *doech gesermoent*", Blisc. v. M. 160; »Wat *diet* omme niet *gesorghet*"? Sp. 1[7], 56, 81; »Segt jonfrouwe, *holps* iet *verdient*, dat ghi mi tselve weder waert?" Limb. 1, 2412; »Wat *holps verscoont?*" Parth. 6281; »Wat *helpter* om *ghestreden?*" Salad. 90; »Wat *holpt geclaecht?*" Mart. 1, 462; »Wat *saelt gheclaecht?*" Ovlg. 201, 10; »Het*s goet gheclaecht* om troost ontfaen", Ovlg. 468, 371; »*Beter es* wel wech *ghegaen* Dan qualike ten stride *ghestaen*", Db. v. Sed. 190; »Desen coninc *waest goet ghedient*", Bj. 2, 675; »Hem *waer beter swegen* stille", Sto. 5, 1223; »Derre *es goet* nu *ontbroken*", Sp. 1[6], 56, 90; »*Ist goet* ten wijnghen *ghegaen*", Lksp. 1, 47, 102; »Het*s beter* in tijts *wederstaen* Dan namaels ter wraken *ghegaen*", Mel. 3233; »hem *waer beter ghevlucht*", Gd. 19, 3; »Veel *beter ist* in den wereltliken staet *ghebleven* ende daerin wel *gheleeft*", Lic. 189 r.; »Dus *ist beter gestorven* ... dan te sien", Thr. 121 v.; »het *is* di *beter* scheluwe ten leven *ingegaen*", BE. 122 v.

d. Zinnen, welke getuigen voor een ander verloop der oorspr. woordvoeging, in zooverre daarin het met *sijn* verbonden oorspr. praedicaatsadject. als adv. en *sijn* met het oorspr. praedicaatsdeelw. verbonden als gezegde optreedt (z. *V.-gr.* § 249):

»Die claghe ware *bet* verholen", Reyn. 1, 255; »wy waren dan *nutter* thuis gebleven", Cl. v. l. l. 140; »Desen raet dunct mi *goet* ghevisiert", Esmor. 922; »Wat men valschen vrienden claghet, Dat bleve *beter* onghesaghet", Bm. 6, 186, 52.

Opmerk. 1. Eenige overeenkomst met de behandelde constructies vertoont het gebruik van het deelw. in zinnen, als »Langhe *ghelevet* ende wel Dats een edel spel", Sp. 1[6], 10, 7; »dits sottelike *gesocht*", La. 2, 12752 (= dit is dwaas zoeken); »Dits qualike *gedanct* onsen Here", Sp. 3[2], 4, 75; »dats om niet *ghepijnt*", Teest. 2623; »Dat es na der doecht *geleeft*", Sp. 2[6], 74, 112; d. z. navolgingen van »*Vele wijns ghedroncken* ... Crenct des menschen ziel ende lijf", Dd. 3, 1026; »*Spise* te

vele *ghenomen* Doet dicke wile siecheit comen", Dd. 3, 1042; »Gheen dinc mach bet wederstaen Den duvel dan decwile *biechte ghedaen*", Nd. 2124; »Dats *vonnesse* over hem selven *gegeven*", Sp. 3^5, 47, 6; enz., met een part. pass. (+ subj.) opgevat als een act. infin. (+ obj.).

Opmerk. 2. Als vbb. voor het gebruik der besproken constructies in de taal der 16de eeuw vermeld ik:

(vgl. bov. *a*) »sulcx en *dient niet ghedaen*", V. Ghist. Ter. Com. 92 r. (met een negat. *dienen* = een negat. *doghen*); »ten *dient niet begonnen*", ib. 131 r.; »sulcx *en docht* ooc *begonnen* niet", ib. 176 v.; »wat *best waer ghedaen*", ib. 17 v.; »dat *waer goet ghevraecht*", ib. 223 r.; »Tis al *verloren gheleert*", Com. v. d. bekeerden Coopman 121;

(vgl. bov. *b*) »*ten dient niet ghesweghen*", V. Ghist. Ter. Com. 17 r. (waarnaast ook »dat *en dient niet gheseyt te sine*", ib. 120 r.); »wat *bat*et *ghesweghen?*" ib. 194 v.; »Het *waer* veel *beter ghesweghen*", ib. 186 r.; »'t *Waer goet gheblust*", Houw. Hand. d. Amoureush. 4, 45; »Hij *waer* ter feesten *quaet vergheten*", Polit. Ball. 42; »Dese gast *waer noot* in de molen *gheiaecht*", V. Gh. Ter. Com. 134 v.; »(Hy) *ware* meer dan *tijdt* in 't graf gheleydt", De Roovere Rhet. W. 190 (vgl. over *ware tijdt* § 248 opm. der *V.-gr.*);

(vgl. bov. *c*) »'t *Es verloren ghebeden*", Hand. d. Amour. 4, 94; »'t *Is beter 't Meysken ghenaeyt* dan *'t hemde ghescheurt*", ib. 4, 45; »'t en *baet* niet *ghekreten*", ib. 3, 99; »'t *Is beter* in de witte armkens *ghespeelt*", ib. 2, 83; »Th*is best* hier aen deen side *geweken*", V. Gh. Ter. Com. 200 v.; »Ten *dient* nu niet langhere *ghetoeft*", ib. 78 r.; »T*is quaet* (= niet raadzaam) in haerlieder stock *ghebeten*", De Roov. Rhet. W. 63; »Ten *baet* my niet *ghepijnt, ghesloeft*", ib. 120; »ten *helpt ghehuppelt, ghekl aecht*", Hand. d. Amour. 1, 48;

(vgl. bov. opm. 1) »this met my *gheghect*", Ter Com. 12 r.; »This al qualijck *ghetiert*", ib. 157 r.; »En is dit niet zottelijck *ghemint*", Hand. d. Amour. 2, 129; »wat ghy ghedaen hebt is al *ghegeckt*", Com. v. d. Coopm. 47; »De stoel en maeckt

gheen salichede Noch thuys *ghepreeckt* gheen verdoemen", De Roov. Rhet. W. 165; »'t Es al *ghegaept* voor eenen ydelen hoven", Polit. Ball. 282; »'t Esser al *ghespeelt* bezyden", ib. 283; waarnaast ook »het waer *Godt ghequelt*", Com. v. d. bek. Coopm. 90.

Daarenboven lette men op:

»*dat* is al *ghenoech ghepresen*", Ter. Com. 77 r., als het gevolg eener vermenging der laatstgemelde woordvoeging met de constructie van »*This* *ghenoech* hier *ghepraet*", ib. 76 v. (= er is h. gen. gepr.); »*tes* *ghenoch* nu *gheslaghen*", Pegas. pl. 1, 41; »'*t* Is *ghenoech ghedraelt*", Hand. der Amour. 2, 66; enz. (vgl. Mnl. »*hets* *ghenoech Ghesproken*", Esmor. 378, enz. enz.);

en *Het is* veel *beter benijdt* dan *beclaecht*", Com. v. d. bek. Coopm. 18, onder invloed van constructies, als »'*t Is beter* ... *ghespeelt*", enz., in de plaats getreden van »*Men is* enz."

Opmerk. 3. In verband met hetgeen in de *V.-gr.* omtrent het gebruik onzer woordvoeging bij Vondel is opgemerkt nog het volgende:

het positieve *dienen* = »behooren" (§ 248*a*) is natuurlijk het product eener navolging van 't negat. *dienen* = »niet behooren" (z. bov. opm. 2);

blijkens »*Dien* aenslagh dient *gespoeit*" (§ 248*e*) werd in V.'s tijd het part. bij *dienen* ook wel in actieven zin opgevat (vgl. daartegenover het bov. in opm. 2 geciteerde »dat *en dient niet gheseyt te sine*");

voor »'t Is beter zoo *benijt* dan droef *beklaeght*" (§ 248*c*) moet thans het boven in opm. 2 gezegde gelden;

de constructie »haer liefde, *waert vergouden*", enz. (§ 248 opm.), die ook reeds in de 16de eeuw wordt aangetroffen (vgl. »sy waren *weert* uyten Lande *ghebannen*", Hand. d. Amour. 3, 95), is kennelijk ontwikkeld naar analogie van *dienen* = »behooren" + part. en moet alzoo als een tegenhanger worden aangemerkt van de in § 250 behandelde woordvoeging.

XXXII. OVER VERBALE ADJECTIVA, ALS *droncken*, *gereden* (= »RIJDENDE"), *bedrogen* (= »BEDRIEGELIJK"), ENZ.

De verled. deelwoorden, met een passief begrip of een beteekenis »in een anderen stand of toestand gekomen zijnde", konden in 't Mnl., evenals trouwens in 't oudere en jongere Germaansch, ook zonder hun hulpww. *(zijn)* worden gebezigd. Bij de participia perfecta, met een opvatting »gedaan hebbende" of »in een stand of toestand verkeerd hebbende", was zulks niet het geval; alzoo geen *gedoot*, *gestaen*, *geslapen* enz. = »gedood hebbend, gest., gesl. hebbend, enz." Uitzonderingen van dezen regel zijn uit den aard der zaak niet te verwachten. Weliswaar kent het Dietsch een aantal oorspronkelijke deelwoorden, gelijk b. v. *droncken*, *gereden* (= »rijdende"), *bedrogen* (= »bedriegelijk") enz., die, als verbale adjectiva in zwang, het karakter van een actief praeteritum of ook praesens schijnen te vertoonen; in werkelijkheid echter hebben we hier niet aan afwijkingen van bovengenoemde norm te denken, maar:

a. aan participia van een verbum, waaraan behalve de beteekenis »doen" of »in een stand, toestand verkeeren" ook die van »in een anderen stand, toestand komen" eigen was;

b. aan participia, die bij een wederkeerig, met het pronomen als object gebezigd werkw. behoorden en, in verband met het dubbele d. i. passieve en actieve karakter van zulk een verbum, in den lijdenden vorm dienden ter uitdrukking van een praeteritaal reflexief begrip;

c. aan participia, die bij een wederkeerig ww., welks pron. niet als object stond, behoorende hun pass. vorm naar analogie der in *b* bedoelde deelwoorden hadden ontwikkeld;

d. aan participia, wier oorspr. pass. beteekenis ten gevolge eener bijzondere begripsontwikkeling in een niet-passieve was overgegaan.

aa. Oorspr. deelwoorden der eerstgemelde categorie:

gelegen liggende, *geseten* zittende, *gestaen* staande [1]), eig. = »zijnde gaan liggen enz." en behoorende bij een vroeger *liggian* enz. »gaan liggen enz.", met een inchoatieve beteekenis, die o. a. nog uitkomt in het Dietsche *geliggen* gaan liggen, *aveliggen* gaan nederliggen, *gesitten* gaan zitten, *opsitten* te paard gaan zitten, *avestaen* zich verwijderen, *opstaen*, *ontstaen* ontkomen, enz. (vgl. voor een zelfde Ogerm. gebruik van 't p. p. Os. *gisetan* wonend, Ohd. *gilegan* situs, *gasezzan* sedens, en voor de inchoatieve opvatting dezer verba Os. *geligi* decumbe Prudgl. 652, Ohd. *geligent* gaan liggen, *kiligent* deficiunt, delabunt (z. Graff 2, 84), Got. *gasat* ging zitten Marc. 11, 7, Joh. 12, 14, *ussat* ging opzitten Luc. 7, 14, Ohd. *gisaz* resedit, discumbebat, recubuit (z. 't gloss. op *Tat.*), *kisaz* occumberet (sol) (z. Gr. 6, 287), Got. *usstandan* zich verheffen, *afstandan* afvallen, Ohd. *irstân*, *arstantan* resurgere, *ûfstân*, *ûfstantan* resurgere (z. Gr. i. v.), Os. *âstân* surgere);

droncken (Got. *drugkans*, Ohd. *trunchan*, Os. *drunkan*, Ags. *drunken*), *ongheeten* nuchter Sp. 1[7], 98, 58, behoorende bij *drinkan*, *etan*, als neutrum zonder object of gen. part. opgevat in de beteekenis »zich met dr. laven, met eten voeden"; (vgl. voor nog andere sporen van zulk een neutr. de Mnl. constructies *sat*, *droncken drincken*, *sat eten* in »Ic wane sijn swaert *sat dranc* van bloede", »Nu werschapt men weder... ende *drincket droncken*", »Min dan *zat et*", enz.; en z. voorts ook Mhd. *getrunken* en »er was mit wîne vol *getrunken*", bij Lex. 1, 949 en 2, 1515, *ungetrunken*, *ungezzen*, ib. 2, 1877 en 1893);

gebloeit bloeiende, eig. = »zijnde gaan bloeien", van *blôian* in de beteek. »ontspruiten" (vgl. bij Graff 3, 240, *kapluoit* germinat);

verhoopt hopende Lksp. 2, 36, 1428, en *onthoopt* wanhopig, niet hopende Fr. 8651, Lksp. 2, 36, 17, Bj. 5, 2608, eig. = »zijnde beginnen te hopen, wanhopen", van *verhopen* begin-

1) De in 't *Mnl. Wb.* voorkomende woorden vermeld ik hier en in 't volgende zonder bewijsplaatsen.

nen te hopen (vgl. *versien*, *verhooren*, *verweten* enz., beginnen te zien enz.), en *onthopen* wanhopig worden, o. a. La. 2, 371, Heelu 7575.

bb. De gewezen participia der categorie *b* vertoonen naast de oorspr. beteekenis »een reflexieve handeling verricht hebbende" ook de hieruit ontwikkelde »geschikt- of geneigdheid hebbende tot het verrichten eener reflexieve handeling" (vgl. den Gr. aoristus, gebezigd ter uitdrukking van »plegen, gewoon zijn"):

begeven in een klooster gegaan zijnde, eig. = »zich zelf afgestaan hebbende", van *hem begheven*;

behoet voorzichtig, d. i. plegende z. in acht te nemen, oorspr. = »z. in acht genomen hebbende", van *hem behoeden*;

onghehoet niet op zijn hoede zijnde (b.v. in »Daer die moeder es onghesont Ende *onghehoet* in sulke saken", Vrouw. heim. 288), oorspr. = »z. niet in acht genomen hebbende", van *h. hoeden*;

gerast, *gerest*, *gerust* uitgerust, versch, flink enz., eig. = »z. van vermoeienis hersteld hebbende", van *hem rasten*, *resten*, *rusten*, o. a. Ferg. 148, 231, Wal. 6328, Lksp. 2, 8, 56, La. 3, 19377, 20966, Reyn. 2, 5671 (Ags. *hine restan*);

gelaten zelfverloochenend, eig. = »z. z. verloochend hebbende", van *hem gelaten* z. verloochenen;

gescaemt Stemm. 32, *bescaemt* Bj. 6, 10913, oorspr. = »z. gesch. hebbend", van *hem* (*be*)*scamen*;

gevenst veinzend, bedrieglijk, eig. = »z. anders dan men is voorgedaan hebbende", van *hem* (*ge*)*vensen*;

verheven hoogmoedig Rb. 17281, 27195, eig. = »z. verheven hebbende", van *hem verheffen*;

vermeten laatdunkend, trotsch, fier enz. oorspr. = »z. te hoog geschat hebbende", van *hem vermeten*;

onversien zich niet (van 't noodige) voorzien hebbende Grb. O. 1, 3127, onvoorzichtig, niet op zijn hoede Dd. 1, 200, Rkr. 6402, enz., d. i. oorspr. = »z. niet in acht genomen hebbende", van *h. versien* z. voorzien, z. in acht nemen, o. a. Lksp. 2, 8, 4; 3, 26, 105 var., Al. 2, 530, Mnlp. 1, 805, 2373, 3233;

vernoyeert van zijn geloof afvallig, z. o. a. 't gloss. op Lksp. en Rb., eig. = »z. (als geloovige) verloochend hebbende", van *h. vernoyeren* z. (als geloovige) verloochenen, o. a. Lorr. 2, 75, Sto. 2, 889;

verwaent overmoedig, trotsch, eig. = »z. te hoog geschat hebbende", van *h. verwanen*;

het bekende *versworen* meineedig, eig. = »z. door te zweren in 't verderf gestort hebbende", van *h. versweren* Mor. 935; enz. enz.

cc. Tot de categorie *c* zijn te rekenen, met een begrip »gedaan hebbende" of ook »geschiktheid, neiging vertoonende om te doen":

bedacht overleg hebbende, van plan zijnde enz., *bekent* kennende, verstandig enz., *bepenst* van plan zijnde, begrijpende, *beraden* verstandig, gedachtig enz., *besonnen* overleg hebbend, eig. = »z. bedacht hebbende", »(bij zich zelf) hebbende leeren kennen, begrepen hebbende", »z. bepeinsd enz. hebbende", van *hem bedenken*, *h. bekennen* enz., met een door de praepos. *be-* geregeerd reflexief; (als navolging van dit *bedacht* is op te vatten *verdacht* bedacht Mnlp. 2, 2147, van *verdencken* bedenken Mnlp. 2, 1683);

versonnen bedacht Mnlp. 2, 4140, Hl. 77, 194, op de hoogte van Sto. 3, 911, van *hem versinnen* z. bedenken Lksp. 3, 3, 446, Mnlp. 1, 118, Hl. 2, 69; 32, 141; 60, 41, enz., met het reflex. in navolging van *h. besinnen* (voor de ontwikkeling der opvatting »op de hoogte van" vgl. *bedacht* met gel. beteek., *Mnl. Wb.* 1, 607, *β*);

geducht vreezend, *gevreest* m. gel. beteek., *verzaghet*, *versaecht*, o. a. Nb. 2, 1531, Ve. 2, 24, 45; 54, 40, *vervaert*, van *hem duchten*, *h. vreesen* Br. 2145, Am. 1, 1308, Hs. 219, 189, *h. versaghen* Wal. 3615, Ve. 1, 14, 27, *h. vervaren* ps., met een oorspr. in dativo staand reflexief (vgl. Os. *andrâdan* vreezen, met het wederkeerige *imu*, *im*, in den *Hêl.* 116, 396, 2942, 3157, 3495, 5818), en waarschijnlijk ook *besorghet*, *bevrucht* vreezende, van een totnogtoe niet aangewezen, doch als mogelijk aan te nemen *h. besorghen*, *h. bevruchten*;

beleeft en *geleeft* veel beleefd hebbende, ondervinding opgedaan hebbende, van een oorspr. met een reflexieven datief gebezigd verb. (vgl. Os. *libbean*, met het wederkeerige *im*, *imu*, Hêl. 81, 4113);

gewoont woonachtig, *bewandelt*, *-ert*, gereisd hebbende, ervaring opgedaan hebbende, *bevaren* ervaring verkregen hebbende, *ongewandelt* niet plegende te verkeeren (vgl. »Op hoghe berghe wandelet twaren Ende in die woestine nochtan, Daer *onghewandelt* sijn die man", Nb. 2, 3713), *gereden* te paard zittend (Mhd. *geriten* m. dez. bet.), van gelijke ontwikkeling als *be*-, *geleeft* (vgl. voor de te vermoeden constructie met den reflexieven 3den nv. een zoodanig gebruik van 't Os. *wonon*, b. v. Hêl. 989, 3959, 4186, en der Os. verba movendi, als *gangan*, *faran*, *giuîtan*, b. v. Hêl. 102, 356, 424, 429, 458, 531, 650, 1127, 1136, 1150 enz. enz., alsmede het Mhd. *sich rîten*) [1]).

dd. Het grootste gedeelte van de verbale adjectiva der categorie *d* bestaat

ten deele uit negatieve, met *on*- samengestelde gewezen deelwoorden, die, oorspr. als passief praedicaat bij een object of bepaling behoorende, gaandeweg met het subj. van den zin in nauw verband gebracht werden en ten gevolge daarvan een actieve beteek. verkregen,

ten deele uit navolgingen van zulke onjuist opgevatte participia.

Als voorbeelden der eerste lette men op;

ongepeinst in »Een onscout es saen gheveinst, Een kind vindet al *ongepeinst*", Sp. 3^1, 40, 40,

onghesien in »Ende als hi hoorde eneghe dinc, Die scoot hi al *ongeshien*", Rb. 1021 [2]),

---

1) Een andere verklaring vereischt het Hgd. *bewandert*: het adj. wordt eerst in 't Nhd. aangetroffen en een eertijds gebruikelijk *sich bevarn*, 'twelk aan zijn ontwikkeling zou ten grondslag hebben gelegen, is noch aan te wijzen noch ook waarschijnlijk te maken. Vermoedelijk is het woord wat zijn genesis betreft op ééne lijn te stellen met *bethränt*, *besegelt* enz. (vgl. *Deutsch. Wtb.* 1, 1204).

2) Deze en de volgende plaats werden mij welwillend meegedeeld door coll. Verdam.

onghestolen in »Ende gaf hem lievelike ende *ongestolen* Vanden crude ende van den colen", Sp. 3[7], 22, 49,

ongespaert in »ende si dedent *ongespaert*", Sto. 3, 1036, »Ende hi sprac al *onghespaert*: Twi...", Es. 12, 19, »God Here, dore u drievuldicheit Moetiis mi onnen *ongespaert*", Limb. 2, 93, »Die ridder antwerde *onghespaert*: Here..." ib. 10, 1152,

ongewonnen in »Luzerne... Ne consti niet ghewinnen wel... Ende laghere vier maende voren Al *ongewonnen*", Sp. 4[1], 11, 98,

d. i. »zonder er over te hebben gepeinsd, zonder ze te hebben gezien, gestolen, zonder het te hebben uitgesteld, veroverd", oorspr. = »niet overdacht, gezien, gestolen, uitgesteld, veroverd zijnde", als praedic. van *et*, *die* enz.

Als voorbeelden der analogische ontwikkeling moeten daarentegen gelden de zonder object of bepaling gebezigde of van intransitiva afgeleide verbalia (ten deele ook met een uit de beteekenis »zonder te + act. infin. perf." voortgekomen opvatting »zonder te + act. infin. praes.):

ongedaen in »Dat si sullen discorderen Ende *onghedaen* weder keren", Lksp. 4, 1, 68; »Jan, Diere vore (voor de stad) lach nochtan Elf weken... Ende keerder af al *onghedaen*", Bj. 5, 200; »Doen die vransche coninc wart gheware, Dat Brabant niet te winnen ware... Ende alle die heren... *Onghedaen* ghekeert waren", Bj. 5, 2528;

ongecocht in »Die op anders belof tiet Ter merct om te copene yet, Moet dicke keren *onghecocht*", Lksp. 3, 3, 233;

ongestreden in »Neemt die borghen... Van ytale al *ongestreden*", Sp. 3[6], 41, 48; »Quamic dus int here geveren Ongeproeft ende *ongestreden*, Hoe mocht ic mi van manliichede Beroemen?" Limb. 5, 59; »Dat dese grote here... Alsoe trocken achterwaert *Onghestreden*... Ende lieten haren maech... Onghewroken", Bj. 5, 4495;

ongevochten in »Dat hi hem int Roemsche rike Stede doch gave al *ongevochten*", Sp. 3[1], 17, 39; »Dat si blide waren dat si mochten In hant gaen *onghevochten*", Bj. 4, 266;

ongespaert zonder te toeven, zonder op te houden, in »Herte,

ogen *onghespaert* Adde hi altoos te hemel waert", Fr. 1739, »Die liebaert vinc die muus ... Ende woudse doden *onghespaert*", Es. 18, 4; »Dat een steen ... viel recht neder waert Nacht ende dach *onghespaert*", Lksp. 1, 3, 40; »tgheruchte... Dat op hem quam *onghespaert*", Lksp. 2, 20, 59; »Doe ghinghen si al *onghespaert*", Sto. 7, 770; »dandere trecten al *ongespaert* Vore Rode", Heelu 1936; »Doen keerde 't volc *ongespaert* Weder te Grimsbergen waert", Grb. O. 1, 5116; z. v. Reyn. 2, 2016, Esm. 111, gloss. op Limb., op Hl., enz.;

ongeviert zonder te vieren, d. i. op te houden of te toeven, in »Toter hoger primetijt Dat si streden *ongeviert*", V. d. d. Ed. 1263; »Dattie van Brugge ... hebben al *ongeviert* De fransoyse gescoffiert", ib. 1531; »sunderlinghe... Moet men rechten ... Scarpelec ende *ongheviert*", Dd. 2, 3719; »Dus sullen sise jaghen Tote Baldach *ongheviert*", Lksp. 4, 2, 29; »Die vianden seldi *ongeviert* Haestelic sien gescoffiert", Grb. O. 1, 4052; enz.;

onghelet met gel. opvatt. als *ongespaert* en *ongeviert*, in »So nam oorlof Maria... Ende trac henen al *onghelet*", Lksp. 2, 5, 107; »Of ghi des te mi wert nu Bliven wilt *onghelet*", Mel. 3504; »Die Gods vrese *onghelet* In allen sinen werken set", Dd. 1, 377; »Des volghdic hen al *onghelet*", ib. 3, 1479; »Men sal altehant daer met Voert gaen al *onghelet*", ib. 1566; »Waer sidi, dochter Damiet? Comt tot mi *onghelet*", Esm. 258; »Wat mach ic bet Dan mede te sterven *onghelet*", Mnlp. 2, 1116; »Die tijt die gaet al *onghelet*", Hl. 32, 213; enz.;

ongheduert zonder te toeven (voor *duren* toeven z. *Mnl. Wb.* i. v.), in »Drie slagen slouch hi *ongheduert*", Sp. 4^1, 26, 35;

onghefaelt zonder te falen, d. i. zonder mankeeren, in »Ende wes dat kint mochte vertaren Dat soude hi loven *onghefaelt*", Mnlp. 1, 1935; »Die scande ... most hi houden *onghefaelt*", ib. 2600.

Verg. voor evenzoo gevormde adjectiva in 't Mhd. *ungesehen*, *ungewunnen*, *ungetân*, *ungeköufet*, *ungestriten*, *ungevohten*, zonder gezien, veroverd, iets uitgericht, gekocht, gestreden, gevochten

te hebben, en *ungedoenet*, *ungewegen*, *ungeslâfen*, *ungedienet*, zonder gezongen, gewogen, geslapen, gediend te hebben, *ungearbeitet*, *ungeaetemt*, *ungehoeret*, *ungesungen*, zonder te werken, ademen, hooren, zingen, enz. enz.

Een actieven zin »bedriegelijk" vertoont voorts *bedrogen* in »Droeme dat sijn *bedroghen* dinghe", Tro. 5730, en »*bedroghen* lerers", geciteerd in 't *Mnl. Wb.* i. v. onder 1; waarnaast alreede in 't Ohd. *pitroganêr* fallax (z. Graff 5, 507). Voor de ontwikkeling dezer beteekenis biedt ons het Lat. *falsus* een parallel aan: »zich bedrogen, vergist hebbend, in een dwaalspoor verkeerend", b. v. in »nec *falsus* vates fuit", Liv. 4, 46, »*falsus* es" (gij vergist u), Ter. Andr. 4, 1, 23; — »onbetrouwbaar, oneerlijk, bedriegelijk" (bij overdracht ook van zaken), b. v. in »*falsi* testes", Cic. Div. 2, 11, 27, »*falsus* nuncius", Cic. De or. 1, 38, 175, »*falsum* somnium", Plaut. Mil. gl. 2, 4, 39, »lingua *falsa*", Ov. Met. 2, 6, 31, etc. Vgl. nog Mnl. *bedrogen* = »in een dwaalspoor verkeerend, waanwijs", in »Als die *bedroghen* Joeden plaghen die Heydene honden te hieten", gecit. in 't *Mnl. Wb.* i. v. onder 1, en in de beide aldaar onder 2 vermelde plaatsen; en = »onbetrouwbaar", in »(U geloef) en sal oec niet twivelachtig noch *bedroghen* sijn", Gt. 32 r.; alsmede Mhd. *betrogen* = »verblind, ingebeeld", en »onbetrouwbaar, bedriegelijk" (in »ein *betrog.* êre", »*betrog.* freude", »er ist valsch und *betrogen*", Lex. i. v.).

Voor *geslagen*, in »*geslagen* viant" (z. *Mnl. Wb.* 2, 1655), zij verwezen naar het *Ned. Wb.* i. v. Een tegenhanger hiervan mogen we waarschijnlijk herkennen in *gebeten*, dat weliswaar in 't *Mnl. Wb.* niet vermeld wordt, doch, in verband met een Ohd. *gebizeno* mordaciter en het uit zestiendeëeuwsche bronnen bekende *gebeten* vijandig gezind Hand. d. Amoreush. 4, 33, hartstochtelijk geneigd Van Ghist. Ter Com. 277 r., ook aan den Dietschen woordenschat is toe te kennen; natuurlijk moet in dat geval het woord oorspronkelijk zijn toegepast op dieren, welke een ontvangen beet gaarne met een gelijke bejegening willen beantwoorden.

Opmerking 1. In *gesworen* is m. e. niet anders te zien dan een navolging van het Lat. *juratus* (van *jurari* PLAUTUS Pers. 3, 2, 2, en CIC. Inv. 2, 43, 126, en 45, 131).

Beweent, in »met *beweende(n)* ogen", »Maria stont... sere *beweent*... biden cruce", en *bescreyet*, in »die dochter... seer drovich ende int aensicht *bescreyet*", GR. 181 v., zijn zuivere passiva, gevormd naar analogie van *bereinet*, *bespuwen*, *bespoghen*, *besprayt* enz., en = »door weenen, schreien bevochtigd".

Bewandelt (met) »door verkeer in betrekking staande (met)" is een denominatief adjectivum, afgeleid van *wandel* en te vergelijken met *besibbet*, *beveet* »door verwantschap, door veete in betrekking staande tot". En een gelijksoortige herkomst ware misschien ook aannemelijk voor *beraest* »woedend, redeloos, verlegen", als parallel van *beëvelt*, *beswendelt*, *beseert;* intusschen bestaat hier het bezwaar, dat een grondwoord *raes* »woede" totnogtoe niet is aangewezen en we alleen op grond van het zeventiendeëeuwsche *raes* dwaasheid (z. OUD. i. v.) de mogelijkheid van een zoodanig Mnl. subst. mogen onderstellen.

Geloofd, in »Ay qualike *geloefde* man, wanen comt di dit cranc gelove an?" La. 3, 9797, beantwoordt aan het Ags. *gelŷfed* geloovig, denominat. van *geléafa* (vgl. KLUGE *Stammbild.* § 226). Als tegenhangers daarvan zijn te beschouwen *gehat* hatend (Mhd. *gehaz*) en *gewilt* den wil hebbende (Mhd. *gewillet*), van *hate*, *wille* (Mhd. *haz*, *wille*).

Doetslagen, in »*doetslagen* viant", wordt begrijpelijk bij een opvatting van 't woord als een door verwarring met het p. p. *geslagen* ontwikkelden vorm, voor een oorspr. subst. **doetslage* (vgl. Ohd. *manslaga* homicida, Ags. *slaga* occisor, *manslaga* homicida, *fæderslaga* patricida, *mǽgslaga* parricida), dat, evenals *leek*, *scalc*, *dorper*, *knapelijn*, *-ing* (z. mijn *Mnl. Sprk.* § 324 opm. 4), het karakter van een adject. = »doodslaande" had aangenomen.

Opmerk. 2. Een behandeling der verbale adjectiva met een actief begrip, wier ontwikkeling in het Nnl. tijdvak valt, behoort thans niet tot mijn bestek. Ik volsta hier daarom voorloopig met er op te wijzen:

dat enkele dezer naamwoorden van gelijke vorming zijn als de boven onder *bb* en *cc* vermelde; vgl. b. v. *bedaart* M. Kraamer's *Wb.* i. v. (van *z. bedaren*, z. *Vondel-gr.* § 163 opm., bl. 6, en Kraamer i. v.), *bezopen*, *verontwaardigd*, *bedanckt* tevreden, z. Oud. *Wb.* (van *z. bedanken* tevreden zijn, eig. bij z. zelf danken, z. ib.), *ingebeeld*, *beducht* Plant. en Kil. (van *h. beduchten*, z. *V.-gr.* § 163 a), *bevreest* Pl. en Kil. (van een naar *h. (ver)vreesen*, z. *V.-gr.* § 163 a, bl. 2, te vermoeden *hem bevreesen*);

dat voor andere aan analogische ontwikkeling naar reeds bestaande participiale adjectiva te denken is; vgl. b. v. *ongeschromet*, *onbeschromet* Pl. (naar *ongevreest*, *onbevreest* Pl. en Kil.), *bereisd* (naar een nog in de 17de eeuw gebruikelijk *bewandelt*, z. *Uitl. Wb.*), *bereden* (van *berijden*, naar *gereden* Pl.), *onghefaelgeert* V. Ghist. Ter. Com. 140 r., 198 v., *onghedraelt* ib. 41 v., 140 v., Conste v. Rhet. 15, Houw. Hand. d. Amoureush. 2, 97, Polit. Ball. 107, *ongecesseert* Conste v. Rhet. 4 en 48, Polit. Ball. 4 en 262, *onghetreurt* Pl. en Hand. der Am. 2, 84 en 130, De Roov. Rhet. W. 7 (naar *onghefaelt* Ter. Com. 138 v., 175 v., 199 v., 213 r., Hand. d. Amour. 2, 85, Com. v. d. bekeerd. Coopman 141, *onghelet* Hand. der Amour. 4, 7), enz.;

dat weer andere, ten deele eerst in een jongere periode in zwang gekomen en op geen der te voren gemelde wijzen te verklaren, wegens hun overeenkomst met Hgd. vormen onder de verdenking staan van uit den vreemde ontleend te zijn, t. w. *ervaren* Plant., *belezen* [1]) (Nhd. *belesen*, navolging van *bewandert*, vgl. de uitdrukking »er ist in dem buche *bewandert*", *D. Wtb.*), *gediende* (Nhd. *gedienter*, een als subst. gebezigd *gedient* = 't Mhd. *gedien(e)t* gediend hebbende, dat gevormd is naar *ungedienet* niet ged. hebbende, vgl. boven *cc* aan 't einde), *onbeholpen* (Nhd. *unbeholfen* niet behulpzaam, onhandig, van *beholfen* behulpzaam = 't Mhd. *beholfen* m. gel. beteek., dat geenszins als een oorspr. part. van *behelfen* kan gelden, maar als een met *besîten*, *behal-*

1) De omstandigheid, dat *beleesen* en *bediende* in M. Kraamer's *Wb.* 2, 33, en 1, 31, worden vermeld, bewijst natuurlijk nog niets voor de gangbaarheid dezer woorden in 't Ndl. uit het begin der 18de eeuw.

ben enz. te vergelijken koppeling moet worden beschouwd, bestaande uit *be*, voor *bi*, en *helfen*, *hulfen*, dat. s. van 't subst. *helfe*, *hulfe*, en onder invloed van 't part. des werkwoords tot *beholfen* verbasterd [1]); getuigen een in het *D. Wtb.* naast *beholfen* geciteerd Mhd. *behulfin* en een bij FORER aangetroffen, eveneens in 't *Wtb.* aangehaald *behülfen*, alsook de hiermee overeenstemmende bij SCHILL.-LÜBB. te vinden vormen *behelpen*, *bihelpen* en *behulpen*, *beholpen*), *bediende* (Nhd. *bedienter*, een gesubstantiveerd bijv. nw. *bedient* behulpzaam, dat als navolging van *beholfen* is op te vatten), *gevat* (z. 't *Ned. Wb.*), *onverwijld* (Nhd. *unverweilt*).

Bevaren, in »een *bevaren* matroos" enz., is het oude bovengemelde *bevaren* bekwaam, dat onder invloed van *varen* zijn beteekenis heeft gewijzigd. Voor *gestudeerd* z. 't *Ned. Wb.* In *bekreten* en *behuild* hebben we navolgingen te zien van *beschreid* (z. boven bl. 195).

W. L. VAN HELTEN.

ADDENDUM BIJ XX.

(zie *Jaarg.* 10, bl. 215).

Aan de aldaar aangehaalde bewijsplaatsen voege men o. a. nog de volgende toe, uit den Sp. H. opgeteekend:

»Drie maerc selvers was hem bleven, *Die* hem geleent waren, *die* hi .... Den aermen gaf", 3[8], 31, 80; »dat hi Was die goedertierste man, *Daer*men af ghelesen can, *Die* menegen ... Lant ende goet dede wedergeven", 4[1], 34, 53; »Ende liet sinen sone Ingelram, *Die* tlant te berechtene nam, *Die* niet lange naden vader Lijf ende lant hilt", 4[1], 37, 71; »Dat lantscap, *dat* Neustren hiet, *Daer* die Seine dore vliet", 4[1], 40, 32; »jongen ende ouden, *Dies* hem ane die kerke houden, *Die* nu sijn ende sullen sijn mede", 4[1], 45, 37; »Hadde enen broeder, *die* hiet Walgeer, *Die* wert was ende sere geheer", 4[1], 46, 28; »Enen sone, *die* Diederic hiet, *Dien* hi tlant van Hollant liet", ib. 68; »eenen sone .... *Die* Arnout bi namen hiet, *Die*men tlant van Hollant liet", ib. 84; »sente Morile, *Die* wilen bisscop was tAngiers, *Die* seide", 4[1], 47, 10.

W. L. VAN HELTEN.

1) Naar dit *beholfen* ontwikkelde zich het Mhd. *geholfen* behulpzaam.

GERMAANSCHE VERWANTEN VAN SLAWISCH ŽRÊBŬ.

Het bekende Oudbulgaarsche *žrêbŭ*, *žrêbij*, Kleinrussisch *žereb*, lot, ook in andere Slawische talen met dezelfde of eenigszins gewijzigde beteekenis voorkomende, wordt door Miklosich, Etym. Wtb. 410, behandeld, zonder dat hij den oorsprong van 't woord tracht op te helderen. Hij merkt alleen op: »Man vergleicht preuss. *gīrbin* sing. acc. zahl". Het blijkt niet of Miklosich zelf van de juistheid dier vergelijking overtuigd is, en inderdaad als men de meer oorspronkelijke beteekenis van *žrêbŭ* niet kent, schijnt het verband tusschen de begrippen »lot" en »getal" niet geheel duidelijk.

Uit welk begrip zich in *žrêbu*, *žrêbij* dat van »lot" ontwikkeld heeft, kan men, dunkt mij, opmaken o. a. uit de volgende verzen eener oude Russische Bylina [1]):

A jaryžki wy, ljudi najemnyje!
A najemny ljudi podnačal'nyje!
A w mjesto wy wsje sobirajte-sja,
A i *rjež'te žereb'ja* wy walženy,
A i wsjak to piši na imena,
I brosajte wy jich na sinje morje.

Aangezien *rjezatj* beteekent snijden, kerven, moet *žerebej* iets wezen wat men snijdt, dus eigenlijk hetzij een kerf of kerfsel. De geheele uitdrukking *rjezatj žereb'ja* laat zich vergelijken met Oudnoorsch *skera hluti*, of *skera af hlut*. Een Slawisch *žerb* beantwoordt aan ons *kerv-*, Hoogduitsch *kerb-*, Ags. *ceorf-*, zoodat wij als oudere beteekenis van 't Slawische woord voor »lot" mogen vaststellen die van *kerf*, Hoogd. *kerbe*, of wel *kerfsel*.

Van 't Hoogd. *kerben* merkt Hildebrand in Grimm's Wtb. 5, 561 te recht op: »object ist sowol das was man einschneidet als das worein geschnitten wird". *Kerbe*, alsook ons *kerf* en *kerfsel*, als passief opgevat, kan dus zoowel op het ingekorvene, het merk doelen, als op het stuk dat ter inkerving dient. In de

1) Aangehaald volgens den tekst in Dr. Mandelkern's Historische Chrestomathie er Russischen Litteratur, p. 81.

voorstelling gaat beide te zamen, zoodat ons *lootje*, en Engelsch *ticket* feitelijk hetzelfde uitdrukken als het Hoogduitsch *marke* of *schein*.

Het wordt ons nu duidelijk, welk verband er tusschen het Oudpruisische *girbin*, getal, en de begrippen kerf en lot bestaat. Immers wij weten dat bij alle minder beschaafde volken, zoowel voorheen als thans, het rekenen geschiedt door middel van kerven en kerfstokken. Van daar nog onze bekende zegswijze: hij heeft veel op zijn kerfstok, d. i. hij heeft veel op zijn rekening [1]).

De eigenlijke beteekenis van *žrêbij* komt in 't Russisch *žérebej* nog duidelijk genoeg uit. In 't woordenboek van Dal vindt men gezegd woord omschreven met *kusoček*, *otruboček*, *otrjezok*, een afgesneden stukje; verder *otrjezok s mjetkoju*, *dlja mjetan'ja i rješan'ja sudboju*, *sčast'jem čego libo spornago*, d. i. zulk »een afgesneden stukje met een merk, om te kenmerken en door 't lot iets waarover geschil is te beslissen".

Evenals volgens de opvatting van Dal met het Russische woord in de eerste plaats niet het ingekorven teeken, maar het afgesneden stukje hout bedoeld is, zoo wordt ook wat bij de Engelschen *ticket*, bij ons *lootje* heet, in het Sanskrit der Buddhisten genoemd *çalākā*, Pāli *salākā*, d. i. eigenlijk »een stukje hout, een spaantje, een staafje". Zulk een lootje was wel gemerkt, doch de naam *çalākā* op zich zelf drukt deze bijzonderheid niet uit. Omgekeerd wordt in 't Hoogd. *marke* het voorwerp genoemd naar hetgeen op het stukje hout, papier, enz. ingegrift, enz. is.

Het Poolsche *źrzeb'* beteekent »hoeve" en vertoont dus denzelfden overgang van begrip, of liever dezelfde bijzondere toepassing der beteekenis »lot", als het Grieksche *κλῆρος*. Het Oudn. *hluts* laat zich in 't Engelsch in veel gevallen weergeven met *share*; vgl. Ohd. *scara*, portio, en Ondl. *scara*, aandeel in een bosch.

H. KERN.

1) Ook het Oudpruisische *gerbt*, spreken, houd ik voor een woord van denzelfden stam, daar de begrippen tellen en taal bij volken van allerlei ras door hetzelfde woord plegen uitgedrukt te worden. Ons tal, tellen zelve is etymologisch verwant met Skr. *dala*, afgebroken stuk, deel; zoodat de begripsontwikkeling dezelfde is als bij *žérebej* en *gerbt*.

WÊTTU IRMINGOT.

De woorden *wêttu Irmingot* in het Hildebrandslied zijn, voor zoover ik weet, tot nog toe niet verklaard, afgezien van de pogingen tot verklaring, den »einfall" van Lachmann, te vinden in MSD. pg. 262 en Lachm. *Kleinere Schriften* I, pag. 429, en Grimm's *Wittu* als »Name eines altsächsischen Gottes" (*ibid.* I, pg. 446), die geen van beide plausibel zijn. *Wêt Tiu* = *weizgot* gevolgd door *Irmingot* is een ondraaglijk pleonasme, dat door de Latijnsche inscriptie *Marti Thingso* niet gesteund wordt. Al moge ons Widukind meedeelen, dat *Irmin Mars dicitur*, dan blijft nog geheel duister, waarom dan *Tiu*, Mars, daaraan zou kunnen voorafgaan. Voorts is de contractie *Tû* zoo onwaarschijnlijk mogelijk. Eindelijk verbieden de woorden *obana ab hevane* een dergelijke interpretatie: zulke adverbia worden alleen gebezigd bij verba *sentiendi et declarandi*, wanneer de waarnemer van zijn standpunt uit iets bemerkt (vgl. nl. *iets van nabij*, *van verre zien*, *beschouwen* enz.) of iemand iets van de plaats, waar hij zich bevindt, aan anderen toeroept, zegt enz. *Desuper aliquid scire* is wantaal. Vanzelf komen we dus tot het vermoeden, dat Otfried's *weizen* »zeigen, beweisen, bezeugen" door Müllenhoff ten onrechte is afgewezen. Juist dit causatief in laatstgenoemden zin hebben we hier noodig, indien een verbale vorm mag worden aangenomen, waarvan *Irmingot* het subject is. Ik meen dat het Gotisch ons hier uitmuntend van dienst kan zijn met de preciosa *lausjadau*, *atsteigadau*, *liugandau*. Van een indogerm. stam *voidéje-* moet de 3 sg. imperativi oorspronklijk *voidéjetôd* geluid hebben: in het Gotisch is de *-a-* uit den pluralis, en de *-au* evenals in den optatief te verklaren. Een oorgermaansch *waitíjiđôt* moest, streng phonetisch, tot een later westgerm. *waitidu*, osaks. *wêtidu*, samengetrokken *wêttu*, verloopen. De zin der woorden is dan deze: »Irmingot getuige van boven uit den hemel, dat —". Helaas

komt een osaks. *wêtean* niet voor, maar dit bewijst weinig: vooreerst is de woordenschat dier taal ons niet genoegzaam bekend; maar ook, indien het woord circa 800 verouderd ware, niets belet ons aan te nemen, dat het eens bestaan heeft en alleen in *wêttu* is overgebleven. Van zelf komen we dan tot de vraag, of ons *Wetekerst* wel uitsluitend het Duitsche *Wizze Krist* ist. Alleen een volledig overzicht van de plaatsen kan daarop antwoord geven. Ik eindig met de opmerking, dat het verlies van de *i* vóór de *j*, blijkens Got. *lausjadau*, eerst *na* Verner's wet kan zijn geleden, ten ware de zwakke verba hunne *d* aan de sterke verba verschuldigd zouden zijn.

Leiden, 9 Maart '92. P. J. COSIJN.

KONIJN.

Het is algemeen bekend dat ons woord *konijn* van lat. *cuniculus* afkomstig is, welks oorsprong evenwel niet is aangetoond. Men vermoedt, dat wij met een Iberisch woord te maken hebben, daar de Romeinen het dier uit Spanje leerden kennen. In het hedendaagsche Guipuzcoaansch heet het konijn *unchi*, welke vorm een diminutivum van een woord **un* of **uni* is. Dit **un*, **uni* kan zeer wel uit **kuni* ontstaan zijn, daar de *k* aan het begin van een Baskisch woord vaak in het Labourdain tot *h* is geworden en in de Spaansche dialecten geheel verdwenen. Het is derhalve niet onwaarschijnlijk, dat wij in guip. *un-chi* een overblijfsel aantreffen van het woord, waaruit *cuniculus* werd ontleend.

C. C. UHLENBECK.

OVER CLIVEN EN CLAWEN IN ONZE OUDE RECHTSTAAL.

Onze oude rechtsbronnen dagteekenen grootendeels uit de XVe eeuw; betrekkelijk weinige zijn ouder dan het jaar 1400; zij spreken dan ook doorgaans de taal dier eeuw. Maar zij zijn, om het zoo eens uit te drukken, ingelegd met woorden en spreuken van veel ouder herkomst, die het bewijs van hun ouderdom in zich zelf dragen en afsteken tegen hun omgeving. Over zulk een reliek uit den voortijd, die de rechtsbronnen der XVe eeuw ons overleveren, wensch ik een woord te zeggen.

In de letterkunde der Riddeneeuwen komen de werkwoorden *cliven* en *cleven*, in de beteekenis van klimmen, vaak genoeg voor. Maar *claven* of *clawen* of *clauwen*, in gelijke beteekenis [1]), zoo ver mij althans bekend is, niet. Dat een dergelijk woord heeft bestaan, blijkt echter uit het frequentativum *klaveren*, dat nog bij Vondel voorkomt [2]), en *klauteren*, dat wij nog dagelijks gebruiken.

Dit *clawen* nu is in een oude rechtspreuk bewaard gebleven en het eerst te voorschijn gekomen in een Amsterdamsche dingtaal, door de zorg van Mr. C. Pijnacker Hordijk in 1879 gedrukt in de N. Bijdr. voor Rechtsgeleerdheid, N. R., dl. V. In die dingtaal lezen wij namelijk, blz. 402: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende ende het over middaghe droeghe", enz. In andere handschriften, dan dat hetwelk hij bij voorkeur volgde, had de heer Pijnacker Hordijk als varianten aangetroffen: *clauwende*, *claeuwende*, *clauwede*. Nog een vierde variant vermoed ik dat Antonius Matthaeus indertijd gevonden had in het handschrift, waarnaar hij (De

1) Ik handel alleen over de beteekenis, niet over de etymologie, en laat in het midden of *clawen* al dan niet van dezelfde afkomst met *cliven* en *cleven* is. Dat mogen anderen uitmaken.

2) In zijn *Hierusalem verwoest*, vs. 1818, uitg. Van Lennep, I blz 735.

jure gladii, p. 637) een dingtaal van Diemer heeft afgedrukt, die bijna letterlijk met onze Amsterdamsche overeenkomt, doch waarin de aangehaalde zinsnede aldus luidt: »of die sonne worde sinckende en de dach *haer wende* en het over middach ginck". Wel hebben wij hoogst waarschijnlijk in deze lezing, die ook in de spelling gemoderniseerd is, een vermeende emendatie van den uitgever te erkennen, doch als deze uit *clawende* »haer wende" had gemaakt, zou zoo groote verandering mij toch van hem verwonderen. Ik vermoed veeleer dat hij in zijn handschrift *claerwende* heeft gelezen; en dat vermoeden hoop ik zoo straks met goede reden te staven.

Het opmerkelijkste in de spreuk, zooals zij ons wordt overgeleverd, is zeker wel, dat *clawen* hier onmogelijk opklimmen kan beteekenen, maar integendeel in den zin van dalen moet worden opgevat. Om dit buiten allen twijfel te stellen zij mij een korte uitweiding geoorloofd.

Van ouds werd de rechtsdag voor den middag gehouden: »goets tijts voor middage" zeggen de dingtalen van Westfriesland en van Delft uit de XVe eeuw; maar voorheen had men zeker algemeen gezegd, wat later hier en daar nog voorkomt: »goets tijts by risender sonne" [1]), of »by climmender sonne" [2]), of — waar ik vooral de aandacht op gevestigd wil hebben — »by *clivender* sonne" [3]). Bij het spannen van de vierschaar is het dan ook een van de zaken, die vooraf uitgemaakt moeten worden, dat de rechter bij klimmende zonne is gaan zitten. Zoo laat in onze dingtaal van Amsterdam de rechter al dadelijk door schepenen uitwijzen: »dattet soe hoech upten dagh is, dattet dinghetijt is van sulcken recht als hier te doen is".

Eigenlijk behoort de rechtshandeling ook af te loopen voor den middag. En in den vroegsten tijd, toen de procedure

1) Jan Matthijssen Rechtsboek, blz. 197.
2) Handv. van Waterland bij v. Mieris, IV blz. 564.
3) Kenningboek van Leiden van omstreeks 1480, uitg. van Dr. Blok, blz. 172, en Handv. van Monnikendam, afgedrukt achter de Handvesten van Amsterdam, 1624.

hoogst eenvoudig was en meestal bestond in »lyen of verzaken", in bekennen of ontkennen, (bekrachtigd in het laatste geval met één of meer eeden van den beklaagde alleen of van hem en zijn eedhelpers) in dien tijd behoefde de rechtzaak ook niet langer te duren. Doch sedert het proces ingewikkelder was geworden, toen getuigen gehoord en oorkonden bezien, toen beraad en achting aan partijen en aan schepenen toegestaan dienden te worden, schoot vaak de tijd voor den middag te kort. Daarom vond de aanklager het noodig zich vooraf door een vonnis van schepenen te verzekeren, dat, zoo hij meer tijd behoefde, hem die ook ingewilligd zou worden. Een goed voorbeeld hiervan geven ons de Delftsche dingtalen, waar de eischer een vonnis van schepenen begeert in dezen vorm: »al vertoecht mit vonnis, mit dadinghe, mit achtinge of mit berade, dat die zonne haer hoechste geleden hadde van desen daghe, dat hem dit niet scaden en soude an zijnen recht" (blz. 50, 57 van den overdruk). Merk in het voorbijgaan op, hoe hier in de oude geijkte formule de middag wordt aangeduid als het oogenblik waarop de zon haar hoogste geleden, haar toppunt bereikt heeft, het oogenblik dus waarop zij zinkende wordt [1]), gelijk zich de Amsterdamsche dingtaal uitdrukt, op de plaats die wij behandelen en waartoe ik thans terugkeer.

Ook bij haar toont zich de eischer bezorgd dat hem de voormiddag te kort zal schieten, en vraagt hij van schepenen een geruststellend vonnis. Zij zijn hem te wille en wijzen uit: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende ende het over middaghe droeghe, [de laatste zinsnede is blijkbaar een ophelderend bijvoegsel van later tijd] dattet u,

1) In de dingtaal van het leenrecht van St. Paul te Utrecht (bij Matthaeus Fundationes p. 201): „of trecht vertoech tot dalender sonne".

„Bi sittender sonne" (Rechtsbronnen van Zutfen blz. 115) en „by staender sonne" (Groote Keur van Zeeland I, 10) is hetzelfde als „bi schijnender sonne" (Versl. en Meded. van het Genootschap II bl. 145), en beantwoordt aan het Latijnsche „non ante solis ortum vel post occasum solis" van de Keur van Zeeland van Floris den voogd, § 72.

Heer Rechter, van mijns Heren [des Graven] weghen, ende den clagher niet scaden en mach tot uwen rechte, alsoe ghijs beyden ter goeder tijt bewaert hebt".

Mij dunkt, het behoeft geen verder betoog, dat in dit verband *clawende* onmogelijk in den zin van klimmende bedoeld kan zijn, in den zelfden zin waarin wij b.v. zoo even van de *clivende* zon hoorden gewagen. Die clivende zon scheen voor den middag; thans wordt ons gezegd dat het over middag draagt en dat de zon zinkende is: onmogelijk kan hierbij gevoegd wezen dat ter zelfder tijd de dag klimmen gaat. Zon en dag worden in de rechtstaal, als van gelijke beteekenis, met elkander verwisseld. Beiden klimmen te zamen op den hoogste, om van daar weer te zamen te gaan dalen.

Wat hebben wij dan wel van dit *clawende* te denken? Schuilt er in den tekst misschien een bedorven lezing, of hebben wij veeleer bij den steller der dingtaal een verwarring van begrippen en woorden te vermoeden? Zoolang de plaats alleen stond scheen de eene gissing even mogelijk als de andere. Thans, nu er meer soortgelijke plaatsen aan den dag zijn gekomen, zijn beide gissingen gebleken onaannemelijk te zijn: de lezing is stellig gezond, en aan een misverstand van geheel den zelfden aard bij verschillende personen op ver uiteen gelegen plaatsen is niet langer te denken. Wij moeten dus naar een verklaring van de zonderlinge zegswijze omzien; en ik meen er een gevonden te hebben, die althans gehoord mag worden, al is zij ook voor tegenspraak vatbaar.

Ik ga uit van een algemeene stelling. Klimmen en al de aan klimmen verwante woorden duiden een eigenaardige beweging aan, maar laten zich over de richting dier beweging eigenlijk niet uit. Om dit te doen moeten zij zich van een voorzetsel voorzien. Klimmen kan even goed afklimmen als opklimmen wezen; stijgen af- of opstijgen, enz. Het gebruik alleen kan na lange jaren aan het woord op zich zelf de bijbeteekenis van op of af verbinden. Klimmen, zonder meer, beteekent zoolang ons heugt, opklimmen: het gebruik heeft dat nu eens

gewild. Als dit zoo is, spreekt het van zelf dat *cliven* en *clawen*, beide evenzeer, oorspronkelijk niet meer dan den aard der beweging te kennen gaven; in welke richting de beweging geschiedde moest of door aanhechting van een voorzetsel of door het verband, waarin het woord geplaatst werd, worden aangeduid. Namelijk zoolang het gebruik nog niet onderscheiden en aan het eene woord de eene bijbeteekenis, en aan het andere de tegenovergestelde toegekend had. Nu schijnt waarlijk het gebruik allengs ingevoerd en ten laatste vastgesteld te hebben, dat, althans met betrekking tot zon en dag, *cliven* slechts van een opgaande, en *clawen* van een dalende beweging zou worden gezegd.

Op deze wijs zou ik de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen *clawen* en *cliven* willen verklaren. En wat mij daartoe te meer moed geeft is de toestemming van mijn ambtgenoot en vriend Cosijn, wiens hooggeacht oordeel ik heb ingewonnen. Niet alleen dat hij mij ten opzichte der beweging in tweeerlei richting, welke ik beweerde dat het werkwoord in het onzekere laat, gelijk gaf: hij wees mij ter bevestiging van mijn gevoelen vooral op *rijzen*, dat van ouds en tot in de XVIII[e] eeuw toe nu eens een beweging naar boven, dan weer integendeel een beweging naar beneden, al naar het verband waarin het voorkwam, beteekenen kon. Dit schijnt mij inderdaad een leerzaam voorbeeld bij uitnemendheid. Vader Cats zegt van de boombladeren, dat zij in den herfst rijzen, zooals wij tegenwoordig zeggen dat zij vallen [1]). Sedert Cats dichtte heeft echter in dezen het gebruik, althans voor Noord-Nederland, beslist, en voor goed verboden een neergaande beweging onder *rijzen* te verstaan. Evenzoo, als ik mij niet bedrieg, had het gebruik in langverleden eeuwen aan *clivende zonne* de beteekenis eener opwaartsche, aan *clawende dag* die eener neerwaartsche beweging willekeurig maar voor altijd gehecht.

---

1) Ik vond de plaats van Cats aangehaald in het woordenboek van Oudemans i. v. *rijzen*. — De titel van een der laatste bundels van Van Beers, „Rijzende Blåren" is voldoende om aan te toonen, dat in Zuid-Nederland die beteekenis van *rijzen* nog altijd voortleeft.

Wij willen thans nog eenige andere plaatsen, waarin ons woord wordt aangetroffen, in beschouwing nemen. Leerzaam vooral is de plaats in een (voor ons ook in andere opzichten merkwaardig) Weisthum van een dorp in het Paderbornsche en van het jaar 1480, door Jacob Grimm in zijn bekende verzameling, III S. 85, uitgegeven. Het betreft een geschil over de grenzen tusschen grondbezittingen van meerdere eigenaars. Op last van den Gorechter hebben zeven buren naar hun beste weten de grenslijnen getrokken, en dien overeenkomstig is ook reeds uitgewezen, dat de winnende partij in het bezit van den haar toegekenden grond zal worden gesteld. Nu vraagt die partij verder, bij monde van haar taalman, onverwijld in het bezit te worden gesteld, om reden dat de tegenpartij den tijd heeft laten verstrijken, waarbinnen zij in verzet had mogen komen: »na dem de dach verklart unde de sunne uppe dem hogesten gewest clawendich were, des also tostundt", d i. nadat de dag verklaard en de zon op den hoogste geweest (zijnde) *clawendig* ware, derhalve nu terstond [1]). In een zoo ver van Amstelland af gelegen streek en binnen een verschillend taalgebied vinden wij ons woord dus in de rechtstaal met volkomen dezelfde beteekenis terug. Na den hoogste van den dag bereikt te hebben is de zon zinkende geworden; zoo wordt hier de middag geschilderd. Hier is het de zon die clawendich is; van den dag wordt gezegd dat hij verklaard is. Wat dit laatste beteekenen moet is wegens het verband niet twijfelachtig, maar bij gebrek aan meer voorbeelden kan ik voor het oogenblik niet zeggen, hoe het moet worden uitgelegd. Het doet ook weinig tot de zaak, waarmee wij ons thans bezig houden. Daarvoor is opmerkelijker, dat het deelwoord een bijvoegelijk naamwoord geworden is: even als van *lebend lebendig*, in ons Nederlandsch van *levend levendig*, zien wij van *clawende clawendig* maken. Naar dezelfde analogie zou ik meenen

1) Schiller en Lübben halen in hun woordenboek in voce *clawendich* deze plaats, maar onnauwkeurig, aan en verklaren haar ook onjuist.

dat ook de klemtoon in het Duitsch versprongen zal zijn, en dat wij *clawēndig* moeten uitspreken. Het zou mij zelfs niet verwonderen als men bij ons in de XVe eeuw, zoo al niet vroeger, insgelijks den klemtoon op de voorlaatste lettergreep gelegd en *clawēnde* gezeid had.

Wat mij dit doet vermoeden is een werkwoord, dat, zeker in een tijd toen men het oude woord niet meer verstond, van het deelwoord gevormd is. Het komt tot nog toe, zoover ik weet, alleen voor in de Stichtsche dingtaal, die de heer archivaris Muller in het aan zijn zorg toevertrouwde Rijksarchief van Utrecht gevonden en in het vorige jaar, in het IIe deel der Verslagen en Mededeelingen van het Genootschap voor het uitgeven van oud-vaderlandsche rechtsbronnen, bekend gemaakt heeft. Het is alweer een dingtaal van doodslag. Er wordt vonnis gevraagd, hoe lang de klager zal moeten wachten (naar het schijnt op den voor het gerecht geroepen beklaagde), en het antwoord luidt: »Thent die sonne *claerweent*", totdat de zon haar hoogste bereikt hebbende gaat zinken. Dat dit inderdaad de bedoeling is, valt niet te betwijfelen. Op een soortgelijke vraag, maar in dat geval van den schout, wordt in een Leidsche dingtaal van doodslag [1]) door schepenen geantwoord: »dat ghij beyden sult went de sonne haer hoogste gedaen heeft van den dage". Dat zelfde wordt nu in de Stichtsche dingtaal met één woord *claerweenden* genoemd. Een verbastering, buiten twijfel, van het niet langer verstane *claewēnde* afgeleid, of liever van *claerwēnde*, dat naar mijn, thans zeer waarschijnlijk geworden, gissing door Matthaeus in zijn handschrift van de Diemer dingtaal gevonden en in *haer wende* geëmendeerd zal zijn. In plaats van *clawet*, dat hij stellig bedoelde, heeft de steller der dingtaal goed gevonden *claerweent* te zeggen, niet weinig trotsch, verbeeld ik mij, op zijn kennis aan een zoo prachtig en naar zijn meening overoud rechtswoord.

Even vermakelijk als zijn pedanterie is die van een anderen

1) Bij Orlers, Beschr. v. L., 1e uitg. blz. 25.

onbekende in een rechtsboek van Putten op de Veluwe, van het midden der XVI[e] eeuw, mij door mijn hooggeachten ambtgenoot Fockema Andreae uit het handschrift, dat hij bezig is te bestudeeren, welwillend meegedeeld. Het is daar avond geworden, de zon gaat onder, en het wordt tijd om de rechtszitting te staken. Dat wordt door den schrijver aldus uitgedrukt: »soet nu clauweyndt geworden ind die sonne ondergegaen wass, soe hefft der volmechtige richter vurschr. opgeklopt ind dat gerichte geeyndiget". Hier is uit *clauwēnde* een *clauweyndt*, denkelijk als substantivum op te vatten, vervaardigd, en in plaats van op den aanvangenden namiddag op den gevallen avond toegepast. Maar het is dan ook het midden der XVI[e] eeuw, als men den ouden vorm en de oorspronkelijke beteekenis van het woord zoo volkomen vergeten is.

R. FRUIN.

BOEGET.

Het is misschien de moeite waard hier even op te teekenen, dat *boesjet* (Coster 538; zie de plaats bij Oudem. aangehaald [1]) niets dan eene andere spelling is van *boeget*, *boegiet* (Kil.), fr. *bougette*, eng. *budget*, het verkleinw. van mnl. *boege*, ofr. *bouge*, reiszak; zie verder Verdam, op *Boege* en *Bolge*.

1) Bij Schotel, O. Holl. Huiss. 139, waar dezelfde plaats wordt aangehaald, staat *boersetten*; of dit citaat aan eene andere ed. van Tijsken v. d. Sch. ontleend, dan wel onjuist is, kan ik niet nagaan: in allen gevallen schijnt het een wanvorm: een fr. *bourset(te)* heb ik althans niet kunnen vinden.

Leiden, Mei 1892. J. W. M.

VAN BEGRIJPE.

Het beroemde Comburger handschrift te Stuttgart bevat twee middelnederlandsche gedichten, die tot nu toe niet zijn uitgegeven, nl. die, waar boven staat *van zeden* en *van begrijpe*, beslaande fol. 161—165. Kausler en Mone meenden beiden, dat deze twee gedichten behoorden tot den *Leekenspieghel*, waarvan een uitvoerig fragment voorafgaat [1]), dat door Dr. M. de Vries niet is gebruikt voor zijne uitgave, doch dat thans gecollationeerd is door Dr. J. Verdam.

Van bovengenoemde kleine gedichten bevat het eerste 528 versregels. Het tweede komt zelfs twee maal voor in het Comb. hs. en wel eens op fol. 85 *v* en nogmaals op fol. 265 *r*. Dat op fol. 85 *v* is zeer slordig geschreven en bevat eenige varianten van het op fol. 265 *r* voorkomende.

Het is mij onmogelijk te zeggen of dit gedicht oorspronkelijk is, dan wel vertaald en of het een op zich zelf staand geheel vormt of tot een ander werk behoort. Mijne onderzoekingen hiernaar zijn vruchteloos gebleven. Ik zal het hier mededeelen, volgens den tekst van fol. 265 en tevens de voornaamste varianten van den anderen tekst opgeven; ieder, die er lust toe gevoelt, kan dan naar het mij onbekende zoeken.

Comb. hs. fol. 265 *r*.

VAN BEGRIJPE.

Die met begrijpe quetst zine ghebueren kol. *a*
Ende scent [2]), dat si van scaemten trueren,
Sye selve wel, hoe tgheval es bi:
Wel werden mach, dat niet en zij.

Christus sprac ten fariseen ghemeen:
Die zuver es, werpe den eersten steen.
Als zij verstonden ons heren woort,
Niemen en trac om werpen voort.

1) Zie Dr. M. de Vries, Inleiding op den *Leekenspieghel*, bl. CXXXII.
2) *var.* Wie met begripe scent sine ghebueren ende quest,

Noch sprac god: pieter stec in dijn zwert [1];
Wie metten zwerde den anderen deert [2]
Metten zwerde wert hi ghesleghen.
Waert ons niet zalich, god hadt verzweghen [3].

Ten snijt gheen zwert so grievelijc zeere
Als tonghe, die rovet des menschen eere [4].
Van goede so vercouvert men wel,
Maer eere verliesen [5] es al te fel.

Mijns selfs [6] ghebrec cleeft an mi vast.
Dat anderen weecht, es mi gheen last.
Ic hebbe te draghene ghenouch an tmijn
Twi soudic yemens begripere zijn?

Ne vonnest niement [7], gods raet es best,
Sone werdi niet ghevonnest in 't lest.
Al dinct hu eens anders faeute zwaer,
Hu faeute weecht hu niet te min [8] een haer.

Ghepeins doet wanen, waen doet mesmerken.
Mesmerken doet dolen ende liecht den werken.
Bi wanen es menich zin ghehoent,
Maer die wel weerct, wert wel gheloent.

Die noint mesviel [9] no vallen mochte, — kol. *b*
Het heeft sulc vonden, die noint en zochte [10].
Elc zye voer hem, hoe vaste hi sta:
Meskief scijnt verre, hets dicwile na.

So wie dat spreken wille up mi,
Bezye hem selven, wie hi zy.
Es hi goet ende al de zine,
So eist mi te mindre pine [11].

Menich up den andren spreect.
Wiste hi selve wies hem ghebreect
Ende hoe hem danne ware ghesciet [12],
Hi zweghe ende sprake up niemen [13] niet.

1) dijn sweert. 2) Wie metten zwerde andren deert. 3) god adt verzweghen. 4) Als tonghen, die nemen des menschen heere. 5) Maer heere verliesen. 6) Mijns selves 7) niemen. 8) weecht niet te min. 9) Die noit mesvel 10) diet n. e. sochte. 11) Sine smade ne es mi gheene pine. 12) Ende wies hem veeren (?) ware ghesciet. 13) bij niemen.

Ic woude, de sulke zaghe up hem
Ende liete mi bliven, dat ic bem.
Of seide niet meer dan hi saghe,
Elder in een vremt ghelaghe.

Maer quade tonghen moeten clappen,
Al soude mense te sticken cappen.
Daer omme sone lieten zijs niet
Daer menich ongheval af es ghesciet.

En begrijp dinen evenkerstin niet.
Bepeinse wat die [1]) selven es ghesciet.
Ende wiltu goeden loen ontfaen,
Sone gaet niet voer wel ghedaen

Paeusen, keyseren, lantsheren verheven [2])
Ende alle, die nu ter weerelt [3]) leven
Die moetent hier met allen laten
Ende varen al naect haerre straten.

Die dan naer duecht heeft ghestaen,
Die sal goeden loen ontfaen.
Kindre nu laet ons wel leven [4]),
So werden wi met gode verheven.

Dies ionne ons die vader ende die zone [5])
Ende dheleghe gheest, drie personen,
Als een god al te zamen
Eewelic ende overal, amen, amen [6]).

---

1) di. 2) Paeus, keyser, hertoghen, greeven. 3) die ter weerelt. 4) Daeromme so laet ons wel leven. 5) de vader ende sone 6) Eewelike ende overal amen.

F. A. STOETT.

COLLATIE VAN DE LIMBURGSCHE AIOL-FRAGMENTEN.

Dr. Verdam heeft in zijn laatste uitgave van de Middelnederlandsche fragmenten van den Aiol (Leiden, 1883; uit Tijdschrift II, blz. 209 vlgg.) duidelijk aangetoond (blz. 2 vlgg.) dat er in 't Dietsch tenminste twee bewerkingen van dien roman hebben bestaan. Met de fragmenten der vroegst bekende bewerking, ontstaan in Limburg, willen we ons hier bezighouden.

De beste uitgave hiervan wat den tekst betreft, is die van bovengenoemden geleerde in Dr. Wendelin Förster's Aiol et Mirabel u. s. w.; Heilbronn 1876—1882, s. 522 ff. [1]) De latere, boven vermelde, editie is voor taalkundig onderzoek niet te gebruiken, aangezien de uitgever de spelling van 't handschrift willekeurig heeft veranderd en eenige foutjes in den tekst zijn geslopen. De veranderingen zijn wel meestal vermeld, maar het is toch uit de uitgave niet altijd te zien welke lezing 't handschrift heeft.

Dit had mij, voordat ik de vroegere editie had gezien, aangespoord tot een volledige vergelijking van den gedrukten tekst met de in de Leidsche Universiteitsbibliotheek aanwezige fragmenten en doen besluiten tot de uitgave mijner collatie. Later veranderde ik mijn plan en besloot de collatie op de eerste uitgave te baseeren. Voor 't gemak zijn beneden álle verschillen tusschen 't handschrift en den in Förster's Aiol gedrukten tekst opgegeven, tenzij in den laatste door cursieve letters duidelijk blijkt dat de uitgever iets heeft bijgevoegd. Cursieve letters wijzen beneden aan dat de lezing onzeker is; onder aan de bladzijden vindt men dan nadere bijzonderheden. : beteekent een onleesbare of weggesneden letter. Natuurlijk is 't aantal

1) Ook afzonderlijk verschenen als J. Verdam, Die Fragmente des mittelniederländischen Aiol; Altenburg 1881.

afgesneden letters meestal niet precies te bepalen. Indien een geheel onbekend aantal weg is, duid ik dat aan met..... Een liggende streep — wil zeggen dat tusschen twee woorden een paar andere zijn weggelaten die bij Förster goed staan. De nommers der regels verwijzen naar de versregels aldaar. In de noten is ook Verdam's latere uitgave in aanmerking genomen. De fragmenten III, IV en VII*ab* zijn geheel afgedrukt, ter wille der duidelijkheid.

In 't handschrift worden geen hoofdletters gebruikt, behalve in *Gi* r. 100, *Geraimes* r. 213, *Aiol* r. 391, en aan 't begin eener alinea, in 't laatste geval een groote, in roode verf. De afkortingen, die bijzonder zeldzaam zijn, heb ik opgelost. Tusschen lange en korte *s* is door mij geen onderscheid gemaakt. 't Handschrift heeft zonder uitzondering na elken versregel een punt. Een heel enkelen keer staat ook elders een punt; de gevallen zijn hier opgegeven.

Men beschouwe deze collatie als een poging om de uitgave van Dr. Verdam, welke zoo verdienstelijk is door de bepaling der verhouding van den Nederlandschen tot den Franschen tekst, nog bruikbaarder te maken. In een latere aflevering hoop ik de taal der fragmenten te bespreken.

Fragment I (Förster, s. 526 ff.)

Blad 1. Hier is 't voorste deel afgesneden en wel zóó dat aan elken regel ongeveer 12 letters ontbreken (*r*°. vooraan, *v*°. achteraan).

f. 1*r*. 1. ..... *n* dor 3. ..... *e*ide hort 5. ..... n feien 6. wemet 7. ..... ecgen 8. iunchere 9. .....*i* des — uragen. 11. .....we gegaderet 14. em un-| 15. .....

1. *Van de* n *of* m *is alleen de laatste neerhaal en een deel der vorige over*. 3. *e*ide. *Eerste* e *onzeker*, *bijna geheel weg*, *evenzoo de* e *in* pi*e* *r*. 42. 6. so wemet. *D. i.* so weme-et (*cuicunque id*). 7. ecgen. *Eerste* e *half over*, *maar zeker*. *Zoo ook*: w *r*. 11, h *in* here *r*. 15, r *r*. 31, 36, d *r*. 39, *de eerste* o *r*. 48, *de laatste* h *r*. 52, g *r*. 60, d *in* god *r*. 75, c *r*. 77, *de laatste* e *r*. 79. 9. *i*. i *of* u (*één neerhaal*), *zeker geen* e.

f. 1*r*. here 16. uan al | : : : : : : : : : : : :*n*e. 18. . . . . . *m*insten uellet. 20. . . . . . l is — ú 23. do-| 24. . . . . . uůrwar 26. die — ú 29. . . . . . t began te uarne. 30. gere-| 31. . . . . . r hi — uleischouwer 32. end | : : : : : : : : : : : : lach. 34. iungen. 35. aio-| 36. . . . . . růgen 38. uort
f. 1*v*. 39. . . . . . dar — hienc. 40. dar hi die || 1 *v*. || wurpe met untfienc. 42. geuader pi*e* . . . . . 44. w*i* . . . . . 45. sijn cutel. 48. so : : : : : : : : : : : solde 49. uůrne

50. Gi — bliuen. 51. b: : : : : : : : : : : : :|uen. 52. ú uleisch — h . . . . . 53. ouerlopet. 56. tehant 58. uan danne rie. . . . . 59. uol. 60. sine g: : : : : : : : : : : : 63. geuader. 66. die he: : : : : : : : : : : : | walde. 68. ic : : : : : : : : : : : |růne. 71. iet uers: : : : 72. : : : : : : : : : ende urie. 73. ú — sto*u* . . . . . 74. uerslaen. 75. is god . . . . . 77. lelic . . . . . 78. | bet uenine 79. die . . . . . 81. hine w. : : : : : : : : : : : :

Blad 2. Dit sluit onmiddellijk aan bij 't vorige. Regel 81—93 ontbreken in 't hs. telkens op zijn hoogst vijf letters.

f. 2 r. 81. . . . . . nt. 82. ú uader. 84. uan úwer 85. noch : : : : : : omplie

86. :*ů* reit — uort — unuerre. 87. des herte rouwech | was end erre. 88. uolgeden 89. geli-| : : : (: :)e men dien sotte. 90. uolc 91. . . . . . *n* bůke 92. uiel — trip| : : : (: :)e. 93. wiue uiere.

---

16. *ne*. *Van de* n *één haal over. Evenzoo van* m *r*. 18. 23. do- *is de eerste lettergreep van een woord en mag dus niet met Verdam in* dat *worden veranderd*. 39. *Lees misschien:* sijn scilt dar entgegen hienc. 41. *Deze regel vervalt*. 44. *De letter na* i (*of 't begin van* u?) *was geen* a (*Verdam*). 45. cutel. *Zeker. Men schrappe dus 't artikel* cittel *in 't Mndl. Wdb*. 50. *Nieuwe alinea in 't hs*. 52. *Lees:* hopet. 73. *Van* u *in* stou *is alleen de eerste haal over*. 81, 91. *Van* n *alleen de laatste haal over*. 85. *Eerste* o *half weggesneden, maar zeker. Evenzoo tweede* w *r*. 87, *laatste* e *r*. 92, *eerste* a *r*. 104, d *r*. 107, k̄ *r*. 109. 86. *Nieuwe alinea*. — ů *of* u. *Alleen de laatste haal der* u *is zichtbaar*. 87. *De plaats vóór* was *werd in 't hs. ingenomen door de hoofdletter der nieuwe alinea*. 89. *Voor* gelikerwise (*Verdam*) *is geen plaats, bovendien komt alleen* gelikerwis *voor*. *Misschien*: gelike dede (*opt. pt.*) men dien sotte. 92 *vlg. Verdam:* — tripiere, Ende *enz*. Ende *is overbodig*.

Regel 94—119 ontbreekt ten hoogste één letter, aangezien een bijbehoorend strookje de overige bevat.

f. 2*r*. 94. haeste | :uam. 97. :et torne 99. uassael 100. Gi — uorwert | *m*eer uan 101. *u* 102. | *u*mbe — *ú* 103. geuen 104. andolihe uan 105. uor ú 106. iseren uan úwen 107. dat is 108. uorwert meer 109. be|kennen 110. sůlt | :in wesen. 111. uortmeer. — uan 112. e|:el 113. aln 114. uro|*we* 116. *ú* 118. sinn*e*. 119. *u* — uligen

Regel 120—135 ontbreken weer ten hoogste vijf letters.

f. 2*v*. 120. ú — uersta. 121. rote uolgen

122. Uan — uerbolgen. 123. uierhundert — uolgen. 124. uele 127. so w : : : : : | hene 131. uele. 132. ú — uergeu : : : : : 133. nesal. 134. uorwert — *u*

Van r. 136 tot 158 ontbreekt omstreeks één letter.

136. wach arme seit hi : : : : | uader. 137. allet gader. 138. and*e*: | land 141. untfarmenesse sent.

142. Nu — uort 143. su*n*|der uorte. 145. ter ander of : : | wesen solde. 147. hin*e* — uerdrunken 148. uant — stá:| 149. uan 150. wagde : : | sach 151. up genomen. 152. gi s*u*: : | seit 153. uassael ic geue ú mi geu: : 155. uan e: : | uernam. 156. urient 157. bliuen d: : | u got 159. d: . . . . .

---

100. meer. *Zichtbaar is:* neer. 101. *u*. *Of* ú*?* 102. *De eerste haal der eerste* u *is weggesneden.* — *ú*. *'t Accent onzeker.* 105. ú. *De eerste haal der* u *weg, maar 't accent is zichtbaar.* 106. iseren. *Zoo terecht 't hs.* 112. *Lees:* edel. 113. aln. *Sic.* 116. *Boven* u *schijnt een accent te staan, maar de twee onderste regels zijn zeer verbleekt. Boven* u *in r.* 119 *is niets te zien.* 118. *Er kan ook* sinnē *hebben gestaan.* 122, 142. *Nieuwe alinea.* 134. u *als in regel* 119. 136. *Na* hi *twee of drie letters onleesbaar.* (sic?) 138. e *bijna weg.* 143. sunder. *Van de* n *alleen nog de eerste haal.* uorte *staat niet voor mndl.* vorste (*Verdam*) — *dat zou* verste *zijn* — *maar voor* vorgte, *vrees. Vgl.* uorten (*metuebant*) 366, uoerten (*metu*) 500, uorte (*metum*) 530, *uoerte* (metus) 565; bedorten 365 *uit* bedorften. *Zie verder mijn Limb. Serm., Inleiding* § 88 *en* 103. 147. hin*e*. e *half weg.* — uerdrunken. *Door Verdam terecht vertaald met „besoffen", „smoordronken". Ik geloof echter niet dat men er dezelfde beteekenis aan mag toekennen in gevallen als* verdronken in sonden (*Ruusbroec e. a.*): *daar beduidt 't woord eenvoudig: submersus, verzonken.* 148. *Lees*: stán. 150. *Misschien heeft er gestaan* wagde ům, *misschien ook alleen* wagde (*praeteritum van* wagten). 152. su *of* sů; *'t schrift is wat uitgevlakt.* 159. *Na* d *een* i *of 't begin eener* u.

Fragment II (Förster, s. 530 ff.).

Aan 't begin ontbreekt *recto* gewoonlijk één letter, aan 't einde *verso* twee letters, in 't midden zijn aan weerszijden gapingen.

r. 160. *i*chte — uerclagen. 161. slůgen d*ů* : : g : : : : 162. die uiere — uader. 164. uader 165. *m*ordenere 166. gedra|gen. 167. geliic 168. a|: ol 169. tehant. 170. | sine 172. secgen : : :h. 173. die : : : : : | : : : : si dů geuiengen. 174. bet haesten : : : : : : : : : : : : :|: : : 175. : : g : der 176. *ů*n 177. al|:e 179. hús — was uerwůstet 182. had|:en 183. uan — hús — aue | :amen 185. bóm | : : : : : : : bunden. 186. enbouen

v. 189. *dat si die dilde* mordenere. 190. ni(: :)|wet

191. Die burchgreue tehant begunde. 192. a: : | hi wale. cunde. 193. uernemet — iunchere. 194. ic bi : (:) | dur ú 195. ú uragen 196. d: : | secget 197. ú — benedi(: :)|en. 199. uppe : : | : (: :) d*i*e daet. 201. dar : : : | : : : : : : : : : : :arheit af. 202. d: (:) | gaf. 203. s*u*ldi - uerdragen. 204. ine sa: : : : : : : | dar 205. urům: | 206. ér 207. coning: | uercunde. 209. ú u*o*rwaer gelouen. 210. wůnet — en|bouen. 212. *m*: | haten 213. Geraimes — leuen. 214. ine (: :) | sal ú — begeuen. 215. tůrl . . . . . .

---

161. slůgen dů *of* slugen du. *'t Bovenste is afgesneden. Van de volgende* g *ziet men 't onderste; daarvóór misschien* tu *of* tů *of* al (*niet:* te). 162. *Eerste* d *half weg, maar zeker. Evenzoo tweede* g *in* gedragen *r.* 166, s *r.* 170, l *r.* 215. 165. *De twee laatste halen der* m *nog over.* 172. *Vóór* h *drie letters uitgevlakt.* 176. ůn *of* un. *'t Bovenste is afgesneden.* 179. *De eerste* w *is grootendeels weggesneden.* 189. *De cursieve letters zijn bijna geheel weggesneden, maar er is genoeg over om te zien* 1°. *dat de drie eerste woorden waren*: dat si (*niet:* se) die, 2°. *dat van 't vierde woord de eerste en de vierde letter* d'*s waren, zoodat zoowel* oude, *of liever* alde, *als* felle (*Verdam*) *onmogelijk zijn. Voor* dilde *vergelijke men r.* 600. 190. *Waarschijnlijk stond er:* ni-|wet. 191. *Nieuwe alinea.* 199. die *of* de. *Alleen 't bovenste van de* d *en* e *is zichtbaar.* 203. suldi *of* sůldi. *'t Bovenste is weggesneden.* — uerdragen. *Sic, maar* d *onduidelijk.* 209. uorwaer. o *niet geheel zeker, door een gat* 212. *De twee eerste halen der* m *zijn over.*

Fragment III (Förster, s. 532).

Er ontbreken aan elken regel ongeveer 25 letters. Ik druk 't fragment af zooals het in 't hs. staat. Niet de onderhelft (Verdam, Tijdschr.) maar de bovenhelft is afgesneden.

r. 216 vlg. uernam. dat hi t.....

218. secgen wat hi ded.....

219. ant heilich cruce.....

220 vlg. hi gebat. aiol sijn.....

222. minnentlike grů.....

223 vlg. sůte sůn. gi hebbet.....

224 » ere. gelouet si got.....

226 » wieder důt. mij*n*.....

228. hi seide sůte here....

v. 231. .....*r*ouweden so men

232. .....*t*en coninc mere.

233. .....siekerheit die

234 vlg. .....en untuaen. die

236. .....nc seide sem mijn

238 vlg. .....edan. si quamen al-

240 » .....heit tehant. also

241 » .....coninc. eer hi dan-

243 » .....e liede. die barune

Fragment IV (Förster, s. 532 f.)

Ook dit fragment druk ik geheel af. Er ontbreken telkens omstreeks 21 letters.

r. 245 vlg. ane. die was makaris.....

247 » . ter erden lach. des wa*s*.....

---

225. *Vul aan*: gelouet si got die here. 227. mij*n*. *Van* n *alleen de laatste haal ichtbaar*. 231. r *onzeker*. 232. t *niet geheel zeker*. 243. *Vóór de eerste* e *misschien een* g. 248. *Laatste* s *niet geheel zeker*.

	249.	stolte brůder manasi.....
	251.	hi seide wilt hi mijn *u*.....
	252 vlg.	hene scheiden. hi slůch.....
	254.	riet hi steken iocerant.....
	255 vlg.	end dore. dat spere qu.....
	257.	derhalf uan blůde roe.....
	258.	Manasier slůch echt.....
	259.	ende harde toren......
	260 vlg.	uerlois. dar riet hi st*a*.....
	262.	die wapen niene doch.....
v.	264.	.....die rike coninc uan
	265 vlg.	.....ant karlun. hi stac ůden
	267 (»)	.....en schilt dien hi dar
	269 »	.....uůch. dat em dat spere
	271 »	.....it mochte langen. dur
	273.	.....end dur dien lijf alto
	274 vlg.	.....am geulogen. doet uter
	276.	.....*r*t harde gram garijn.
	277 vlg.	.....sijn. sijn ors hi dů bet spo-
	279 »	.....n quam. sijn spere uůr
	281 »	.....*u*ppen schilt. sijn halsberg
	283.	.....dar up wieder stůt.

Fragment IV*a*.

Zoo noem ik 't door Verdam bij Förster, s. 533, onderaan medegedeelde stukje. Er ontbreken ongeveer 19 letters. Ik geef de afwijkingen van 't hs.

r. 263*a*. da*t* 263*b*. | greue uan senlijs. *dat* edel..... 263*f*. hijn — war 263*h*. hant. *d*.....

---

251. *Van de* u *alleen de eerste haal over, dus misschien* i. 258. *Nieuwe alinea.* 261. *Laatste* a *onzeker, evenzoo eerste* r *r.* 276. 277. *Eerste* s *bijna geheel weg, maar zeker.* 279. *Eerste* n *zeker, dus Verdam's aanvulling* ten coninc *onmogelijk; misschien* gereden? 281. *Van de* u *alleen de laatste haal over.* 263*a*. dat *of* dar. 263*b*. dat *onzeker. Evenzoo* d *r.* 263*h*, n. *r.* 283*a*.

v. 283*a*. . . . . . wa*n*. da: : : die appel wa' | 283*b*. . . . . . m weren 283*c*. sinen 283*d*. dót | 283*f*. alshi 283*h*. ors |

Fragment V.

De afwijkingen van 't handschrift zijn deze:

f. 1*r*. 285. ouel 286. ungeual tů sende. 288. hůde

289. Hellewijn — uersach. 292. ungeual 295. uernam 296. tů sprac 297. ia. 298. hellewijn — uan 299. slůch. 300. ungeůug. 301. uan 304. uleisch uan 305. uan 307. geuaen. 308. haen. 309. alte 313. uor — lijf uan 314. sijn euenwech 315. du tehant. 316. út 317. untuiengen 319. schacht — sijn croken. ||

f. 1*v*. 320. || menegen — dur gebroken. 324. uergaderde rikelike. 325. út uermeten. 328. uermetenlike. 330. uan 334. uan

335. Bertram 337. sijn 339. uan 340. důre brac. 342. altůder 344. ane sach. 347. uan plasence 348. schilt —
f. 2*r*. a diuise. 355. got — uermaledien. 356. sůken || 2*r*. || dar 357. die was uient an dien doet. 358. elie 361. schilde 365. bedorten. 366. si sich — uorten. 368. vp — enbouen 369. dat ům — geuallen. 373. uleisch — uan 375. ulo 376. terdoet.

377. Makaris ulo 379. uluen burgunihůne. 380. důne. 383. uelde 386. uiere. 387. dúrde uijf iaer 391. Aiol 392.
f. 2*v*. die || 2*v*. || sich geurouwen 394. iamer 396. winach 397. urouwe 398. uan — steruen 400. mijn — alte 401.

289, 335, 377. *Nieuwe alinea.* 303. *Daar de lippen uit twee gelijke helften bestaan, dunkt mij* die winster lippe *voor „'t linker deel der lip(pen)" niet zoo heel vreemd. Vgl. bovendien 't Fransch, r.* 9015: *Son doit li a fichie en son destre grenon, waar van een „rechterbaard" sprake is. Met* luchter vingher *Alex. X,* 1424 *schijnt de ringvinger der linkerhand te zijn bedoeld.* 308. *De koning zond Gwineot naar Soissons om gehangen te worden.* 328. *Lees:* uermetenlike, 329. *Lees*: riden. 362. *Is* tů der hant *hier niet: tot aan de hand?* 365. bedorten. *Sic. f. 2r. Onderaan:* Altare SS. Mariæ et Nicolai Nro 15to *en rechts hiervan*: Register van den altaer tot Boukum 1580. 395. wan eer so *beteekent m. i. „quandocunque"; vgl.* wie so *of* so wie *en dgl.*

f. 2*v*. urie. 402. urowe 404. uernoiet 405. ungeual 406. dusentuolt.

407. Mirabel — urouwe 408. uan 409. uerre 410. beuaen. 411. urouwe. 412. driuen 414. uromen. 415. út — uader. 417. uan urancrike. 419. uan 420. alt went — uerradenere. 421. geuaen

425. Mirabel 426. tegane. 428. te- ||

f. 3*r*. 429. || dat houet 430. ungeuůch. 431. urouwen 433. dat si si ůme nien untsachten. 435. uůden. 436. urůmen 437. urouwen 438. uan — alten uůten

439. Die urouwen 445. urouwe 446. lijf. 448. makaris — sijn 451. hús 452. ůr (*beide keeren*) 453. coulten — uan 456. auunt 459. uant. 460. tehant. 461. uan 463. under | der
f. 3*v*. der brucgen 464. dien ic genůmen || 3*v*. || wale can. 465. uisched 467. ulieten 468. uůr 472. uůr 473. uernam. 474. uan

475. Tierri 479. urouwe 480. urou — uan 483. uergaen tenacht. 484. uische 485. laet di 487. uische 488. geuůch. 489. uan 491. gelouen 493. tehant. 495. uůte 496. urouwe 497. erueret — uan 498. ne|dorste 499. uiel 500. uan uoerten 501. bi des godes

Op blad 4 ontbreken telkens ongeveer 27 letters. De afwijkingen zijn:

f. 4*r*. 504. | uorwaer 505. sand..... 506. tehant...... 507. duuel..... 509. mag..... 511. | geuen. 514. uerstaet. g..... 515. in i..... 516. harde red..... 517. ai*o* ..... 518. tierri hi s..... 519. | urancrike. 521. |uen. 523. |be lange

f. 4*v*. 525. kers-| 526. ..... t lant. al tů | 527. ..... an turnebrie. | 529. kin-| 530. uorte

---

407, 425, 439, 475. *Nieuwe alinea.* 433. *De regel is volmaakt in orde en beteekent: dat zij haar hem niet (voor goed) ontnamen. Voor de beteekenis „ontnemen" vgl. men mhd. entsagen. De* 3. *sg. opt. pt. van* untfechten *zou zijn*: untfochte. 477. te gegen. *Eerste* g *dadelijk uit* i. *f.* 3*v*. *Onderaan*: Register van t' benefitie Tot Boukhout (*volgens Verdam hand der* 18*e eeuw*). 505. d *half weg, maar zeker. Zoo ook laatste* g *r.* 509, g 514, *laatste* d 516, s 518, a 527, *eerste* s 532, *eerste* e 540, 541, 542.

531. .....*m*be | 532. ..... s — ne- 533. geurůme. | 534. .....prac — wi-| 535. ..... *d*i ne geine 536. ..... *r*auen. 539. .....at. — uijf-| 540. .....eder uaren. 541. ..... er wi 542. ..... ere. uan 544. ..... urouwe 545. *u* wal. want it ||

Fragment VI (Förster, s. 540 f.)

In Verdam's eerste uitgave is de titel »Fragment VI" bij ongeluk vergeten. 't Onderste van 't blad is over. De afwijkingen zijn:

r. 546. g:|daen 547. altehant. 550. eren si beste 551. coninc|inne. 552. urientscap 553. hůuen — fiere. 556. al|

v. 558. aue. 559. uerlorn. 560. uijf iaer — teuorn. 561. gehalden. loe|wijs. 562. uan 563. wán. 564. geuaen. 565. uoerte 566. uan — uolc

Fragment VII (Förster, s. 541.)

r. 569. *r*iet also 570. uerw*ů*det 572. geuienc. 574. můder sůn uerradenere. 576. uollencomen. 577. uan 578. duuel 580. heuet ||

v. 581. ..... *gewalt lei*|den die urouwe. 587. urilike 588. uor 589. uan 590. ane beden

Fragment VII*a* (Förster, s. 542).

Dr. Verdam heeft de regels van dit fragmentje, dat uit twee stukjes bestaat, in verkeerde volgorde geplaatst. Dit blijkt daaruit dat 't bovenste van eenige letters van 't eene stukje past aan 't onderste van eenige van 't andere. De

---

531. *Nieuwe alinea. Van de* m *alleen de laatste haal over*. 539. uijf-. *De volgende regel begon waarschijnlijk met* talf *of zoo; vgl. 't Fransch v.* 9277: *.IIII. mars et demi.* 545. *De laatste haal der* u *over.* 546. *'t Onderste der* g *zichtbaar; één of twee letters vroeger:* h; *ongeveer zes letters hiervóór:* g. 553. fiere. *Misschien:* siere. 569 *vlg. 't Bovenste weggesneden.* — riet *of* liet. — uerwůdet, uerwudet *of* uerwūdet. *Waarschijnlijk 't eerste: vgl. 't Fransch v.* 9687: *a poi d'ire ne derue.* 578. *De duivel hielp u aan zulk een geluk!* heel *voor* heil. 581. *De cursieve letters grootendeels weg en onzeker.*

beide stukken zijn tegenwoordig dan ook in de goede volgorde aan elkaar geplakt. Wien de eer van de ontdekking der juiste opeenvolging toekomt, kan ik niet zeggen. Ik druk 't geheele fragment af. Aan elken regel ontbreken 15 tot 20 letters (tezamen voor- en achteraan), 't meeste aan den derden regel.

r. 602. .....*c*rachte uaren int pungiant.....
603 vlgg. .....ke. siet edel coninc ende rike. w.....
592. .....dit is ein wiederloen dar a.....
593 vlg. .....er die dieue. dur dat so geuic *u*.....
595 » .....uan salanice. nu seide gratien.....
v. 606 » .....*e* wilde swijn. nase ende m*u*.....
608 » .....n gesune si tereten. sent was si*j*.....
597. .....crechtich dů sijn got uerg*e*.....
598 vlg. .....*u*ernomen. hi was na út dien.....
600 » .....t hi scalc dilde frantsois. eer w.....

Deze schikking komt ook geheel uit met 't Fransch. In 602 leze men: *bet crachte.* In 603 zal hebben gestaan: Aiol zeide vriendelijk, of zoo iets (*Aiols l'en apela par mout grans amisties* 10076). 605 ging waarschijnlijk uit op *gaf*: wat uw hand mij gaf, of iets dergelijks (*De chou que m'acatastes* 10078). 't Rijmwoord in 607 (of 609?) zal *gespleten* zijn geweest. 598 moet ongeveer dezen inhoud hebben gehad: toen de heiden dat merkte (*heft uernomen*): *Quant l'entent li paiens* 10095. 599 luidde vrij zeker: *hi was na út dien sinnen comen:* Fransch *le sens quide cangier* 10095.

Fragment VII*b* (Förster, s. 542, [1])).

Er ontbreken telkens ± 32 letters.

r. | uan ura..... | cůninc *l*..... | sinen la..... | ic

602. c *nagenoeg geheel weg.* 605. w *half weggesneden.* 593. *Eerste* e *bijna geheel weg, maar zeker.* 594. *Van de laatste* u *alleen de eerste haal over.* 606. *Eerste* e *onzeker.* 607. *Daar 't bovenste weg is gesneden, kan de laatste letter ook* ů *zijn geweest.* 609. j *onzeker; evenzoo laatste* e *r.* 597. 598. *Alleen een stukje der eerste* u *over.*

wan . . . . . | uan si . . . . . | *ui*ere g . . . . . | ioiant . . . . . | de bra . . . . . | den. t . . . . . | eren s . . . . . | in *un* . . . . . | wal b . . . . . | wal . . . . .

v. . . . . . is mijn | . . . . . doet. mi | . . . . . eftůde | . . . . . en co- | . . . . . *m*ůt uns | . . . . . en uaen | ..... chter | ..... uwer | . . . . . bet dien. | . . . . . aren | . . . . . *e.* wel | . . . . . hafte- | . . . . . r inne |.

De cursieve letters zijn gedeeltelijk weggesneden of althans onzeker.

Een paar andere strookjes, wier regels op zijn hoogst vier letters bevatten, zijn in geen enkel opzicht 't meedeelen waard.

Leiden. J. H. KERN.

BLADVULLING.

Prof. de Vries heeft indertijd het Middelnederlandsch gezuiverd (*Taalzuivering* p. 21) van het monstrum *bewanc*, prijkende in de *Brabantsche Yeesten*, II 1039, en daarvoor *bedwanc* in de plaats gesteld. Het is mij gebleken dat handschrift A (niet het teksths.) de goede lezing heeft. Willems heeft ze echter onder de varianten niet opgenomen. Vs. 392 van het 3e, en vs. 1358 van het 5e boek, door Prof. de Vries ook in zijne *Taalverzuivering* verbeterd, staan foutief in hs. A.

W. D. V.

KABELJAUW.

Reeds in de Middeleeuwen komt het woord *kabeljauw* in het Nederlandsch en het Nederduitsch voor. Verdam (Mnl. Wdb. III, 1091) geeft de vormen *cabeliau*, *cabbeliau*, *cabaliau*, *cabelliau*, *cabbelau* en *cablau* en bij Schiller-Lübben (Mnd. Wtb. II, 414) vinden wij *kabelow*, *kabbelouw*, *kaplawe*. Dat *kabeljauw* in het midden der veertiende eeuw een partijnaam werd, bewijst overtuigend, dat dit woord reeds toen in Holland algemeen bekend was. Ook later bleef *kabeljauw* de gewone benaming van den Asellus; zoo lezen wij bij Le Maire (Spieghel der Australische Navigatie, in Nieuwe Werelt, Amsterdam 1622) op blz. 19: »t' Savonts quamen de Boots weder van de rotsighe Eylandekens, brengende de zoode van diversche Visschen: als Cabeljau, Gullekens, en Schelvisch" en op blz. 26: »Onsen Opper-Stierman heeft voor de passagie een Cabbeljau gevangen." Ook Zorgdrager (Groenlandsche Visschery, 's Gravenhage 1727, blz. 118, 119, 124 enz.) gebruikt *kabbeljau*, *kabeljau* als den gewonen naam van dezen visch. Uit het Nederduitsch kwam *kabeljauw* eerst in jongeren tijd in 't Hoogduitsch, waar men het in de vormen *kabliau*, *kabeljau*, *kabelau* aantreft (Grimm, Wtb. V, 10), nadat het reeds in de Middeleeuwen van de Nederlanden uit zijn weg naar Frankrijk had gevonden (*cabliau*, *cabillaud* bij Darmesteter-Hatzfeld; zie ook Godefroy I, 764). Thans vindt men het woord ook in het Zweedsch en Deensch (Kluge, Etym. Wtb.).

Al deze feiten heb ik alleen om deze reden hier bijeen geplaatst om duidelijk te toonen, dat het woord *kabeljauw* reeds lang aan de Noordzee bekend was eer onze voorvaderen zich met de vaart op Groenland begonnen bezig te houden. De eersten, die de kabeljauwvisscherij tot een belangrijken tak van bestaan hebben gemaakt, waren de Basken, hetzij die van Bayonne en Capbreton, zooals Cleirac (Us et coustumes de la mer, 1661, p. 140, 141, 147, aangeh. bij Michel, Le Pays

Basque, p. 188) ons mededeelt, hetzij die van Vizcaya, zooals men wellicht uit eene plaats bij Zorgdrager (blz. 384) mag opmaken. Wij lezen daar namelijk: »De voornaamste en bequaamste die met deeze Bakkeljaau Visschery weeten om te gaan, zijn de Biskajers", waar men echter in »Biskajers" wel eerder een algemeene benaming voor de Basken moet zoeken. Reeds omstreeks 1400 bereikten de Baskische visschers het verre Groenland (Michel, p. 188) en in de zestiende en zeventiende eeuw voorzagen zij een groot deel van Europa van walvischtraan, balein en stokvisch. Of de Basken een eigen woord voor »kabeljauw", »stokvisch" hebben gehad, is mij niet bekend, daar hunne taal eerst sedert het midden der zestiende eeuw en dan nog gebrekkig is overgeleverd, doch bij Larramendi vinden wij als zoodanig *bacallaua*, d. i. *bakallao* + het lidwoord *a*. Dit *bakallao*, dat door de Spanjaarden (als *bacalao*, *bacallao;* zie Diez [5], 536) en de Italianen (als *bachalaio*, zie Franck, Etym. Wdb. 408) werd overgenomen, is buiten twijfel ook in het Baskisch niet inheemsch en, ware het niet, dat het vroegtijdig voorkomen van *kabeljauw* in de Nederduitsche tongvallen ons dit verbood, zoo zoude men geneigd zijn te meenen, dat de Basken het woord uit eene taal van het verre Westen (in het Eskimoosch b.v. is *kakluk* een woord voor »visch"; zie Petitot, Vocabulaire Français-Esquimau, Paris 1876, p. 55) hadden ontleend. Nemen wij echter in aanmerking dat *kabeljauw* reeds in de veertiende eeuw een gewoon woord was, zoowel ten onzent als in Oost-Friesland, en dat de Franschen het *zeker* van ons leerden kennen, zoo wordt het waarschijnlijk, dat ook de Basken hun *bakallao*, hetzij onmiddellijk van Nederlanders of Nederduitschers, hetzij door bemiddeling van 't Fransch, hebben overgenomen. Dat zij van * *kaballao* met metathesis *bakallao* maakten, kan ons in een vreemd woord niet verwonderen, vooral daar eene dergelijke omzetting ook bij echt-Baskische woorden veelvuldig voorkomt: »Les exemples de transposition de lettres sont trèsfréquents en basque: *gabe* et *bage; igaro* et *irago; irudi* et

iduri; *eriden* et *ediren*, etc." (Van Eys, Gramm. Comp. 21).

Prof. De Vries heeft in De Taal- en Letterbode (I, 274 vv.) in het licht gesteld, dat de Basken de leermeesters der Nederlanders in de kabeljauwvisscherij zijn geweest en dat het daaraan moet worden toegeschreven, dat de Baskische naam *bakallao* ook bij onze Groenlandvaarders in gebruik kwam. Dat het woord *kabeljauw* echter reeds lang ten onzent bekend was, heb ik hierboven reeds aangetoond. Ten overvloede blijkt dit uit het getuigenis van Zorgdrager (blz. 378): »Wat de Bakkeljaau-Visch aangaat, dezelve heeft deezen naam van de Basques ontfangen, doordien men die anders Kabbeljau noemen zoude." *Kabeljauw* was dus ook voor Zorgdrager het van ouds bekende woord, dat onder de Groenlandvaarders door den Baskischen vorm *bakkeljaau* was verdrongen. Een weinig ouder nog is 't getuigenis van Winschooten (Seeman, p. 98) uit het jaar 1681; »Kabbelauw, of Kabbeljaauw op sijn Amsterdams, een bekende Vis alhier: en is bij naa de selve, als die op de Terraneufse banken werd gevangen, en Bakkelauw genaamd werd."

Vatten wij het voorgaande kortelijk samen, zoo komen wij tot de volgende conclusies:

1°. *Kabeljauw* was reeds in de veertiende eeuw over de Noordzeekusten verspreid.

2°. De Franschen namen het woord in dien tijd van de Nederlanders over.

3°. De Basken namen het eveneens over, doch vervormden het tot *bakallao*.

4°. Het Baskische *bakallao* werd in later tijd door onze Groenlandvaarders als *bakkeljauw* ontleend.

Thans hebben wij dus een vasten grondslag om den oorsprong van *kabeljauw* te kunnen opsporen. Men brengt het, zekerlijk niet ten onrechte, met *kablen* in verband, dat o. a. ook dezelfde beteekenis heeft als *bolch* (Grimm, Wtb. V, 10; zie ook II, 229), en ook ons *kibbeling* mag men wel met Grimm aan *kabeljauw* verwant achten. Dat *kabeljauw* (mnd.

kabelow), hd. *kablen* (waaruit poolsch *kablion*) en nl. *kibbeling* geen Germaansche woorden kunnen zijn, spreekt van zelf en de vorm *kabelow* maakt het waarschijnlijk, dat wij met eene Slavische maagschap te maken hebben. Werkelijk meen ik eene zoodanige te kunnen aanwijzen, waaruit de Nederduitsche groep zich in vorm en beteekenis ongedwongen laat verklaren. In het Russisch namelijk zijn *kobél*, *kobl*, *kobljúch* gewone woorden voor »staak", »paal", waarbij het adjectief *koblóvyj* (in vrouwelijken vorm *koblóvaja*) behoort. Denken wij nu aan ons woord *stokvisch* en nemen wij in aanmerking, dat het Russische *treská* zoowel »stok" als »kabeljauw" beteekent, dan wordt het zeer aannemelijk, dat men dezen visch ook *kobl* of *koblóvaja* (nl. *ryba*, visch) noemde, waaruit dan *kablen* en *kabeljauw* door de Nederduitschers werden ontleend. De geschiedenis pleit eerder vóór dan tegen deze meening, daar de Russen van Groot-Novgorod in de Middeleeuwen een levendigen handel met West-Europa dreven en de naam van een handelsartikel dus licht van het Ilmenmeer naar Nederduitschland kon worden overgebracht.

Leiden. C. C. UHLENBECK.

BLADVULLING.

Dat het Turksche woord *jamurlyk* (zie *Tijdschr.* XI, 72) ook reeds in zijn vaderland met de ingeschoven *b* werd uitgesproken die in ons *sjamberloek* voorkomt, kan blijken uit eene woordenlijst achter Jooste, *Gr. Wonderl. Wereldt* (a°. 1659), bl. 73; onder andere namen van Turksche kleedingstukken geeft hij op: Iamberluck, *Mantel.*

A. K.

VALENTIJN EN NAMELOOS.

Het nieuwe fragment van den *Valentijn en Nameloos*, ons naar het HS. op het Rijksarchief te Gent door de goede zorg van Dr. W. de Vreese nauwkeurig meegedeeld in dit Tijdschrift, XI, 140—162, geeft mij aanleiding tot eenige opmerkingen over de verhouding, waarin het staat tot de beide andere reeds bekende fragmenten. De uitgever geeft m. i. zeer terecht te kennen, dat hij het houdt voor een gedeelte van eene andere bewerking derzelfde stof, dan die, welke ons in de Middelnederduitsche vertaling bewaard gebleven is, maar vermoedt tevens, »dat we hier wellicht te doen hebben met eene andere bewerking, dan die, waartoe de twee andere fragmenten, of in elk geval het tweede (en *dus* ook de Middelnederduitsche roman en de Hoogduitsche en Zweedsche prozabewerkingen) behooren."

Tegen dat *dus* heb ik bezwaar, omdat juist de nauwe verwantschap der beide vroeger uitgegeven fragmenten met het Middelnederduitsch hoogst twijfelachtig, ja ik durf wel zeggen stellig te loochenen is. Het eerste Mnl. fragment toch behandelt in 175 verzen hetzelfde, wat de Mnd. *Valentîn*, vs. 1480—1555 in slechts 76 verzen afdoet, zonder dat het ons mogelijk valt, eenigen steun te vinden voor de, overigens voor de hand liggende, gissing, dat de Mnd. dichter juist de redactie, die wij in fragment I vóór ons hebben, zou hebben bekort. Terwijl toch in fragment I het eerste vers de tweede helft van eenen zin vormt, waarvan de eerste helft ontbreekt, en vs. 2—6 in inhoud overeenkomen met *Valentîn* vs. 1480—85, schilderen vs. 7—56 eene scène (de door Phyla met eenen kaakslag beantwoorde kus van Glutes), die in den Mnd. *Valentîn* te vergeefs wordt gezocht. Met vs. 57—85 stemt *Valentîn* vs. 1486—1505 vrij wel overeen, maar vs. 86—101 verschilt van *Valentîn* vs. 1506—1517 in zoover als in het Mnl.

de koning een onheilspellenden droom aangaande zijne dochter heeft en in het Mnd. de boosdoener voorwendt zulk eenen droom zelf gehad te hebben: eene voorstelling, die zeer goed op rekening van den Mnd. dichter of zijn Mnl. voorbeeld kan gesteld worden en wel niet tot den oorspronkelijken roman zal behoord hebben. Vs. 102—176 en *Valentîn* vs. 1518—1555 daarentegen wijken in niets wezenlijks van elkaar af, behalve in uitvoerigheid van behandeling. Verder heet de snoodaard, die Phyla eerst met zijne liefde en daarna met zijn bloedigen haat vervolgt, bij den Mnd. dichter *Gawîn* (een naam, die zeker voor zulk een gemeenen schurk al zeer ongepast is), maar bij den Mnl. dichter *Glutes*. Bovendien heeft Phyla's gastheer in het Mnd. gedicht geen anderen naam dan dien van koning van Arabi (vs. 492 en vs. 1475), terwijl ook zijne dochter daar niet onder een bepaalden naam voorkomt. In het Mnl. daarentegen heet de koning Saluber en zijne dochter Lica.

Ook het tweede fragment komt slechts in zóóver met den Mnd. roman overeen, dat de hoofdinhoud er van dezelfde is: in voorstelling en omvang wijkt het van den Mnd. roman te veel af om ook dáár aan bekorting van deze Mnl. redactie door den Mnd. dichter te denken. Vs. 1—47 zijn zóó gebrekkig overgeleverd, dat iedere poging tot vergelijking met het Mnd. schipbreuk lijdt: het waarschijnlijkst is het, dat zij daar geheel ontbreken, maar tusschen vs. 2540 en 2541 moeten gedacht worden. Vs. 48—176 behandelt daarop zeer uitvoerig, wat wij in *Valentîn* vs. 2541—2574 beknopt en zelfs eenigszins anders vinden, zoodat eigenlijk eerst van vs. 150 en vs. 2561 de inhoud eene vergelijking toelaat.

In mijne *Geschiedenis der Ned. Lett.* I bl. 209 wees ik daarom reeds op het bestaan van twee zeer verschillende bewerkingen dezer stof, zooals ook reeds de uitgever van den Mnd. *Valentîn und Namelos*, W. Seelmann had gedaan (Einl. XII), die daarom zelfs bij zijne verwantschapsbepaling der verschillende Valentijnromans de Mnl. fragmenten geheel uitsloot, terwijl

ook Dr. Kalff bij zijne hernieuwde uitgave der beide fragmenten (*Mnl. Epische fragmenten*, bl. 204—220) bijzonderen nadruk legde op de veel grootere uitvoerigheid van den Mnl. tekst. Dat de beide reeds bekende Mnl. fragmenten tot eene andere bewerking behooren, dan de Mnd. roman, behoeft, dunkt me, geen verder betoog. 't Is nu slechts de vraag, of het nieuwe fragment weder tot eene derde bewerking behoort, dan wel deel heeft uitgemaakt van denzelfden roman, als waarvan wij de beide andere fragmenten bezitten. Het laatste nu schijnt mij op verschillende gronden aannemelijk, bijna zeker zelfs.

Vooreerst komen eenige eigenaardigheden van taal en versbouw in het derde fragment overeen met dergelijke eigenaardigheden in de beide andere fragmenten. De Vreese wees op tien gevallen van assoneerend rijm en op twaalf van slepende *e* : *en*-rijmen in het derde fragment. In de andere fragmenten is het aantal wel niet zoo groot, maar men vindt toch: I 53/54 *ghelove*: *toghen*, I 101/102 *goed*: *scoyet*, I 143/144 *ontfanghe: valande* (HS. *valanghe*), I 153/154 *coninc*: *brinct*, II 109/110 *quam*: *dan*, II 139/140 *bequam*: *man*. Ik reken er maar niet toe een rijm als *gescien*: *mien* (I vs. 25 vlg.), omdat de vorm *mien* voor *mijn*, en deze weer voor *mi* (acc. sing.) ook elders genoegzaam voorkomt om hem als een gebruikelijken analogievorm te beschouwen. Als *e* : *en*-rijmen vindt men: I 35/36 *lande*: *tanden*, I 71/72 *vare*: *sparen*, I 139/140 *ghecrighen*; *zwighe*, I 175/176 *smaken*: *zake*, II 9/10 *inne*: *minnen*, II 145/146 *joncvrouwen: rouwe*.

Verder wees De Vreese op vormen met *ei* voor gerekte *e*, zooals o. a. *meide*. Welnu, datzelfde *meide* voor *mede* vinden wij ook I 147 (althans in de uitgave van Seelmann, niet in die van Kalff) en II 105 (in beide uitgaven), en verder II 88 *gheselneide*. Onder de vormen met *ê* in fragment III geeft De Vreese ook *clene*, *eghin* en *leden* op : in de andere fragmenten vinden wij *clene* I 164 en II 131, *eghiin* II 119 en *leden* I 168.

Door De Vreese is niet gewezen op de Westvlaamsche schrijfwijze van *ou* in plaats van *oe* vóór gutturalen en labialen, die

toch in fragment III geregeld voorkomt, namelijk vóór *ch* of *g*: III 9 vlg., 19, 37, 51 vlg., 102 vlg., 112, 168 vlg., 187, 254 vlg., vóór *k* III 330, vóór *v* III 59. In de andere fragmenten vinden wij hetzelfde, nam. *ou* vóór *ch* of *g*: I 13, II 91 vlg., 99 vlg., vóór *v*: I 120, 156, 170.

Men vergelijke verder III 89 vlg. *genas*: *palas* met I 155 vlg.: *palas*: *was* voor de niet zeer gewone korte *a* van *palas*.

Voorbeelden van verwarring met de *h*, die in fragment III niet ontbreken (vs. 107 *handen* voor *anden*, vs. 371 *Ongerien* tegenover vs. 158 *Hongeri*; misschien ook het meermalen voorkomend *toverhere*, dat echter ook volksetymologie van *toverere* kan zijn) leveren de andere fragmenten in groot aantal, nam. I 52 *haerbeid* voor *aerbeid*, I 54 *haert* voor *aert*, I 109 en II 165 *hoghen* voor *oghen*, I 143 *hu* voor *u*, II 162 *ghehanevaerd* voor *gheanevaerd*; I 7 *gheeten* voor *gheheten*, I 106, 119, II 114 *adde* voor *hadde*, I 108, 115, 121 *arde* voor *harde* en I 129 *als* voor *hals*.

Al deze punten van overeenstemming maken het hoogst waarschijnlijk, dat wij hier te doen hebben met fragmenten van éénen en denzelfden roman, ja, wij zouden op grond daarvan zelfs aan fragmenten van één en hetzelfde handschrift mogen denken, indien De Vreese niet verklaard had, dat fragment III twee kolommen, ieder van 50 verzen heeft, en Seelmann had meegedeeld, dat het Berlijnsche HS. der andere fragmenten 44 verzen in elk der beide kolommen eener bladzijde bevat.

Ook komen de drie fragmenten met elkaar overeen in den aard hunner afwijking van den Mnd. roman, nam. in de grootere uitvoerigheid, waarmee zij behandelen wat beknopt in den Mnd. roman te vinden is, en in de toevoeging van geheele episoden, die in den Mnd. roman ontbreken.

Het is m. i. eene dwaling van De Vreese, dat fragment III eene andere redactie zou wezen van het slot des Mnd. romans. Alles toch, wat fragment III vs. 1—145 te lezen geeft, is in den *Valentîn* samengedrongen tot vs 2415—2438, dus tot 24 verzen, terwijl vs. 146—242 geheel en al in den *Valentîn* ont-

breken en vs. 243—254 slechts in hoofdzaak met *Valentîn* vs. 2439—2449 te vergelijken zijn. Verder moet men zich vs. 255—395 denken tusschen 2449 en 2450 van den Mnd. roman. De fragmentarisch overgeleverde episode van Nameloos' tocht om Rozemont bij te staan, die om zijnentwil in gevaar verkeert, schijnt in den Mnd. roman overgeslagen te zijn, maar in de oorspronkelijke redactie geplaatst te moeten worden vóór de »hochtît" van Valentijn en zijne schoone bruid, waarvan *Valentîn* vs. 2450—2452 sprake is, en dus vooral vóór den tocht der beide broeders naar »Ungerlant", waarvan het verhaal met vs. 2453 begint.

Met de uiterst korte redactie van den Mnd. roman stemt, zooals reeds Seelmann opmerkte, de Middelduitsche prozabewerking bijna woordelijk overeen. Van belang is het daarom, er even op te wijzen, dat die prozabewerking juist bij dit gedeelte eene kleinigheid meer heeft, dan de Mnd. roman, en wel de volgende woorden: »her Valentyn kaufte der muter eyn czelderpferd und hirren Blandemir eynen schonen hengist", die wij op deze wijze in ons derde fragment terugvinden:

»(Hi) deide ziere moeder, sonder wanc,
Up .i. pert hem riden bi.
Valentijn, die degen vri,
Reet up sijn ors Rachevael,
Boven allen orssen principael,
Ende Blandemer .i. ander bescreet."

Eigenaardig is het ook, dat wij hier eenen naam voor Valentijn's paard vinden, die in den Mnd. roman geheel ontbreekt, evenals ook de naam van Valentijn's zwaard Scaerdelijn (vs. 34) en van des reuzen zwaard Fausaert (vs. 30, 36, 95). Evenals de beide andere fragmenten verschilt ook dit derde van den Mnd. roman door de afwijkende namen, die er in voorkomen. De reus heet er niet Magros, zooals in den *Valentîn*, maar Madageer, en Rosilia wordt er Dalfadiane genoemd. Vindt men er, vs. 207 vlg., gesproken van de »goddinne, die men Dalfadiane nomt", dan denkt men onwillekeurig aan het

tweede fragment, waar vs. 41 te lezen staat: »Van Dalfubie die godinne". Men moet, dunkt mij, wel erg sceptisch zijn, om in Dalfubie (dat zeer goed verminkt kon wezen in het zeer verminkte en moeielijk leesbare gedeelte van het fragment waar het voorkomt) niet de Dalfadiane van het derde fragment te herkennen, waardoor dan opnieuw de oorspronkelijke samenhang van deze fragmenten bewezen wordt.

De slotsom, waartoe wij geraakt zijn, is dus: wij bezitten drie fragmenten van een zeer uitgebreiden Mnl. roman van *Valentijn en Nameloos* (A) naast den beknopten Mnd. *Valentîn und Namelos* (B).

Tegenover Seelmann, die den Mnd. roman rechtstreeks uit het Fransch vertaald acht door een te Brugge tijdelijk woonachtig Nederduitscher, betoogde ik indertijd (*Geschied. der Ned. Lett.* I bl. 209), dat die vertaling geschied zou zijn door bemiddeling van eenen Mnl. roman. Dat betoog behoef ik hier wel niet te herhalen. Wij hebben dus twee Mnl. romans over hetzelfde onderwerp gehad. Hoe moeten wij ons nu hunne verhouding tot elkaar voorstellen? Dat B niets wezenlijks bevat, wat ook niet in A voorkomt (voor zoover de Mnl. fragmenten ons ten minste in staat stellen daarover te oordeelen) en in elk geval niets wat met den inhoud van A strijdt, geeft ons, zooal niet het recht, dan toch aanleiding om aan beide bewerkingen een zelfden oorsprong toe te kennen. De eerste vraag moet nu zijn: is A uitbreiding of B inkorting van dat oorspronkelijke, en waarin zijn de oorspronkelijke namen bewaard, waarin zijn ze gedeeltelijk door andere vervangen? Dat het volksboek van *Valentin et Orson* uit het eind der 15de eeuw de geschiedenis van Valentijn zoo ontzettend heeft uitgebreid door allerlei andere romans te plunderen, wijst ons op de mogelijkheid van uitbreiding, waartoe deze stof aanleiding scheen te geven. Zelfs zou men kunnen denken aan eene omwerking der Lica-episode in A naar den *Roman de la violette ou de Gérard de Nevers*, ofschoon evengoed reeds in de oorspronkelijke redactie die episode daaraan ontleend zou kunnen zijn.

Ongelukkig zijn ook in dien roman de namen weder geheel andere; stemden zij met een van onze beide redacties overeen, dan zou dat voor prioriteit van die redactie kunnen pleiten. Nu blijf ik het er voor houden, dat de uitvoerige redactie (A) de oudste is, omdat B in haar beknopten vorm zoovele onduidelijkheden en ongemotiveerde of onverklaarbare verhalen en toespelingen bevat, dat wij althans aan eenige verminking van den oorspronkelijken tekst daar niet kunnen twijfelen.

De tweede vraag is: heeft de Mnd. dichter misschien de verminking op zijn geweten, of de Mnl. dichter, wiens werk hij vertaalde? Op die vraag is, bij algeheele ontstentenis van den tweeden Mnl. tekst, geen beslissend antwoord te geven; doch de plaats, die wij boven uit de Middelduitsche prozabewerking aanhaalden, wekt in verband tot de groote overeenkomst van die bewerking met den Mnd. roman het vermoeden, dat die prozabewerking en de Mnd. roman beide vertaald zullen zijn naar een origineel, dat iets uitvoeriger zal geweest zijn dan de Mnd. roman, maar toch veel beknopter dan onze bewerking A. Alles noopt ons dus, de bekorting grootendeels toe te schrijven aan een ander dan den Mnd. dichter, bv. aan den bewerker van den Mnl. tekst van B.

Dan kan B eenvoudig een uittreksel uit A wezen, of A kan eene getrouwe, B eene zeer bekortende vertaling van hetzelfde Fransche origineel zijn. Het eerste geval is onwaarschijnlijk, omdat de overeenkomst tusschen beide teksten zich dan zeker wel wat verder zou uitstrekken dan tot den inhoud en zich ook door grootere overeenstemming in woordenkeus en verhaaltrant zou verraden. Alleen het tweede geval blijft derhalve over, waarbij de mogelijkheid natuurlijk ook niet uitgesloten is, dat de bekorting reeds in 't Fransch zelf heeft plaats gehad, en er dus reeds in 't Fransch zelf eene bewerking A en B van den oorspronkelijken roman zal geweest zijn.

Met deze uitkomst moeten wij ons voorloopig tevreden stellen totdat eene gewenschte ontdekking van nieuwe fragmenten, van een zuiver Middelnederlandschen B-tekst of van een

Fransch origineel in dezen meer licht zal verspreiden. Toch scheen het mij niet nutteloos, ook-nu reeds vast te stellen, hoe wij ons de verhouding der bestaande bewerkingen mogen denken, en hoe wij ons die *niet* mogen voorstellen.

Amsterdam, 16 Juni 1892. J. TE WINKEL.

IN DEN NAP LIGGEN.

Tijdschrift I, 256.

»Eene andere spreekwijze waarin *nap* voorkomt, vindt men Limborch X, 6:

Al mine joie ende mijn deliit
Leit in de scotele ende in den nap,

d. i. is verschaald, voorbij. Zij is, als het grondsop van den wijn, in den nap blijven liggen, en daarom niets, zelf het aankijken niet meer waard.''

Vergelijkt men den context, dan is de bedoeling van den dichter niet zoo ascetisch, wel eerder gansch het omgekeerde daarvan.

In het vorige voorbeeld: in nap ontfaen, d. i. in volle mate, met volle bekers, staat het woord nap zonder lidwoord en heeft het bijwoordelijke kracht; hier kon men het van scotele niet afscheiden, en beide woorden hebben het lidwoord. »Nu ik aan den ouden dag ben, zegt de dichter, is mijn eenig genot een goede teug wijn bij een lekkere schotel" een zin die door de tegenstelling gestaafd wordt:

Van minnen en hebbic maar den clap,
Anders en dogicker niet toe.

Wij zien ons aldus van de Stoa in Epicurus' hof verplaatst, en worden door de klacht van den Cortebeekschen pastoor aan het Horatiaansche „dilapsam in cinerem flammam" herinnerd.

Antwerpen. EM. SPANOGHE.

LIJFCOOP.

Een merkwaardig, tot heden weinig bekend, voorbeeld van volksetymologie geeft ons het woord lijfcoop, waarvan ik eerst de beteekenis door het aanhalen van eenige voorbeelden zal trachten duidelijk te maken. Doch daar die niet overal even goed zal uitkomen, doe ik de omschrijving van Kil. voorafgaan: »lijfkoop, liefkoop, epulum emptionis causa, emptio genialis, comessatio emptionis ergo, arra epularis." Het is dus hetzelfde als wijncoop, d. i. eigenlijk de wijn, die als bewijs van eene gesloten overeenkomst en ter bekrachtiging er van (als *arra confirmatoria*) door kooper, verkooper en getuigen gedronken werd; het gelag, waaraan bij het sluiten van een handel (vooral bij eigendomsoverdracht door koop) de er bij betrokken personen en eenige getuigen deelnamen. Dat werkelijk *lijfkoop* hetzelfde is als *wijnkoop* blijkt uit Kil., die bij het laatstgenoemde woord naar het eerste verwijst.

Uitvoerig en duidelijk wordt het germaansche gebruik van den wijnkoop toegelicht en beschreven in Grimm, *RA.* 191; Maurer, *Gesch. des Städtewesens* 3, 568; Noordewier *RO.* 52 vlg.; *Pro Excol.* 1, 222; Alkemade, *Ned. Dischplegt.* dl. 2, cap. 1 § 12 vlgg. en dl. 3, cap. 13 en 14, en Lübben, 5,728 vlg., waar nog andere schrijvers over dit onderwerp worden aangehaald. Hoe oud dit symbolische gebruik is, blijkt uit een bij den laatste aangehaald voorbeeld van het jaar 1272 »presentes fuerunt testes, qui ob evidentiam premissorum biberunt winum, quod vulgaliter dicitur *winkop*", en hoe algemeen het is verspreid geweest, blijkt uit de veelvuldige voorbeelden, die er van het woord uit het Mnd., Mhd. en Mhd. zijn opgeteekend, alsmede uit het feit, dat het woord *wijnkoop* ook in het Ofri. en het Deensch bekend is. Zie Richth. 1151.

De wijn kon ook door andere dranken, b.v. door bier, worden vervangen; vandaar dat men in het Mnd. ook *bêrkop* vindt gebruikt, en bovendien de merkwaardige samenstelling *wîn-*

kopesbêr, bier als wijnkoop gedronken. Met dit woord is, wat de er in gelegen contradictio in terminis betreft, te vergelijken het hd. *barfuszhaupts*, blootshoofds, en de voorbeelden, aangeh. in mijne *Gesch. d. Ndl. Taal*, bl. 152 vlg.

Eindelijk werd ook het drinken van bier vervangen door eene nog eenvoudiger formaliteit, nl. door het geven van geld in de plaats van den drank zelven. Zoo werd de beteekenis van het woord *wijnkoop* langzamerhand gewijzigd tot die van *handgeld*, dus tot een synoniem van *goodspenning* of ndl. *drinkgeld*, over welks beteekenis door deze beschouwingen een helderder licht opgaat. Zie de voorbeelden bij Lübben 5,729. Op dezelfde wijze ontwikkelde zich bij het ndl. *fooi* uit de beteekenis *afscheidsmaal*, die van *geschenken*, *aan gastheer en gastvrouw gegeven*, en eindelijk de thans gewone opvatting *geld gegeven aan de dienstboden van een gastheer of gastvrouw* [1]). In de laatstgenoemde beteekenis, nl. die van *handgeld* of *goodspenning bij het huren van dienstboden*, is het woord *wijnkoop* nog heden in Westerwolde in gebruik [2]). Van eene andere uitbreiding der beteekenis is nog in een ander dialect een spoor over; in tongvallen van Drente en Westerwolde beteekent het nog heden *bruiloft* [3]), eene beteekenis, die het woord reeds betrekkelijk vroeg heeft aangenomen; vgl. de plaats bij Lübben: „so wanner eyn bruytlofft verramet wert, en sal men nymande to *wynkope* an wyne vorder vorsetten dan itlichem eyn mengelen.”

Eene volkomen hiermede overeenkomende ontwikkeling vertoont het mnl. lijfcoop, waarvan nu eenige plaatsen volgen.

Belg. Mus. 1,66 in een hoofdstuk over „ervenesse ende ontervenesse van leene” leest men o. a. deze woorden: „Comt yemen, die naerhede heescht (*naasting begeert*), die moet presenteren goud ende selver, ende meer ghelts, godspennync, *lijfcoop*, roucoop (of hire ware) ende den principalen coop.”

Gesch. v. Antw. 2,542: „Van enen stucke wijns, dat jeghen

1) Vgl *Mnl. Wdb.* op *foy*. Ik vind geene aanleiding, om tot de meening van Franck over te gaan, die *fooi* beschouwt als eene afleiding van lat. *fides*.

2) Noordewier *RO*. 53. 3) t. a. p. 52.

W. ghecocht was, .. in pay XLIII ℔ .. ende van lijfcoope, IX sc.; ook 538. *Rek v. Zeel.* 2,61: „Ontfanghen van P. van eenen cleenen moerdijxkenne .., dat ghehaten (*l* gheheeten) is Welhil ..., daerof van *lijfcoope* ontfanghen anno 39° .. van elken mete 10 sc.". 73: „Van mijns heren tsgraven *lijfcoope* van den ghedarijd lande 10 sc. tor. van den mete" (zoo ald. bl. 72, 73 en elders nog meermalen). Mieris 2,344: „Ende si (*de koopers van een moerdijk*) zullen (*aan den graaf*) gheven van elken mete tien scellinghe zwarte te *lijfcope* teerste jaer". *Rek. v. Gent* 1,235: „Van al desen lijnwade te metene, ende van *lijfcope*, van vorne ende upslane, 4 sc. 8 d. gr." *O. K. v. Dordr.* 44, *art.* 149: „So wie zout Tordrecht vercoopt, die sal den makelaers van zout gheven van elken hondert zouts X groot payments .., ende diet coopt IIII groot, ende daermede allen anderen oncost offgheset van eten, van drincken ende van *lijfcoop*, op III pont." *Rek. d. Gr.* 1,62: „(Aan) W., de leynaglen van Utrecht in den Haghe te bringhene ende te *lijfcope* 4 sc. 8 d. (*hier dus reeds geheel in de bet. van ndl.* fooi, drinkgeld)"; Item 38 achtendelen tarwen ghecoft ten Sande, costen met *lijfcope* ende van coste 15 ℔." *O Vl. Lied. e. G.* 359, 1308: „Daerna bi sinen vryen dancke so maecti *lijfcoop* jeghen hem tween ende huerde Duchte, mir vrouwen, leen." *Rek. v. Middelb.* 44: „Van *lijfcope*, ghegheven, doe dese steene ghecocht waren XXIII s.[1]); Matthijsz. 116: „So wanneer yemant lant of erve vercoft heeft ende een godspenninck dairof ghegeven is ende *lijfcoop* ghedroncken, so is die vercoper die vortste van der erven"; *enz.*[2]).

De personen, die als getuigen bij de formaliteit tegenwoordig

---

1) Misschien is hierin de verklaring te zoeken van de Mnl. uitdr. *eerstcoops*, omdat er *bij den eersten koop* emolumenten moesten worden betaald (b. v. *lijfkoop*), die bij een lateren wederverkoop niet verschuldigd waren. Vgl. *Mnl. Wdb.* op eerstcoops, waar het woord, wellicht niet juist, als *in het geheel, alles te zamen* wordt verklaard. Zie vooral de plaats uit *Rek. d. Gr.* 2,47: „van *liccoop* van den eren coop."

2) In de 17de eeuw begon het woord in onbruik te raken. Men vindt het nog in het Wdb. van Binnaert (1688 „epulum arrhale"). Doch Mr. Thymon Boey heeft in zijn „Woordentolk" of verklaring van onduitsche en andere rechtswoorden (1773) noch *lijfkoop* noch *wijnkoop* opgenomen.

waren heetten wijncoopsliede (Noordewier *RO.* 53; *Leid. Keurb.* Gloss. 611; Lübben 5,729) of ook lijfcoopsliede (Mieris 2,157*a*; Matthijsz. 150; 136; 145 *driemaal*; *O. K. v. Brielle* 14,20; *Priv. v. Brielle* 2,18; 26).

Vanwaar is nu dit vreemde woord, en welke beteekenis heeft hier het woord *lijf*? Wij hebben opgemerkt dat Kiliaan naast den vorm *lijfkoop* ook opgeeft *liefkoop*; kan deze ons ook op den rechten weg brengen? Wanneer wij dit woord met het onmiddellijk er aan voorafgaande vergelijken: „lijfkoeck j. liefkoeck", zien wij, dat de lexicograaf, geen raad wetende met het woord *lijf* in deze samenstelling, alleen eene poging heeft willen doen, om het woord te verklaren, door het met de spelling van *lijfkoek* of *liefkoek* [1]) in overeenstemming te brengen; op deze wijze werd althans het begrip *eten* of *smullen* in het woord gebracht, en dit was in elk geval van het (ook bij Kiliaen) bekende niet al te veel verschillend; dit blijkt ook hieruit, dat terwijl *liefkoeck* (met *ie*) uitvoerig door hem wordt verklaard, *liefkoop* (met *ie*) daar ter plaatse niet eens door hem is opgenomen. Deze poging blijkt dus mislukt, en op op dezen weg zullen wij Kiliaen niet volgen. Meer nut zal ons de opmerking doen, dat het woord *lijfkoop* in het Mnl. ook nog in andere vormen voorkomt. Ik wijs vooreerst op de schrijfwijze licoop, welke men vindt *N. Doct.* 1719, in den volgenden samenhang (vs. 1716 vlgg.): „met coopen ende met vercoopen, hoe si bedrieghen ende beloopen elc andren met looser spraken, opdat si sconen *licoop* maken" (waarvoor de *var.*, bl. 153, heeft *lijfcoop*). Ten tweede op de spelling liccoop, waarvan men voorbeelden aantreft, *Rek. d. Gr.* 2,47: „Van *liccoop* van den eren (*den vroegeren*, *den eersten*) coop [2]), datten die duynhoeders vercoft hadden, 2 sc." 58: „Van *liccoop* van hoy, dat verdinghet was te Delf jeghens der feeste...

1) Zie *Tijdschr.* 9, 281, en het daar aangehaalde artikel van Kluyver.

2) Vgl. de eerste noot op bl. 239: het daar geuite vermoeden wordt door deze plaats bevestigd.

2 sc." 70: „om gley mede te binden 5 sc.; van *liccoep* 6 d." Doch noch de schrijfwijze *licoop* noch *liccoop* geven voldoende verklaring aangaande den oorsprong, want zoowel de eene als de andere vorm kan uit *lijfcoop* geassimileerd zijn; evenwel, dit moet worden erkend, *licoop* beter dan *liccoop*. Vgl. het 17de-eeuwsche *diezak* voor *diefzak* en *snoeshaan* voor *snoefshaan*. Gelukkig is er nog een derde vorm, die ons verder zal brengen, nl. *litcoop* [1]): dezen vinden wij *Rek. d. Gr.* 2,166: „Van goodspenninc ende van *litcoop* bi Florekijn 4 sc." en *Rek. Bissc. v. Utr.* 370: »Te cost van goodsgelde, van *litcoop* ende teeringhe in drien daghen, dat ic tAmersfoort was over dese provancie vanden bier ende vanden runderen te seinden tot Renen." Dit, of nog juister *lijtcoop*(*lijdcoop*) is de oorspronkelijke vorm, dien wij ook buiten het Mnl. aantreffen en die ons den sleutel ter verklaring in de hand geeft. In het Mnd. vinden wij *lîtkôp*, *lîkôp*; in het Mhd. *lîtkouf*, *leitkouf*, *leichauf*, *leikauf;* in hd. dial. *leitkauf*, *leikauf* en *leutkauf;* beiersch *leikaf*; tirol. *laikaff*; zwab. *leikauf*, *leukauf* en *lidkauf*. Zie de Wdbb. van Grimm (op leitkauf en leutkauf), Lexer en Lübben, en vgl. Diefenb. 328*b* het gelatiniseerde *licopium* met de verklaring *wînkauf*, en vgl. Noordew. *RO.* 52. Het woord is nl. samengesteld met een oudgerm. woord voor *wijn* en wel voor *vruchtenwijn*, in tegenstelling met *wijn*, *die uit druiven verkregen wordt*, bij Noordewier *RO.* 52 niet onjuist, maar ik weet niet op welken grond, *litdrank* genoemd. Het komt in het Got. ééns voor, in den vorm *leiþus* (*Luc.* 1,15), ter vertaling van gri. *sikera* (lat. *sicera*, waarvan fr. *cidre*), en verder in alle ogerm. talen. Zie Diefenb. 2,133. In het Mhd. is het nog als zelfstandig woord (m. en o.) bekend (Lexer 1, 1939); in het Hd. Wdb. wordt leit nog afzonderlijk genoemd, ter verklaring van de samenstellingen *leitgebe* (mhd. *lîtgebe*, tapper, zooals nog heden in oostenrijksche dialecten gezegd wordt, Grimm 6,736), *leit-*

1) Misschien is de vorm *liccoop*, hoewel op zich zelve niet onmogelijk, alleen een gevolg van het onduidelijk schrijven van *litcoop* in de hss.

haus (mhd. *lîthûs*, herberg, Grimm t. a. p.) en *leitkauf*, »wenn auch", aldus wordt er bijgevoegd, »ohne verständnis für die eigentliche bedeutung" van het woord *leit* zelf. Het woord is ook in ndl. tongvallen nog heden bekend: in Limburg in den vorm *liefkoop*; in het Drentsch als *lijfkoop*, gelijk wij boven zagen, nog bekend in de bet. *bruiloft*; in het Haspengouwsch, een Zuid-nederl. dialect in Belgisch Limburg, als *lijkop*; in het Haspeng. Idiot. van Rutten leest men: »*Lijkop drinken*, *geven*, te drinken betalen na eene publieke verkooping. Er is 10 fr. *lijkop* te drinken. Als ik dat huis koop, geef ik vijf fr. *lijkop*". Bij Schuermans staat zoowel *liefkoop* als *lijfkoop* opgeteekend in soortgelijke beteekenissen; zie bij hem bl. 337 en 339. Hoeufft eindelijk vermeldt het woord in het Aanhangsel op zijne *Proeve van Bred. Taaleig.* bl. 24; hij verklaart *lijf* verkeerd, doch wijst terecht op *wijnkoop*, en herinnert aan het fr. *pot de vin*, dat »bij de Franschen thans doorgaans gebezigd wordt voor eene fooi, welke aan den bemiddelaar van eenen koop als makelarij wordt toegelegd".

Met een paar opmerkingen, eene aangaande den vorm en eene aangaande de bet. van het woord besluit ik dit artikel, waarboven met meer recht dan vroeger boven de artikelen over *oogtale* [1]) en *kil* [2]) zou kunnen staan: »Een oude kennis uit het Gotisch in het Ndl. wedergevonden." Als het woord nog heden bestond, zou het luiden *lijd*, in overeenstemming met den vorm van het ogerm. woord, die een *þ* vertoont. Het mnl. woord zou dus eigenlijk *lijdcoop* moeten gespeld zijn, als de wet der sluitconsonanten (vooral bij een woord, dat niet meer verbogen werd) daarin geene verandering had gebracht. En wat de beteekenis betreft, moet opgemerkt worden, dat het woord misschien nog juister kan worden weergegeven door *brandewijn*, d. i. *gebrande wijn* (hd. *(ge)brantwein* [3]), of *gedistilleerd*, d. i.

1) *T. en Lettb.* 1, 252. 2) *Tijdschr.* 1, 30.

3) In het Mnl. Wdb. staat geen voorbeeld hiervan, doch eene later gevonden plaats bewijst, dat ook reeds in de middeleeuwen *brandewijn* bekend was. Zij komt

sterke drank, *drank door overhaling verkregen.* Deze beteekenis zien wij vooral in het Mhd. *lît* en in de samenstellingen in het Hd. op den voorgrond komen; het woord *leitgebe* b.v. wordt bij Grimm vertaald door »der geistige getränke ausschenkt". In het N. T. komt dan ook op de plaats, waar *leipus* staat in het *Gotisch* en *sikera* in het Grieksch, de zeer juiste vertaling voor *sterke drank.*

J. VERDAM.

RIJMKALENDERS.

Bij wijze van bladvulling acht ik het geoorloofd hier de aandacht te vestigen op een paar soortgelijke rijmwerken als het door den heer Van Veerdeghem in *Tijdschr.* 10, 290—293 medegedeelde, dat thans (zie de noot hieronder) blijkt eene toen niet vermoede beteekenis te hebben als historisch bewijsstuk. Het eene — naar drie hss. afgedrukt bij Clarisse, *Natuurk. v. h. Geheel-al*, blz. 63—74 aan den voet — is eene weinig afwijkende redactie van het kreupelrijm: *Pratique om den kalendier up de hant te wetene* (zie *Belg. Mus.* 6, 319—322); de inhoud heeft waarschijnlijk alleen belang ten opzichte van *Grasmaand* als naam voor Juni (zie *Mnl. Wdb.* en *Wdb. d. Ned. T.*). Van vorm ten minste vloeiend is het andere gedichtje, als *Een »vieze" almanak* uitgegeven in *Ons Volksleven* (Brecht 1891), 3, 138—139 en dagteekenende uit de eerste helft der 16. eeuw. Het begint: »Januarius. Djaer is nieuw als die Coninghen gaen // Offeren, sprack Pontiaen; // Anthonis heeft Agneet gheeert; // Paulus wordt van God bekeert". Verder is het niet minder zonderling en ook al even familiaar van toon als de andere tot heden bekende rijmkalenders. Een *Rijm-almanak* is te vinden *Belg. Mus.* 6, 307—319.

St.-Laureynsdag, 1892. A. BEETS.

---

voor in eene *Rek. d. Buurkerk*, van 1495, en luidt (bl. 207): „Heyl, die gebrant wijn plach te vercoopen". Vgl. ook eene plaats uit een kalender der 14de eeuw medegedeeld in *Tijdschr.* 10, 292: „Maria, drinct di *brantwijn*", en eene Hoornsche „keur van den brandwijn" van 1536, in *Wfri. Stadr.* dl. 2, bl. 128.

SEK, SEKGRAS.

De hierboven, blz. 31, gegeven verklaring van *seck*, *sick* [1]) wordt bevestigd door een ander woord *sek* (*sekgras*), een der namen van de plant, die in de algemeene taal *zegge* [2]) heet. Deze bijvorm wordt reeds bij Kiliaan gevonden (»Seck. Zeland. *Carex*"); in overeenstemming hiermede komt het ook voor bij den Zeeuw Cats (II, 8: »taye seck)," en verder in de Kantt. op Job 8, 11, n⁰. 18: (»rietgras, anders seck, ofte flag, ofte meyrgras"); vandaar *seckich*, bij Coster 401 (»het seckich gras, Dat pas zijn rosse tip steeckt wt de gore plas"); zie ook beneden, de noot. Thans is *sek* in Noord- en Zuid-Holland nog de gewone volksnaam; zie ook V. Hall, Landh. Flora, 236. Daar de identiteit der woorden *zegge* en *sek*, twee namen voor dezelfde plant, geen twijfel lijdt, is dus ook hier in sommige tongvallen de dubbele (of liever lange) zachte slagconsonant *g*(*g*) als zoodanig bewaard, en bij den afval der *e* als slotletter tot *k* verscherpt, evenals in het volkomen homonieme *sec* uit *secge*, imperatief van het ww. *secgen*.

Leiden, April 1892. J. W. MULLER.

---

1) Zie nog: C. Everaert, Esb. v. d. Vigelie, in: V. Vloten, Ned. Kluchtsp.[2] I, 100.

2) Eene soort van rietgras, *Carex*, thans als onkruid ook onder den naam *bent* of *bund* bekend, zie V. Hall, t. a. p. en V. Dale i. v.; reeds bij Kil. („Segghe. Fland. *Gramen palustre maius*"). Zonder twijfel is dit hetzelfde *segghe*, dat wij terugvinden in eenige namen: 1° de *Zegbloem*, het blazoen der oude Rederijkerskamer te Zegwaard; 2° evengenoemde plaatsnaam *Zegwaard* in Zuid-Holland (in de Rek. d. Grafel. v. Holl. II, 154 *Zecwaert* gespeld; verg. boven, en ook de oude spelling *Haecmunde*, *'t Icgemonde* voor *Egmond*); de woordspelende vernoeming der Rederijkerskamer was dus meer dan eene volksetymologie; 3° de geslachtsnaam *Segboer* (Winkler 304), verg. spottende benamingen als wvl. *brom-*, *ginst-*, *peem-*, *schaapsulkerboer* bij De Bo. — Ook buiten het Nederlandsch is het woord bekend: mnd. nnd. *segge* (Lübben-Walther; De Jager, Lat. Versch. 347; Korrespbl. d. Ver. f. niederd. Sprachf. XV, 91), ags. *secg*, eng. *sedge* (Johnson ook: *sag*, *seg*, Nares: *segs*, *segges*). Volgens Skeat is dit hetzelfde woord als ags. *secg* vr., zwaard, en beteekent de naam dus zooveel als: zwaardgras, om den vorm der bladen, gelijk het in Oudengelsche glossaria dan ook veelal met *gladiolus* vertaald wordt (zie Bosworth-Toller); dat met dezen laatsten naam thans eene andere plant wordt aangeduid doet natuurlijk niets toe of af.

DE OGIER-SAGE.

Wie de Ogier is der verdichting, verhaalt ons de *Chevalerie Ogier* der twaalfde eeuw van Raimbert, die de „histoire poétique" van zijne geboorte af tot zijn dood en begrafenis toe, in meer dan 13.000 verzen, omstandig mededeelt.

De vraag, wie de Ogier der werkelijkheid is geweest, valt bezwaarlijker te beantwoorden. In allerlei gissingen heeft men zich verdiept: er is gedacht aan Olaf, zoon van koning Godfried van Denemarken; en aan den zoon van Olaf, Hemming; en aan Helge, een anderen zoon van Godfried, een Viking, waardoor alzoo de bakermat van Ogier *le Danois* werd verondersteld in het noorden. Nog een andere Deen is in aanmerking gekomen, namelijk Olger, die een door de Saksen verwoest klooster te Keulen in 778 heeft laten herbouwen, en de naam zelf van Deen ook wel dus verklaard, dat hij eene verbastering zou zijn van »dëgen", »daheno", als waaraan *Dagus*, *Dacus* of *Danus* hun oorsprong danken.

Verder is de naam *Dacus*, *Danus* in verband gebracht met het mlat. *dacia*, tribuut, en het woord vertolkt met »sponsor daciae" of »fideijussor": Ogier was immers »door Godfried, zijn vader, in handen gelaten van Keizer Karel als gijzelaar voor de richtige betaling van den hem verschuldigden cijns van vier gouden penningen"? [1]) Of wel, herinnert de naam *Danois* aan den limes *Danicus* of adversus *Danos*, de marke tegen de Denen, waarvan de Ogier der geschiedenis markgraaf zal zijn geweest? Of is *Danois* eenvoudig de verminkte vorm van *Ardenois*, en was Ogier afkomstig uit Ardennenland? Hier zou volgens Barrois, den uitgever van *La Chevalerie Ogier* (1842), de wieg van den held hebben gestaan; door anderen wordt normandische, wederom door anderen duitsche afkomst voorgesteld. Enkelen meenden in den Ogier van den *Chanson de*

1) Jonckbloet, *Gesch. der mnl. Dk.*, I, 289, Gautier, *Epopées*, III, 54 vlg.

geste onderscheidene trekken te herkennen van oorspronkelijk geheel verschillende mythische en historische figuren.

Wie is, gesteld dat er een is geweest, de Ogier der historie, der werkelijkheid, m. a. w. van de Ogier-sage de historische kern?

Op die vraag, ook voor ons niet van belang ontbloot, ja zelfs van dubbel belang — immers wegens de mnl. Ogier-fragmenten zoowel als wegens de vertaling-Grummelkut (Heidelb. HS.)? — tracht in zijne verleden jaar verschenen verhandeling *Ueber die Sage von Ogier dem Dänen und die Entstehung der Chevalerie Ogier, ein Beitrag zur Entwickelung des altfranzösischen Heldenepos* Carl Voretzsch het antwoord te geven, en (bl. 11) »die historische grundlage festzustellen, zu zeigen, welche bestandteile die sage aus der geschichte geschöpft, wie sie dieselben verwertet, erweitert und ausgeschmückt und schliesslich durch freie erfindung und übertragung fremder motive zu jenem reichen stoffe entwickelt hat, der uns in der »Chevalerie Ogier" vorliegt."

Hij geeft daartoe uit de oude geschiedbronnen, rakende de VIIe eeuw, tal van plaatsen, waarin de naam Autcharius (Otgarius, Oggerius, Otkerus (var. Oggerus), zie bl. 17, noot) voorkomt, en vestigt meer bijzonder de aandacht op het bericht der biografie van Paus Hadrianus I aangaande het voorgevallene met de weduwe van Karloman, den broeder van Karel (den Groote): »In ipsis vero diebus (771) contigit uxorem et filios quondam Carlomanni Regis Francorum ad eundem Regem Langobardorum (Desiderium) fugam arripuisse cum *Autchario*"; »Desiderius — cum pertinacia et audacia egressus a suo Palatio cum *Adalgiso* proprio filio et exercitu Longobardorum, deferens secum et uxorem et filios saepe dicti quondam Carlomanni, nec non et *Aucharium*, qui ad eum, ut dictum est, fugam arripuerat, hic Romam properare nitebatur (773)": het doel van den tocht, de kroning der weezen, werd niet bereikt, bood daarentegen Karel gelegenheid naar Italië op te trekken en Desiderius en Autcharius in de Alpen te verslaan. De koning ging terug op Pavia: »*Adalgisus* vero filius ejus assumens secum

Autcharium Francum, et uxorem atque filios saepedicti Carolomanni, in civitatem, quae Verona nuncupatur, ... ingressus est". Op de aannadering van Karel »protinus Autcharius et uxor atque filii saepius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo Regi se tradiderunt: eosque recipiens eius Excellentia denuo repedavit Papiam" (bl. 13, 14).

Dit bericht wordt bevestigd en met nog enkele bijzonderheden aangevuld in de *Kroniek van Moissac*, de *Laubacher Annalen* en door Sigebert van Gembloux, en de inhoud daarvan ook gegeven door Gautier in het derde deel zijner *Epopées françaises* (bl. 53, noot).

In den daar genoemden Autcharius, die alzoo eene rol heeft gespeeld in den oorlog van Karel (den Groote) tegen de Longobarden van 773 en 774, vindt Voretzsch enkele trekken terug van het beeld van den held uit de *Chevalerie Ogier* der XIIe eeuw, gelijk wij in de sobere mededeeling van Eginhard over Hruodlandus [1]) den Roland van den *Chanson de geste* herkennen. Die Autcharius zal als de historische kern zijn te beschouwen van de Ogier-sage, het historische centrum, »quo neque ab exordio ullum fere minus neque incrementis amplius", waarom Ogier-cantilena en Ogier-vertelling en Ogier-chanson zich gedurende de VIIIe tot de XIIe eeuw hebben bewogen.

Dat de andere plaatsen, waar de naam Autcharius voorkomt en waaruit allicht wegens identiteit van naam zou kunnen worden besloten tot eenheid van persoon, door den schrijver oordeelkundig worden getoetst en bekwamelijk onderscheiden, vermeld ik in het voorbijgaan om mijne adhaesie te geven aan zijne stelling, dat de Autcharius *Dux* van 753 en 760 (bl. 12), dus tijdens Pepijn's bestuur, alvast niet dezelfde zal zijn geweest als de Autcharius *Francus* en *Marchio* van 773 en 774 (bl. 14), en de Otkarius der oorkonde van 779 (bl. 15), door Karel »*fidelis* noster" genoemd, voor de levensbeschrijving van Ogier waarschijnlijk evenmin in aanmerking behoort te komen als de

1) *Vita Caroli Magni*, IX.

Olgerius Daniae dux van het *Chronicon monasterii Sancti Martini majoris Coloniensis* (bl. 22, en hierboven bl. 245). Bovendien zou ik meenen, dat het getuigenis van het grafteeken van Ogier (?) te Meaux (bl. 15), waarvan bij Mabillon eene afbeelding voorkomt, alles behalve onwraakbaar is: daargelaten nog de omstandigheid, dat het door Mabillon zelven en P. Paris in de IXe of X^e eeuw, door Gautier in de XIe of XIIe eeuw wordt gesteld, komt het mij voor, dat het raadzaam is voorzichtig te zijn met dat monument, omdat het zeer twijfelachtig is, of een der figuren wel eens Ogier voorstelt. Gautier in de zevende uitgave van zijn *La Chanson de Roland*, bl. 330 op vs. 3733, zegt ervan: »Aude est représentée avec Turpin, Roland et Olivier et ces deux vers sont mis sur les lèvres de ce dernier: »Audae conjugium tibi do, Rolande, sororis, Perpetuumque mei socialis foedus amoris." "

Of voorts enkele trekken van het beeld van den Othgerius Miles der in de X^e eeuw geschreven legende get. *Conversio Othgerii Militis et Benedicti* (legende betreffende het Faro-klooster te Meaux) zijn ontleend aan den Autcharius der geschiedenis, en wij alzoo, zij het dan niet zonder aarzeling, mogen aannemen, dat de tegenstander van Charlemagne, volgens de kroniek van Moissac »trusus in exilium" evenals Desidernis zelf, is gestraft met de monnikspij en zijn laatste levensdagen heeft gesleten in het genoemde klooster te Meaux, waag ik niet te beslissen. De vergelijking van den tekst der legende met de slotregels van de *Chevalerie Ogier* maakt anders, ik wil het wel bekennen, de hypothese aannemelijk genoeg. Van Othgerins verhaalt de legende (bl. 15 bij Voretzsch), dat hij is geweest »vir illustris generositatis et adeo strenuus in proeliis, ut propter frequentem ac victoriosam adversariorum debellationem speciali tunc temporis cognomine solus inter proeliatores et etiam ab ipsis proeliatoribus proeliator fortis et pugnator appellaretur", »vir generosa nobilitate clarissimus Deoque permittente in proeliorum exercitatione victoriosissimus et ideo tempore gloriosissimi Imperatoris, Magni videlicet Karoli, inter Francorum principes glo-

ria et honore adeo sublimatus, ut post ipsum in regni imperio et dominatu existeret secundus"; dat hij zich na het krijgsmansleven in het klooster heeft begeven, enz. enz.; — de *Chevalerie Ogier* weet te verhalen, dat (vs. 13043 tot 13055) Ogier de laatste jaren van zijn veelbewogen leven heiliglijk heeft doorgebracht op de goederen, hem door den keizer geschonken: »il fut craint et redouté — zegt Gautier —, aima les bons, greva les mauvais, aida à relever les orphelins et dota les pauvres pucelles. Voyait-il un franc homme tombé en pauvreté et qui avait été forcé d'engager sa terre, au nom de Dieu il la rachetait. Il fit craindre et redouter le nom de Charlemagne. Il vécut ainsi tant qu'il plut à Dieu, et après sa mort, fut enterré à Meaux, près de Benoit qu'il avait tant aimé". Dat er eene overlevering van een „Moniage Ogier", evenals van een »Moniage Guillaume", misschien wel of liever vrij zeker van een *Chanson de geste* van dien naam heeft bestaan, lijdt m. i. geen twijfel, al geef ik het Voretzsch (bl. 119) toe: »dasz er (Ogier) mit dem Otger von Meaux dieselbe person ist, läszt sich nicht *mit positiver sicherheit* behaupten", verg. bl. 21 en bl. 25. Stellig daarentegen heeft Autcharius behoord tot hen, die na den dood van Pepijn en de verdeeling van het rijk verdeeldheid trachtten te zaaien tusschen zijne zonen, waarvan Eginhard getuigt: »mansit ista quamvis cum summa difficultate concordia: multis ex parte Karlomanni (waaronder Autcharius) societatem separare molientibus adeo ut quidam eos etiam bello committere sint meditati", waarop dan verder in Caput III het verhaal van de vlucht der weduwe en kinderen van Karloman volgt.

Veel levensbijzonderheden van den Ogier der geschiedenis zijn ons niet bekend, ze beperken zich tot de medegedeelde: het zou alleen nog de vraag kunnen zijn, waarom door Voretzsch geen notitie is genomen van het geschrift van den monnik van St. Gallen *(De Gestis Karoli Magni*, II, XVII), alwaar het volgende: »Otkerus (var. Oggerus) quidam de primis principibus" vertoeft te Pavia bij Desiderius (dus niet te Verona); bij de

komst van Karel's legermacht beklimmen beiden een hoogen toren, en zien zijne scharen aanrukken, maar Karel zelf nadert nog niet. De vragen van Desiderius worden met het oogenblik meer gejaagd: »komt Karel dan nog niet? zijn er dan nog meer troepen in aantocht?" waarop Otkerus maar altijd antwoordt: »nog niet, nog niet". Eindelijk wordt hij zelf gezien, van top tot teen gewapend evenals zijne getrouwen: »daar is hij, waarnaar gij mij zoo vaak hebt gevraagd", roept Otkerus uit, en valt naast hem in onmacht neder. Deze plaats, hoe verleidelijk ook door de omstandigheid, dat de bedoelde monnik van zijn pleegvader Adalbert, den vergrijsden krijgsman, die de oorlogen van den keizer tegen de Avaren, Saksen en Slaven had medegemaakt, ongetwijfeld ook van Otkerus kan hebben gehoord, is toch, ik geef het Voretzsch gaarne gewonnen, als historisch bewijsstuk verdacht door het dichterlijk waas, dat over de geheele pericoop gespreid ligt (bl. 29). De monnik heeft zijne bijzonderheden gewis ontleend aan eenige volksvertelling of eenig lied, zooals ook Gaston Paris vermoedt: »man kann über die grössere oder geringere treue des Mönchs gegen seine quelle verschiedener meinung sein, der poetische zug des ganzen lässt sich jedenfalls nicht verkennen". En daarom zal zijn bericht, wel verre van als bron te mogen worden aangemerkt voor de biographie van den Ogier der historie, gewis veeleer ten bewijze kunnen strekken, dat, evenals Charlemagne zelf na zijn dood heeft voortgeleefd in de fantasie van zijn volk [1]), zoo desgelijks van de daden zijner primores en proceres door het volk is verteld en gezongen, en in de IXe eeuw zich langzamerhand de »histoire poétique" van Ogier evenals van Roeland en Olivier en Willem van Oranje heeft ontwikkeld [2]).

De Ogier der werkelijkheid, der historie, zal naar alle waarschijnlijkheid een der rijksgrooten zijn geweest van Karloman,

1) Verg. Johann Kelle, *Geschichte der deutschen Litteratur v. d. ältesten Zeit bis zur Mitte d. elften Jahrhunderts* (Berl. Hertz, 1892). bl. 182.

2 Voretzsch, bl. 29,

die zijn broeder Karel vijandig gezind waren. Na Karloman's dood (771) zal hij zijne weduwe Girberga met hare onmondige zonen hebben vergezeld op hare vlucht naar haar vader Desiderius, koning der Longobarden en met dezen den krijgstocht hebben medegemaakt (773) tegen Rome, om paus Hadrianus tot de kroning der zonen van Karloman te dwingen, welk doel echter niet is bereikt. Als daarop Karel met een leger de Alpen naderde, is hij hem onder Desiderius in het gemoet getogen en deelgenoot geworden van de nederlaag der Longobarden in de bergpassen. Desiderius heeft zich daarop verschanst binnen Pavia; Ogier met de weduwe en hare kinderen benevens Adelchis, den zoon en mederegent van Desiderius, binnen Verona en, bij de nadering van Karel's troepenmacht, zich en zijne beschermelingen aan hem overgegeven. Wellicht heeft Ogier zijn verder leven gesleten in het Faro-klooster te Meaux, hem door Karel ter verblijfplaats aangewezen.

Met dit weinige — misschien nog te veel? — moeten wij ons tevreden stellen, van Roeland weten wij trouwens niet heel veel meer.

En zooals het is gegaan met de nederlaag der achterhoede van Karel's leger in het kleine dal der Pyreneëen, Roncevaux, zoo is het ook gegaan met zijne victorie in Italië. Verwinnaar en verwonneling hebben haar bezongen, elk op zijne wijze, en ervan verteld, vader aan zoon, zoon aan kleinzoon. Gelijk de Basken na Roncevaux het lied der zegepraal [1]), de Franken het lied der wrake aanhieven, desgelijks gewaagden de Longobarden in hun dicht en ondicht van het verraad, waardoor den Franken de poorten van Pavia waren geopend, de Franken daarentegen van Charlemagne's roem en Ogier's schande beide in proza en poëzie, en, blijkens het verhaal van den monnik van St. Gallen, reeds in de IXe eeuw.

»O petits commencements d'une grande chose", roept Gautier uit, als hij denkt aan den Roeland der werkelijkheid en dien

1) Michel, *Roland*, 227.

der verdichting, aan den held van het eenvoudig bericht van Eginhard en dien van den *Chanson de geste* of het *Roelandslied*: bij de lezing van de *Chevalerie Ogier*, de Ogier-epopee, herhalen wij onwillekeurig die woorden. Evenals Artur van een onbeduidend legerhoofd door Fantasia is herschapen in een evenbeeld van Alexander den Groote, zoo is ook de Ogier der werkelijkheid van de VIIIe eeuw langzamerhand door haar gemetamorphoseerd tot den heros, dien de *Chevalerie Ogier* van de XIIe ons te aanschouwen geeft.

Gedurende deze vier eeuwen den loop der sage vervolgen, gelijk wij het bij die van Artur van verre althans eenigszins vermogen, kunnen wij niet, daartoe ontbreken ons de noodige bescheiden; en evenmin natuurlijk is het derhalve te bepalen, waaraan in de »histoire poétique" van Ogier het leeuwendeel is toe te kennen, aan de fantasie des volks of aan de vrije verbeelding van jongleur of trouvère: wij kunnen alleen constateeren, dat in de *Chevalerie* de Ogier der historie nauwelijks meer te herkennen is. Dat hij evenzeer gedurende bedoeld tijdsverloop van een Francus (zooals hij in de IXe eeuw bij den monnik van St. Gallen nog heet) is herdoopt in een Danus [1]) of een Dacus, een Dux Daniae, een Rex Daciae, is een fait accompli, waarvan de verklaring m. i. in het duister blijft. De stelling van Voretzsch: »die geschichte von der geiselschaft und die dänische herkunfts Ogiers überhaupt ist nichts als eine erfindung des dichters der Enfances Ogier" (de eerste branche van de *Chevalerie*), vind ik vooralsnog onaannemelijk (verg. vooral ook bl. 30 bij V.).

Zóó veel alleen staat m. i. vast, dat vóór de *Chevalerie Ogier* der XIIe eeuw zoogenaamde Ogier-cantilenae, later ook Ogier-*Chansons de geste* van korteren of langeren adem in omloop zijn geweest, waarvan althans de inhoud eene plaats zal hebben gevonden in de twaalf branches van Raimbert's *Chanson*, die dientengevolge dan ook het karakter van een »einheitliches werk" te eenen male mist (bl. 33).

1) Voretzsch, bl. 28, 65, 76, 84, 85.

De verhandeling van Voretzsch geeft verder de uitkomsten van zijn onderzoek naar oorsprong, ouderdom en karakter der onderscheidene bestanddeelen, der Ogier-liederen, waarvan de *Chevalerie Ogier* — ik zeg niet, eenvoudig de aaneenrijging maar gewis — de samenvoeging mag heeten: »die untersuchung soll also ein ungefähres bild von der älteren dichtung über Ogier schaffen und weiterhin zeigen, wie die älteren und einfachen gedichte zu dem grossen epos geworden, das in der Chevalerie Ogier jetzt vor uns liegt" (bl. 41).

Of *al* de uitkomsten van dat onderzoek mogen worden aanvaard, zou ik ongaarne beslissen; dat zij der overweging waardig zijn, verzeker ik met vertrouwen, aangezien Voretzsch' methode de proef gewis kan doorstaan. Ook kan zijne verhandeling goede diensten bewijzen bij eigen onderzoek naar grondstof en samenstel van andere frankische romans. In het kort wensch ik de slotsom van zijn betoog hier nog mede te deelen.

Van de vijf partijen, twaalf branches, der *Chevalerie Ogier* — Ogier's jongelingsjaren; het schaakspel; de krijg tegen de Longobarden; de belegering van Castelfort; de krijg tegen de Sarracenen (Saksen) — is de derde (br. 3) kennelijk de oudste te achten, en zal in haar oorspronkelijken vorm tot de X[e] eeuw mogen worden teruggebracht; ook heeft zij de historische kleur beter bewaard dan eenige andere trots de bijvoegsels en wijzigingen, door Raimbert erin gebracht, om haar als het ware pasklaar te maken voor zijne epopee. De vierde (br. 4—7), eveneens oorspronkelijk een afzonderlijk gedicht, doch waarmede blijkens de vereenzelviging van Autcharius en Adelchis de fantasie den bodem der historie verlaat en meer den vrijen teugel viert, is waarschijnlijk al vroeg met de derde vereenigd tot één geheel, en wat later verrijkt met de tweede (br. 2), waarvan de inhoud in de »vite" van Ogier te eenen male onbekend is en van elders ontleend schijnt. Over het schaakspelmotief zelf, ik merk het in het voorbijgaan op, en over de vermoedelijke prioriteit van de schaakspel-episode in de *Chevalerie* in tegenstelling van die in den *Renaut*, geeft de schrijver

belangrijke bijzonderheden evenals bij zijne beschouwing van de eerste partij over de strooptochten der Sarracenen in Italië gedurende de negende eeuw (bl. 67 vlgg., bl. 79 vlgg.).

Dat de trouvère-redacteur van de *Chevalerie* in deze drie partijen het noodige veranderd en uitgebreid heeft, om ze aanvankelijk met elkaar en later eveneens met de eerste en vijfde in overeenstemming te brengen en de tegenstrijdigheden zoo veel mogelijk te verwijderen, spreekt van zelf: daarmede deed hij eenvoudig hetgeen de redacteurs van alle zoog. »remaniements" zich hebben veroorloofd.

Van grooten invloed op de Ogier-epopee is geweest een Chanson, wellicht van de XI[e] eeuw, die *Enfances Ogier* zal hebben geheeten en, mutatis mutandis, door de eerste partij van de *Chevalerie* wordt vertegenwoordigd (br. 1). Van grooten invloed (zie boven bl. 252) en algemeene bekendheid,... doch het zij mij vergund de eigen woorden van den schrijver (bl. 87) hier te laten volgen. »Auch in der blütezeit des volksepos müssen die *Enfances Ogier* äusserst beliebt, beliebter als die übrigen gedichte des cyclus gewesen sein. Es ist bemerkenswert, dass die vorstellung welche die chansons de geste von Ogier geben, nahezu überall auf die *Enfances* (verg. bl. 30) zurückzuführen ist: überall spielt Ogier die rolle eines treuen vasallen, eines paladins des kaisers. In der ältesten überlieferung aber, in der geschichte und in den ältesten gedichten, ist Ogier rebell gegen den kaiser, und erst die *Enfances* sind es, welche ihn zu Karls paladin machen. Diese gemeinsamkeit der auffassung, welche in den chansons de geste und den *Enfances* übereinstimmend gegenüber den ältesten gedichten (de Ogier-liederen, die ten grondslag liggen aan de 3[e] en 4[e] partij der *Chev. Og.*) von Ogier herrscht, macht es zur gewissheit, das Ogier seine beliebtheit und seine rolle in den fremden epen vorwiegend den *Enfances* zu danken hat. Zugleich mit der einen neuerung aber — Ogier als Karls paladin — hat der dichter den *Enfances* auch die andere — *Ogier als Däne* — aufgebracht, und es erklärt sich leicht, dass Ogier in den afr. epen, uns überall als *Däne* begegnet".

De vijfde partij (br. 8—12) is blijkbaar van den jongsten datum, zoodat zelfs invloed van de britsche romans daarop veilig mag worden aangenomen (bl. 106). Dat overigens bij het verhaal van den daar geschilderden oorlog tegen de Sarracenen den dichter een oorlog tegen de Saksen voor de verbeelding heeft gestaan, wordt na de parallel van Pio Rajna ook door Voretzsch erkend (bl. 108, vlg.).

Behoef ik hierbij te voegen, dat de schrijver het veld van zijne nasporingen niet beperkt tot de *Chevalerie Ogier* en de frankische epopeeën, maar ook wat de italiaansche en scandinavische letterkunde van Ogier-dicht bezit, trekt binnen den kring zijner beschouwingen? Liever veroorloof ik mij nog de opmerking, dat m. i. de naam van Ogier's vader, zooals die luidt in den *Renaut*, namelijk Joiffroi van *Avignon* (geen Deen alzoo) wel wat meer op den voorgrond had kunnen worden gebracht trots de opmerking in de noot van bl. 85. Een Deen is Ogier stellig en zeker niet geweest, ook die plaats van den *Renaut* zou ik daarvoor ten bewijze willen aanvoeren, inzonderheid omdat zij alles behalve als eenigst bewijs behoeft te gelden.

Over den invloed zelven van Ogier's metamorphose van *Francus* tot *Danus* ten slotte een enkel woord. Ik geloof, dat die verwisseling van nationaliteit ernstiger gevolgen heeft gehad dan Voretzsch vermoedt. Hij schrijft bl. 85: »Die ganze geiselgeschichte (zie boven bl. 245) ist nur in nachahmung von Aspremont erfunden, und widerum lediglich auf der geiselgeschichte beruht Ogiers dänische herkunft. Denn tatsächlich findet sich — abgesehen von einigen allgemeinen anspielungen auf dänische äxte, dänische kleidung und dänische käse — in der ganzen Chevalerie Ogier nichts, was Ogier in beziehung zu Dänemark setzt als die Geiselschaft" (verg. bl. 65): zoude het werkelijk bij die uiterlijkheden zijn gebleven? Dat is de vraag, waarop ik zeer geneigd ben ontkennend te antwoorden. Wat toch schrijft Gautier? »Ogier est un type à part: il ne ressemble ni à Roland, ni à Olivier, ni à Renaud de Montauban. Ogier est plus barbare, il est plus profondément Germain que la plu-

part de nos autres héros. Il n'a pas la raison d'Olivier, ni la grandeur de Roland, ni la douceur de Renaud. Il semble appartenir à une génération antérieure, à une génération plus voisine des forêts de la Germanie. Il a la force d'Hercule, la taille d'un géant" [1]): vanwaar dat kenmerkend verschil? Voor Milo, Richard en Naymes mogen de landsnamen Engeland, Normandië, Beieren onschuldig zijn geweest en gebleven, op de dichterlijke voorstelling van Ogier vermoed ik, dat de bijnaam *Danus* — de Franken kenden de Denen van nabij! — van grooten invloed is geweest.

Utrecht. H. E. MOLTZER.

TOIRT, TOERT.

In den tweeden jaargang van dit tijdschrift blad 204, vermeldt professor Verdam het woord *tort.* Wij vinden het volgens hem bij Kiliaen onder: tort, torde en toort en in den Wap. Martijn I, 54 var. Ik trof dit woord verscheidene malen aan in: Tscep vol wonders (van 't jaar 1514) o. a. in Caput. 109: ghi sult *peertstoert* in een vat doen oft in eenen put in der eerden, denselven put allomme wel bestreken met asschen. Voorts passim in capp. 111, 112, 113, 114 enz.

Duidelijk blijkt de beteekenis: stercus gelijk Kil. vermeldt, uit Caput 109: Ende in midden dat *mis ofte toert* salmen dat distillatorium setten.

Leeuwarden. G. A. NAUTA.

---

1) *Epopées*, III, 242.

TOEREWEVER-TORTWEVEL.

»Toerewever" luidt, op den klank af gespeld, te Doorn de naam van den mannetjes-meikever; ook de naam »mulder" is daar bekend. Stellig is dit »toerewever", met welke tusschenvormen dan ook, etymologisch hetzelfde woord als ags. *tord-wifel*, onr. *tord-yfill*, zw. *tordyfvel*, voormalig-nederl. *tortwevel* (met de variant *schit-wevel* bij Kiliaan; voor *wevel* »kever", buiten samenstelling, zie den *Teuthonista* en Plantijn); het beteekent dus letterlijk en eigenlijk: drektor, mestkever. De toepassing van deze zoo speciale benaming op *Melolontha vulgaris*, ofschoon volstrekt geen drekkever, behoeft niet te bevreemden bij de wetenschap dat immers óók *tor* (*torre*, Fris. Holl., bij Kil.) — hetzij uit *tord(e)wevel* verkort (verg. b. v. *mol*, naast *molworp*, Kil.; in Belg. Limburg nog *mollorp*, althans in *'t Daghet*, 7, 9), of op welke andere wijze gevormd — in elk geval wel met »drek" in verband zal staan, en niettemin eene algemeene benaming is geworden voor kevers van den meest verscheiden aard. Verg. hierbij Kern's opmerkingen over *Tor* in: *Indische Gids*, 1889, 1216—1217, naar aanleiding van Veth's artikel *Tor* in zijn *Uit Oost en West*, 159—164.

Leiden, September 1892. A. BEETS.

ZETPIL.

In geen onzer beide etymologische woordenboeken heeft dit woord eene plaats mogen erlangen, stellig wel omdat het — gelijk zijn synoniem »steekpil" samengesteld is met den stam van »steken" — eenvoudig voor een compositum met het ww. »zetten" is gehouden. Zoo vindt men het ook door Weiland opgevat en ofschoon ik de overeenkomst tusschen het »zetten" van een klisteer of lavement en de wijze van toedienen van een suppositorium volkomen erken, het grillig spraakgebruik wil nu eenmaal dat men ook zelfs »pillen" van deze soort niet »zet" maar »geeft".

Is het wellicht almede daarom waarschijnlijk, dat men in *zetpil* met eene andere samenstelling te doen heeft? Ik kwam op

die gedachte, toen ik in *Biekorf* 3, blz. 127 (jaarg. 1892) het znw. *zetworm* voor: ingewandsworm (*ascaride*) of mogelijk voor: spoelworm (*lumbricoide*) ontmoette en mij daarbij het woord set, *culus*, *anus* (Kiliaan) herinnerde, dat indertijd op dezelfde bladzijde als Tort in dit tijdschrift werd behandeld. Het is dan eene minder omslachtige, maar geheel gelijksoortige benaming als pille van ondere waarmede Junius in zijn *Nomenclator* lat. *Glans*, *balanus*, *suppositorium* weergeeft. [1]) Stek-, steckpille, stoelgancktapken, stoel-tapken, (verg. hedend. Hd. *Stuhlzäpfchen*) vindt men voor dezelfde zaak bij Kiliaan.

Aan de eenige plaats voor *set*, *zet* in *Tijdschr.* 2, 204 genoemd, voeg ik er hier enkele andere toe, t.w. de variant van Hs. *b* op *Reinaert* II, 229: (die bake) Dien liet gi lopen door u zet [2]), voorts den vloek »bi Coels zette", *Drie daghen here*, vs. 36 (verg. »bi Lucifers, bi Mamets billen"), verder Van Vloten, *Nederl. Geschiedz.* 2, 242: »Vraeght Zwinglius of Melon-ton... Wat dat u let An hooft of zet"; en voor den nieuweren tijd vindt men eene plaats in De Coussemakere, *Chants popul. des Flam. de France*, 400: »Matheetje met zijn roô bonnetje En zijn kousjes tot zijn zetje Rijn [voor: *rein*, proper?], tjijn, tjijn Matheetje!". Ook De Bo heeft een artikel zet, zit: aars, fr. *siège*.

In Noord-Nederland is *zet*, behalve dan misschien in *zetpil*, thans wel geheel verouderd, zoo het er ooit recht gangbaar is geweest. In dat geval mag men het betreuren eene kiesche benaming te hebben ingeboet voor een lichaamsdeel dat, waar het soms overmijdelijk kan zijn het te noemen, maar al te kwalijk met »derrière" wordt verbloemd. In »zitvlak", dat bij de bereden wapens wordt gebezigd, en in het meer gemeenzame »zitje" [3]) hebben wij nochtans niet geheel ongeschikte noodhulpen.

Leiden, September 1892. A. BEETS.

---

1) *Glans, balanus,* Barbari *suppositorium vocant quod sedi immititur ad deducendum alvum*, *a figura oblonga glandis* (enz.), *Nomencl.* 1577, p. 322 *a*.

2) Te lezen: Dien gi liet lopen door u zet? Zie uitg. Martin, blz. 113. Verg. uitdrukkingen als: „door zijn gat lappen", en: „(eten en drinken) met zijn tongetje naar zijn gatje werken".

3) „Op zijn zitje vallen"; „zijn zitje bezeeren". Is dit *zitje* het verkleinw. van *zet*, *zit* (ohd. *sez* enz.), of een *jonger* afleidsel van „zitten"? — Verg. voorts nog nl. Gezeet (Wbd. de Ned. T. *i. v.*), hd. *gesäsz* (*D. Wtb. i. v.*), *zitvleesch* en dergelijke.

ETYMOLOGICA.

1. *Gat.* Vercoullie, Etym. Wdb. 79 meent, dat *gat*, welks oorspronkelijke beteekenis ook volgens hem „opening, doorgang" is, met skr. *hadati*, gr. *χέζω* samenhangt. Ik geloof niet, dat deze opvatting verdedigbaar is: het zoude wel zonderling wezen, dat een woord voor „aarsopening" de meer algemeene beteekenis van „opening, doorgang" zoude hebben aangenomen. Franck, Etym. Wdb. 268, 269 verbindt *gat* en het hiermede identische ags. *geat*, eng. *gate*, poort, met mnl. *gate*, ohd. *gazza*, on. *gata* enz. Natuurlijk behoort deze geheele maagschap bij germ. *getan*, vatten, gr. *χανδάνω*, lat. *pre-hendere*, zooals trouwens reeds door Fick, Vergl. Wtb.[3] III, 98 is gezien. Het grondbegrip van den Indogermaanschen wortel *ghad* is „buigen, gebogen zijn" en stemt dus met dat van *nemen* en *heffen* overeen. Gewoonlijk zijn woorden voor „hol, diepte" afleidingen van wortels, die „buigen, gebogen zijn" beteekenen. Zoo behoort lit. *urwa*, hol, gat, kuil, m. i. bij skr. *ūrva*, bekken, vat, *ūru*, dij, lat. *urvum*, kromming van den ploeg, osk. *uruvo*, krom (vgl. Johannson in Indg. Forschungen II, 26); eveneens skr. *koṭara*, holte in een boom, holte, bij *kuṭati*, zich krommen, *kuṭila*, krom. Uit dezelfde overdracht laten zich ook verklaren lit. *lanka*, dal, bij *lenkti*, buigen, en lat. *campus* bij *capio*, gr. *κάμπτω* en ons *heffen*. Instructief voor de geschiedenis van het woord *gat* is ook het artikel *Kuil* bij Franck, Etym. Wdb. 528.

2. *Ontberen.* De etymologie van *ontberen* kan, zoo het aantal gegevens niet op de eene of de andere wijze vermeerderd wordt, niet met eenige zekerheid worden gegeven. Kluge, Etym. Wtb.[4] 71 onderstelt de mogelijkheid, dat het met *baar*, bloot, oksl. *bosŭ*, met bloote voeten, in verband staat en tot een Indogermaanschen wortel **bhes*, ledig zijn, behoort, in welk geval de *r* van *ontberen* uit een *z* moet ontstaan zijn. Naar het mij voorkomt, is deze verklaring althans in de hoog-

ste mate onwaarschijnlijk, daar het Oudhoogduitsche werkwoord *inbëran*, *inpëran*, mhd. *enbern*, *enpërn*, *empërn* (Schade, Altd. Wtb. I, 444) sterk is en geen afwisseling van *r* met *s* vertoont (zooals *kiosan-gikoran*). Indien *ontberen* werkelijk met *baar*, oksl. *bosŭ* samenhing, dan zouden er sporen van eene germ. conjugatie **besan*, **bas*, **bozans* in het Oudgermaansch moeten worden aangetroffen. Derhalve is het vooralsnog beter zich bij Grimm (Wtb. III, 492) aan te sluiten, die in *ontberen* eene afleiding ziet van *beran*, dragen: de beteekenis van *beran* in *ontberen* is dan „van iets bij zich dragen, van iets hebben" en *ontberen* moet als het tegenovergestelde daarvan worden opgevat, dus als „niet van iets bij zich dragen, niet van iets hebben". Hierdoor zoude ook verklaard zijn, waarom *ontberen* oorspronkelijk een genitief bij zich had. Dit weinige diene tot aanvulling van het artikel *Ontberen* in het Woordenboek der Nederlandsche Taal, II, 1809, waar naar dezen jaargang van het Tijdschrift is verwezen.

3. *Stekan*. Het woord *stekan* was oudtijds als naam van eene maat voor walvischtraan onder onze walvischvaarders in gebruik. Zorgdrager (Groenl. Visscherij, 1727, blz. 371) zegt: „De Quardeelen rekent men op twaalf Stekannen, en een Stekan houd zestien Mingelen"; en eveneens (blz. 370): „Deeze Vaten of Quardeelen, zijn gemeenlijk zestien of achtien Stekannen groot, en worden door een gezwooren Traanroeyer gemeeten, merkende als dan den inhoud van Stekannen en Mingelen met een ristang of yzer omtrent het Spousgat, waar op dan de traan volgens deeze meeting word verkocht." Dit *stekan* is uit russ. *stakán*, drinkglas, ontleend, waarschijnlijk omstreeks het midden der zeventiende eeuw, evenals *batoog*, stok, uit russ. *batog*; *dosnik*, schuit, uit russ. *doščanik*; *jucht* uit russ. *juftĭ*, *juchtĭ* (zie Kluyver, Tijdschr. X, 144 v.v. en vgl. voor *ft*: *cht* russ. *efto*, *echto* naast *eto*, dit); *koopsien*, koopman, uit russ. *kupčina*; *poddewodde*, wagen, uit russ. *podvoda*, enz.

Amsterdam. C. C. UHLENBECK.

EEN NIEUW HANDSCHRIFT VAN HOOFT EN EEN ONUITGEGEVEN TOONEELSTUK VAN SPIEGHEL.

Ter Koninklijke Bibliotheek te Berlijn bevindt zich onder de Mss. germ. 4° (n°. 154) een handschrift, dat eenige tooneelspelen van Hooft, een tooneelspel van Spieghel en eenige andere stukken bevat. Het bestaan van dat hs. was Leendertz niet bekend; Dr. Bolte te Berlijn was zoo vriendelijk mijne aandacht op dat hs. te vestigen. Ik deel er hier het volgende uit mede. *)

Het hs. is op papier, in klein 4°, geschreven. Op de eerste bladzijde leest men het volgende: Comoedien en tragoedien off Speelen van Pieter Hooft. 1. Die eerste comoedie is van Daiphilo en Granida. 2. Die tweede tragoedia van Achilles ende Polyxena. 3. Die derde van Theseus ende Aryadne, met een bruyloftsang by deselven gemaect opt huwelyck van Willem Jans Hooft en Ida Cornelis Quekels. [1]) Volcht het Zinspel gemaeckt door Hendrick Laurisz Spiegel ende sijn momme sangs Jaar lied. [2]) Noch een gedicht van de blauwe scheen door R. V. [3])

Tot f° 103 is alles met dezelfde hand geschreven. Wij vinden daar:

f° 1—f° 32: het spel van Granida, [4])
onderteekend: *Verandren Candt.*

f° 33—62: het spel van Achilles ende Polyxena, [4])
ondert.: *Verandren Candt.*

---

*) Het is mij aangenaam bij dezen mijnen dank te kunnen betuigen aan Dr. Willmanns, den Bibliothecaris der Kon. Bibliotheek te Berlijn en aan Dr. Burger, bibliothecaris der Stads-bibliotheek te Amsterdam, die mij het gebruik van het handschrift gemakkelijk maakten.

1) Komt niet in dit hs. voor.

2) Het laatste niet in dit hs. te vinden.

3) Later zijn deze woorden doorgeschrapt; het gedicht van Roemer Visscher is hier dan ook niet te vinden.

4) Uitgegeven door Leendertz, vgl. Gedichten van P. Cz. Hooft, Tweede Deel.

f° 63—86: het spel van Theseus en Ariadne, [1])
ondert.: *Veranderen cant.*

f° 87—95: Zinspel. Numa ofte amptsweijgheringe,
door H. L. Spieghel.

(f° 95 v°—97 r° zijn blanco; vóór het Zinspel zijn een paar bladen weggesneden; misschien was deze plaats bestemd voor de gedichten, welke wel op het eerste blad vermeld, doch hier niet gevonden worden).

f° 97: Nachtclacht van Heinsius. [2])

f° 98: Cleyne Echo van Campen, nae de wijse:
de lustelijcke Maij Christus plaijsant,
onderteekend: *Elck sijn best.*

f° 100—103: Bruijloft-Spel, [1])
ondert.: *Verandren cant.*

f° 103 v° (Een lied) Wijse: Fortuijn helaes bedroeft. [3])

f° 104—f° 167 worden ingenomen door een roman, die met eene andere hand geschreven is.

Op de binnenzijde van het onderste dekblad lezen wij de zeer onduidelijk geschreven woorden: „Dit boeck hoert toe Maria .... W. (?) Spieghels." Op de keerzijde van het laatste blad van het hs. leest men eveneens den naam *Spieghel* en het begin van een naam, *ma*; waarschijnlijk: *maria*. Er is eene Maria Spieghel geweest, die o. a. door Vondel bezongen is en gehuwd was met Gerard Schaep, burgemeester van Amsterdam [4]). Het is echter niet waarschijnlijk, dat deze eigenares ook de schrijfster van het handschrift is geweest, daar zij in 1604 geboren werd [5]), en ons handschrift, naar men mag aannemen, uit den aanvang der 17de eeuw dagteekent. Misschien had Maria Spieghel het geërfd van Brechge Jans van de Spieghel, de vriendin van Hooft.

1) Uitgegeven door Leendertz, vgl. Gedichten van P. Cz. Hooft, Tweede Deel.

2) Uitgegeven in: Dan. Heinsii Nederduytsche Poemata (Amsterdam 1618) bl. 44-47: *Elegie ofte Nacht-clachte.*

3) Gedichten van P. Cz. Hooft (ed. Leendertz) I, 34.

4) Vgl. Vondel (ed. Van Lennep) III, 289 en 293.

5) Vgl. Vondels werken (ed. Van Lennep, herzien door Unger) op het jaar 1637.

Dat eene vrouw de schrijfster van dit handschrift is geweest, zou ik opmaken ook uit eene verandering in het liedje van Dorilea; de slotregels van Hooft's tekst luiden:

Indien dit bosge clappen con,
Wat meldent al boelagie.

In het Berlijnsche hs. is *boelagie* veranderd in *vryagie*.

Al waren de Amsterdamsche meisjes van dien tijd niet preutsch, die *boelagie* moet haar toch wat kras zijn geweest.

Dat dit handschrift, ten minste wat f° 1 tot f° 103 betreft, vóór 1614 geschreven is, mag zeer waarschijnlijk worden genoemd: welke reden zou er bestaan hebben om drie omvangrijke tooneelstukken als *Theseus en Ariadne*, *Achilles en Polyxena* en *Granida* geheel over te schrijven, indien zij reeds in druk waren verschenen? Doch er is grooter zekerheid te verkrijgen. De spelling van Hoofts werken in dit handschrift vertoont alle eigenaardigheden, welke door Leendertz in zijne uitgave van Hoofts Gedichten worden opgesomd als die, waardoor zich het vroegste schrift van Hooft onderscheidt [1]). Deze stukken zijn dus gecopieerd in de eerste jaren van Hoofts werkzaamheid als dichter. Wanneer wij den tekst der Granida in het Berlijnsche hs. vergelijken met dien van Hoofts eigen handschrift ter Stads-bibliotheek te Amsterdam, dan blijkt spoedig, dat de eerste gecopieerd is naar den laatsten, of ten minste dat beide teksten afschriften zijn van het oorspronkelijke handschrift der Granida, waarover Leendertz spreekt in zijne Inleiding (XVII). De tekst der Granida in het Berlijnsche hs. gelijkt noch op dien der eerste uitgave van 1615, noch op dien der latere uitgaaf van 1636. Ook de tekst van *Theseus en Ariadne* komt geheel overeen met dien van Hoofts eigen handschrift, welke door Leendertz in zijne uitgave is gepubliceerd.

Omtrent *Theseus en Ariadne*, *Granida*, het *Bruyloft-Spel* en het lied »Verheven grootsche siel" etc. leert ons dit hs. geen ander nieuws dan wat in de afwijkende spelling zou kunnen

1) Vgl. Inl. p. LXII—LXIII.

zijn gelegen; de spelling-papieren zijn in den laatsten tijd nog al gerezen.

Iets anders is het met het spel van *Achilles ende Polyxena.* Van dat stuk was ons tot nog toe geen handschrift bekend. Leendertz moest zich behelpen met den uiterst slordigen, van fouten wemelenden, druk van 1614, dien hij zooveel mogelijk trachtte te verbeteren. Vergelijken wij de uitgave van 1614 met den tekst van het Berlijnsche hs., dan blijkt eerst recht, hoe gebrekkig die uitgave van 1614 is. Tevens blijkt dan, dat Hoofts stuk wel gebrekkig is in menig opzicht, maar toch niet zoo gebrekkig als men het uit den druk van 1614 en ook nog uit Leendertz' uitgave zou opmaken.

Gold het hier een stuk van beteekenis, dan zou het der moeite waard zijn, den geheelen tekst op nieuw te publiceeren; nu is het m. i. voldoende een deel van den tekst te kunnen vergelijken met den druk van 1614 en hetgeen Leendertz daarvan maakte. Daarom nam ik hier den aanvang van het stuk uit het Berlijnsche handschrift over.

Het tooneelstuk van Spieghel was ons geheel onbekend. Wij wisten zelfs niet, dat hij ooit een tooneelstuk geschreven heeft, al mocht men dat van een Hoofd der Rederijkerskamer *de Egelantier* wel vermoeden. In dit voortbrengsel van Spieghels geest vertoonen zich dezelfde geestesrichting, dezelfde eigenaardigheden, welke ook in den *Hertspiegel* en in sommige zijner kleine gedichten aangetroffen worden: didactiek en nog eens didactiek, in stroeve gekunstelde taal. *Numa ofte ampts-weygheringe* is een »zinspel", zooals het hier ook betiteld wordt, van de gewone soort. Ter afwisseling heeft de vervaardiger er een paar boertige tooneeltjes ingevoegd; ten minste boven die tooneeltjes het woord *boerterij* geplaatst, maar de wil was hier beter dan de daad. Ook van dat stuk is hier een gedeelte opgenomen.

Vergeleken met de uitgave der *Nacht-clacht* in Heinsius' gedichten, wijkt de tekst van het gedicht in dit hs. zeer af, wat de spelling betreft. Ook is hier en daar eene kleine verandering gemaakt. Slechts eene enkele daarvan verdient vermelding.

De jonkman, die in de »Nacht-clachte" aan het woord is, ligt »neergestort" voor de »doove deuren" zijner Jonckvrou en vestigt hare aandacht op de volgende tegenstelling:

Die voghels die de locht met vleughelen doorsnijden,
Die visschen die de zee met haeren staert berijden,
Die ligghen nu in rust tot dat den dach compt aen:
Maer die u dient alleen moet oock by nacht vergaen [1]).

In het Berlijnsche handschrift lezen wij in den laatsten regel:

Maer Heinsius eijlaes! moet oock by nacht verghaen.

Waarschijnlijk had onze rijmer het stukje bestemd voor eene of andere schoone, die ongevoelig bleef, ook al vond zij 's morgens de tranen, die haar minnaar voor de deur had laten liggen als een pand van zijn »ellendich vier" [2]). Later, bij de uitgave in druk, vond Heinsius het geraden zijn naam weg te laten; stond die ook al op den titel van het boek, het gedicht werd door deze wijziging toch minder persoonlijk.

Wat den roman aangaat, daarvan heb ik onlangs den gedrukten tekst onder de oogen gehad. De titel luidt:

De Stantvastighe Lysander ende de Eerbare Caliste, Utrecht, by Gerard Nieuwenhuysen 1653,

of uitvoeriger op het tweede blad:

De Treurige doch bly-eyndighende Historie van onsen Tijdt onder de Namen van Lysander en Caliste: geschiet in Vranckrijck, meest binnen en omtrent Parijs, in 't Jaer 1606. Ten tyde van Coninck Hendrick de Groot. Eertijdts in 't Françoys ghestelt door den Heer Daudiguier, ende nu in Nederduyts vertaelt door J. Heerman. Den derden druck.

Ik laat nu staaltjes van sommige stukken volgen.

---

1) Vs. 1—4 volgens de spelling van het Berlijnsche hs., om een denkbeeld te geven van de afwijking.

2) Men zou het bijna niet gelooven, maar..... het staat er.

Mijn tranen die ick stort, daer met ick niet kan buygen
Haer onbermhertich hert. mijn traenen die ick hier
Laet liggen als een pandt van dit ellendich vier.

TWEEDE SPEL VAN ACHILLES EN POLYXENA. [1])

NAMEN DER PERSOONEN

2 Chooren:

Griecken	Achilles. Agamemnon. Menelaus. Nestor. Ulysses. Diomedes. Aiax. Automedon. Patroclus stom.	Troijanen	Polyxena. Pryamus. Hecuba. Hector. Andromache. Paris. Helena. Aeneas. Antenor. Deiphobus. Astianax stom.

D'eerste handeling, eerste utcomen.

Achilles. Automedon.

Achilles.

Calchas Thestorijdes, als ghij u ghinct vermeten
Van Troijens ondergang der goden wil te weten,
Haa, weijnich wist g'hier van, als ghij voorseijde dat
Wij negen Jaren langh voor de Troijaense stat
Toebrengen souden met verdriet en commer, maer
Verwinnen t'godloos volck int tiende en' laeste Jaer.
Want, was de val nabij van Troijas hooge wallen,
Door wiens hant soude die als door Achilles vallen?
Calchas waert ghij $\frac{\text{in het}}{\text{int}}$ [2]) waerseggen soo geleert,
Ghij sout Achilles val hebben geprophetеert.
Achilles val, seg ick, en door Achilles sterven
Der Griecken onderganck en endelijck bederven.

---

1) De interpunctie in dit stuk en de volgende stukken is van mij.

2) Al deze en de volgende veranderingen zijn in het hs. met dezelfde hand, maar met zwarter inkt, geschreven; hetgeen *onder* de lijn staat is in het hs. doorgeslagen.

Tgemeene volck die daechs [1]) met arbeijt sijn beswaert,
Ontlast de nacht, die mij $\frac{\text{de grootste}}{\text{dees grote}}$ onrust baert.
De goden, moe gedanst, sijn lang te rust gegaen,
Elck na zijn lust, behalven de verliefde Maen,
Die, bleek, door groote min, onmoghlijck te vercouwen,
Stilswijgent truert met haar vergulde staetjoffrouwen.
De Griexse princen slapen sonder achterdacht
En stoute crijsluy, iae een groot deel van de wacht.
Achilles can alleen op bed noch bulster dueren;
Achilles moet alleen daechs en des nachts besueren
De groote cracht des mins. Sijt ghij de selve man,
Die corts Neptunus soon in enen slach verwan?
Ghij die nu gaet bij nacht t' troijaense velt duer wandelen,
Niet eens te letten op de wacht en t'svijandts handelen,
Niet om t' voornemen van haer hulpers te bespien,
Gelijckt een Capijteijn betaemt staech toe te sien,
Waer Troijens mueren swackst en lichts (sic) sijn om te crencken,
Maer om de schoonheijt van u Juffrou t'overdencken!
Achilles, t'is een schant, ghij die waert corteling
Van Troijen meer ontsien dan enich ander ding;
Die t'svijands bloedich heyr en Hector dede grouwen,
Wijct die voor een $\frac{\text{voor een}}{\text{troijaen}}$ voor een Troijaense vrouwe?
Polijxena, k'heb noijt u broeders ijet geacht,
Maer u manieren hooch sijn van een ander cracht;
U teder schoonheijts glans, een oorspronck van mijn smerten,
U edel hues gelaet bespringt de hooge herten
Gans op een ander wijs, als t'mannelijck gewelt
De stoute crijsluij doet in het bestoven velt:
Lichamelijcke crijch, verwin van volck en rijcken,
En d'oorloch vant gemoedt malcander niet gelijcken.
Wie deet den Hercules oijt nutte wederstant?
Omphale compt en neempt sijn wapens wt de hant;

1) hs. daechts.

Die mette vrouwen const de spille draijen leerde,
Die ganse rijcken corts het onderst boven keerde!
Maer alst u wille was, Cupido grote Ghodt,
Dat ick oock werden most in uwe min versot,
Hoe onderworpt ghij niet aen sulcken vrou mijn sinnen,
Die'ck sonder achterdeel der Griecken mochte minnen?
Waerom maect ghij mij slaeff van mijne vijandin,
Die mij so dootlijck haet als ick haer hertlijck min?
In wat manier sal nu Achilles troost verwerven
Die soo hijt niet en crijcht moet troost-gebreckich sterven?
Wat sal ick dan? Te hulp aan die van Troijen gaen?
De Princen, die ick swoer, verlaten en verraen?
Want hoe sal Prijamus sijn dochter kunnen geven
Aan eenen, die hem staet na eer, nae lant, nae leven?
De Goden jonnen ons wat beters. Hoe? daer sijn
Wel ander middelen, niet oneerlijck voor mijn.
Automedon!

Automedon.

Mijn heer!

Achilles.

Terstont moet ghij ghaen binnen
De stat den outsten soon van Priamus gaen vinnen
En segt hem ut mijn naem: Achilles wensch hem, dat
Hij lang voorspoedich leeff tot welvaert van sijn stat.
Daer nae verhaelt hem wat ick om sijn suster lije;
Indien hij in den noot mij daer mee wil verblijen,
Ick sal de Griecken van het oorloch aff doen staen,
De Princen en het volck altsaemen scheep doen gaen
En t'Argos tot haer vrou en clene kinders keeren,
Die, t'sijn al negen iaer, haer wedercoompst begeren.
Indien hij mij voldoet en laet mijn wens geschien,
Op dees manier alleen is t'ongeluck te vlien,
Dat Troijas hovardij van godt heeft te verwachten.
U bootschap wel wilt doen en ras te keren trachten
En brengt mij twijffelachtich antwoort in mijn tent.

Automedon.

Ick gae terstont mijn heer, daer ghij mij heenen sent.
Tes wonder, dat d'aldergroothertichst capitaynen,
De mannelijckste mans, hun selven soo verkleijnen,
Dat sij haar eel vernuft en overgrote geest,
Die van een ijder wert verwondert en gevreest,
Dick onderworpen aen een vrouwe slecht en teeder:
Brijseis was het laetst, Polyxena ist nu weder.
De cloeckste jongeling, die nu het aartrijck draecht,
Was slaeff van sijn slavin, nu is hijt van een maecht,
Die hem voorseker / sonder twijffel met meer plagen wenscht beladen
Als Xanthus visschen heeft en t'bos van Ida blaeden.
Het daecht te met en ick ben aen de mueren schier.

1. Handeling. 2. utcomen. wacht op de muer.

Wacht.

Wies daer?

Automedon.

Die Coning van Tessalijen sent mij hier
En moet mijn bootschap niet dan Hector selff wtleggen.

Wacht.

Indien ghij wat vertoeft, men salt hem aen doen seggen.

Automedon tot Hector op de muer.

Automedon.

Grootmoedich Prins, die sijt u 'svaders rijck pijlaer,
Sonder wiens rechter hant de stat lang t'onder waer,
De soon van Thetis die snel loopt al hadt hij wijecken,
Die sent mij wt het heijr van de geleersde [1]) Griecken
En wenscht u dat ghij lange leeft en tegelijck
Geluckelijck beschermt u out toecoment rijck.
T'sint dat u moeder laest de godt van Delos eerde

1) Leendertz: *geleerde. Geleersd:* gr. *εὐκνήμις*?

Met costel offerant en Troijens heijl begeerde
En dat Polijxena met haar ten outaer quam,
Onstack den helt sijn hert mėt sulcken heten vlam,
Dat lijeft tot jacht en crijch, dien hij te voren eerde,
Altsaem in teeder lijefd' van dees Princes verkeerde.
Al andere oeffening geslagen wt sijn sin,
Doet niet dan maelen in sijn ongemeeten min,
In welcke lijefd' hij wenscht genietend te volharden
Tot dat vant lichaem sal sijn siel geschieden (sic) werden.

ZINSPEL

NUMA OFTE AMPTSWEIJGHERINGE

eerste Poos, eerste wtcomen.

Pomponius

Waer faeltet oft hoe comptet bij:
Is alle voorspoock maer versufte dromerij?
Off sijn wij achteloos, op ons eijgen doen niet gissende,
Off wt cleijn verstant in voorspoocs beduiding missende?
Oijt heb ick getwijfelt en acht noch te deeser uer [1]),
Datter eenige gemeenschap is in onse natuer
En t' beloop der dingen; nae de maenloops wandering,
Veroorsaect suchtmenging in ons lijff huijt [2]) verandering.
Heb oock somtijts dingen weeten ghebueren,
Die ick docht dat ick gedroompt hadde te veuren;
Oock me nae verschayden spoock wel veel dingen voorsien,
Diemen daer nae noyt en sach geschien [3]).
Dit maeckt mij doch nu niet sonder beswaeren,
Bijsonder om dat mij is wedervaeren
Dese naenacht een aendachtich beeldelijck gesicht;
Gheen ijdel droom, ut wuftige sinnen licht,

---

1) Hs. *eur*. 2) Hs. *lijfshuijt*?
3) Vgl. met deze bespiegeling die van den schildknaap in Hooft's *Geeraerdt van Velsen*.

Ut swaer bloet, oft overstallich voetsel voortcomende;
Maer reijnbreijnich [1]), tusschen slaepen en waecken dromende,
Schoot mij dees inbeelding so crachtich in mijn sin
En hangt int hart recht off s'er gedruct waer in.
Dies benaerstich ick mijn soon Numa te vinden,
Om hem mijn wedervaeren en mening te ontbinden.
Alle wijchelaers hebben mij vrooch voorsaijt, dat hij
Sal comen tot hoge en geluckige heerschappij;
Oock is hij iuijst den selven dach ter werelt gecomen,
Datmen de grontsteen laijde des stats van Romen.
Ick hadt veel soons, hij was de iongst van allen,
Nochtans ist hem (tegen toeleg) te buert gevallen —
Als wij aen d'overleden Roomscen Coninck Tatius hijlick ver-
Dat hij hem voor al d'andren gaff sijn dochter. [sochten —
Doch sij is doot, ende hij socht noch soect geen ding min
Als hoocheijt, maar stelt geheel sijn sin
Tot godvruchtichayt en waerhaijts naespuering van alle saecken,
Alleen dienende om sijn siel vroom en wijs te maecken.
Al swerelts glorij, hoochaijt, rijcdoom acht hij als dreck,
Doch in nodruftige huijssoeck is hij niet geck,
Verachteloostet geensins, maer salt ten meesten oorbaer bringen.
Maer sorchledich sijnde soect hij voor alle dingen
Eersame sielbesorging oft geselschap der wijsen.
Wat een hartige vrientschap plach Pijthagoras hem te bewijsen
En hij dien selven: sij hadden een hart, een sin, een godt, een pot te samen;
Mij verwonderde, dat een man so out, soo versocht en van sulcken name,
Mijnen sone, doe noch ionck sijnde, mocht sijn soo gemeensaem.
Nae diens overlijden is Numa meest eensaem,
Want oprechte eenhartige vrientschap acht hij duer;
Is oock elck lieftallich, oock sijn haters niet stuer,
En alle iongelingen, die duecht en waerhaijt minnen,
Soeckt hij door goe leer en voorgang bijsonder te winnen.

1) Sic.

Ons wijsgerige neeff Martius is veeltijd aan sijn sij.
Ick wil gaen pogen hun luij te comen bij.

1e poos. 2 utcomen.

N u m a.

De maech iuect, ist niet schier maeltijt? Mijn dunct, ja.

M a r t i u s.

Ick mient mede.

N u m a.

Laet ons naedencken off wijt oock hebben verdient heden!
Niemant hoort soo onnut ter werlt te leven,
Hij verdient de cost. Laet horen, neve,
Hebdij beter gewrocht dan ick dit hooft-les?
Aen dachwerck lij geen dach voorbij,
Geen avont, sonder wicken:
Wat welgedaen, qualijck bestaen,
Off beter hadt mogen schicken.
Wat hebdij bedreven?

M a r t i u s.

Mij wedervoer datter twee luijden keven;
Daer heb ick vree te maecken bestaen.

N u m a.

Geluctent? Hebdij u even naeste nut gedaen?

M a r t i u s.

Ja.

N u m a.

Dit verhuecht u.

M a r t i u s.

Doch heb icker mij selff ontgaen.

N u m a.

Hoe sóó?

Martius.

Int straff bestraffen des geens die onrecht dede.

Numa.

Wats dan?

Martius.

Die haet mij nu; hadt ick niet beter met sachte reden
Oock gepoocht thinderlijck misverstant ut sijn hart te delven?

Numa.

So hadt ghij hem meer nut geweest, oock u selven.

Martius.

Nu laet hooren, wats u daet?

Numa.

Ick heb onderschaijt gemaect tusschen twederleij haet:
De natuurlijcke goede, en die wt misverstant, verderflijck en quaet.

Martius.

Hoe dat?

Numa.

De quaethaijt, vinde ick, is een siecte onser sielen
enz.

Numa legt verder het onderscheid uit. De vader van Numa komt hun nu vertellen, dat hij een droom heeft gehad: hij had in eene wildernis vier „tamme bomen" geplant, die welig opgroeiden. Plotseling zag hij eene kroon in een lichtglans van den hemel dalen; de kroon daalt neer op den kleinsten boom. De geheele wildernis wordt vruchtbaar; alle wilde dieren, die er in zijn, tam. „Dat geldt u, Numa", zegt Martius. „Doetet?" vraagt deze lakoniek. „Iaet" zegt de ander. Ook hij heeft een droom gehad: hij wandelde met Numa over het veld. Een arend daalde neder en plaatste een kroon op Numa's hoofd. Tot nog toe heeft hij den droom voor anderen verzwegen. „Doet noch soo voortaen" vraagt Numa hem „en laten wij ons niet te zeer aan droomen storen. Laten wij liever gaan eten." Daarop volgt de

1ᵉ BOERTERIJ.

JAANKE en MIEUS
met een vlacke cordewagen een ♁ (wereldbol) cruijende.

Jaanke.

Ick sal tavont rijsenbrij eten met perduic (?) daer in,
Kan ick dese werlt cruijen datse laijt nae mijn sin
En leggen blijft, saijde mijn heer, en noch vraechde hij meer,
Hoe ick wilde datse lach; ick saijde: met het cruijs op en neer.
Was dat niet recht? En hoe icse vast set, sij wil so niet leggen.
Siet, nu staetse, daer leijtse nu weer, weer valtse, wat sal ick seggen?
Nu staet! Al sacht, daer roltse heen, nu leijtse stil.
Weer aen, wat raet? *de werlt mach rollen so se wil* [1]).
Ick wil oock hebben, datse so leijt!
Is de brij niet verdient, Numa, als ick sulck bescheijt
Geeff, dats immers wel bedocht bequaem?

Mieus.

Hoe Jaanke?

Jaanke.

Wie meendij? Janus is mijn naem.

Mieus.

Warom niet Jannes minbres maet? [2])

Jaanke.

So moochdij Janneman heten, go, watte praet!
enz.

Een paar patriciërs, Volesus en Proculus, komen nu op; zij spreken over Romulus' dood en de wenschelijkheid een nieuwen koning te kiezen. De keus van volk en raad valt op Numa. Men biedt hem het koningschap aan; hij weigert eerst en laat zich daarna overhalen.

---

1) Verg.: „ik sal wel rusten ende zwijghen ende laten de wereld lopen daerze wil", Spieghel, Hertsp., ed. Vlaming, bladz. 256.

2) *Lees*: Jannes, Jambres' maet; *verg*. 2 Timoth. 3, 8.

CLEIJNE ECHO, VAN CAMPEN.

nae de wijse: de lustelijcke Maij Christus plaijsant.

Mijn lieff heeft mij haer minne belooft, .
Maer waer soo blijft haer trouwe? haer trouwe
Sij maect mij dick van sinnen berooft
En desolaet van rouwe, laet van rouwe.

Ick placht eenmael de liefste te sijn,
Nu gaet een ander daer voor mijn,
Daer sij haer mee wil paeren
En mijn soo laetse vaeren, laetse vaeren. Echo

Holla! godt seghen mij, ick vind' mij schier vervaeren!
Wie ist, die daer weer spreeckt op mijn reên? Neen.
Dats waer, maer nochtans en sie ick daer gheen.
Wie sijdij, die daer weer spreekt op mijn reên soo dick? Ick.
Ghij? dats wat wonders! ick en sie niemants gheblick.
Segt mij, wie ghij sijt: godt, droes offteen ghodinne? Go-
Nu fors, dats noch van mijnen sinnen [1]). [dinne.

etc.

Onder de gedencweerdige regering van hendric de groote, weerdige vader van onsen onoverwinlicken monarch, floreerden in Vrancrijck een jonge heer, wiens adel noch veel doorlugtiger om de glorie van sijne duegt als om de outheijt van sijn geslachte (was). Dese was genoemt Cleandre, rijck so van de goeden des gelucks als des natuers, ende niet min bemint om sijn schoonheijt als gevreest om sijn vroomheijt; was hij vroom, hij was noch wijser en was hij wijs, hij was noch gelukkiger;

1) Wij zien uit dit stukje, dat de herhaling van den eindklank eens regels, die aan sommige gedichten van Hooft zooveel welluidendheid bijzet, als *Echo* moet worden opgevat; niet als ontstaan uit de melodie(wanneer het stukje nl. een lied is).

maer voornaemelijc geluckich in sijn huwelijc: want in sijn eerste jeugt vercregen hem sijn waerdicheden een vrouwe vande schoonste die Vrancrijck oijt voortgebracht heeft. Het oosten en heeft niet so veel peerlen als dese vrouwe schoonheijt; Aurora schaemden sich te sien so schoonen dinck ende besachse nimmer als bedect sijnde met duijsent verscheijden coleuren. Sij was genoemt Caliste ende hadde niet gebreck als een naem die weerdichlick haere volmaectheden konden uijtdrucken. Met dese wast dat Cleandre het soetste leven leijden dat oijt mach comen vallen inde gedachten van eenich mens(che), genietende een goet dat niet en kan begrepen worden als van sielen, die bequaem sijn om te hopen de glorie van alsulcke gedachten. De sonne besach nimmer het aertrijc, dat hij de 2 gelieven niet en sach malcander omhelsen, ende de nacht ontstack niet so veel viers aen den hemel als sij gevoelden in haere sielen; haer begeerten en waren niet van die gene die sich verdrenken in de lusten, maer integendeel haer liefde ontstack door tgenieten en hoe meer sij genoten tgene sij begeerden, hoe sij tmeer begeerden te genieten. Maer gelick geen dach so schoon en is of hij en heeft sijn nacht, dese schoone tijt wert verduijstert door een wolcke, die haere claerheijt ontstelden. Dewijl dat Cleandre de aerde nijdich maeckt en den hemel jalours van de gunsten van sijn vrouwe ende laet noch rievieren noch bossen die niet en sijn of aenschouwers ofte getuijgen van sijn lieffelijcke dieverijen, een ander ridder, genaemt Lysandre, die in beleeftheijt noch vroomheijt niemant van sijn jaren behoefden te wijcken, gesien hebbende de uterste schoonheyt van Caliste, wierde so seer verblint van een so groten schijnsel, dat hij verloor de kennisse ende gedachtenis van hemselven. (*Enz.*).

Amsterdam. G. KALFF.

FRESISKA.

Effen = iuxta.

'*Husefna*' moet uit het woordenboek van het oudfriesch geschrapt. De mooie coniectuur van Van Helten heeft het in 'hus' en 'efna' ontleed, waarin 'efna' een tot praepositie geworden adverbium = iuxta, is [1]).

Nu kent het Altfriesisches Wörterbuch van von Richthofen alleen *ivin*, *even*, *efne*, *ewen*, als adverbium, en wel in de beteekenis van 'gelijk, pariter.' In den Broekmannenbrief (Fr. Rq. 173, 16) zou *evna* ook een adverbium wezen; — met welke beteekenis echter? Is het daar niet de praepositie, = in tegenwoordigheid van, coram? Er staat

§ 159b Fon gabbath.

Hwasa anne gabbat innat lond lat iowa of tha londe, sa retze hi tvintich merca inna alrecne fiardandel; and alsa monege sare gabiat, alsa monege tvintich merca tha liudem, and tha rediem fich mercum and tha talemonnum fich mercum; thit kethe thi redia ther vr thi sveren is, al *evna* tha othre frethrum bi achta merc*u*m and bi tha huse.

Wel zou *al evna* = 'gelijkelijk' kunnen wezen [2]), maar deze beteekenis is minder goed in het verband hier te gebruiken.

Ik kan nu nog een plaats aangeven waar de praepositie voorkomt.

A⁰ 1466:.. forlinge bouwlandes, in xaxummer hammerik *effen* lubbeken boesdoer [3])... die forlinge *effen* mennen kinder to xaxum boesdoer.

Navorscher 1891, blz. 338, door Mr. W. B. S. Boeles uit het Chartularium van Selwerd aangehaald.

1) Paul-Braune, Beitr. XIV, 258/9.

2) Vgl. Bijdr. tot het Ofr. Wdb. blz. 3/4.

3) „'boe' is de open veeschuur, waarin het ver van huis grazend vee toevlucht vond" (Boeles). Ons nfr. 'boet'-hûs; vgl. noordholl. boet (Cam. Obsc.).

Men had, toen men 'hus' en 'efna' scheidde, ook wel wat mogen zeggen over 'opa'. Een van mijn scherpzinnigste kennissen schreef me: »een zode, die groeit op den haard van het afgebrande huis, zetten op het huis naast de deur, daar kan ik niet bij." Terecht. 'Opa' dient even nader bekeken.

In Von Richthofen's Wörterbuch is bij 'up' alleen 'auf' als beteekenis aangegeven. Maar hoe past die in

werther eng mon .. in enga thorpe iefta up enga huse bygripen,
Hunsingoër verordening van 1385, Fr. Rq. 309, 9.

Denkt men nu aan het algemeen bekende: Egmond op zee; op de gracht wonen; Stoke upon Trent, Boulogne sur mer; dan komt men er licht toe aan 'up' ook in het friesch de beteekenis te geven van 'bij'.

In 'opa', een bijvorm van up, die voorkomt in het bovengemelde 'opa tha hus', Fr. Rq. 538, 17, heeft het eveneens den zin van bij, nog beter, die van voor.

Vgl.

Mnederl. Die cnape wel sinen waert verstoet
Ende viel neder op sconinx voet.
Ferguut 1004.

hi viel neder op die erde,
Op die erde op sbisscops voete.
Theoph. 191.

Die vrouwe was edele ende goet
Ende neech den grave op sinen voet.
Renout (Matthes) 1000.

Een ridder ende een meysken ionck
Op een rivierken dat si saten.
Antw. Lietboeck, blz. 63, n°. LXV.

Misschien ook nog in Vondels Strijd of Kamp (Sijthoff, dl. »1621—1625", 97):

Op dit Beeckjen heeft op 't lest
Kuyscheyd sich een Burgh gevest, ...

Blijkens het begin van koeplet een en twee — waar »Aen

het Beeckjen" staat — kan dit 'op' ook = 'aan' wezen; de verklaring van Unger is dan valsch; wat is de reden van die?
Zie verder Oudemans; en Verwijs e. Penon Glossar. i. v.

GABBAT, GABBIA.

Het eerste een substantief, met *-at* (got. *-ôþus*), van 'gabbia' gevormd; vgl. monat, got. menoþs; somnath, van somnia, verzamelen. De beteekenis er van wordt meestal als 'aanklacht' opgegeven, en zoo aan 'gabbia' die van »verklagen, peinlich verfolgen".

Eigenaardig komt mij daarbij voor dat de verwanten in het ags., oudnoorsch, middelnederl. en ouder-nieuwnederl., en 't nieuw-friesch een geheel anderen zin hebben.

Het middelnederlandsch kent men uit de eenige bij Verdam opgegeven plaats:

> Die vorsten die dat volc beleyden, ‖ die *gabden* tsamen ende seyden: ‖ Hi heeft den anderen ghenesen, ‖ mach hi hem self niet hulplic wesen!

'Hoonlachen' is hier wel de beteekenis. In ons 'ginnegappen' (ginnegabben) heeft het een minder hatelijken zin.

Oudnoorsch *gabba*, en ags. *gabbian* is 'deridere', 'illudere'. Mfrie. *gobje* en nieuwfrie. *gyzgobje* is 'cachinnari'.

Het oudernieuwnederlandsch kent *gabberen* met de beteekenis van *wauwelen*, *snateren*, *spottend lachen*, *boerten*, zie het Woordenboek.

Geen dezer beteekenissen klopt met die tot nog toe aan 'gabbia' is toegekend: 'verklagen, peinlich verfolgen'. Franck in het Tijdschrift voor Ned. Letterkunde V, 118 schrijft dan ook: »ofrie. gabbia, 'spotten'; Doornkaat Koolman voegt bij die van 'verklagen, verfolgen': »eigentlich wohl *schelten*, verachtlich tadeln, beschimpfen.

Merkwaardig is de bewering en het betoog — als 't zoo mag heeten — in het Idioticon Frisicum van Hettema:

> »gabbia, *aliquem de furto accusare*..... in Friesland: gobben, gobberen, ergens naar verlangen dat het

zijne niet is, [b.v. gobberen op een erfenis, die nog niet is opengevallen,] en gnobben kleinigheden stelen. In de dieventaal beteekent gabbert een makker.

Mij voldoen geen der gegeven beteekenissen.

Men lette maar op het verband!

Er zal nog een ander moeten wezen.

Het is een technische term in het Broekmannenland, ongetwijfeld. Alleen in den Broekmannenbrief komt hij voor. Ongelukkig is deze, in veel opzichten, niet heel helder. Men leze maar:

§ 152. Fon bronde and fon thiufte fon barim.

Hwersar en brond sketh ieftha en thiufte, sa skelma hit thriia askia fon tha helga altare, efter skelmar vmbe bonna, ieftha baria ieftha *gabbia*, and naut ne motma bethe dua. Thet skel thi redia wita, ther vr thene hana sueren heth, hweder vmbe kemped se, sa *gabbad*, sa *bonned* se, sa naut.

Fr. Rq. 172a, 25—b,7.

Behalven hier de infinitief en het partic. praeteritum, is nog de 3. s. praes. conj., als ook het subst. bekend; zie het citaat (§ 159b), hiervoor aangehaald bij 'husefna', blz. 257.

Om met dit laatste te beginnen; wat zou toch ook wezen een *beschuldiging* in of uit het land?

En in het eerste is 'baria' ook beschuldigen; von Richthofen »halt daher das friesische gabbia für das Anstellen einer von baria vielleicht nur durch das Gerüfte verschiedenen Art peinlicher Klage" [1]); hoe stemt dit echter met Kest XVI, waarbij zelfs bepaald is dat

»alle Frisa mugun hiara *feitha* mith tha fia capia. Truch thet skilun hia wesa fria anna Saxsona merkon uter stok and uter stupa, and uter skera and uter besma and uter alle othera pina."

---

1) Fr. Rq. 172, noot 22.

Met slechts een enkele uitzondering. En zij zouden ʽpeinliche klage' zich hebben onderworpen?!

Derhalve is het noch ʽaanklagen', noch ʽpeinlich verfolgen'.

Met de eerste zinsnede van § 152 is te vergelijken wat in § 146 over ʽbronde' staat:

»skelma hit kema thriia fon tha helga altare."

ʽKema' en ʽaskia' moeten dus synoniemen zijn, en den zin hebben van: publiek klagen.

Het volgende: skelmar vmbe bonna, ieftha baria ieftha gabbia" stemt met het laatste gedeelte van dezelfde paragraaf: »hweder vmbe kemped se, sa gabbad sa bonned se".

'Baria' is ʽverklagen'; de aanklager moest zijn klacht met een tweestrijd vaak bevestigen; vandaar dat ʽkemped se' overeenstemt met ʽbaria'. Dat blijkt ook uit § 134:

> Thet wellath Brocmen, thet ma thria barie; skelma kempa, sa skelma tuiia kempa anda iera... Send tha secna en half merc, sa skelma onsuera; ist marra sa skelma kempa, alra monnek mot baria hwene hi wel."

ʽBonna' en ʽbonned' zijn natuurlijk gelijk, en duiden m. i. op ambtelijk vervolgen.

Dan blijft er ʽgabbia' en ʽgabbed' over. Het is geen vervolgen ambtshalve, en geen aanklagen van den ʽhana', den gehoonde. Wat dan echter wel?

Is het het aanwijzen van den dader volgens algemeen gerucht? Is dan ʽgabbath' een valsch gebleken gerucht, dat door iemand was uitgestrooid in het district of daarbuiten? Analoog zou er dan min of meer mee wezen het ofrie ʽhana' (aanklager, en beklaagde), dat met ʽhoonen' één is.

Of, wie wijst de juiste beteekenis aan?

Dat in »of tha lande" en »innat londe" met lond een der vierendeelen van Broekmannenland bedoeld is, bewijst wel

> § 160: alsa den set fon alrecke londe,
>
> § 132: hir ne skel nen freta (friedeloser) wesa tuisca londum.
>
> § 76: hwasa thene utlendesca riuchtere, hweder sat

> is thi suthera sa thi northera, binna londe on sprech vmbe ene redene, sa skelin tha tuene (van de vier in elk vierendeel) bi tha ena stonda, hweder hi riuchte, sa nawet, rede.

In § 152 eischt nog een uitdrukking »naut ne motma bethe dua" toelichting. Is dit: òf men zal het ambtelijk vervolgen òf op persoonlijke aanklacht of naar algemeen vermoeden? 'Ieftha' vóór 'baria' en 'gabbia' kan dan het verband met 'bonna' aanwijzen. Of slaat 'bethe' op 'baria' en 'gabbia'? Dit dunkt mij minder aannemelijk; deze beide staan meer tegenover 'bonna', dan tegen elkaar over.

Ook in § 159b is nog een duister woord: *fich.* Wiarda Brokmerrecht p. 133, geeft het met '5' terug, von Richthofen vraagt of het een afkorting misschien voor 'fiuwertich' is. »Liesse sich irgendwie für 'fich' die Bedeutung 'tantundem' ermitteln, so würde dies dem Zusammenhang der Stelle am besten entsprechen." [1]).

Maar dan was nog de datief *mercum* niet verklaard. Er moet een praepositie ook zijn voorafgegaan, evenals in de slotzin van deze paragraaf.

Het woord, als fich gelezen, zal de praepositie *bi* bevatten + een getal. Was dit getal xx (20)?

Na 'liudem' dient, indien bovenstaand aannemelijk is, een punt geplaatst.

HOLLA.

In het Fivelingoër-Oldampter Landrecht ed. de Haan Hettema blz. 90 staat:

> Ieftet are is thruchestat jefta trucheslain and fort thruch thene *holla.*

Van Helten, Altostfries. Gramm. blz. 149 wil dit in 'bolla' verbeteren, vgl. ags. héafodbolla, cranium; ofr. *strotbol(l)a*, *throtbolla*, *knībola.*

---

1) Fries. Rechtsqu. 173, noot 28.

Maar het nfrie kent nog *holle* = hoofd; waarom voor deze verandering m. i. geen reden bestaat.

Het ofrie. k n î - b o l a = knieschijf eigenlijk, is het nfrie. *knibbel* geworden dat nu ‘knie’ beteekent; ‘k n i e’, ofrie. k n ê, k n î, kent het nieuwfriesch, voor zoover mij bekend, niet.

TYNJE.

> A⁰ 1472: Wthie... schel habba vij. pondameta in dae Horna bynna dae Gauwes *tynyngha*.
>
> Schwartz. Charterb. I, 649.

De Gauw is het riviertje de Geeuw »to Westermar.”

»By dae Geuwes tyningha” komt nog een keer voor, in hetzelfde stuk. En ook:

> »Alle... schel habba twiia pondameta by Bauwingha *tynyngha*.

Maar wat is ‘tynyngha’?

Is het woord ‘theminghe’ in

> A⁰ 1475: dae Maerlinger Sylen (by Bolsward)... nymmen dyoe fyskenye toe behyndrien mey nenerhanda fisktau, ner settinge, ner *theminghe* bi een pene fan acht pondem ende by dae fisktau (in da b a n d a s y l r o e d, iefta w e t t r y n g h e der sylen)
>
> Schwartz. Charterb. I, 662.

als theninghe (hs. thēinghe) te lezen? Dat komt A⁰ 1456, Schwartz. Charterb. I, 565, als t e n i n g a voor. Uit het eerste stuk blijkt wat met ‘teninge’ bedoeld is.

Men vindt die dingen nog in Friesland. Het zijn inperkingen door middel van planken, palen, enz. van het vaarwater; voor de overblijvende opening, zoo nauw mogelijk, spant men netten; en benadeelt daardoor ook de vischvangst van anderen door bijna alles wegtevangen.

Er zijn bepalingen hoever deze inperkingen mogen gaan.

Zoo b. v. in het Visscheryrecht van Gaasterland van

> A⁰ 1488: »buyta mayamonet mey alman fiskia diert hem bert, ner... nemmen (moet) nen *termynghe* ieff fisckdam-

men in dae heerstraemen neyscreuen naere toeslaen, dan fiorteen ieerdtfoeten op dae gronde, by pena voerz. ende dy fisckdam foerberdt toe wessen."

Schwartz. Charterb. I, 743; vgl. nog Mr. A. Telting, Het Oud-Friesch Stadrecht 160.

Is ook dit 'termynghe' in 'tennynghe' te verbeteren? Men kent nog al *tenynghe's*.

A° 1482: dae Monneken ende dy Conuenth (van Bergum) die fyskanye tho habben nv in den daem... hent tho *Monken Teenye*, ende oers nen *Teenye* tho wessen, dan by aldis byscryouwen sinth, ende nu to jouwen is.... toe Mencksa (l. moncka) *Teenya* by rysens.

Schwartz. Charterb. I, 715.

Wynia-tynje by Gorredyk is een klein plaatsje.
Vlak by Leeuwarden ligt de *Tynje-zet*, een buurtschap.

Het woord 'teninghe' hoort by *têna*, dat in het Riustringer tongval voorkomt: 'bitena' = betuinen; vgl. ags. *tȳnan*, engl. dialectisch *to tine* = intuinen; ags. *tûn*, omheinde ruimte, ook gehucht.

De overgang van ê in î is bekend, vgl. Tijdschr. voor Letterkunde VI, 8, onverschillig uit wat klinker deze *ê* ontstond; terwijl -'inghe' tot -inje, -nje, meermalen voorkomt. Burman(n)ingha is Burmania geworden, en dit wordt als 'Burmanje' uitgesproken; vgl. Kornjum (spr. Koänjum) <Korningum; en Dongjum (spr. Doänjum) <Doningum.

Zwolle, Sept. '92. F. BUITENRUST HETTEMA.

TREGHT.

De eenige plaats, waar von Richthofen 'treght' vond, staat in den Franeker buurbrief van 1417:

huaso oderim en mes to treght.

Fr. Rq. 480, 34.

Hij brengt het tot 'trecka', ziehen. De -gh- is wel wat verdacht. Trouwens, in het hs. staat 'tioght', zie A. Telting, Oudfriesche Stadrechten blz. 5. B. H.

KLEINE MIDDELNEDERLANDSCHE OVERBLIJFSELEN.

1. EENE ONBEKENDE MONORIME.

Op een klein middendoor geknipt blaadje perkament, in twee kolommen beschreven, indertijd door De Vries van een zijner Zuid-Nederlandsche vrienden ontvangen, en mij door hem thans ter uitgave toevertrouwd, nu de lichamelijke arbeid, aan het studeeren verbonden, hem moeilijk begint te vallen [1]), vindt men met eene kleine doch duidelijke letter geschreven de volgende monorime. Zij is 33 regels lang en dus slechts één regel korter dan de bekende in hetzelfde rijm gedichte passage aan het begin van het tweede boek van den Leekenspiegel [2]), doch daar het thans voor het eerst uitgegeven gedicht een oneven getal regels bevat, ligt het vermoeden voor de hand, dat er ergens een regel is uitgevallen; is dit zoo, dan zijn de beide monorimen juist even lang, wat wel toevallig zal zijn. Het gedicht zelf, dat niet onaardig is, en enkele nog weinig bekend mnl. woorden bevat, is van moraliseerenden inhoud: het geeft eene waarschuwing aan den mensch dat hij, »terwijl het nog tijd is, bedenke wat tot zijnen vrede dient", en luidt aldus:

1) Slechts enkele maanden, nadat ik dit schreef, is De Vries reeds overleden, en zoo is dus deze uitgave te beschouwen als de uitvoering als het ware van een uitersten wil, waarvan ik mij thans met weemoed kwijt.

2) Een fragment uit den Leekenspiegel, waarin deze monorime zich bevindt, is voor eenigen tijd op de Koninkl. Bibliotheek te Brussel gekomen, ik meen uit Cheltenham. Het daarvan door mij genomen afschrift geeft niet veel voor den tekst; ziehier de varianten. 4 also ment. 5 doude. 6 stoet. 8 bi wart g. 10 *en* 12 *staan ook in dit fragm.* 17 comt in dat c. 18 die uren. 20 vele sotter. 23 dier prosint. 25 vast. 26 ommerint (*onduidelijk*). 27 dat edele s. 29 es. 30 sduvels. 31 hi ware swart alse atrimint. 33 Ghclooft si hi al ongheïnt. — Zie voor andere mnl. monorimen, *Sp.* I[7], 47, 1—14 (de inleiding van Maerlant's bundel Maria-mirakelen); de beide laatste strophen van Maerlant's Clausule van der Bibelen; Tien goede Boerden, n° VIII; het slot van Velthem's 7de Boek; Jonckbl. op D. Doct, bl. LIV noot, alsmede het door Verwijs onder n° VII in zijn bundel „Van Vrouwen ende van Minne" uitgegeven gedicht „Van den Keerlen", waar ieder couplet bestaat uit 16 regels, waarvan er telkens 12 en 4 denzelfden rijmklank hebben.

Mensche, waerop moochstu di verlaten?
Want du sies van allen staten
Liede ghesont gaen achter straten,
Die eer avont [1]) haer leven laten.
Die doot wachti tallen gaten [2]):
Si medt [3]) met gheliker maten
Als wel den riken als den maten,
Die woonen in hare arme katen [4]).
Si en houdt van princen no van prelaten,
No van mannen no van laten [5]).
Vendse di buten caritaten,
Soo moochstu wel dijn leven haten,
Want du best van Gode verwaten.
Met lichten reinet ghenouch den naten [6]):
Eens rechters sweert snijt met tween waten [7])
Beede dore helm ende dore platen,
Omme te wrekene dine onmaten,
Die du heves in ligghen vaten [8])
Gelijc dat bien doen in horen raten.
Vleeu Gode ende dine omsaten [9])
Ende bidt hem seere uter maten,
Dat hi dine sonden wille verlaten,
Want de ghene, die met di aten,
Ende weeldechlec te dijnre taflen saten
Ten tiden, dat du waerst ghelaten [10]),
Ende dronken wijn van ghernaten [11]),
Gingebras ende notenmuscaten,
Die en selent voor di niet versaten [12]).
Pijndi alle dijn macht ter baten —
Du best noch binnen dijns levens platen [13]) —
Ofte dune sels niet connen ghesaten
Den rechtere, hi en sal hem stuer ghelaten;
Doe wel: du seltene dan ghematen.

Daaronder staat »Egidius", denkelijk de voornaam van den

dichter (= Gielis, Gillis). Onder het volgende gedichtje staat weder hetzelfde onderschrift »Item Egidius".

Aanteekeningen.

1) Over mnl. eer als voorzetsel, in de bet. van *voor*, zie *Mnl. Wdb.* 2, 558. — 2) Gate heeft hier de bet. van *straat*, *weg* (vgl. hd. *gasse*, oost-mnl. *gas*), waarvan eig. in het Mnl. nog geene zekere bewijzen gevonden waren; vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 934 op gat, Aanm., en 2, 926 op gasse. — 3) Over de verkorting van den klinker in den tgw. tijd der sterke ww., zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 17. — 4) Kate, een in oost-mnl. zeer gewone, doch in dit dialect (Vlaamsch of Brabantsch) vreemde vorm voor cote, d. i. *huisje*, *hut*, *daggelderswoning*; zie *Mnl. Wdb.* op cote. — *Houden van* (vs. 9), *geven om*, *zich storen aan*, *ontzien* (*Mnl. Wdb.* 3, 633). — 5) Laet, znw., bet. *hoorige dienaar*, bij uitbr. *boer*, *landbouwer*, *boerenarbeider*. Zie Lübben op lat, znw.; Grimm, *RA.* 305 vlgg.; Kil. laet, villicus, colonus, conductor villae vel fundi, latinus libertus. Met mannen wordt hier natuurlijk *leenmannen* bedoeld. — 6) Met lichten sc. dingen bet. *al licht*, *al heel spoedig*; eig. *gemakkelijk*. Vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 203 op dinc, en *Doct.* II, 2970: »dat ghi leeft na diere nature ghevoech, soo hebdi dan *met lichte* gnoech". De bedoeling van het spreekwoord is één druppel doet den emmer overloopen; er hoeft niet veel meer bij te komen; pas maar op, of het loopt mis met u". Het spreekwoord zelf was tot heden niet bekend. — 7) Wate, een in het Mnl. zeldzaam woord met de bet. *het scherp of de snede van een snijwerktuig*, komt, zoover mij bekend is, slechts voor Heelu 6252: »(swerde) met scarpen *waten*", en *Heim. C.* 1523: »met *waten* ende metter gherechtichede", *door het zwaard der gerechtigheid*. Vgl. Kil. 780: waet, waete, acies, acumen; waete van het mes, acies cultri; waetigh, *vetus* acutus. Vgl. Lübben op wate; Lexer op wetz, wetze; ndl. *wetten*, scherpen, Belg. Limb. *daverwatig* (van eene zeis), »al te dun van waat" (*'t Daghet* 4, 178 (1888)). — 8) Voor in ligghen vaten

zal wel gelezen moeten worden ligghèn in vaten. Vat bet. *vaatwerk* in den ruimsten zin, zelfs wordt door Huygens het medicijnenkopje *vat* genoemd. De bedoeling is: »om uwe buitensporigheden, uwe ongerechtigheden te straffen, die gij opgehoopt of opgestapeld hebt, zooals bijen hun honing opgaren". — 9) Dine omsaten kan alleen beteekenen *uwe omwoners of naburen*, en dit komt hier volstrekt niet te pas. Men leze »diene omsaten", en vertale: »Bid God en hen die hem omringen (eig. die hem (steeds) omringden), d. i. »God en zijne heiligen". Voor de bet. van omsitten vgl. men *Sp.* II[5], 18, 82: »an elke side ommesaten sine (*de engelen hem in den vurigen oven*) blide ende elc ingel hiltenne in sine hande". — 10) Deze regel is niet duidelijk. Waarschijnlijk is gelaten hier op te vatten als het deelw. bnw. van hem gelaten in de bet. van *zijne wereld verstaan* (vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 1201). De beteekenis is dan: »toen gij een man van de wereld waart". — 11) Wijn van ghernaten, *zoete morgenwijn*, *likeur*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op garnatè, 4de Art. Met den volgenden regel worden *specerijen*, *gekruide spijzen*, in het algemeen *lekker (toebereid) eten* bedoeld (uit *dronken* moet men voor de nauwkeurigheid eigenlijk *aten* ontleenen). Vgl. *Sp.* III[1], 39, 36: »Heileghe minne en wille niet smaken *gingebras* no zeduware, *musscaten* noch gyngebare", d. i. »zij verlangt niet naar een lekker dinertje" (Vinc. *degustatos cibos sanctus amor non habet*, die laat zij voor de wereld over). — 12) Versaten, een niet zeer gewoon woord in het Mnl., bet. (*iets*) *goed maken*, *in orde brengen*; (*iemand*) *verzoenen*. Hem versaten bet. òf *zich met een ander verzoenen* òf *zich toerusten*. Vgl Lübben op vorsaten (het mhd. *versâzen* heeft geheel andere beteekenissen). Hier bet. versaten, *het voor iemand goed maken*, *iemands baan effenen*, *zijne schuld verzoenen*. — 13) Des levens platen kan alleen beteekenen *des levens grenzen*. Vgl. ofra. *plate*, barre de fer (Duc.[3] 9, 308) en mnl. plate in de bet. *planken afschutsel*, *schutting* (Hild. Gloss.).

---

2. NIEMEN EN MACH TWEEN HEEREN DIENEN.

Op hetzelfde blaadje perkament staat het niet onaardige door mij aldus betitelde gedicht op dit thema; ik laat het hier volgen.

Volgens een ander hs., afkomstig van Van Hulthem (n° 192), thans op de Kon. Bibliotheek te Brussel, is dit gedicht uitgegeven door Blommaert in *D. War.* 1, 134—136. De hier gegeven redactie is vollediger dan de reeds vroeger bekende; deze telt slechts 64 regels. Zij draagt tot titel: »Van dat niemen en can ghedoen, hi en es begrepen" (vgl. fr. *on ne peut pas contenter tout le monde et son père*). Vgl. beneden vs. 84. Hier en daar kan het door Blommaert uitgegeven gedicht strekken tot aanvulling van de hier bekend gemaakte redactie, welke op sommige plaatsen veel heeft geleden en zoogoed als onleesbaar geworden is. De varianten van Blommaert's uitgave worden aan den voet der bladzijde opgegeven.

Alse ic peinse ende visiere
Ende in mi selven ymaginiere,
Hoe dese alendeghe weerelt staet
Ende met wat boerden sy ommegaet,
Soo dynct mi in therte mine,
Dat mi beter ware te sine,
Dat mijns levens ware een ende,
Dan langher te sine in dese alende.
Want die scrifture doet ons ghewach,
Dat niemen tween heeren dienen mach,
R°. 2de k. Hi en moet hem met den eenen laden [1])
Ende tsanders vrienscap versmaden,
Opdat sij contrarie sijn met werken.
Dit doet mi pensen ende merken,
Dat ic der weerelt niet mach plegen,

Als .... visere — 2 ymaginere — 3 dese onledeghe w. scaet (*l.* staet) — 5—8 Soo duncket mi recht ene pine In dese werelt aldus te sine — 9—16 *ontbr.*

En moet Gode te seere [2] gaen jeghen.
Want ga ic eenpaerlec ter kerken,
Het sijn liede, diet in quade merken
Ende segghen, ic ben een populare [3];
Ga icker niet, sy segghen te ware,
Dat ic ben argher dan een hont.
Sprekic vele teenegher stont,
Sij segghen dat ic een clappaert ben [4];
Sprekic men dan een ander man,
Soo segghen de liede al ommentomme,
Dat ic ga swighende als een stomme.
Ga ic gherne in die taverne,
De liede radens mi tontberne,
Ende segghen, in sal mi niet verweeren [5],
Ic en sal dmine al ute verteeren,
Ende tachterst varen in die helle:
Latict, so ben ic gheen *goet* ghesellе.
Antieric gherne dobbelspel,
Men seit, ic en vare nemmer wel;
Ende latict, soo seitmen dan,
Dat *ic* soo vele doochden [6] niet en can.
Draghic mine wapine an mijn siden,
Men seit, ic wil vechten ende striden;
Draghicker niet, soo heetic blode,
Soo segghen die liede, ic vechte node.
Willic mi jeghen mine viande wreken,
Soo comen mine maghe [7] mi verspreken,

17 Ghestadechlijc — 19 popelaert — 20 Late ict ooc, men seght ter vaert — 22 te vele. — 23 Men seght dat ic wel clappen can — 25 Men seght van mi al omme en tomme — 26 swighen — 37—44 *vóór* 27 — 27 vele — 28 Soo radens mi vele liede t. — 29 ic en saelt connen v. — 30 dat mijn te mael v. — 31. E. int leste — 32 *ontbr. in dit hs. en is uit* B. (late ic; goet *is door mij ingevoegd*) *ontleend.* — 51—54 *vóór* 33 — 33 *hs.* dobbelspelle — 34 seghet; nemmermeer — 35 Late ict; seit — 36 *hs.* ic *ontbr.*; B. doochden *ontbr* — 37 Drage ic m. wapen — 39 Latic se thuus — 40 Ende men seghet dat ic — 41 W. alle mine ande w. — 42 mijn vriende.

Ende segghen, hets scande ende lachter;
Verdraghic vele, men set mi achter.
Ghevic mine aelmoesenen den armen,
Ende ic mi haer late ontfarmen,
Men seit, ic doet om der weerelt eere;
Ende ghevic hem niet, *so seit men sere*
Dat ic op die arme liede greinse
Ende omme mine siele niet en peinse.
Etic vele, soo heetic glot;
Latict ooc, soo heetic sot:
Dan segghen sij, ic salt sciere besterven
Ende van grooten honghere bederven.
Ghevic vele, soo heetic milde,
Dan seit selc, dat hi wilde,
Dat soo ydel ware mine kiste,
Dat ic *waeraf* gheven en wiste.
Pleghic tilec op te stane,
Soo tiën mi die liede ane,
V°. 1e k. Dat al quaet is, dat ic jaghe;
Slapic langhe, soo heetic traghe.
Antier ic gherne goede wive,
Men seit, dat ic putierken blive;
Latict ooc, so doet men mi ghewach,
Dat ic met vrouwen niet sijn en mach.
Varic vele achter lande
Om feesten te siene menegherande,
Men seit, hets al ydelheit dat ic souke;
Blivic thuis, ende ics niet en rouke,

43 het es mi s. — 44 wel; stect mi a. — 46 hens. — 47 seghet; dor die w. e. — 48 Late ict ooc, soo seghet men sere — 49 *hs. bijna geheel onleesbaar.* — 50 luttel p. — 51 wel veel — 51 glot, *hs. onleesbaar, uit* B. *ingevoegd.* — 52 soo heetic sot *uitgewischt en uit* B. *ingevoegd* — 53 Ende segghen die liede ic sal bederven: *hs.* sciere *onzeker* — 54 *hs.* honghere *twijfelachtig* — 55—62 *ontbr.* — 63 Ga ic vele omme met wiven; *hs. te onrechte* quade wive — 64 seghet ic sal een putier bliven — 65 men doet gewaeh. — 67 Ga ic — 69 seget dat ic y. soeke — 70 Latic ende ics

Men seit, dat ic een lollaert[8]) sij.
Siet men goede wennijnghe an mij,
Men seit, dat ict met persemen winne;
Eist dat ic ooc ledich rinne,
Soo vraecht men mi, wanen het comen mach,
Dat ic verteere nacht ende dach.
Onderwindic mi[9]) der liede,
Men seit, ic hebs ghichte of miede;
Ende latict, wie soot siet,
Men seit, ic en doe dore niement niet.
Toter galghen moet men mi sleipen[10]),
Weetic wat doen, in bem begrepen!
Hierbi willic swighen stille
Ende laten hem segghen haren wille:
Quaetsprekers dies niet moghen ombeeren;
Jeghen quade tonghen helpt gheen weeren.
Hierbi radic elken wel,
Die dese weerelt kennen sel,
Dat hi pine te dienne Gode
Ende te houdene die tien ghebode,
Met nerenste volghen der heilegher kerken,
Anders canic niet ghemerken,
Hoe hiemen ruste ghecrighen sal
In dit ellendighe erdsche dal,
Daer onse vader Adaem in stac,
Doe hi Goods ghebot verbrac,
Dat wi becoopen allegader.
Bliscap gheve ons die hemelsche vader!
Amen. Item Egidius.

71 seghet — 72 neringe ane mi — 73 ic — 74 Siet men dat ic l. r. — 75 Men vraghet wanen dat c. m. — 77—80 *ontbr.* — 81 Over mijn eers moet m. m. slepen — 82 ic en ben. — *In plaats van* 83—98 *bij* B: Des willic voort meer swigen stille ende laten elken doen sinen wille. God late mi alsoo gheleven, dat ic hem ene saleghe siele moet geven. — 90 *hs.* X.

Aanteekeningen.

1) Hem laden met enen, *zich met iemand inlaten*, *zijne zijde kiezen*. Vgl. *Brab. Y.* V, 4036: »Die hertoghe (*van Brabant*) gherede hem ooc hier jeghen (*tegen de reis naar Frankrijk*), als die sijnre manscap woude pleghen (*zich als leenheer wilde doen erkennen*), met vele heren ..., daer hi hem eerlic mede loet (*voor wie hij op eene loffelijke wijze zorgde*) ...., die met hem onthouden waren (*in wier reis- en onderhoudskosten hij voorzag*); hem laden is dus in dezen zin een synoniem van hem onderwinden. — 2) seere niet duidelijk in het hs. — 3) populare, d. i. popelare, *kwezel*, *huichelaar*; eig. *prevelaar* (*van gebeden*). Kil. popeler, movens labra, metuens audiri, *vulgo* papellardus, i. hypocrita, simulator, qui passim in plateis et ubique orat. — 4) Met B., om het rijm te herstellen, te lezen »dat ic wel clappen can". — 5) Lees met B. *saelt* voor *sal mi*. De zin is *ik zal er niets tegen kunnen doen dat*, d. i. *ik zal nog zien gebeuren dat ik* enz. — 6) De lezing van B., waarin *doochden* niet voorkomt, verdient de voorkeur; de zin is *dat ik dat niet eens kan*. — 7) *Vrient* (B) is in het Mnl. meermalen in beteekenis gelijk aan maech. Vgl. *Rein.* II, 3849; *Keurb. v. Haarl.* 90; *Warfsconst.* 92; Despars 2, 434; *O. R. v. Dordr.* 2, 42. Zie ook *Warenar* 413. — 8) *Dat ik leef als een »lollaert", een ongeordende geestelijke broeder*; hetzelfde als *beggaert*, het ml. van *begijn*. — 9) *Toon ik belangstelling in de menschen*. Vgl. vs. 11 de uitdr. *hem laden met enen*. — 10) Over het *slepen naar de gerechtsplaats* zie Lübben op slepen en *Mnl. Wdb.* op horde, cratte en slepen.

---

3. SWIGEN BRINCT VELE RUSTEN IN.

Eindelijk staat er op hetzelfde blaadje een klein, in strophen van 8 regels (met het rijm ababbbcc) afgedeeld versje op het boven genoemde refrein. Het is, zoover ik weet, nog

onbekend; het is gedicht in den trant der door Serrure, *Vad. Mus.* dl. 1, uit het Hulthemsche handschrift, medegedeelde versjes, en luidt aldus:

In can ghelaten, in moet dichten,
Al saelt mi gheven clein profijt,
Doch *so* salre bi verlichten
Tferdriet, dat in mijn herte leit[1]),
Dat ic ghecreech op enen tijt
Met sprekene; noch hebbics nijt[2]),
Want mi daeraf quam cleen ghewin:
Swighen brinct vele rusten in.

Feeste ende spel drijft menech man,
Omdat hi wel heeft vernomen
Raet, dien hi verclappen can,
Maer en becomt niet wel hem somen,
Als[3]) mach van dinen worden comen
Toren groot. Al maecht di vromen,
Orboor eist: sprec no meer no min:
Swighen brinct vele rusten in.

Menech seit van andren quaet
Ende begripet harde seere,
Fel ende loos es sijn baraet:
Hem selven en merct hi nemmermeere.
Clappen scu ende swighen leere;
In erch gheen dinc en keere;
Tierst altoos di selven kin:
Swighen brinct vele rusten in.

Soo wie dat vrouwen beniemaert[4])
Met sijnre clappagen sonder scout[5])
Ende nochtan daermede beghaert[6])
Solaes te hebbene menechfout,
Ende quaet te clappene es dus bout,

Zieden moet menne in sijn smout [7]),
Al waert die inghel Cherubin!
Swighen brynct vele rusten in.

Soo wie can houden sinen mont
Ende hem van talen en maect niet breet [8]),
Men noemtene vroet in alre stont;
Maer die clapt al dat hi weet,
Het wert hem dicwile namaels leet;
Daertoe heet menne sot ghereet
Te Ghent, te Brugghe ende ooc int Swin:
Swighen brync (*l.* brynct) vele rusten in.

Selc die sprect te sinen spele
Dat hem batet herde cleene:
Qualec verstaent die liede vele,
Daeromme so swighet alleene.
Swighen best [9]), seit men ghemeene;
Tonghe brect beene, al en heeft si gheene [10]).
Daerbi segghic als int beghin:
Swighen brinct vele rusten in.

Peinst een te segghene, in sinen moet,
Dinghen, die men niet hooren en wille,
Al sijn si nuttelec ende goet,
Beter ware hem gheswegheu stille,
Want lichte comt een in ghescille
Mids warden: merct of ic waer dille [11]).
Daeromme leer dwinghen dinen sin:
Swighen brinct vele rusten in!

Aanteekeningen.

1) Men lette op het rijm *ijt : eit*, waarvan Van Lennep ongetwijfeld de haren te berge zouden gerezen zijn. Wellicht heeft in het oorspronkelijke gedicht een ander woord gestaan, b. v.

bijt, doch dan heeft toch voor den afschrijver, en dus reeds in de 14de eeuw (waaruit het hs. naar alle waarschijnlijkheid dagteekent) *ijt : eit* voor rijm gegolden. Dus moet *profijt*, *tijt* en *nijt* door hem op de thans gewone wijze uitgesproken zijn en niet met *î*. Vgl. hiermede Van Helten, *Mnl. Spraakk.* bl. 49 vlg. — 2) Nijt staat hier in de van de onze eenigszins verschillende beteekenis *spijt*, *boosheid*. Vgl. ndl. *nijdig op*, d. i. *kwaad of boos op*. — 3) De regel is niet zeer duidelijk. Misschien beteekent *als* hier hetzelfde als ndl. *nademaal*, *dewijl*. In het *Mnl. Wdb.* evenwel staat deze beteekenis niet vermeld. — 4) Enen beniemaren, *iemand in opspraak brengen*. Zie *Mnl. Wdb.* 1, 889, op beniemaren, 1). Tot heden was maar één voorbeeld van het woord in deze beteekenis gevonden. — 5) Scout beteekent hier *grond*, *reden*. Vgl. *Vad. Mus.* 1, 377, 35: »dat hi hem wel beroemen can van minnen, dies hi noit *scout* gewan", d. i. *waarvoor hij niet de minste reden had*. — 6) *Hs.* begheert. — 7) Bekend is de straf van den ketel o. a. voor valsche munters. Vgl. *Mnl. Wdb.* op braden en ketel; Lübben 4, 164 op seden. — Vgl. hd. *sich breit machen*, opsnijden, pochen, snoeven. — 9) Dezelfde uitdr. komt voor *Belg. Mus.* 10, 75, 216 (vgl. *Bloeml.* dl. 3, bl. 204). — 10) Bekend mnl. spreekwoord; vgl. *Mnl. Wdb.* 1, 680. — 11) d. i. *spreken*. Er is nog slechts één voorbeeld van dit woord in het Mnl. gevonden; vgl. *Mnl. Wdb.* 2, 196. — Warden, d.i. woorden.

---

4. VAN TWAELF POENTEN VAN EREN.

Op een schutblad van een hs. der Naturen Bloeme, berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel staat het volgende gedichtje, waarboven ik dezen titel geplaatst heb:

Eren ende werdeghen scone vrouwen;
Alrehande clappaedse wederstouwen [1]);
Scone seden sunder overmoet;
Luttel spreken ende datselve goet;

Te tide nemen ende connen gheven;
Simpel ende gherechteleec leven;
Engheerre archeit underwinden;
Vander herten ghierecheit[2]) sinden;
Ghenindechleec onrecht wederstaen;
Altoos gherne met Ghode[3]) ghaen;
Wel te tide connen verdraghen;
Met rechter redenen holpen maghen;
Die dese XII hout ende gherne mect vrede,
Alrehande goet sal hire winnen mede.

Aanteekeningen.

1) Een tot heden in het Mnl. onbekend ww. met de bet. *wederstaan*, *te keer gaan.* Wel was het bnw. wederstuwich bekend in de beteekenis *wederstrevig*, *weerspannig* (vgl. *Ned. Proza* 113, waar het voorkomt, verbonden met rebel), doch het ww. wederstuwen of -stouwen was nog niet gevonden. *Stouwen* staat bij Kil. opgeteekend met de bet. *compescere*, *coërcere* d. i. *keeren*, *tegenhouden*, *bedwingen.* Wederstouwen verschilt niet veel daarvan, en van mnl. verduwen, in beteekenis. — 2) *Hs.* ghirecheit. — 3) *Hs.* Ghoden.

---

5. VAN DINGEN, DIE SELDEN GEDIËN.

Op hetzelfde schutblad staat, behalve de volgende verzuchting van een verliefde:

Ay! mocht mi noch soo ghescien,
Dat ic hare, die dliefleec sien
Draecht, mochte spreken na mijn ghevoech,
Alre vrouden hadde ic dan ghenoech!

en het in de middeleeuwen geliefkoosde raadsel, besproken door Dr. Suringar in *Rijmspreuken* 2, 10 en o. a. gedrukt bij

Blommaert, *O Vla. Ged.* 2, 64 [1]), het volgende versje, waarvan de laatste regel den titel aan de hand deed, behoorende tot eene niet ongewone soort van gedichtjes. Men vindt er een voorbeeld van bij Goedthals, *Oude Ndl. Spreuken* 40:

Eene jaermarct sonder dief;
Een schoone maeght sonder lief,
Een schuere met coren sonder musen,
Een oudt man sonder lusen;
Een oudt wijf sonder schelden,
Dese vijf dinghen vindt men selden.

Het uitvoerigste van deze soort is een gedicht in het Cheltensche hs. van de seven Vroeden enz. te Brussel, getiteld:

Van dinghen die selden ghescien
Moghe di hier lesen ende sien.

Het is nog onuitgegeven, is 84 verzen lang, en begint met:

Ic beghinne . . . . . .
De raro contingentibus.

Het nu volgende versje bevat een twaalftal van dergelijke zaken, niet die zelden geschieden, maar die zelden goed uitkomen of »ghediën":

Prelaten sunder Gods-ontsien;
Papen die hare kerke vlien;
Princen vrec ende unghenedich;
Scone wijf fel ende onghestedich;
Riddere die sijn lant vercoopt;
Joncwijf die te mertenne [1]) loopt;
Richtere, die gherne liecht;

1) Daar de tekst eenigszins van deze redactie afwijkt, deel ik hem hier mede:

Mijn vader wan mi hier te voren,
Eer hi ghewonnen was ochte geboren;
Mijn moeder, ghelooft mi das,
Droech mi, eer si gheboren was;
Ende ic was ooc dieselve man,
Die mine oudermoder magdom nam,
Ende ic was ooc, hoe ict verdroech,
Die tfiredeel van der werelt versloech.

Scepen, die drecht bedriecht;
Out man, die in de doorheit tiit [2]);
Nonne, die dicke ute riit;
Scoliere die vruech mint;
Arm man die wale wiin kint:
Dits ene dousine, wildiis liën,
Diemen selden siet ghediën.

Aanteekeningen.

1) Van merten, ndl. *marten*, d. i. *markten*, eene jaarmarkt bezoeken, kermis houden. Marcten komt voor *O. K. v. Brielle* 153, 25, in de bet. *ter markt brengen*, doch in de zoo even genoemde bet. was het in het Mnl. nog onbekend. — 2) *Hs.* tiid.

6. EEN ONBEKEND GEDICHT OVER DE HEMELTEEKENEN.

Behalve het onder 1), 2) en 3) bekend gemaakte perkamenten blad, ontving ik van De Vries, met de opdracht het bekend te maken, ook een blad perkament van sterrekundigen inhoud. Het heeft ongetwijfeld als schutblad gediend: de eene, naar buiten gekeerde, zijde is veel minder goed bewaard dan de keerzijde. Het heeft een gelijksoortigen inhoud als de *Natuurkunde van het Geheelal*, uitgegeven door Clarisse, doch is geheel anders bewerkt: men vergelijke slechts *Natuurkunde*, vs. 1013 vlgg. met vs. 9 vlgg. van dit hs., en het verschil zal bij den eersten oogopslag in het oog vallen: zelfs de namen der teekenen van den dierenriem verschillen. Dit neemt niet weg, dat beide geschriften naar denzelfden latijnschen tekst vertaald kunnen zijn. Dit schijnt mij toe werkelijk het geval te wezen; doch dan heeft de bewerker van den thans gevonden tekst daarin, naar het mij voorkomt, geen groote bedrevenheid gehad. De tekst is niet bij uitstek belangrijk, doch verdient ook naast het werk van Broeder Geraert een klein plaatsje.

Hier en daar kan de inhoud van het fragment door *Natuurk.* worden opgehelderd en verstaanbaar gemaakt.

. . . . al sijn lijf
. . . . beest, man ende wijf,
. . . . bi wandelt ende keert
*D*ie tijt, als ons een meester leert.
*E*lc teeken hevet sinen name
*N*a dieren ende wel bequame.
*H*ort die namen van hem allen,
*H*oe properlike dat si vallen.
  Dat ierste heet na een scaep,
Ram oft weder; elc paep
In Latine pleghet te heten
Aries; vort seldi weten,
Dat al die tijt nature ontfaet
Des tekens, daer die sonne in gaet:
Niet int teken, maer daer onder
So gaet die sonne; dan es geen wonder,
Want elc teken es, dat wet,
Hogher dan die sonne gheset.
Die sonne sal in dit teken wesen
Te half Merte, heb ic gelesen.
Voort heeft die ram der cracht meere [1])
Van after, na der meester leere:
Dits in der sonnen te verstane,
Want haer dan die macht gaet ane.
Si was des langhen winters mat,
Ende heeft luttel machts gehat.
Die lenten, na den kalengiere,
Ende dat jaer beghinnen hiere;
Dan es gelijc die dach ente nacht:
Die werelt wert dan ghewracht [2]),

1) *Natuurk.* 1025 staat juist het tegendeel: „Die ram es stark voren: after heeft hij die craft verloren."

2) De bedoeling blijkt uit *Natuurk.* 1033: „die werelt was ooc up dien tijt ghemaect."

Nacht ende dach hebben dan
Ghelijc twaelf uren an.
Dat ander teken es genoemt
Taurus; wetti hoe dat comt?
Hi heet in dietsche een stier,
Ende es van tween sterken dier.
Dan wert die sonne crachtich meere
Van hitten vele dan si was ere,
Recht als taurus es geacht
Een groot deel bovens rams cracht.
Die sonne gaet te midden Aprille
In dit teken. [1]
r^0 2^e k. . . . .
Viertien [2]) es des daghes macht.
Geminus heet dat derde teken,
Dats twelicht [3]) onder de leken.
Der sonnen es ghecomen an
Twevoudighe hitte dan.
Die sonne te half meye gaet
Onder dit teken recht daert staet.
Elc nacht heeft acht uren;
Die dach pleghet sestien te duren.
Tfierde teken dat heet creeft [4]):
Die sonne dan haer hooghste heeft
Ghelopen ende gaet achterwaert,
Recht als een creeft hare vaert.
Dan gaet in den somertijt,
Daer jeghen Lijsken hare verblijt,
Want haer herte loopt meyen,

1) De regel is niet verder beschreven. De volgende regel boven aan de tweede kolom is zoogoed als geheel weggesneden.

2) nl. uren.

3) Bij Geraert *twilinc*, gelijk men ook verwacht. *Tweelicht* bet. òf *schemering* (Lübben, Kil., Eng.) òf *tweespalt* (Lübben), niet *tweeling*.

4) Bij Geraert *crabbe*.

Singhen, springhen ende reyen.
Die sonne in dit teken steet
Te midde wedemaent wel heet.
Ses uren heeft elc nacht allene:
Elc dach hevet wel achtiene.
  Dat vijfste teken heet leo [1])
Ic wilt u segghen hoe:
Hets crachtich boven alle dier;
Si toghen dicke felle manier.
Dus eest in der sonnen dan:
Si hevet meneghe felheit an.
Als si in dit teeken gaet,
So werct si menege ondaet.
Die tijt es herde bose
Ende doet den lieden grote nose.
Niet en laet; noch min poesoen,
Al heefstu des wat te doen:
Dijn bloet wert dan verroert
Van groter hitten ende verstoort,
Recht als een water, al eest cout,
Dat men met des misch gewout
Verhitten doet ende zieden sciere [2])
Ende verwandelt biden viere.
Die felle hontdaghe die sijn dan,
Die scuwen wijf ende man.
v⁰. 1e k. . . . . lyoen
Staet ene sterre, fel es haer doen:
Hont hetense astronomine,

1) Bij G. *liebaert*.

2) Beter en duidelijker bij G.: „Laten ende nemen pusoene Es al quaet dan te doene. Ghelijk dat twater wallet Over tfier, also ghevallet, Dat tfirmament wallet dan Van hitten, die hem comet an." De woorden „met des misch gewout" zullen bij *cout* moeten worden gevoegd: „water dat door den mist koud geworden is." Doch ik kan *misch* wel bewijzen in den zin van *mest*, maar niet in dien van *mist*.

Si doet [1]) ons dicke grote pine.
Bi wilen staet si int zuden.
Van haer wil ic u beduden:
Als die sonne bi haer es
Vor oft achter, des sijt gewes,
Dat in die hontdaghe si.
Wel viertich daghe, seitmen mi,
Pleghen si haer crachte toghen,
Al ware myn, ic sout doghen.
Wacht u vor der honde daghe:
Si comen op den sevensten [2]) daghe
In hoymaent vol van venijn,
Ghelijc den dovenden hondekijn,
Dat woedet [3]) anden sinnen
Ende venijns es vol van binnen.
Noch volghet ene grote claghe:
Die tijt es fel in die hontdage!
Te midde hoyemaent so comt saen
Die sonne in dit teken gaen.
Elc dach heeft dan sestien ghetide [4])
Die nacht acht, vrouwe Yde.
  Dat seste teken heet virgo,
Dat es maget, merct hier toe,
Dat gelijct eenre maghet,
Die al rijp es ende niet en draghet,
Rijp van zeden ende ghestade,
Ende node onsuverhede dade,
Ende haren sin also heeft geset,
Dat si wil bliven onbesmet.
Dus es die tijt der maget gelike,

1) *Hs.* doen.
2) *Hs.* VII.
3) *Hs.* woeden.
4) *Ghetide* bijna onleesbaar; doch *yde* is duidelijk, en *getide* in de bet. *uur* niet onmogelijk. Vgl. *Mnl. Wdb.* op getide. *Vrouwe* (niet geheel zeker) *Yde*, schijnt de vrouw te zijn, aan wie de dichter zijn werk toewijdt.

Want die vrucht, die somwile [1])
Heeft gewassen dat si sal
En te [2]) werden ende overal
Ende es al ripe ende volcomen,
Dits bi der maghet opgenomen.
Ic woude si gescepet waren
Int rode mere ende souden varen
Sonder roeder, dat si mochten,
Die oit spraken of gedochten
v° 2e k. Van maeghden ende vrouwen mede [3]),
Sonder mesdaet dorperhede!
Die sonne in midden oeste jag*et*
Haren loop [4]) recht inder maget.
Tien uren heeft die nacht an hore,
Die dach viertien, na ghehore [5]).
  Dat sevende teken heet libra,
Die heet ene wage verre *ende na* [6]),
Ende al hier dan es nacht
Den daghe ghelijc *in hare cracht* [7]),
Recht als die waghe ... heff.... *haer*:
Dus es nacht ende dach al daer.
Die herfste gaet in, den somer .....
Som kalendier diet wel bed .....
In midden gherstmaent [8]) gaet ......
Die sonne in de waghescale.

---

1) Dit rijm is niet goed te maken door eene verandering,

2) Wat de bedoeling dezer woorden moet zijn, is niet duidelijk. *Natuurk.* geeft geen licht; voor de verzen 109—132 van ons fragment heeft Geraert, waarschijnlijk minder verliefd, er slechts acht.

3) De drie laatste woorden zoogoed als onleesbaar.

4) *Hs.* roep.

5) *Gehoor* in den zin van *behoor* (*Mnl. Wdb.* 1,749) was tot heden niet gevonden. *Na gehore* bet. *volgens den regel*, *zooals men verwacht*, *zooals vanzelf spreekt*.

6) Deze beide woorden afgesneden.

7) Onleesbaar.

8) *Natuurk.* 1111 *spelmaent*.

Hier es dach ende nacht gelijc lanc
Van twaelf uren sonder wanc.
Dat achtende teken dat es een dier,
Heet scorpio ende es onghehier.
Des diers stert es al venijn....
Daer ute dat comt den luden [1]......
. . . .[2])
Omdat cout wert van naturen
Ende stroit venijn in corter uren.
In ruselmaent [3]) ontfaet haer doen
Die sonne in den scorpioen.
Elc dach es van tien scouwen [4]),
Elc nacht viertien gewouden.
Dat neghende es sagittarius,
Dat heet in dietsche worden dus:
Scutter, want dat teken sciet
Coude, dat hem die winter hiet.
Te half November comt gegaen
Die sonne in dit teken saen.
Sestien uren sijn een nacht,
Ende acht sijn des dages cracht.
Capricornus es een dier,
Dus heet dat tiende teken hier.
Vor eest boc [5]), achter serpent,
Dus mach hi seggen diet wel *kent*,
Als die boc wil eten gaen.....

J. VERDAM.

---

1) Niet geheel zeker.

2) Op de vouw van het blad zijn drie regels zeer beschadigd: het zijn er hoewel het rijm er slechts twee doet verwachten.

3) *Natuurk.* 1121 *alfmaent sente bamisse.*

4) Noch *scouwen* noch *gewouden* is te begrijpen.

5) *Natuurk.* 1131 *gheit.*

HAM.

De nederlandsche woorden door de in 't Fransch geschrevene Vlaamsche charters aangehaald, zijn zeer talrijk: men weet dat in Vlaanderen het Fransch vroeger gebruikt werd door de overheden dan het Vlaamsch. Niet alleen heeft de grafelijke Kanselarij zich van deze taal bediend, ook abdijen, ambtenaren van alle soort en zelfs stadsschepenen hebben in de XIIIe eeuw bij voorkeur het Fransch gebruikt. In Yperen b. v. vindt men al in 1271 Fransche charters in de archieven, terwijl het Vlaamsch slechts 20—30 jaren later verschijnt. De studie dezer charters kan dus voor de nederlandsche philologie van veel belang zijn. Dit blijkt ook o. a. uit *ham.*

Men weet dat dit woord zeer dikwijls in de Vlaamsche teksten van de middeleeuwen voorkomt. Tot nu toe, is het in Vlaanderen in gebruik gebleven (z. Verdam; De Bo: Westvl. Idioticon, 2e uitgaaf; Stallaert, etc.). De beteekenis van dit woord is en was moeras (vl. meersch). Het volgende onuitgegevene charter (Bibl. Nat. van Parijs, Coll. de Flandre n° 193, Chartrier de Bourbourg II n° 34) van Februari 1272 (n. st.) geeft het de beteekenis van *rejet de mer*, d. w. z. aangespoeld land, aanslibbing, dat zeer wel overeenkomt met de latere beteekenis van meersch.

> Nous Margherite contesse de Flandres et de Haynau et Guys ses fils, cuens de Flandres et marchis de Namur, faison asavoir a tous, ke comme nos boenes amies li abeesse et li convens de Brobborgh [1]) demandassent dedens le banliewe de Nueport une terre ke on apele le *hemmekin*, ke li meirs a jeteie et ki onques ne fu dikye, par le raison d'une chartre ke li abeesse et li convens devant dit ont de nos ancestres, sour çou ke jeit de meir ki en celle partie powit acroistre deveroit estre

1) Bourbourg, dép. Nord, arr. Dunkerke.

leurs, si comme eles dient, nous pour Dieu et pour le remede des ames de nous, de nos ancisseurs et de nos successeurs, avons donneit en perpetueil aumosne al abeesse et au convent de Brobborgh devant dites et a lor eglise le *hemmekin* devant dit, ki contient par droite mesure vint et nuef mesures et le witisme part d'une mesure de terre et se estent d'une part vers oest dusques au dic del *niewe landekin*, ke on apele le dic l'abeesse et d'autre part vers west se estent li *hemmekins* dusques a le *hem* ke cil des Dunes [1]) tienent et ont useit; et d'autre part comme de le longhece, se estent il vers le suth d'une part dusques au dic ke on apele le dic le conte, u cil des Dunes orent jadis une maison dedens le dic devers le terre; et si se estent devers le noerd d'autre part de cel dic le conte devant dis, dusques en l'eawe ke on apele le Ysere, si comme nous avons fait enquerre ceste summe de celle terre et les termes devant dis par Henri de Diepe nostre bailliu de Berghes. Et parmi ce li abeesse et li convens devant dites cuitent et ont cuiteit le terre ke on apele *zandshoefth*, u ore en partie siet li vile de Nueport et dont eles ne sunt ne ne furent onques tenans, s'il fust ensi ke eles onques i eussent ou deussent avoir aucun droit. Et est a savoir ke pour cest don et cest otroi, li abeesse et li convens devant dites et lor eglise deveront faire a tous jours-mes nos obis chascun an et asseoir certaines pitanches a oes le convent as jours de nos obis. En tesmoignage et en seurteit desqueles choses, nous avons fait saeleir ces presentes lettres de nos seaus a oes li abeesse et le convent deseure dites et lor eglise, ki furent donnees en l'an del incarnacion nostre seigneur Jhesu Christ, mil deus cens sissante et onze, el mois de fevrier.

Gent. H. PIRENNE.

---

1) Abdij bij Veurne.

CLAWEN EN CLAWENDEN.

Onder het opschrift »cliven en clawen in onze oude rechtstaal" plaatste ik in de vorige aflevering een korte verhandeling, waarop ik al terstond terug wensch te komen.

Ik stelde in die verhandeling op den voorgrond (zie de eerste aanteekening), dat ik alleen over de beteekenis van het werkwoord clawen dacht te handelen en niet over de etymologie, die ik veeleer aan de overweging der deskundigen aanbeval en aan hun beslissing overliet. Het was mij maar te doen om aan te toonen, dat de middeneeuwsche rechtstaal met haar »clawende dach" niet klimmende dag, zoo als tot dusver het algemeene gevoelen was, maar integendeel dalende dag wilde zeggen. Ik meende dit, zonder mij met de afkomst en de verwantschap van het woord in te laten, uit het rechtsgebruik en den aard der zaak te kunnen bewijzen. En ik geloof nog dat mij dit gelukt is. Maar in een onbewaakt oogenblik vergat ik mijn gebrek aan taalkennis en waagde mij aan een verklaring van hetgeen ik slechts had willen constateeren, en sloeg zoo doende den bal mis, gelijk ik thans, beter ingelicht, onbewimpeld erken.

Dat ik tot juister inzicht van het woord ben gekomen en anderen op mijn beurt brengen kan, heb ik te danken aan de geleerdheid en vriendelijke mededeelzaamheid van mijn Groningschen ambtgenoot Van Helten. Al spoedig na het verschijnen van mijn opstel maakte hij mij schriftelijk opmerkzaam op een plaats in een Oud-Friesche wet, die ik ter zijde had gelaten en waarin toch de door mij behandelde rechtspreuk in blijkbaar ouderen vorm voorkwam. Hij had tevens de goedheid de plaats voor mij, die geen Friesch ken, te vertalen en te verklaren, hetgeen vooral daarom noodig was, omdat de tekst bij Von Richthofen, Fries. Rechtsq. p. 391 § 27, bedorven, en bij De Haan Hettema, Oude Friesche Wetten, II blz. 37, 38, niet geheel overeenkomstig het handschrift, dat hij volgde,

en dat de heer Van Helten gelegenheid had te vergelijken, gedrukt staat.

Naar het handschrift luidt de plaats aldus:

Dat is riocht. Als dio Sonne sîgande is ende dio kû dae clêwendene dêtht, soe ne toer di frîa Fresa efterdâm an da strŷde with staen des deis, omdat hy eer grêt ne was.

Dat is te zeggen:

Dat is recht. Als de zon zinkende is en de koe de wending der klauwen verricht (haar klauwen wendt), dan behoeft de vrije Fries later op den dag niet in een gerechtelijk tweegevecht als strijder op te treden (kan hij een tweegevecht weigeren), op grond dat hij daartoe niet vroeger opgeroepen was.

De plaats is grootendeels duidelijk. Uit den regel, dien ik in mijn verhandeling had aangewezen, dat de rechtszaak bij klimmende zon althans moet aanvangen, volgt van zelf wat hier de wet bepaalt. Ook tot den kampstrijd moet men »bi clivender sonne" worden gedaagd. Het eenige wat opheldering vereischt is de zinsnede: als de koe de wending der klauwen, »clêwendene", verricht. Dat dit in beteekenis overeenkomt met het middeneeuwsch »als den dach (worde) clawende", wordt ten hoogste waarschijnlijk wegens de samenkoppeling van het een zoo wel als het ander met het voorafgaande: »Als de zon worde zinkende". De koe, die haar klauwen wendt, zal dan niet als een eigenlijke koe, maar als het zinnebeeld van den dag verstaan moeten worden.

En nu herinneren wij ons terstond, hetgeen wij sedert Grimm's Mythologie (zie p. 705) weten, dat de oude Germanen zich den dag voorstellen als een levend wezen, soms in menschelijke, soms in dierlijke gedaante, en dat zij in het laatste geval van zijn klauwen spreken, waarmee hij in de wolken grijpt. Aan welk dier zij hierbij denken is niet uitgemaakt, want klauwen heeft de viervoeter zoowel als de vogel, misschien aan een adelaar, misschien aan een beer. Dit laatste vermoedt Grimm. Had hij onze Friesche wet gekend, hij zou de koe niet stilzwij-

gend ter zijde hebben gelaten. Hoe vreemd, hoe ongelooflijk het haast luidt, het schijnt thans dat de oude Friezen zich den dag onder het beeld van een koe, met klauwen!, hebben voorgesteld. Ik zal mij echter van alle gissing dienaangaande onthouden, om niet weer te verzeilen in wateren die mij vreemd zijn. De mythologen mogen voortaan met dit nieuwe en hoogst verrassende feit rekening houden. Voor de toelichting der oud-Hollandsche rechtspreuk hebben wij de oplossing van het mythologische raadsel niet noodig. [1])

Immers uit de door Grimm aangehaalde verzen van Wolfram von Esschenbach en Ulrich von dem Türlin blijkt overtuigend, dat in hun tijd, bij den aanvang dus der dertiende eeuw, de dag reeds als een wezen sui generis werd verbeeld, dat zich voortbeweegt door met de klauwen in de wolken te slaan: »Sîne klâwen durch die wolken sint geslagen, er stîget ûf mit grôzer kraft, ich sih in grâwen den tac": zoo beschrijft de wachter, in het beroemde lied van Wolfram, het aanbreken van den dageraad. En in dezelfde bewoording nagenoeg zegt Ulrich in zijn Willehalm: »daz diu wolken wâren grâ und der tac sîne clâ hete geslagen durch die naht". — Dat evenzoo in de gelijktijdige rechtstaal van den dag wordt gezegd, dat hij zijn klauwen wendt, dat hij »clawende" is, baart ons nu geen verwondering meer. Alleen zou men nog over den zin van dat wenden der klauwen in twijfel kunnen staan. Maar dan is ook deze twijfel spoedig opgelost. De dag beweegt zich in een boog, een halven cirkel, boven den gezichteinder. Tot op den middag slaat hij zijn klauwen al hooger en hooger, doch heeft hij eens »zijn hoogste gedaan", dan wendt hij zich benedenwaarts, totdat hij onder de kimmen verdwijnt en voor den nacht plaats maakt. De drieledige uitdrukking van onze Amsterdamsche dingtaal is dus een dubbele tautologie: »Waert die zonne worde synckende, ende den dach clawende, ende het over middaghe droeghe".

1) Tot opheldering van het raadsel draagt Schwartz, Sonne Mond und Sterne, ein Beitrag zur Mythologie und Culturgeschichte der Urzeit, 1864, niets bij.

Zoo heeft ten slotte Matthaeus, die op deze plaats »den dach claewende" veranderde in: »den dach haer wende", getoond, dat hij den zin juister had opgevat dan wij, die hem niet zonder reden om zijn eigendunkelijkheid op de vingers tikten. Of de dag zijn klauwen wendt of zich zelven wendt, komt immers op hetzelfde neer.

Heeft men zoo eens het zinnebeeld laten vallen, dan kan men even goed zeggen dat de zon, als dat de dag, zich op den middag wendt. En zoo zegt waarlijk het Geldersche Leenrecht, dat Mr. J. J. Smits in de N. Bijdr. voor Regtsgel. en Wetg., deel XXI, blz. 367 vlg., heeft uitgegeven. Daar vraagt (blz. 49 van den overdruk) als naar gewoonte de partij, die bevreesd is dat de voormiddag ontoereikend voor de rechtspleging zou kunnen zijn: »of saecke weer .... dat het beraet ende die onlede daerin comende alsoe lange vertoegen, dat die sonne geweynt waer", of dan de zaak na den middag zal mogen worden voortgezet. En op de insgelijks gewone vraag van den rechter, hoe lang men den gedaagde zal verbeiden, (blz. 17) luidt hier het antwoord van schepenen: »bis der sonnen ommeganck toe", hetgeen wij in een Stichtsche dingtaal dus hoorden uitdrukken: »thent die sonne claerweent". — Dat »sonnen ommeganck", (zonnewende, zoo als wij zouden zeggen, indien dit woord al niet van een andere wending der zon, in den jaarkring namelijk, gebruikelijk was) werd blijkbaar door den afschrijver, wiens kopie Mr. Smits nadrukte, niet begrepen, want op de volgende bladzijde heeft hij er »sonnen onderganck" van gemaakt. Maar voor ons is de ommegang van de zon thans duidelijk en geheel analoog aan het »clawendene" van den dag. Op den middag veranderen zon en dag beide van beweging en neigen beide ten ondergang.

Ten slotte nog de vraag: voor welke soort en welken vorm van woord hebben wij in de rechtspraak der Amsterdamsche dingtaal c l a w e n d e te houden? Stellig niet voor het deelwoord van een werkwoord clawen, want het bestaan van zulk een werkwoord is niet langer verzekerd, integendeel zeer twijfel-

achtig geworden. Maar moeten wij het aanzien voor het imperfectum subjunctivi van een werkwoord clawenden: »Waert dat die zonne worde synckende ende den dach clawende"; of moeten wij, zooals ik in mijn vroeger opstel meende, in het tweede lid van den zin het hulp-werkwoord van het eerste herhalen en clawende, evenals synckende, voor een participium of adjectivum houden? Is clawende slechts een andere vorm van clawendig, hetwelk wij in het Duitsche Weisthum aantroffen? Ik aarzel te beslissen en verklaar mij daartoe ook niet bevoegd.

Maar om toch de vraag, die belangrijk is, niet onbeslist, en dezulke mijner lezers, die even onbevoegd zijn als ik, niet in het onzekere te laten, zal ik den geleerde, die mij, wat de hoofdzaak betreft, van mijn dwalen op den rechten weg terug heeft gebracht, verzoeken aan het bovenstaande nog het noodige van taalkundigen aard te willen toevoegen, en ik eindig in gegrond vertrouwen dat hij dit verzoek niet zal afwijzen.

R. FRUIN.

Gaarne aan bovenstaande vereerende uitnoodiging voldoende, veroorloof ik mij het volgende op te merken.

Aan den Got. uitgang *-eins* der verbalia beantwoordt in 't oude Friesch een suffix *-en*(*e*) of *-ę* [1]), in 't Os. en Onfrk. uitsluitend *-i* (*-e*) [2]). De reflex van 't Oudoostfriesche *clêwendene* moet dus op Saksisch en Nederfrankisch taalgebied *clâwendi*, later *clauwendi*, *clauwende* geluid hebben. Toen nu de koe haar ontslag had gekregen en door de zon of den dag vervangen werd, stond de oude niet meer begrepen uitdrukking (substantief als obj. + *doen*) begrijpelijkerwijze aan verbasterende wijziging bloot:

men kon het nomen als een part. praes. gaan opvatten en dientengevolge het ww. *doen* door het verb. substantivum ver-

1) Zie de Altostfr. gramm. § 195 anm. 2 en vgl. voor het Owfriesch b. v. *hâvdlêsne*, *scrêden*, *vapeldêpene*, *cleppen* enz, naast *tele*, *grête*, *hêre*, *wędre* enz.

2) Vgl. *âbulge* in de Karol. ps. en 't Mnl. *were* verdediging, *gewere* investituur, *heve* = 't Ohd. *werî*, *gewerî*, *hefî*.

vangen, vanwaar »unde de sunne... *clawendich wêre*" (z. boven bl. 207), met een van 't deelw. afgeleid adjectief;

of men zag in *clauwende* naar gelang van omstandigheid het praes. opt., het praet. ind. of opt. van een met *wenden* samengesteld ww., vanwaar, met weglating van 't oorspr. *doen* en daarenboven met volksetymologische verandering van het eerste deel der compositie, het naar zulk een praes. opt. enz. gevormd praes. ind. in »Thent die sonne *claerweent*" (z. bov. bl. 208; de vocaal van *-weent* is blijkbaar de dialectische vóór $n +$ dent. gerekte klank);

of men liet het substantief substantief blijven en zocht in het tweede gedeelte van het woord het nomen *ende* (*einde*), vanwaar, met algeheele verandering der oorspronkelijke constructie en een door dat *ende* (*einde*) te voorschijn geroepen wijziging van beteekenis, »soet nu *clauweyndt geworden... wass*" (z. bov. bl. 209).

Of *clawende* in »dat die zonne worde synckende ende den dach *clawende*" een part. dan wel een praet. opt. moet voorstellen, (z. bov. bl. 303 vlg.), is m. i. kwalijk uit te maken; het eene zoowel als het andere ware hier begrijpelijk.

W. V. H.

BLADVULLING.

In eene lijst van tooneelbehoeften voor de opvoering der *Gebroeders* geeft Vondel o. a. op een *kitte sol*. Van Lennep (*Vondel* 3, 647) zet achter dit woord een vraagteeken. Blijkbaar is het sp. *quitasol*, parasol, dat derhalve, hoezeer weinig in gebruik, in het Nederlandsch moet zijn overgenomen.

A. K.

NASCHRIFT OP „DE MENSCHWORDINGH".

Prof. C. Huysmans heeft in het Tongersche weekblad *Journal du Limbourg* een en ander omtrent de Menschwordingh medegedeeld en in het nummer van den 30^{n} Juli ll. gepoogd te bewijzen dat het stuk *wezenlijk* door den Bilsenaar Jan Emerix gedicht werd [1]). Laat ons zijne bewijsgronden beknopt nagaan.

Volgens C. H. behoorde de M. *stellig* tot het répertoire der Bilsensche kamer De Veltbloemen. Hoe zoo? De huidige burgemeester der gemeente, de heer Lambrechts, die vroeger ook in het bezit is geweest van het hs., »heeft door afgestorven familieleden hooren vertellen dat het stuk nog in de vorige eeuw door de Veltbloemen vertoond werd." — Daarop, meenen wij, valt niets af te dingen; wij hopen nochtans dat een schriftelijk bewijs deze mondelinge overlevering zal komen bevestigen. Zulks zou dan echter nog niet onwederlegbaar bewijzen dat de M. te Bilsen ontstaan is: immers, voor hun vertooningen ontleenden onze rederijkers vaak stukken aan het répertoire van andere kamers.

Jan Emerix, de auditeur bij de Rota te Rome, is wezenlijk de schrijver van het stuk, beweert C. H.; want, zegt hij, in het Dobbel Rondeel tot lof van het Alderheilighste Sacrament des Autaers, dat in het hs. onmiddelijk op de M. volgt, zinspeelt hij zelf op zijn verblijf in den vreemde. — De bedoelde plaats is de eindstrophe en luidt als volgt:

o goedertierentheijt! o liefde sonder paelen!
'k aenveerd' uw milde jonst, ick volgh uw lief gebodt:
terwijl ick *ver van u als vreemdelingh* moet dwaelen
com, soeten Jesu, com, dael in mijns boesems slot
In schijn van broot en wijn.

---

1) Zie blz. 93 tot blz. 139 van dezen jaargang; over Emerix meer in het bijzonder blz. 94.

De woorden *ver van u* en *als vreemdelingh*, hier opzettelijk cursief, staan o. i. in verband en kenschetsen de ootmoedige verhouding van een sterveling in 't algemeen tegenover de Godheid, de verzuchting van den mensch voor wien de Hemel nog een vreemd gewest is en die zich op aarde als een vreemdeling beschouwt in tegenstelling met de gelukzaligen. Wij aarzelen aan te nemen dat *als vreemdelingh* eene zinspeling zou zijn op 's dichters uitlandigheid, op zijn verblijf te Rome. Gansch het stuk bevat slechts den lof van het H. Sacrament in 't algemeen.

C. H. is in het bezit gekomen van een Latijnsch boek, eene Fons Eloquentiae, gedrukt te Luik in 1675, waar, op de eerste witte bladzijde, geschreven staat: Ex Libris-Joannis Emerix-Poetae. Er leefde dus wezenlijk in de tweede helft der zeventiende eeuw een Jan Emerix die als *dichter* bekend was en zelfs den bijnaam van *dichter* achter zijn familienaam meende te mogen voegen. Wij mogen gerust veronderstellen in die aanteekening het eigenhandig schrift van den man te bezitten. Ik heb het met dat der M. vergeleken: het komt er niet mede overeen; slechts een paar letterteekens bieden zekere gelijkenis aan. Doch het hs. der M. is wellicht slechts een afschrift en dan kan de vergelijking van het schrift tot geen uitkomst leiden. Wij meenen dus uit die aanteekening nog niet onvoorwaardelijk te mogen opmaken dat Jan Emerix de schrijver is der M.; zijne aanspraak op die eer komt ons waarschijnlijker voor dan vroeger, doch waarschijnlijkheid is geen zekerheid.

Luik, Oogstmaand, 1892. F. VAN VEERDEGHEM.

BOEKAANKONDIGING.

Dr. J. H. Kern, *De Limburgsche Sermoenen*, uitgegeven in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde, afl. 46 vlgg.

De uitgave der Limburgsche Sermoenen door Dr. Kern is nog wel niet in haar geheel verschenen, maar de Klank- en Vormleer die de schrijver heeft doen voorafgaan, is reeds in de handen der belangstellenden, en het is bepaaldelijk deze Inleiding, die hier met een enkel woord wordt aangekondigd. Zonder twijfel heeft de heer Kern zijne studiegenooten aan zich verplicht, de jongere in de eerste plaats. Immers, niet zelden hoort men er over klagen, dat, ondanks het voorbeeld van sommige leermeesters, de streng linguistische beoefening van onze taal te wenschen overlaat. Men beweert zelfs, dat voor sommige leerlingen een werk als de grammatica van Franck zoo niet een gesloten, dan toch een weinig gelezen boek is. Die klacht is waarschijnlijk overdreven; in elk geval kan een werk als dat van den heer Kern te dien opzichte slechts een gunstigen invloed hebben. Ik durf vragen of een leerling niet verstandig zou doen door zijne grammatische studie van het Middelnederlandsch te beginnen met de lectuur van een werk als deze Inleiding, in plaats van terstond boeken als die van Franck en Van Helten te willen begrijpen: immers het is goed van het eenvoudige over te gaan tot het samengestelde. Eene algemeene Middelnederlandsche Grammatica is een beredeneerd overzicht van velerlei taalvormen, afkomstig uit zeer verschillende streken, die dikwijls niet eens met genoegzame juistheid zijn te bepalen. Een eerstbeginnende kan hier maar weinig bespeuren van éénheïd, en wanneer hij den hoogstgewichtigen wederkeerigen invloed van schrijftaal en tongval meent te ontdekken, dan is dit, geloof ik, meer een postulaat dan eene welbewezen gevolgtrekking. Bij zich zelf denkt hij: »in het Middelneder-

landsch is alles mogelijk, op een enkel lettertje moet men niet zien"; die overweging is geschikt om hem te ontmoedigen.

Anders is het gesteld met de taal van deze Sermoenen. Al is ook hier de ideale eenheid niet te vinden die nergens bestaat, toch is er meer consequentie dan in de zoogenaamde Westmiddelnederlandsche schrijftaal, en bovendien, dit Limburgsch wijkt in menig opzicht ten duidelijkste af van de westelijke tongvallen. De leerling ontvangt den indruk van iets eigenaardigs, waarin hij, dank zij den heer Kern, wet en regel leert bespeuren; dit geeft hem voldoening. Toch zal niet alles hem duidelijk wezen, want, hoe keurig de stof ook is geordend, de heer Kern heeft zijn boek eigenlijk niet voor eerstbeginnenden bestemd. De lezer ziet b. v. uit het betoog in § 31, dat ogerm. *ĭ* in eene gesloten lettergreep, en althans voor *s*, in dezen Limburgschen tongval bijna altijd *e* is geworden, wanneer er geene lettergreep met *i* of *j* volgde. Daardoor wordt het hem duidelijk waarom hier een mv. *listen* bestaat bij een enkelv. *lest*, en waarom ook in *listig* en in *listelike* de oorspronkelijke *i* is bewaard gebleven. Doch had het niet te veel plaats gekost, dan zou hij van den schrijver nog gaarne eene kleine toelichting hebben ontvangen bij de lijst op blz. 29. De overgang van *i* tot *e* moet nl. bij verschillende woorden in verschillende tijden hebben plaats gehad. Althans, onder de opgenoemde vormen is ook *nest*, dat waarschijnlijk de alleroudste *e* heeft, en reeds in verschillende oudgermaansche talen alleen met dien klinker voorkomt. Mag de schrijver dit woord noemen onder die waarin »onfr. *i*" in *e* is overgegaan? Vandaar dat ook *nest* bestaat in tongvallen die anders den hier genoemden overgang niet kennen, en nooit *vesch*, *gewes* zeggen in plaats van *visch*, *gewis*. Zoo b. v. de Hollandsche spreektaal, die, naar ik meen, voor *stercus* heeft *mist*, en niet *mest*. Dit laatste is echter ook zeer bekend, waarschijnlijk ook in verschillende streken die *visch* en *gewis* onveranderd bewaren. Noemt de heer Kern dus in één adem *lest*, *mest*, *nest*, dan ontbreekt hier wel eenigszins alle perspectief.

Van minder gewicht is eene kleinigheid als deze: de schrijver behandelt de rekking van korte klinkers in gesloten lettergrepen, en noemt daarbij eerst die gevallen waarin ook in de westelijke tongvallen rekking plaats heeft; daarbij ook vormen als *eert* (confundit), *vereert* (iratus). Doch zijn dergelijke vormen met rekking voor *rr* in het westen niet eene hooge uitzondering? Het *Mnl. Wdb.* geeft onder *Erren* slechts twee duidelijke voorbeelden (een daarvan uit *Merlijn*).

Een voorbeeld van een halven regel druks die den leerling veel te denken geeft, is de opmerking op blz. 32: »Uit *ēē* ontstond *ē* in *vee* (pecus)". Is dit niet wat al te beknopt uitgedrukt? De leerling die zich de vormen *feho* en *fihu* herinnert, gaat van zelf denken dat eerst de *u* aan het einde eene *e* werd, en dat daarna de *h* werd uitgestooten waarna de samentrekking plaats had. Dit is zoo niet: reeds het Onfr. heeft *fiu*, en daarmede komt overeen mnl. *vie*; de oudste verandering in het woord was de uitstooting der *h*. Dr. Franck meent dat ndl. *vee* is voortgekomen uit *feh* »mit verstummendem *h*". Tegen die onderstelling is dit bezwaar dat de *h* na eene korte syllabe gewoonlijk en regelmatig blijft, en misschien is zulk een vorm bewaard in het bij Kiliaan vermelde *veech*, wellicht afkomstig uit een dialect, een Limburgsch b. v., waarin de korte klinker in gesloten lettergreep gerekt werd. Dit onderstelde *feh* zou dan de nominatief van het woord zijn na overgang tot de *a*-declinatie, volgens welke, in het Ohd. b. v., reeds casus obliqui werden gevormd, toen de nominatief op *u* nog bestond. In dergelijke vormen, als *fehes*, *fehe*, moet de *h* zijn uitgestooten, en naar analogie daarvan gevormd zijn de nominatief die in het Ndl. *vee* luidt, en reeds in het Onfr. voorkomt als *fê*. De schrijver zal antwoorden, dat hij niet voor eerstbeginnenden heeft geschreven, dat hij eene niet al te angstvallige kennis van het Oudgermaansch bij zijne lezers onderstelt.

Eene schoone gelegenheid tot oefening in de klankleer geven de gevallen waarin umlaut mogelijk is, vooral in de conjugatie, en de schrijver heeft niet verzuimd in het licht te stellen hoe

gevoelig het door hem behandelde dialect in dat opzicht is. In ww. als *binden*, *drinken* en derg. is de germ. *i* in dezen tongval *e* geworden, maar in de 2de en 3de sing. praes. ind. vindt men hier gewoonlijk *i*, en slechts enkele malen *e* (zie § 204). Volgt daarentegen op den wortelklinker slechts eene enkele liquida of nasaal, dan zijn de vormen met *i* en *e* even gebruikelijk; *hi sprict* en *hi sprect*, geheel overeenkomstig den in § 34 geformuleerden regel, dat *i* in eene open lettergreep zeer gewoon is, wanneer de volgende lettergreep *i* of *j* bevat; *brect*, *nempt* en derg. »zijn vermoedelijk te beschouwen als Westdietsche vormen". Vandaar dat een 3de sing. *getempt*, waarnevens geen vorm met *i* wordt gevonden, den schrijver aanleiding geeft om *getempt* niet te rekenen tot het sterke ww. *getemen*, maar wel tot het zwakke *getêmen* of *getâmen* (§ 205). In de ww. als *geven*, *lesen* is de *e* in de 2de en 3de sing. zelfs gewoner dan de *i*, die in het oorspronkelijke dialect regel moet zijn geweest; daarom zal men ook hier invloed van de meer westelijke taal moeten onderstellen. Minder zuiver is de umlaut bewaard in de verbuiging der znw.; bij de manlijke *i*-stammen met lange wortellettergreep vindt men hem slechts zelden, en evenmin komt hij voor in den gen. en dat. sing. op *-e* die bij de vrouwelijke *i*-stammen vrij gewoon is. Allerlei kleinigheden zijn door den schrijver opgemerkt, die een minder scherpzinnig waarnemer allicht zouden ontgaan: zoo b. v. dit, dat de acc. *got* zooveel is als *deum*, en *gode* daarentegen wordt gebruikt waar *Deum* is bedoeld. Zoo bevindt hij dat in den dat. sing. der zwakke masculina de vorm op *-e* de gewone is, in dien der neutra die op *-en*: dit is wel te begrijpen, daar het onderscheid »tusschen acc. *dat herte* en dat. *din herten* veel grooter was dan tusschen *din here* en *din heren*". Zonderling steekt daarbij af de gebruikelijke datief *oege*, waarvoor men *oegen* zou verwachten. Eene enkele maal komt de meening van den schrijver minder duidelijk uit, zoo o. a. in hetgeen hij zegt over *-vuldeg* naast *-veldig*. Men heeft hier een klinker met ondergeschikten klemtoon, waarop allicht de gewone regels voor

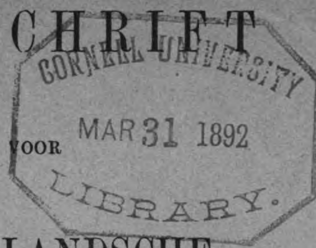
klinkers met het hoofdaccent niet zijn toe te passen. Zou het eene goede methode zijn hier de verklaring te willen geven door een zwakken vorm *fldíg* te onderstellen? Ik kan de noodzakelijkheid daarvan niet inzien; waarom moet de overgang dien Franck voor de westelijke taal aanneemt als doorgaande en regelmatig, in strijd zijn met *-veldig* in het Limburgsch, waarnevens in dat dialect ook *-vuldig* heeft bestaan, hetzij vanouds, hetzij van elders overgenomen?

Ten slotte zij vermeld, dat het dialect der Sermoenen doorloopend is vergeleken met al wat den schrijver bekend was omtrent jongere en oudere Limburgsche tongvallen; de klankleer wordt voorafgegaan door eene lijst van werken die hij heeft kunnen raadplegen, maar het is bovendien duidelijk te bespeuren, dat de heer Kern zich hier niet met boeken alleen moest behelpen: de taal van Maastricht kent hij als eene levende taal, en dit verhoogt de waarde van zijn geschrift.

Het Nederlandsch van dit werk is welgekozen, en zoo zuiver, als men bij de behandeling van een onderwerp uit de linguistiek redelijkerwijze kan verlangen; éénmaal is, naar het mij voorkomt, te veel eer bewezen aan den alledaagschen spreektrant (in de noot op blz. 43).

A. KLUYVER.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL

Eerste Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL
1892.

Zie binnenzijde van het omslag.

INHOUD.

Bladz.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

presenteront à votre esprit tout de suite, en laissant à côté de tout ce qui sera altioris indaginis et curarum secundarum. Vous avez si bien mérité de notre ancienne literature, que votre nouvelle decouverte sera recue partout avec empressement; je m'imagine que le poème de Servais contiendra seulement quelque mille vers, attendu que la legende est pauvre en elle même et que Henri se sera abstenu de l'abondance ou de la diffusion de notre clerc hautallemand.

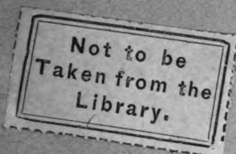
Excusez la hâte et l'impatience avec lesquelles je vous écris, je suis enfoncé dans bien d'autres travaux, mais je prends un vif interêt à votre talent et à votre assiduité, qui nous préparent une excellente publication. Agréez l'assurance de ma haute considération.

Jacob Grimm.

Jai lieu de m'étonner, que ni Grandgagnage ni Liebrecht, qui sont à votre portée, aient l'ouvrage de Haupt, qu'il vous a fallu consulter. la meilleure edition des poèmes de Heinrich von Veldeke, qui nous restent, est celle de *Ludvig Ettmüller*. Leipz. 1852. il connaît le diplome parlant de Spalbeke et met l'Eneide entre 1155—1175, c'est à dire la première partie.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

Zie binnenzijde van het omslag.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

VERBETERINGEN OP TIJDSCHR. XI, 63—71.

Men gelieve in dit artikel de volgende drukfouten te verbeteren; men leze nl.: blz. 64, r. 15 v. b. *woorden* en *vormen*; r. 1. v. o. *altijd*; vs. 17, 119, 132 *joncfrouwe*; vs. 44 *twewerfseven*; vs. 80 *verloren*; vs. 110, 120 *jaer*; vs. 171 *verswegen*; vs. 181 *verlichten*.

In vs. 148 moet gelezen worden: *in* scijn (*in* niet in het hs.).

De volgende tekstverbeteringen zijn van Prof. Verdam: vs. 113 *eer* l. *ie*; vs. 153 *woude* l. *wonder*, waarbij natuurlijk de aanteekening op het volgende vers vervalt; vs. 197 *genaemp* l. *genant*.

W. D. V.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

 Zie binnenzijde van het omslag.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Leiden, Kloksteeg 17. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

ELFDE DEEL.

NIEUWE REEKS, DERDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

 Zie binnenzijde van het omslag.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

50

